СБОРНИКЪ

НА

БЪЛГАРСКИТѢ ЮРИДИЧЕСКИ ОБИЧАИ.

СЪБРАЛЪ И НАРЕДИЛЪ

С. С. БОБЧЕВЪ.

ЧАСТЬ ПЪРВА

ГРАЖДАНСКО ПРАВО.

ОТДѢЛИ II и III.

ЗА ВЕЩИТѢ И НАСЛѢДСТВОТО.

СОФИЯ,

Печатница на П. М. Бжзайтовъ

1901.

Първиятъ отдѣлъ отъ моя ***Сборникъ на българскитѣ юридически обичаи,*** — Семейното право*)—се появи на 1897 год. и биде посрѣщнатъ съ добри отзиви както въ нашенско, така и на чужбина, особно въ руската юридическа книжнина.[1])

Сега пускамъ въ свѣтъ втория томъ отъ тоя „Сборникъ", който съдържа отдѣлъ втори — ***за вещитѣ***, и трети — ***за наслѣдството.***

Четвъртиятъ отдѣлъ за обязателствата, който ще състави особенъ томъ, и ще свърши първата часть на *Сборника*, сега се приготовлява.

Отговоритѣ на въпроситѣ въ настоящитѣ два от дѣла сѫ отъ сѫщитѣ мѣста и лица, както и тия въ първия томъ. Тѣ сѫ материали, събирани по програмата ми отъ 1883 г.[2])

Позволявамъ си да мисля, че и този ми трудъ не ще е излишенъ, и все ще внесе нѣщо ново и полезно въ нашето съвсѣмъ неиздирено, а цѣнно и важно за юриспруденцията и законодателството ни, обичайно право.[3])

София, 1 мартъ 1901 год. **С. С. БОБЧЕВЪ.**

---

*) С. С. Бобчевъ. Сборникъ на бълг. юрид. обичаи. Ч. I. О. I. Семейно право. Пловдивъ. Дружеств. печатница „Единство". Стр. 302. Ц. 4 л.

[1]) Познатиятъ у насъ славистъ и отличенъ юристъ, А. А. Башмаковъ напечати рецензия въ „Журналъ Юридическаго Общества" отъ 1898 г., кн. IX, а професоръ Т. Флоринский — въ „Университетскія извѣстія" на Киевския Университетъ за 1899 год., кн. XI.

[2]) Въ 1883 г. първи пѫть съставихъ програма „За събирането на изучването на народнитѣ юридически обичаи," която се появи най-напрѣдъ въ сп. „Наука" (г. II). Тази програма, която издадохъ и въ отдѣлна брошурка, разпроводихъ въ 300 екземпляри до разни лица въ България—учители, свещенници, сѫдии и съ голѣми молби и настоявания едвамъ достигнахъ да имамъ, слѣдъ дълго врѣме, малкото уреждани отъ мене материали.

[3]) Гл. моята брош. „Нѣколко думи за българското обичайно право," Пловдивъ, печ. „Единство," 1893 год. Голѣма 8-на. Стр. 32+16.

Сборникъ на български юридически обичаи.

ЧАСТЬ ПЪРВА.

ОТДѢЛЪ II.

ЗА ВЕЩИТѢ.

Въпросъ 51-й: *Дѣли ли народътъ имотитѣ на движими и недвижими и нѣма ли нѣкои особени названия за тия имоти (държава, имотъ, мжка, добро)? Знае ли народътъ за родово (останало, наслѣдствено) и спечелено имущество (бащина и дѣднина)?*

Отговори.—Ахж-Челебийско.—Движимитѣ и недвижими имущества се казватъ *имане*, оставеното отъ баща — *останало*, а спечеленото отъ самаго—*спечелено*.

Еленско.—Думата *движими* и *недвижими* е непозната: въ Еленско на движимитѣ нѣща се казва: *имотъ*, *имане*, *покжщнина*, *сждове*, на недвижимитѣ—*мюлкъ*. Обаче, казватъ „*имотенъ*" за човѣкъ, който има и недвижими. *Стока*, кога казватъ, разбиратъ и движими и недвижими.—*Държава* казватъ на туй, което единъ ступанинъ държи, ступанствува извънъ своята община, извънъ землището й. „Ний имаме държава въ Маренъ." — Горѣ-долѣ въ сжщия смисълъ се употрѣбява и думата паракенде (турска дума, която обозначава своя часть). *Паракендето* е ниви, лозя, кории, които единъ еленчининъ притежава въ чуждо землище, напр., въ Златаришко, въ Кара-Орманъ и срѣщу които той си плаща данъцитѣ въ общината на тоя топракъ.—*Бащини* и *дѣднини* мюлкове остаятъ отъ баща и дѣдо.—*Миразъ* се дума на оная *стока*, която е дошла отъ женска страна, нѣщо много рѣдко.

Освѣнъ тѣзи названия въ Еленско употрѣбяватъ и нѣкои особенни термини за отдѣлни видове притежания: *земя̀* или поправо *земъ* казватъ на непокрититѣ притежания.—*Дворища*, *юртове* и *мѣста* казватъ на това, което въ Южна-България се казва „арса̀," а въ Западна—*селища*;—*харманъ* е специално гумното; — *бахчи*, *бостани*, *градини*, *оградни*—заградени за

сѣяне разни овощия и зеленчуци мѣста; — *ниви, морави, ливади, лозя, копаня́* и *копанища* — на извѣстни мюлкове; — *куриитѣ* се наричатъ още и *браница; — воденичищата* — оджаци.

Казанлжшко. — Имотътъ се дѣли на *движимъ* и *недвижимъ*. Движимъ имотъ се казва: *стока, имотъ* и *имане*. Казватъ напримѣръ: Иванъ има добра стока, добро имане или добъръ имотъ. Недвижимиятъ имотъ наричатъ още и *мюлкъ*.

На родовото имущество се казва отъ *коренъ* и *бащиния* останало.

Копривщица. — По насъ на недвижимо имущество казватъ *мюлкъ. Юртъ* казватъ на туй, на което въ Пловдивъ казватъ „арсà.“ Движимото имущество раздѣлятъ на двѣ. Животнитѣ (говеда, овце, коне и пр.) наричатъ *стока, добитакъ*; а на покжщнината казватъ *домъ*. Народната пѣсень казва:

Цигуларъ кжща не храни,
Цигуларъ домъ не събира.

Лѣсковецъ. — Съ кжщата вървятъ като недвижими—и двора, и пещьта, и хлѣва, и плѣвника, и хамбаря, и кошоветѣ, и зимника, и всички сгради, които сж необходими за землеѣлческата работа. Съ кжщата отиватъ още: полѝцитѣ, прозорцитѣ и пържинитѣ (върлинитѣ) на които се покачватъ дрѣхитѣ. Съ коня върви само юлара, съ воловетѣ—личеното (отъ ликò) вжже. Лозето се продава изцѣло, съ гроздето и коренитѣ (кютюцитѣ). Нивата се продава съ вошкитѣ и заградата. Кравата се продава съ телето, ако е малко; кобилата—съ жребето; градината—съ цвѣтята и дърветата. Всичко което е необходимо, и макаръ врѣменно е отдѣлно отъ главната вещь, отива съ нея.

Движими и недвижими имоти се добиватъ по наслѣдство, купуване, дарение, приплодъ, рѣшение, ловъ, когато нѣкой го намѣри, когато нѣкой си изработи нѣщо, или го прѣработи отъ чужди материалъ, когато нѣкому се донесе нѣщо на земята отъ вѣтъръ или рѣка.

Пословица: *Богъ му го далъ.*

Македония.—Въобще всичкото имущество, движимо или недвижимо, у насъ се нарича съ едно общо име „*стока*“ или „*богатство*.“ ако то е много. Недвижимиятъ имотъ се нарича съ турското название „*мулькъ*,“ а отъ движимия имотъ онова, що е у дома и нуждно за домашно употрѣбление,—„*покуквина*“=покжщнина. Една часть отъ нея, състояща отъ сждове и

други дребулии,—наричатъ се: „подсждка.“ Имотътъ състоящъ отъ жива стока, нарича се: „имане.“ Но и често за всѣки отдѣлъ отъ движимитѣ или недвижимитѣ имоти казватъ „стока,“ както въ Кукушъ—*имáне*. Тъй сщо и за търговската стока, произведено, види се, отъ рѣчьта: „*стяжение*“ = стеквене = спечелено нѣщо. За родово, обаче, и спечелено имущество не зная дали правятъ разлика друга, освѣнъ що казватъ: *татковнина, майчинина, дедовнина*.

Старо-Загорско.—Народътъ, както въ града, тъй и по селата, дѣли имота си на движимъ и недвижимъ. Движимиятъ имотъ се нарича: стока, мжка и животъ или живинки, а недвижимиятъ наричатъ имане, имотъ=имотенъ, имотлия и т. н. За имотъ останалъ по наслѣдство на внуцитѣ се казва *дѣдово* и *бащино*; за добитото се казва *спечелено*.

Хасковско. — Имотътъ се дѣли на *движимъ* и *недвижимъ* или *постоянъ*. Движимиятъ имотъ се казва *стока*, *мжка* и *имотъ;* за паритѣ се казва *животъ*; напр.: „Петко ималъ малко животецъ и му го откраднали;“ „Защо е вече на човѣка свѣта, като нѣма другъ имотъ, или стока и мжка;“ — „На Цвѣтка взели животеца, но той си има стока и мжка, па ще си добие животъ.“ А недвижимиятъ имотъ се казва *мюлкъ* (турска дума—означава пълна собственность).

На родовото имущество се казва: *отъ корень, отъ темель*, напр.: „Стоянъ има стока и мжка, или мюлкъ, но то му е отъ корень, отъ темель, (отъ баща, отъ дѣда).“

Въпросъ 52-й: *Различава ли народътъ ясно що е собственность (propriété), а що владѣние (possession) и ползуване (узуфруктусъ) на едно имущество?*

Бѣлѣжка. Тукъ да се обърне внимание на всички думи, които употрѣбява народътъ, за да обозначи понятието на собственность и владѣние (ступанство, господарство, владѣние и пр.)

Отговори. — Ахж-Челебийско. — Имане има *свое* и *селско*. Отъ своето всѣки за себе се ползува, а отъ селското, чаири и гори, всички се ползуватъ, кой по-малко, кой по-много.

Еленско.— Не е ясно измежду населението понятието за собственность и владѣние или ползуване. Нито една отъ тѣзи думи не се употрѣблява врѣдъ народа. За пълната собственность употрѣбяватъ думата „мюлкъ“; за собственникъ — „мюлксайбия“ или „само сайбия.“ Сайбия е турска дума и ще каже

на български притежатель. Думата „ступанинъ“ се употрѣбява и за притежатель, но повечето — за съпругъ. Моятъ „ступанинъ,“ моята „ступанка“ — казватъ — жената за мжжа си или мжжътъ за жена си. Думата владанье или владанѐ, която съмъ чувалъ отъ коприщене и други, тукъ не ми се е случило да чуя и забѣлѣжа. За владѣнието казватъ съ тѣзи фрази: „държи еди кой си имотъ подъ кирия,“ зелъ го на „ортакъ,“ „далъ си нивата на чужди хора.“ Дипъ ми се струва, че думата *„държава“* (вижте въ отговора на 51 въпр.) съдържа въ себе си понятието на владѣнието.

Кълъ бълѣжката.—Изобщо не само въ Еленско, а на всѣкждѣ азъ забѣлѣжвамъ една голѣма оскждность отъ *български названия за имотни, обществени и държавни понятия.* Турското робство прѣзъ петь вѣка до толкозъ е наложило своя отпечатъкъ въ това отношение, че рѣдко се забѣлѣзватъ чисто български думи, дори въ мѣста съ чисто българско население каквато е Елена или Копривщица. Въ Копривщица наистина употрѣбяватъ думата „владанѐ,“ но нито думата „държава,“ нито друга дума за собственность има. Между това въ Копривщица мюдюринъ дори не е можалъ да се заседи дълго врѣме, повече отъ година—двѣ. Той нѣмалъ право да си доведе жената, защото прѣданието задължавало не само щото въ Копривщица да не се ражда турче, но и да не се заченва! Въ Родопскитѣ села казватъ „господарь“ на всѣки богатъ човѣкъ, който има много имоти — „господарлъкъ“.

Казанлжшко.—Собственность и владѣние се различава, но по нѣкогажъ се злоупотрѣбява значението имъ: *собственникъ* (?) или *малсайбия* е Иванъ на това имущество, т. е. той го е придобилъ съ пота си, съ паритѣ си, които е спечелилъ. За имота отъ наслѣдство казватъ пакъ — той му е господарь; нему се падна отъ баща, отъ майка, отъ дѣди. Казватъ по нѣкогашъ вмѣсто собственность — владѣние; напр., Иванъ има на една страна собственни имущества 20—30 или 10 уврата мѣсто и казватъ *това владѣе Иванъ*, или това е Иваново *владѣнье*, вмѣсто имущество.

Копривщица.—Народътъ не различава съ нѣкои особни думи що е собственость и що е владѣние или ползуване. Думата *владанѐ* се употрѣбява за да се посочи имота, който нѣкой има и разработва. Казватъ *„влада си — коси си,“* когато нѣкой коси своя ливада.

Лѣсковецъ.—Своята нива се нарича „моя“ или „наша“ нива, а чуждата, която върху нѣкакво правно отношение се употрѣбява, нарича се на името на когото е тя. За своята се стараятъ повече да е по-хубава и по-хубаво изработена, а за чуждата—по-малко.

Македония. — Точно различие между „собственность, владѣние и ползуване,“ до колкото зная азъ, не ще да има у насъ, освѣнъ съ турското: „ихрадъ=приходъ,“ „асалетъ=плодътъ“ на имуществото.

Старо-Загорско.—Самитѣ думи: собственность, владѣние и ползуване отъ имотъ—не сж познати. Въ нѣкои села се ползуватъ всички отъ единъ видъ общи мѣста, находящи се въ мерàта имъ и всички заедно могатъ да го разоратъ и пакъ да го оставатъ за *памукъ* и то се казва *памуклуци* и *памуклукъ*. Има *пастбища* и *браница* общи на двѣ и три села, отъ тѣхъ се ползуватъ задружно съ пасене добитъка си и сѣчене дърва. Общински пастбища (мерѝ) и браница (балталъци) има твърдѣ много въ нашенско. Особенно сж много въ край планинскитѣ села, въ Казанлжшко, въ Ново-Загорско (Текнето, кждѣ Твърдица). Нѣкждѣ едно село самó пасе добитъка си въ пастбището или сѣче дърва отъ „балталжка“ (турска дума—означава *сѣкирено, брадвено мѣсто*, т. е. дѣто влазя и работи брадва или—гора за сѣчене). Меритѣ биватъ *яйлаци* (лѣтнини) и *кжшлаци* (зимнини).

Къмъ бѣлѣжката. — Понеже всички български земи въ врѣме на завоеванието на турцитѣ сж минали въ ржцѣтѣ на завоевателитѣ, народътъ е изгубилъ съ туй и много отъ вжтрѣшнитѣ си управственни обичаи и названията на имоти и управления е забравилъ; за това само отъ неговитѣ уста съмъ слушалъ да казва: това мѣсто иматъ го еди кои си селяни, владѣятъ го, тѣхно е владѣне, тия му сж господаритѣ; но да се наричатъ таквизъ мѣста—стопанства и господарства, не съмъ слушалъ и запомнилъ.

Хасковско.—Собственность и владѣние се различава ясно съ думитѣ: той е самъ *господарь* или малсайбия, (т. е. означава вещовладика), не е—господарь. Напр. Милку има и стока, и мжка, и мюлкове, но не е самъ господарь (сайбия), а само за прихода (гелиръ); и Петко има, но той си е самъ господарь на всичко.

Въпросъ 53-й. ***Какви бѣлѣзи (нишани) се употрѣбяватъ, за да се означи ступанство както на нѣща, животни, така и на ниви, кории и пр. (звънци, дамги, надписи или кръстове по сждове, колове, камъни, нѣкои дървета)?***

Отговори.—Ахж-Челебийско.—За да се разпознаватъ добитъцитѣ на разнитѣ ступани, турятъ имъ различни бѣлѣзи на ушитѣ, които изрѣзватъ, врѣзватъ и окастрюватъ въ разноформенни фигурки. Бѣлѣзитѣ на ушитѣ се казватъ *енюве*. отъ *ень*, ед. число. На овцитѣ турятъ бѣлѣзи още по кожата, на която нацапватъ разни *бѣлѣзи отъ катранъ*. Такива бѣлѣзи отъ катранъ биватъ *кръстове*, *правожгълници*, *трижгълници*, отворени и затворени. Единъ и сжщъ бѣлѣгъ могатъ да иматъ двама ступани, но тоя бѣлѣгъ се туря не на едно мѣсто на животното. Никой не може да усвои бѣлѣга и мѣстото на бѣлѣга на другиго.

Еленско.—За да се означи ступанството на разни нѣща, употрѣбяватъ се и разни бѣлѣзи. На нива се поставя *слогъ* (синуръ) и това става при извѣстенъ церемониалъ. Приготвятъ единъ камъкъ, изкопаятъ трапъ, въ трапа слагатъ вжглища, поливатъ водица и поставятъ камъка, като присжтствуватъ не само двамата съсѣди, но и нѣколко съмахалени. Като гудятъ камъкътъ, чукватъ го отъ горѣ, за да се нащърби и да личи, че той не е камъкъ отъ рѣка, долъ и пр. Въ браница, т. е. кории—прѣдѣлътъ е нѣкое *дърво, което засичатъ*;—на животни — удрятъ *дамги* по рогата (овни и пърчове), по кожитѣ (волове и коне), на сждове—подписи и други бѣлѣзи, като кръстове и пр.

Бѣлѣжка. У дома има нѣколко сждове съ отличителни бѣлѣзи. На една саханка има изписано птиче, което сочи една ржка, датата 1819 и буквитѣ С. С. съ мото: по малкꙋ ешти. Ржката и птичето сж изработени доста хубаво. На друга саханка освѣнъ С. С., мото: запокадайти, сжща дата и едно доста хубаво цвѣтенце, което напомня кукичето. Друга саханка съдържа буквитѣ С. С., една ржчица и дата 1820 г. На малкитѣ тенжурчета има: 1820 г. С. С. и по едно кръсте съ пиедесталче.

Казанлжшко.—За да се забѣлѣжи ступанството на едно имущество, турятъ се *нишани* на краищата на нива, или едно голѣма и дълбока бразда се изорава; на кория изсичатъ по-малко дърва; на добитъкъ—удрятъ дамги (знакъ). Всѣкой си има свой особенъ знакъ, а на овца и коза се прави знакъ съ рѣзане ухото. На сждове записватъ името на стопанина и прилагатъ кръстъ, рѣзка, цвѣтенце и др. различни.

Копривщица.—За разпознаване на животнитѣ, на рогатия добитъкъ обикновенно правятъ особенъ *бѣлѣгъ* по ушитѣ и рогата на добитъка, а на дребния добитъкъ удрятъ *дамги*, нѣкои—началнитѣ букви отъ името на ступанина. Нивитѣ отдѣлятъ съ 2—3 дълбоки бразди, които не засѣватъ, а ливадитѣ раздѣлятъ съ купчини отъ гнеле, съ трѣвата надолу, които наричатъ *почки*. На тѣзи почки хвърлятъ всичко, каквото намѣрятъ изъ ливадата, когато напролѣть я чистятъ. Граница пъкъ на мерѝтѣ и кориитѣ считатъ нѣкои *грамади камъне*, *дерета* (долове), кладенчета и пѫтеки.

Македония.—За да се означи ступанство на живата стока, употрѣбяватъ се бѣлѣзи: *кръстове*, *дамги*, *чърти* съ катранъ или нажежено желѣзо; а на ниви, лозя, кории и пр.—голѣми *каменя*, по три на всѣкоя межда, заровени до половинъ, по единъ на двѣтѣ краища и единъ въ прѣполовението на межднага дължина, или пъкъ нѣкое израсло дърво, ако то се случи на самата межда или на единия ѝ край, или на другия край—по права линия на междата. На кѫща, раздѣлена между двама или повече братя, въ дворовѣтѣ имъ или домашни градини, раздѣлени, удрятъ съ сѣкира по пояса на зидоветѣ, та правятъ дълбоки рѣзки, за означаване междитѣ между дѣловетѣ на всѣкиго.

Старо-Загорско.—По-виднитѣ бѣлѣзи, които употрѣбяватъ за означаването на стопанствата и имуществата сѫ: *пѫть*, *долъ*, *рѣкички*, дърво, рѣдко *колове*, а повечето пѫти *побити камъне* до половинъ въ земята, *могили*, *почки*, *започки*, *кладенци*, *мъртвици*, *тресавици*, *герени*, *азмаци* и други, а пъкъ на животнитѣ правятъ дамги на роговетѣ съ желѣзо, нѣкои като козя стѫпка или пъкъ търкало—като конско копито или нѣкога на конетѣ разцѣпватъ ушитѣ и отрѣзватъ отъ горѣ връхчето на едно *цѣпче*, или пъкъ на заднитѣ кълки залѣпватъ отъ сгорещена желѣзна дамга по-прѣдѝ съ нѣкакъвъ знакъ, а на послѣдньо и съ нѣкакви букви,—който е грамотенъ; пъкъ на воловетѣ и биволитѣ съ свредле *пробиватъ роговетѣ* или хоризонтално или прѣко, или имъ забиватъ единъ видъ голѣми или малки халчици (брънки) на върховетѣ. По нѣкога и воловетѣ и биволитѣ дамгосватъ съ *нагорѣщено желѣзо* по кълкитѣ. Овцетѣ и козитѣ бѣлѣжатъ или връзъ ушитѣ съ рѣзане, или, когато ги стрижатъ, удрятъ имъ дамги сгорѣщени и натопени съ катранъ по голото имъ остригано мѣсто.—По сѫдоветѣ си бѣлѣжатъ *кръстчета*, нѣкои и *надписи* на подарителя, или до двѣ до три

дамгици, наречени *звѣздици*, като казватъ: ние си познаваме сждоветѣ по тѣзи и тѣзи нишани. Даже и дърветата си бѣлѣжатъ съ *рѣзки*, или тукъ тамѣ засичатъ съ стжпки, като казватъ: забѣлѣжихъ го съ толкова и толкова *стжпки* или *насечки*.

Хасковско.—За да се забѣлѣжи и опрѣдѣли ступанството на вещи, животни, ниви, кории и др. турятъ се бѣлѣзи (нишани). Така, на животни турятъ бѣлѣзи: *дамги*, нарѣзватъ едно ухо или го пробиватъ. На нивитѣ побиватъ *камъне*, или оставятъ *праздно мѣсто*. На кориитѣ покачватъ бѣли *кости* (кокали), или насичатъ дървета. На сждове записватъ името на ступанина, или мастора, нѣкои турятъ кръстове и черти.

Въпросъ 54-й. *Какъ се бѣлѣжатъ границитѣ и какъ се наричатъ? Синори, прѣдѣли, ботки? Какъ мисли народътъ за границитѣ? Пословици нѣкои има ли?*

Забѣлѣжка. Добрѣ е да се разкаже, какви прѣдания, разкази и вѣрвания сжществуватъ въ народа за прѣдѣлнитѣ бѣлѣзи. Въ нѣкои мѣста, напр., народътъ вѣрва, че възъ междата има нечиста сила, че тамъ се събиратъ самодиви, сладки и медяни, които сбъхтуватъ човѣка, и пр.

Отговори.—**Ахж-Челебийско.**—Границитѣ на земя се наричатъ *синори*, и биватъ отъ камъни, дълбоко закопани въ земята, но и да сж видни отгорѣ надъ повърхностьта. Вжтрѣ въ селата синоритѣ сж замѣстени съ пъртове.

Еленско. — Въ Еленско употрѣбяватъ думата *синоръ* — *прѣдѣлъ*, за да се обозначи това, което се нарича разграничителна чарта. *Слогъ* е самия камъкъ или бѣлѣгъ, който дѣли една нива отъ друга. — *Ботка* — тоже. Има много мѣстности, които се зоватъ: „на слога". Употрѣбява се и думата *билото* — въ смисъль на *върхъ* или *гребенъ*, който дѣли горитѣ. Между съсѣднитѣ лозя оставятъ по-голѣма и по-дълбока *бразда*, която служи за разграничителна черта.—За правособственностьта на пасбища и гори селата иматъ писменни актове, наречени *синорнаме*-та или *худутнаме*-та, турски думи, които ще кажатъ разграничителни актове. Тѣ собственно се отнасятъ за цѣлото землище на едно село, издадени сж отъ цариградския държавенъ архивъ (дефтерхана) и сж описани въ така наречения *кютюкъ* (главна книга за регистровка на всички общински землища). Въ нашитѣ сждилища тѣзи документи служатъ за доказване привързанностьта на една паша или балталъкъ къмъ извѣстно село.

Но сами по себе, тѣ не сж достатъчно доказателство, защото едно друго село, което не е въ това землище може да има право на задружно (по турски *мюштерекъ*) ползуване отъ мерата или балталъка. Въ всѣки случай, и споредъ практиката на сждилищата у насъ, худутнамето е едно доказателствено срѣдство, особно ако то е старо и не се вади сега наново отъ Цариградъ — нѣщо, което става доста лесно — за пари.

Казанлжшко.—Границитѣ на владѣнията се бѣлѣжатъ съ *камъни*, *почки*, *синъри* и *бразди*. Има прѣдание само, че по синъритѣ има самодиви или сладки и медени, на които който урадиса, става боленъ, съхне и вѣхне, или му се изкривяватъ устата, или пъкъ захваща да хрома: — на такъвъ казватъ „урадисалъ." За лѣчението му направятъ чиста прѣсѣяна питка, намазватъ я съ медъ и я тургатъ на керемидитѣ, за да усладятъ сладки и медени.

Копривщица. — Чертата, която дѣли ливадитѣ и по която се нареждатъ *почкитѣ*, се казва *сжнъръ*. *Слогъ* казватъ на издигнато мѣсто, образувано отъ нѣколко слѣти стари почки. *Бахиръ* казватъ на границата на пасбища. Бахиръ или баиръ е турска дума и ще каже върхъ, ржтъ.

Лѣсковецъ. — Разграничителнитѣ бѣлѣзи между съсѣди биватъ: бразди, камъни, тръни, плетъ, коли, стѣни и т. н. Границитѣ се зоватъ: межда, синоръ. Отъ долу подъ бѣлѣга на границата, както подъ камъка, подъ кола, обикновенно хвърлятъ пепель или пѣсъкъ, за да може и когато се прѣмѣсти разграничителния бѣлѣгъ, пакъ да остане слѣда отъ старото мѣсто. Народътъ казва, че е грѣхота и че Богъ наказва оногози, който прѣмѣсти синоръ: такъвъ може да ослѣпѣе, да му умре дѣте, или инакъ да пострада самъ, или добитъка му, или имота му.

Македония. — Пограничнитѣ линии между недвижимитѣ имоти на двама или повече стопани се наричатъ у насъ: „междиˮ; а по селата границата между едно село и друго наричатъ: „*синоръ*ˮ. Пограничнитѣ бѣлѣзи наричатъ ги по турски „худутиˮ.

Има прѣдание, че човѣкъ не трѣбвало да спи, или да си пуща вода на межда, както и подъ стрѣха и подъ дърво, защото по тия мѣста дохождали и вечеряли „отнадворитѣ" или „внкашливитѣ" (по кукушки) или „да се бѣли-цървени", т. е. самодивитѣ, та който си пуска вода или спи тамъ, той прави това безчестие връзъ софрата имъ, та за това си навлича наказание отъ нихна страна, вслѣдствие на непочитанието му къмъ тѣхъ и къмъ тѣхната трапеза.

Ст.-Загорско. — Границитѣ на имуществата и владѣнията се бѣлѣжатъ по насъ съ *краища, буджаци, пжтища, долове, рѣки, кории, ормани, пжтеки, пжтечета, ловя, могили, трънаци. кладенчета, бувълъци, кандралъци,* ливади, кладенци, двѣтѣ *дръвчета,* или тритѣ могилки, или тритѣ дръвчета, келеми (келема), катанъ и други. Когато у насъ оставятъ една нива да я не оратъ и сѣятъ нѣколко години за да си почине, то я започватъ. *Почка* или *започка* казватъ на тия бѣлѣзи, дѣто стопанинътъ като иде на крайщата на нивата си, земе та изкопае трапчинки, извади имъ пръстьта на по-високо да се гледа и вижда отъ далечъ; ако нѣкой прѣстжпи тоя знакъ, наказва се отъ притежателя ѝ съ помощьта на селото.

У много бекташки (кжзълбашки) турски села има посветени кории на тѣхнитѣ бабй. Турското население измислило това срѣдство да се пазятъ и не сѣчатъ куриитѣ, и мнозина вѣрватъ, че който отсичалъ отъ тая кория дърво или друго нѣщо, намирало го зло или патило. Прѣданието прѣминало и у насъ, та се страхуватъ хората и до сега отъ таквизъ мѣста да сѣчатъ дървета, за да не изпатятъ нѣщо.

Хасковско. — Границитѣ на владѣнието се бѣлѣжатъ съ побити въ земята камъни или съ синори (прѣдѣли).

Бѣлѣжка За прѣдѣлитѣ има вѣрвания и прѣдания, че тамо около тѣхъ, имало самодиви (юдевки), които сбъхтовали човѣка. Напр. Петко се поболѣлъ и отишелъ при баснарката, тя му баила и казала: „синко. не видите кждѣ ходите, тамо на синора или подъ дървото си ходилъ по себе си и си урадисалъ, посбахтали те сладкитѣ и меденитѣ. Иди сега тамо, попръскай благо, посбери отъ тамо сметъ, накади се съ него и ще оздравѣешъ“.

Още се вѣрва, че който оре синори било много грѣшно, както се казва въ пѣсньта на свети Георгия:

„Тръгналъ ми е свети Георги
„Въ рай да иде, въ рай да бжде.
„Подиръ иде неговъ тейко,
„Викомъ вика, тикомъ тича:
„Стой почакай, мой милъ сине,
„Мой милъ сине, свети Георги
„И азъ съ тебе въ рай ще дойда,
„Въ рай ще дойда, въ рай да бжда.
„Св. Георги одромане (отговаря):
„Върни се ти мой милъ баща,
„Нѣмашъ пжтя въ рай да дойдешъ,
„Въ рай да дойдешъ, въ рай да бждешъ;
„Нѣкога си орачъ бивалъ,

„Синори си разоравалъ,
„Сираци си не пригледвалъ,
„За то не можъ въ рай да дойдешъ,
„Въ рай да дойдешъ, въ рай да бѫдешъ, и пр.

Въпросъ 55-й. *Случва ли се селенитѣ да завладѣятъ нѣкое пусто мѣсто, или да изкоренятъ нѣкоя гора за нива и да мислятъ, че вече става тѣхно?*

Отговори.—Ахж-Челебийско. — Нѣкой може да загради селско мѣсто и да го уреди. То става негово, слѣдъ като даде едно възнаграждение на общината.

Еленско.—Споредъ понятието на селенитѣ, който разоре „царско мѣсто,“ което не е било ничие и което не е било за работене, а той го изкорени, ако е било гора, или го натори, ако е било диво, той си става ступанинъ на таквозъ мѣсто. Изкореняването по нѣкога ставаше, въ турско врѣме, и съ разрѣшението на надлежния финансовъ чиновникъ (мал-мюдюри и др.) срѣщу плата на „тапия“—документъ за притежание. Така се е изкоренилъ и разоралъ отъ еленчане почти цѣлия кѫръ нареченъ „Кара-Орманъ“ (Черна-дѫбрава). Сега въ наше врѣме това е невъзможно да стане.

Казанлѫшко.—Селенитѣ, кога се съгласятъ, могатъ да си подѣлятъ нѣкое пусто мѣсто въ селското си землище и да си го владѣятъ като собственно притежание, което отъ послѣ могатъ и да прѣпродаватъ.

Копривщица.—Много пѫти ступанитѣ наниви изсичатъ околната гора, повечето скришомъ—разработватъ мѣстото и го присъединяватъ къмъ нивитѣ си, безъ да имъ прѣпятствува нѣкой на това. Сѫщо, който натори пѣсъчливо мѣсто и го обърне на ливада, завладѣва го за свое. Овчаритѣ, които иматъ *бачии* на нѣкой върхъ, заграждатъ натореното отъ овцетѣ мѣсто, разработватъ го, засѣватъ го и ставатъ собственници на това мѣсто; а понеже околното мѣсто отъ никого не се обработва, то овчаритѣ на идущата година поставятъ бачиитѣ до първото мѣсто и така си присвояватъ голѣми мери.

Лѣсковецъ. — *Спечелване имотъ чрѣвъ давность.* — У насъ народътъ не държи, че може нѣкой да спечели право на собственность чрѣзъ давность.

Пословици: Чуждото никога не умира.
Чуждото никога се не губи.
Чуждото и на великденъ се взема.
Чуждото свое не става.

Ето за това и единъ примѣръ. Между с. с. Лѣсковецъ и Орѣховица има нѣколко парчета земя, която вече отъ 70 до 100 години обработватъ лѣсковчени като своя. Неотдавна орѣховчанитѣ доказаха, че тѣзи парчета били тѣхни, за това лѣсковчени имъ ги отпустнаха. Който оре чужда нива 10 години за себе си, той може да я присвои. За това господаритѣ на земи, за да избѣгнатъ подобна опасность, промѣняватъ лицата на които отдаватъ на разработване нивитѣ си, по два пѫти въ десетьтѣ години.

Македония.—Случва се по нѣкога, щото единъ селенинъ да завладѣе едно пусто мѣсто, да го среми и обработва, та послѣ да мисли, че е негова собственность; но това става, ако мѣстото е било безъ ступанинъ, каквито сѫ много планини въ турско. Работливо мѣсто у насъ нѣма безъ стопанъ и необработено.

Старо-Загорско.—Случва се нѣкога, щото селенитѣ да изкореняватъ нѣкои ничии мѣста и да ги считатъ за тѣхни; но отъ послѣ имъ се продаваше отъ правителството на увратъ по 50—60 гроша корененото и, като го заплащаха, даваха имъ се законни тапии (въ румелийско наречени *владала*, а въ Българското княжество—*крѣпостни актове*) и ставаше тѣхно притежание. Но има и до сега тукъ-тамъ потулени мѣста, които не смѣяха да откриятъ, а се ползуваха тайно отъ приходитѣ имъ.

Хасковско. — Когато въ землището на нѣкое село има пусто мѣсто или гора, тѣ го завладѣватъ, подѣлятъ го и си го направятъ на ниви или кории.

Въпросъ 56-й. *Кому се пада намѣреното и какъ се дѣли намѣреното, ако сѫ го намѣрили наедно нѣколко души? Какъ се постѫпва, когато нѣкой намѣри на своя земя чужди домашенъ добитъкъ, птици и пр.? Кому се прѣдава или занася намѣреното нѣщо? Дава ли се нѣщо на този, който е намѣрилъ нѣщото и какво му се дава?*

Отговори. — Ахѫ-Челебийско. — Когато се намѣри нѣщо *загубено* и не се знае чие е, явява се въ черквата и слѣдъ отпускъ, чорбаджията казва прѣдъ множеството, че-еди-какво си се е намѣрило, та, чието е, да иде да си го земе. Който е намѣрилъ загубеното, даватъ му меджидие или грошъ, споредъ важностьта и цѣната на намѣреното.

Когато нѣщо се изгуби, казватъ на попа и той казва въ черквата слѣдъ отпускъ, че еди-какво се е изгубило, който го намѣри, да каже.

Еленско. — *Намѣрено* нѣщо не е стока; за него се приказва и явява, за да се знае и да си го вземе който го е загубилъ. Обикновенно се е явявало за това въ черкова. Въ ново врѣме селскиятъ *викачъ* (кехая, протогиръ) вика за това низъ селото.

Казанлѫшко.—Когато намѣреното имущество е безъ притежатель, намѣрительтъ си го усвоява; ако ли притежательтъ се яви, той си го прибира, отъ какъ даде намѣрителю едно възнаграждение и плати разхода, ако има да е сталалъ. Ако намѣрителитѣ сѫ повече, тѣ си го подѣлятъ. Само този, който най-напрѣдъ е видѣлъ намѣреното, има право да вземе по-голѣма часть и, ако между намѣрителитѣ има маловъзрастни, послѣднитѣ вze-матъ по-малка часть. Ако намѣрительтъ е нѣкой великодушенъ (благъ) човѣкъ, той прѣдава намѣреното на общината да се разправя съ него за общинска полза, а на намѣрителя се дава само една малка часть.

Копривщица. — Намѣреното нѣщо се усвоява отъ намѣрителя; ако обаче, слѣдъ врѣме притежательтъ на нѣщото си го познае и докаже, че го е изгубилъ по сѫщото врѣме, когато е намѣрено, поврѫща му се, а той дава на намѣрителя нѣкой грошъ или, ако е дърводѣлецъ, направя му нѣщо за въ кѫщи (кобилица, бухалка, лопата, кютюкъ за кълцане месо и др.). Когато нѣколко души намѣрятъ нѣщо, подѣлятъ си го по равно, а, ако е недѣлимо, продаватъ го и си дѣлятъ паритѣ. Който намѣри въ своя земя чужди домашенъ добитъкъ, който е направилъ *зянлѫкъ* (пасалъ нежънена нива, некосена ливада, градина и пр.) закарва го и го прѣдава на *общината*, за да се глоби притежателя на добитъка, а ако не е правилъ зянлѫкъ—изгонва го отъ имота си или, ако го знае чий е, закарва го у дома му. Много пѫти, когато ступанинътъ намѣри въ нивата си овцѣ и иска да ги закара на общината, а овчарьтъ ги не дава, ставатъ кръвни сбивания.

Лѣсковецъ. — Който намѣри изгубена вещь, прѣдава я въ черкова или казва свещеннику, че е намѣрилъ такава и такава вещь. Свещеникътъ на светъ день каже въ черкова за намѣрената вещь, та, чиято е, да иде да си я вземе прѣдъ свидѣтели, но такъвъ трѣбва по-напрѣдъ да посочи бѣлѣзитѣ, по които може да се познае, че вещьта е негова. Ако сѫ я намѣрили нѣколко души, дѣлятъ си я на еднакви дѣлове. Ако не може прѣдметътъ да се дѣли, тогазъ оцѣнява се и се продава, та паритѣ се дѣлятъ. Който намѣри по своята земя чужди

добитъкъ, напр. ако е чужда овца, прѣдава я томува, чиято е; ако е гълѫбъ, взема го който го намѣри; сѫщо—и рой пчели, ако нѣматъ ступанъ.

Старо-Загорско. — Ако се намѣри нѣщо на пѫтя отъ двама души, този който го види по-напрѣдъ, той го взема, но за да не става прѣпирня съ другия, ако го е видѣлъ и той сѫщеврѣменно, дава му се $^1/_3$ отъ него.

Когато се намѣри у двора нѣкому чужди добитъкъ или птица, запира я и отива та обажда, че „има такъвъ и такъвъ добитъкъ, който го е загубилъ да доде да си го вземе, ако е отъ селото ни, или ако не е, да седи у дома и да знаете, че има такъвъ, когато се появи притежательтъ му да му се даде, като ми плати правото за хранене и гледане." Птици, като гълѫби, ако се примамятъ съ другитѣ на ступанина, ставатъ негови; ако ли ги примами и улови този, който нѣма свои гълѫби, счита се за крадецъ и се наказва. А пъкъ патка и кокошка се търсятъ отъ стопанитѣ имъ, кога се загубятъ, но, кога не ги намѣрятъ, оставатъ си въ чуждия дворъ, додѣто се подирятъ. Има още и това, че когато се намѣри чужди добитъкъ и птици (патки) на своя земя, посѣта и нежънатa, хващатъ се, запиратъ, дири имъ се стопана и се глобява, че тогазъ—ако сѫ птици, даватъ му се, ако е едъръ добитъкъ, задържа се единъ, додѣто се плати глобата. Ако нѣкой намѣри нѣщо и не се открие стопанина му въ село, задържа се отъ него, додѣ се прѣдстави; ако не излѣзе такъвъ, занася се въ града и се продава или на златари, ако е за тѣхъ, или на евреи, ако е пакъ за тѣхъ. Дава се нѣщо за награда на тогозъ дѣто го намѣрилъ, но колко, не мога каза.

Хасковско. — Който намѣри нѣщо и намѣреното има ступанинъ, то се дава на ступанина, а той е длъженъ да даде нѣщо на намѣрителя.

Кога нѣма ступанинъ, тогава правителството взема десетата часть, а останалото взема намѣрительтъ. Ако сѫ нѣколко души намѣрителитѣ и нѣма ступанинъ, то отъ какъ вземе правителството десетата часть, останалото се подѣля равно между намѣрителитѣ. Ако нѣкой намѣри чужди домашенъ добитъкъ или птици и пр., закарва ги на правителството, а то издава обявление, че който е притежатель, да дойде да си го прибере.

Въпросъ 57-й. *Какъ гледа народътъ на имането? Може ли да се дири имане на чужда земя? Кому принадлежи имането, т. е. на тогова, който го намѣри, на стопанина на земята или и на двамата наедно?*

Отговори.

Ахж-Челебийско.— Когато се *намѣри* нѣщо въ земята, зема го този, който го е намѣрилъ, въ чиято земя и да е.

Еленско.—Никой не може да рови чужда нива или лозе, за да дири имане. Дирачитѣ на имане се зоватъ *малджии.* Малджията е особенъ типъ и съ него се подигравать всички. Не всѣкиму е дадено да намѣри имане. За туй трѣбва човѣкъ да знае нѣкоя-си билка, която се казва *расковниче.* Дѣдо Никола Попъ Лазаровъ, познатъ на врѣмето си по своитѣ чудачества, по лѣчебнитѣ си билки и води, бѣше прочутъ „малджия“; казваха, че билъ намѣрилъ расковничето въ разни билки, но не можалъ да го отдѣли съвсѣмъ, и за туй, ако и да намѣрвалъ имане, не можалъ да го добие.

Въобще, който намѣри имането, намѣрва го скришомъ и го прибира само за себе си. Когато сж нѣколко души, дѣлятъ го помежду си. Посочватъ на много лица както вжтрѣ въ градеца Елена, така и по малкитѣ селца наоколо — *колибитѣ* — които сж станали богати отъ намѣрено имане.

Казанлжшко.—На имането народътъ гледа като на срѣдство за живѣяне: „съ пари въ рая, безъ пари на края“, казва народътъ, „паритѣ даватъ умъ на човѣка,“ други казватъ. „Мила парица, силна царица“, казватъ пъкъ старитѣ. Трети думатъ: „Ахъ парица, всесилна царица“.

Имане намѣрено въ чужда земя принадлежи на намѣрителя и то бива тайно, така щото притежательтъ на земята не може и да знае, но и да се научи, казва: не било мое, на мене се не падало, било чужди *касметъ* (честь).

Съ сговоръ може всѣки да дири имане въ чужда земя.

Копривщица. — На онѣзи, които търсятъ имане, казватъ *малджии.* Съ тѣхъ всѣки се подиграва и ги лъже, че сънувалъ, какво еди-дѣ си се намѣрва имане, та да иде да го изкопае.

Лѣсковецъ. Народътъ мисли, че закопаното имане не се дава всѣкиму да го изкопае, особенно ако не знае лозинката, която щомъ произнесе, имането само изкача на повърхностьта на земята. А когато се копае имането, казватъ, че не трѣб-

ва нито дума да се продума. Когато почне да се движи, трѣбва на него да се хвърли нѣкоя дрѣха, и то пакъ ще изкокне. Освѣнъ това приказватъ, че дѣто има имане, на велики четвъртъкъ тамъ се види пламъкъ и за това въ него день най-много се дири имане. Освѣнъ това закопаното имане се пази отъ таласъмъ, който често взема облика на жена, овца и т. н.

Явно никой не може безъ позволението на ступанина на земята да дири въ нея имане, но обикновенно това става нощѣ и скришомъ.

Който е намѣрилъ имане, самъ го прибира. Ако го е намѣрилъ съ другари, раздѣлятъ го еднакво помежду си. Обаче даватъ на черквата и на оногози, на чийто късметъ е наречено имането.

Старо-Загорско. — Приказва се много за имане отъ сребро, злато, бакъръ и други, скрито въ чужди ниви и мѣста, забѣлѣжени отъ нѣкои скривачи съ знаци отъ дървета, камъни, при чушми—надъ коритата имъ, при воденици—срѣщу улеитѣ имъ, на кръстопжтища—между двѣ джбови дървета и други таквизъ. Такова имане се пада по право на тогози, който го намѣри, макаръ и да е билю въ нивата на когото и да било. Има само тая разлика, че ако единъ слуга намѣри пари или други нѣкои работи въ нивата на господаря си или въ имуществото му, ако нѣма никой да го види и се подреди, отива работата туй за туй; ако ли е тамъ господарьтъ или се угади работата, дава се нѣщо намѣрителю, а другото го зема господарьтъ му. Когато се помина попъ Михаилъ прѣзъ 1875 г. на Рождество Христово, слѣдъ 20—30 дена ме повикаха домашнитѣ му да му разгледамъ книжата, кои сж за въ работа и кои не, за да се приберать на една страна и запазятъ. Тогава, при разглеждането имъ, случайно намѣрихъ една книга на два листа, писана съ прости букви, едва да се четатъ и разбиратъ, съ съдържание и показване на нѣколко мѣста въ Хасковския балканъ: едно мѣсто до воденица съ дървета, въ хралупитѣ на които имало два три пищова, пълни съ рубета и жълтици, а нататъкъ — имало закопани подъ воденицата бакъръ, сребърни пари и др. таквизъ.

Може да се дири имане и на своя собственна земя и на чужда. На собственна земя се дири отъ братя, братовчеди и роднини подъ това условие, че и който го е казалъ и които го намѣрятъ, по равно ще го дѣлятъ; имането не принадлежи само на ступанина на нивата. На ступанина то принадлежи само тогава, когато си го намѣрисамъ.

Имането дирятъ обикновенно нѣколко души. Отъ приказка на приказка, чуватъ, че отъ нѣкои хайдути останали заровени пари подъ еди-кой кладенецъ или чушма и подъ или срѣщу коритото й. Тогазъ отиватъ по срѣдъ нощь, макаръ да е въ чужда нива или пѫть или въ друго землище (топракъ), почватъ да копаятъ и търсятъ; ако не сполучатъ да го намѣрятъ, разбѣгватъ се; ако ли сполучатъ, раздѣлятъ си го мълчишката. При това вардятъ *да не продуматъ дума додѣто копаятъ,* да не би да се прѣстори имането на таласъмъ и ги нападне за да го оставятъ и неизкопаятъ. Мълчанието се пази до на 40 разкрача и послѣ това си приказватъ и го дѣлятъ по равно, колкото сѫ души. Има много вѣрвания и суевѣрия за такова копане и търсене на пари. Едни виждатъ прѣзъ деня или сутриньта, много по-рано прѣди да изгрѣе слънцето, че до нѣкой си плетъ или синоръ излѣзло пламъкъ и *поиграло* било имането. Въ този случай трѣбва мълчишката да се хвърлишъ въ пламъка му, имането оставало отъ вънъ и се вземало;—или пъкъ да хвърлишъ пръстъ отгорѣ му, щѣло да остане нѣщо отъ него и ако идѣлъ нѣкой да копае, щѣлъ наплитко да го извади. Когато ходятъ да копаятъ едно имане нѣколко пѫти и не могатъ да го извадятъ, както много пѫти се случвало, тамамъ когато да го извадятъ да продума нѣкой и таласъмътъ му се задавалъ като нѣкоя мечка или вълкъ, и тѣ го напускали, като изтънтявало изъ земята и изгърмявало, та имъ се не удавало. За таквозъ имане ходятъ да си гледатъ на врачки или гледачки на бобъ, които искатъ да имъ се донесе пръсть отъ сѫщото мѣсто и тѣ прѣдсказватъ какъ и да ли ще го извадятъ или не щѫтъ, що трѣбвало да заколятъ, да се пролѣело кръвь, че тогава да имъ се отдадѣло да го извадятъ. Въ тия гледания, гледачкитѣ много пѫти казватъ, че имането не се вдавало, защото било поръчано отъ закопвача му притежатель: този може само да го извади и намѣри, който *заколи момче или момиче.* Умнитѣ търсачи разбиратъ това тълкуване другояче, т. е. вмѣсто момче отиватъ та закалятъ на мѣстото едно мѫжко петле или ягне и исканата餘 пролѣта кръвь се приемала отъ таласъма му и имането се вдавало та го изваждали. А пъкъ нѣкои кѫсогледи хора разбирали буквално значението на тълкуванието на гледачката и отивали, та закаляли едно отъ момчетата си и ужъ го били изваждали. За това се говори отпослѣ помежду хората, че еди кой си е богатъ, но отъ намѣрени пари, които е извадилъ „съ курбанъ на човѣкъ отъ тѣхнитѣ,“ или „той ги извадилъ, ама за тѣхъ изгуби единъ синъ, едно чадо“ и др. т Обичай е още, че когато се намѣрятъ пари съ гърне, да се счупи то на мѣстото му на парчета за да знаятъ хората въ какво сѫ били тѣ и да се разпръснатъ нѣколко пари отъ тѣхъ наоколо както и да се оставятъ на мѣстото, за да се познае, че ги извадили, а пъкъ като не намѣрятъ нищо, не оставятъ нѣкакъвъ знакъ. Слушалъ съмъ стари хора да приказватъ, че едни пари, когато се не вдавали на едни хора,

защото не заклали нищо на мѣстото, прѣди да захванатъ да копаятъ и да ги търсятъ, прѣобръщали се на черни въглени и като ги изкопаяли, гледали ги, гледали, па ги захвърляли и си отивали, а пъкъ паритѣ тогава два пѫти пò на дълбоко влазяли въ земята.

Хасковско.—На имането гледатъ като на най-нуждното и блаженно срѣдство за живѣяне. За него има много поговорки, като:

„Безъ сребро не става добро.

„Съ пари въ рая, безъ пари на края.

„Кѫща безъ жена и мѫжь безъ пари огънь да ги гори, и пр.“
Но между праведно и неправедно имане народътъ прави голѣма разлика. Първото облажава и благославя, а второто осѫжда и кълне, така: „Милянъ има имане и да му дава Господъ по-много да има, защото го има праведно, на просеци хлѣбъ дава, сиромаси прѣгледва, на църкви и училища помага, и пр. Така и на оня свѣтъ ще му бѫде добрѣ.“

А за злитѣ имоти народътъ дума: „Пусто да му остане имането, кога хлѣбъ не дава, сиромаси не прѣгледва, на църкви и училища не помага, сиромаси съ дрипитѣ яде, никаква добринка не направя; на оня свѣтъ съ деветь ченгели (куки) ще му дератъ кожата; кучета и гарги му яли имането, и пр.“

Въпросъ 58-й. — *Има ли въ народа нѣкакво мнѣние за това, кому принадлежи мѣстото, което се притуря на една нива, ливада и пр. като надоди пѣсъкъ или пръсть отъ рѣката (alluvio) или се прѣмѣсти коритото на близката рѣка, т. е. кога стане прирастяние? Пакъ ли се ползува отъ рѣката по-напрѣшниятъ съсѣдъ, макаръ че тя е измѣнила вече полога си и не минава покрай негова имотъ? Какъ се дѣли ползуването на една рѣка отъ двама съсѣдски владѣлци? Ако стане на срѣдъ рѣката островъ (insula in flumin, ада), чий се смѣта да е?*

Отговори.

Ахж-Челебийско. — Когато рѣката промѣни полога си, останалото праздно мѣсто остава на оногозъ, чиято е земята при рѣката. Ако придойде рѣката и изостави дърва на пѣсъка, ползуватъ се двѣтѣ страни отъ дървата. Половината рѣка се счита на единъ ступанинъ, а другата на другия.

Еленско. — Таквизъ голѣми рѣки нѣма въ Еленско, за да могатъ да правятъ прирастванія и острови.

Казанлжшко. — Когато нѣкоя рѣка промѣни пжтя си и оставеното мѣсто се е натрупало съ пръсть или съ какво да е, ползува се този, до имуществото на когото е.

Ако рѣката мине прѣзъ едно имущество и го раздѣли, то пакъ си е на първия ступанинъ.

Двама съсѣди владѣлци се ползуватъ на равно отъ рѣката, която минава край имуществата имъ.

Копривщица. — Когато се придаде на нѣкоя нива, ливада и пр. мѣсто, вслѣдствие измѣстване на течението на рѣката, туй мѣсто го владѣе ступанинътъ на нивата или ливадата. Когато се образува островче (ада) въ рѣката, който отъ околнитѣ притежатели на имота по-напрѣдъ го натори или разоре, той си го засвоява.

Лѣсковецъ. — Когато нѣщо прирасте къмъ чужда земя и това нѣщо е ничие, тогазъ, разбира се, то принадлежи на ступанина на тази земя. Обаче, ако прирастналата вещь има господарь, то ако е снопе, сѣно, дърво, воденичень камъкъ и други такива, той може да поиска да му се върнатъ. А когато рѣката отквсне нѣкое парче земя и го прѣнесе къмъ чужда и тогазъ се мисли, че отквснатото парче е на стария господарь и може да си го дири назадъ, обаче, ако отквснатото парче се е прилѣпило къмъ новото мѣсто и е станало необходимо за водотока, то си остава тамъ, а господарьтъ на новото мѣсто има право да го откупи отъ стария ступанъ. За тази необходимость и за цѣната на мѣстото сжди общината. Колкото пъкъ се отнася до онази земя, която малко по малко се прѣнася къмъ чужда и така умножава послѣдната, то тя се пада безусловно на новия ступанинъ.

Когато въ нѣкоя голѣма рѣка израстне ново островче (insula in flumine nata), тогава подобенъ островъ се пада на страната. която е най-близко. Но около Лѣсковецъ нѣма голѣми рѣки.

Старо-Загорско. — Когато една рѣка докарва прибавка на една ливада съ натрупването пѣсъкъ или пръсть, а пъкъ на другия съсѣдъ на ливадата или на нивата му става ущърбъ, всѣки пжть, както искатъ да кажатъ старци, прибавката принадлѣжала на този, отъ къмъ когото се насипвала и той я ималъ. То естъ, собственникъ си остава лицето, отъ имота на което се отквсва, рови или идва прибавката. Признава се право на тогозъ, къмъ когото рѣката насипва ливадата или нивата само тогава, когато е малка часть отъ насипа, а щомъ доде наполовина, остава си за собственность на първия ѝ притежатель.

На двама души ливадитѣ бѣха покрай една рѣка, която имъ бѣше синоръ; минаха се нѣколко години, стана едно новоднение, рѣката се разлѣ и промѣни *полога си*, (*маткака*, течението) та взе да не минува покрай ливадитѣ на тия двама съсѣди и си напълни коритото съ насипъ, тогава въ този случай ливадитѣ принадлежатъ и на двамата по първото положение, макаръ единътъ или другиятъ да сж влѣзли въ мѣстата по единъ или два разкрача, било въ единия край на едина било въ другия край на другия. Щомъ първи пжть подиръ разливането се удари синорътъ, чертата, по водата или нишана, а послѣ, и двамата да си знаятъ за тая станала погрѣшка или неправда и да си се сърдятъ по между си, пакъ тъй си отива и остава, додѣто претенциитѣ и на двамата се заличатъ отъ врѣмето.

Ползуването на една съсѣдска рѣка се дѣли по равно и на двамата, съ изключение по нѣкога съ по-малко на единия или другия, споредъ нуждата.

Хасковско. — Кога една рѣка прѣмѣсти *полога си* и старото корито напълни съ пѣсъкъ и пръсть до нѣкоя нива или ливада, това така натрупано мѣсто става на ступанина на нивата или ливадата.

Ако рѣката прѣсече нива и ливада и остане цѣло мѣсто отъ другата страна, това мѣсто пакъ си се пада на първия ступанинъ.

Ползуването на една рѣка отъ двама съсѣдни владѣлци се дѣли на равно, между двамата владѣлци.

Ако остане на срѣдъ рѣката островъ (ада), и той принадлежи по равно на двамата владѣлци.

Бѣлѣжка. По тоя начинъ се погаждатъ селата: Каяджикъ съ Кючюкъ-Кьой, Кара-Орманъ съ Гючерлии, Гердимъ съ Пиринчлии и пр., между които тече рѣка Марица.

Въпросъ 59-й. — ***Ако нѣкой грѣхомъ направи на чужда земя сгради, посади дърво или посѣе, кому се пада отпослѣ дървото, сградитѣ или жътвата?***

Отговори.

Ахж-Челебийско. – Ако нѣкой грѣхомъ посѣе частъ отъ чужда земя, изникналото се опасва отъ ступанитѣ на земята.

Еленско. — Ако нѣкой построи сгради на чуждо мѣсто, погаждатъ се по между си, или единия заплаща мѣстото, или ступанинътъ на мѣстото откупува труда. Въ ново врѣме безъ сва-

ди и тжжби прѣдъ сждилищата не се минава. Ако ли нѣкой посади или засѣе чуждо мѣсто, той нѣма право да иска да добие плодоветѣ му „да не е сѣялъ!—Не е билъ слѣпъ, че не е видѣлъ кждѣ сѣе!“ Но и въ такъвъ случай пакъ се погаждатъ. Или ступанинътъ плаща сѣмето, посаденото, или пъкъ — посѣвачътъ се награждава съ нѣщо отъ жетвата и плодоветѣ.

Казанлжшко.—Ако нѣкой посади дърво на чуждо мѣсто (мѣсто, което се владѣе като собственность), посаденото остава за въ полза на притежателя на мѣстото; ако ли е сградилъ сграда, трѣбва да плаща наемъ или да си я вдигне; ако ли пъкъ е посѣялъ нива, ще плати слѣдуемото, половината на притежателя, или тоя послѣдния ще му върне сѣмето и, ако обича, ще му плати труда.

Лѣсковецъ. — Когато нѣкой загради на чужда земя нѣщо, безъ намѣрение да я присвоява, или посѣе нѣщо, или посади, то зградата, посѣвътъ или садътъ принадлежатъ на ступанина на земята, само, че ступанинътъ трѣбва да заплати всички разноски за тази работа, и тогава всичко става негово; ако ли не ще, може да поиска да се дигне или унищожи всичко, което е направено на неговата земя безъ неговата воля. За нѣщата, които трѣбва да се заплатятъ, обикновенно се повикватъ вѣщи люди и тѣ прѣцѣняватъ и рѣшаватъ.

Старо-Загорско. — Ако нѣкой по погрѣшка направи на чужда земя кжща или каквато да било зграда, тя се събаря и вдига отъ съградителя, като му се покажатъ грѣшкитѣ и разяснятъ правитѣ и истински синори, страни и прѣдѣли отъ старѣйшинитѣ въ село или махаленитѣ, — въ града. Дърво ако се посади на чужда земя, то си остава на тогова, на когото е земята; а пъкъ ако се посѣе по погрѣшка чужда нива или земя, посѣтото се поженва отъ притежателя ѝ; ако ли това прѣдварително се угади, викатъ се и двѣтѣ страни, потъкмяватъ се съ това условие, че посѣятельтъ да си го пожени само ако е сиромахъ и нѣма хлѣбъ да яде, но се задължава да плати кирията повече отколкото плащатъ другитѣ. Има още едно, че когато се продаватъ нива или лозе, въ случай че странитѣ забравятъ да забѣлѣжатъ какви овощни дървета има въ тѣхъ, самиятъ покупатель не може да се ползува (?), като му се възразява отъ продавача: „азъ само нивата или лозето ти продадохъ, а не и овошкитѣ и дърветата“ та се ползува отъ плода имъ, или отъ клонетѣ имъ за дърва. По тоя въпросъ ще спомена и

турската пословица, която се говори въ народа, че *еръ бинайеръ* т. е. мѣстото изяда зградата (на подирния съградвачъ).

Хасковско. — Ако нѣкой грѣхомъ направи сграда, или насади дърво, или посѣе на чуждо мѣсто (земя), той или ще плати послѣ кирия на стопанина на земята, или ще си вдигне сградата или дървото отъ тамъ. А посѣяното жито се дѣли по равно между двамата.

Бѣлѣжка. Така се погодиха ония, които бѣха грѣхомъ направили сгради, садили дървета, посѣли ниви, на мѣстото на бѣгалцитѣ.

Въпросъ 60-й. — ***Има ли домакинътъ право да иска, щото съсѣдътъ му да не излива къмъ двора му вода, да не прави прозорци къмъ двора му, да не спуща стрѣха (сачакъ и пр.)? Биватъ ли за това прѣпирни и отъ кого се рѣшаватъ?***

Отговори.

Ахж-Челебийско. — За *прозорци, капки* и стрѣхи къмъ съсѣдската кжща не се догледва.

Еленско. — Домакинътъ има право да не допуска съсѣду да плиска помии къмъ двора му, да не прави прозорци и да не спуща стрѣха (сачакъ). Рѣшаваше се едно врѣме отъ *кмета* (коджа-баши), по-сетнѣ отъ „субашия“ и кадия, сега —отъ мировия сждия.

Бѣлѣжка. Въ най-старо врѣме, както ми разказваше 80 годишниятъ Хаджи Христо Михайловски, въ Елена е имало единъ турчинъ — *субаша* (турската дума означава *воденъ-глава* т. е. началникъ на водитѣ) съ нѣколко *сеймени* (стражари). Други никакъвъ турчинъ нѣмало и нѣмаше въ Елена и колибитѣ. Помощници на субаша въ управлението на Еленската околия и община сж били мѣстнитѣ прѣдни хора, изъ срѣдата на които сж били посочвани и *избирани чорбаджиитѣ, коджабашията* или иначе и—*кмета* наричанъ, *кабзумалина* и *векилина*. Тѣзи послѣднитѣ сж били все общински длъжностни лица.

1) *Чорбаджията* прѣдставлявалъ околията въ управително отношение, т. е. той ходялъ да се оплаква отъ страна на населението за нѣкои несправедливости, злоупотрѣбления, искалъ смѣняването на субаша и пр. Чорбаджията въ най-ранното врѣме се смѣнявалъ периодически, избирало го цѣлото население, сваляло го пакъ то, а го утвърждавалъ търновския воевода, като му давалъ „чорбаджийска тояга.“ Чорбаджии е имало мѣстни и „мемлекетски.“ Послѣдниятъ живѣлъ въ Търново при войводата и билъ единъ видъ народенъ прѣдставитель на околията.

2) *Кметътъ* или *коджабашията* е билъ общинския, народенъ сѫдия. Той разгледвалъ разпритѣ, спогаждалъ сваденитѣ и рѣшавалъ исковетѣ имъ миролюбиво. Ако скаранитѣ или сваденитѣ не се задоволявали, тогазъ се отивало при субаша, тъй като истинскиятъ *сѫдия*—кадията се вѣстявалъ само веднажъ най-много дважъ въ годината.

3) *Кабзумалинътъ* събиралъ данъцитѣ и ималъ около себе „махалникъ“ и „кабакчиятъ“, които събирали тоже въ по-малки участъци данъцитѣ. Махалникътъ събиралъ въ една само махала.

4) *Векилинътъ* е битъ нѣщо като селско-околийски „икономъ,“ у когото „кондисвали“ (спирали се на гости) кадията и други врѣменно дошли турци, нѣкой чаушъ, билюкъ-башия, кѫркъ-билюкбашия и пр.

5) *Кадията* е живѣлъ постоянно въ Търново. Той е разгледвалъ по-голѣмитѣ спорове, уреждалъ сирашкитѣ дѣла, на които е билъ единъ видъ надзиратель и поставялъ настойници (опекуни) или васии. Но кога бивалъ въ Елена, той се занимавалъ и съ по-дрѣбни свади и искове и ги разрѣшавалъ. Въ неговото сѫдотворение обаче нѣмало никакво постоянство. При всѣко промѣняване на кадия, прѣемникътъ му билъ властенъ да прѣрѣшава изново веднажъ гледаното и рѣшено дѣло и да издава *илямъ* (рѣшение) въ сѫщата или въ противоположна смисъль на прѣдишното.

Както се каза по-горѣ, кметоветѣ или коджабашиитѣ сѫ раздавали правосѫдие като общински сѫдии. Общината Еленска цѣла съ колибитѣ била подъ юрисдикцията на единъ кметъ. И до днесь въ Елена има названието кметска махала и фамилията *кметовци*. На друго мѣсто азъ давамъ по-голѣми подробности върху „държавно-общественнитѣ наредби въ Елена прѣзъ турско врѣме.“

Казанлѫшко. — Всѣкой има право да иска, щото съсѣдътъ му да не излива вода въ двора му. Стрѣха може да спуща, но на свое мѣсто, което мѣсто ако и да остава праздно въ двора на другия, но този послѣдниятъ нѣма право и не може да се ползува отъ това мѣсто, т. е. не може тамъ да копае, да трупа нечистотии и пр., прозорци може да отвори всѣки на кѫдѣто иска, стига само да има срѣщу прозореца негово владѣние, може и безъ това, но по съгласие, което послѣ, слѣдъ 5—10 години, не може вече да се развали отъ никого и по никакъвъ начинъ, освѣнъ пакъ съ съгласие, което влазя въ сила сѫщо за 5—10 години.

Копривщица. — Почти никой домакинъ не позволява да се излива вода отъ комшийска кѫща въ двора му, нито пъкъ да отваря прозорци надъ двора, освѣнъ надъ градина и то съ за-

творени съ капаци, направени така, че да не може да се гледа на право, а надолу и нагорѣ. *Стрѣха* сжщо не позволяватъ да се спуща, нито *капчузи* да се правятъ. Единъ случай: прави се единъ оборъ безъ да се спуща стрѣха, а само керемидитѣ се поставили около половинъ педя навънъ отъ стѣната. Добриятъ съсѣдъ прѣзъ нощьта строшава всички издадени керемиди и ги изравнява съ стѣната.

Македония. — Никой домакинъ не позволява на съсѣда си да излива вода, да отваря прозорци, или да спуща стрѣхи въ двора му или каквото да е негово мѣсто и пр. Прѣпирнитѣ и кавгитѣ за това сж чести и съсипателни у насъ. Като се започнатъ съ оплаквания прѣдъ първенцитѣ махалски първо, а послѣ и градски, отиватъ и до най-висшитѣ сждилища, отъ кждѣто, слѣдъ като и двѣтѣ спорни страни се уморятъ съ наддавания рушвети, връщатъ се осиромашели и оголени, като отъ планински разбойнически обиръ. Това става у насъ отъ 20—30 години насамъ; а прѣди това врѣме спорнитѣ страни сж се помирявали съ посрѣдничеството на градскитѣ първенци, коджабашиитѣ и старцитѣ, които въ това врѣме имали рѣшителенъ гласъ въ народнитѣ спорове и той, народътъ, не смѣялъ да прави въззивъ на сждилището, защото и тамъ безъ да се допитатъ до първенцитѣ, сждницитѣ нищо не рѣшавали.

Старо-Загорско. — Въ града Ст.-Загора по тоя въпросъ въобще много прѣпирни се подигатъ, тъй като съсѣдътъ не иска да има къмъ двора му чужди прозорци да гледатъ, както и къмъ двора му да тече вода, или да се разлива.

Единъ съсѣдъ, ако иска да спуска сачакъ т. е. стрѣха въ двора на другъ, трѣбва, още при заправянето си, да обади и да се разбере съ него по добъръ начинъ; ако ли не стане това, подобенъ съсѣдъ принуждаватъ съ правителственна сила да отстжпи и тогава се потъкмяватъ и градятъ. Който ще гради, трѣбва да казва къмъ коя страна ще му сж прозорцитѣ, вратитѣ и другитѣ нѣща за да се не каратъ отпослѣ. Бива и това, че всѣки е длъженъ да си гради двора (стѣната) помежду двата двора и все да оставя мѣсто за стрѣха, каквото въ случай на сграда да се не каратъ и мразатъ по докачвание на правата имъ. Наопаки двама съсѣда, когато купятъ нови мѣста и си ги градятъ съ дувари, питатъ се, кой на коя страна ще гради зданието и кой — кой дуваръ ще прави за да бжде неговъ въ случай, кога стане нужда да си гради върху него безпрѣпятственно.

И по селата сѫщото се гледа и пази. Тамъ пъкъ най-много ставатъ *прѣпирни за улици* (сокаци) отъ гдѣ да влазя и излазя единъ ступанинъ и отъ гдѣ да вкарва добитъка въ двора си.

Прѣпирни за сачаци (стрѣхи), за дворове по прозорци, води за изтичане, мърсотии и други таквизъ по-напредъ се рѣшаватъ и разглеждатъ отъ *махаленитѣ* и *съсѣдитѣ* на чело съ нѣкой старѣя и, като не се потъкмятъ тамъ, работата имъ се отнася до сѫдилището.

Хасковско. — Всѣкой домакинъ има право да иска, щото съсѣдътъ му да не излива вода къмъ двора му, да не спуща стрѣха или сачакъ и пр.

Въпросъ 61-й. — *Допуща ли се на самата межда (синуръ) да се гради кѫща, да се сади дърво? Длъженъ ли е единъ ступанинъ да търпи клоноветѣ на съсѣдско дърво надъ негова земя и кой се ползува отъ плодоветѣ имъ?*

Отговори.

Ахж-Челебийско.—На *синоръ* допущатъ да се прави кѫща, но да се сѣятъ дървета не се позволява.

Еленско. — Всѣки трѣбва да остави мѣсто за сачака си (стрѣхата си), кога прави кѫща. — Ако клоноветѣ на едно съсѣдско дърво се надвѣсятъ надъ чуждо мѣсто, притежательтъ му може да си кѫса отъ плодоветѣ му за *ревнушка* или за *поревка.*

Казанлѫшко. — Никога не се допуща на самия синоръ да се сади дърво, нито да се гради кѫща. Единъ ступанинъ не е длъженъ и не може да търпи на съсѣдското си дърво клоноветѣ на своя земя; инъкъ има право да се ползува отъ плодоветѣ му на половина или изцѣло.

Копривщица. — Не се позволява на самия сѫнъръ да се гради кѫща; това трѣбва да става нѣколко педи навѫтрѣ, за да може да се направи капчуга да тече въ свое мѣсто. Сѫщото се отнася и за садене на дърветата. Ако клонитѣ на съсѣдско дърво налѣгать керемидитѣ на кѫщата и ги чупятъ, ступанинътъ на кѫщата има право да ги изсѣче. Възъ почкитѣ по ливадитѣ се позволява да се садятъ върби и други дървета.

Лѣсковецъ. — Ако чуждо дърво затулва слънцето на нивата, лозето или градината на съсѣда, или ако съ коренитѣ

изпива земята и прѣпятствува на нѣкоя зграда, то такъвъ съсѣдъ, като вземе брадвата, може да отсѣче клоноветѣ на дървото, дънерътъ, който му прѣпятствува, само ако като стои на своята земя може да го достигне. Ако ли не ще да ги отсѣче, тогава трѣбва да остави стопанина на дървото да си бере овошкитѣ отъ къмъ своето мѣсто, а самъ може да бере за себе колкото може да изяде, но нѣма право да носи въ кжщи. Дървото върху границата на двѣ земи принадлѣжи и на двата съсѣда, но всѣки има право безъ волята на другия да го отсѣче, ако му прави сѣнка и врѣди на неговата земя, на кжщата или на каквато и да е зграда.

Ако дървото е толкозъ близо до неговата граница, щото може да достигне клоноветѣ му съ сѣкира, тогазъ може съвсѣмъ да го отсѣче и за това отсичане не плаща никакви щети на своя съсѣдъ.

Македония. — На самата межда никакъ не се допуща нито да се гради нѣщо, нито дърво да се сади, напротивъ, ако да би имало прѣди дѣлбата дърво на самата линия, която послѣ станала межда, това дърво се прѣсича и се изкоренява, освѣнъ ако то е накрай на междата, та да може да служи, като прѣдѣленъ бѣлѣгъ, на непрѣмѣняемостьта на междата, но да е така, щото да не прѣчи на минуването на човѣцитѣ. Въ такъвъ случай отъ плодоветѣ на това дърво ползуватъ се двамата съсѣди, като се счита дървото за „съсѣдско“—обще. Ако ли подобно плодовито дърво има близо до самата межда въ собственностьта на едного отъ двамата съсѣди, то това дърво е на оногози, въ мѣстностьта на когото си е; но на разположението на другия съсѣдъ, е да се ползува отъ плода на ония вѣтви отъ дървото, които висятъ надъ неговото мѣсто, или да ги изкастри, безъ да има право ступанинътъ на дървото да му забѣлѣжи ни най-малко. Примѣри отъ обата случаи виждали сме не еднажъ.

Старо-Загорско. — Колкото за това, дали може на самата межда да се гради кжща и да се сади дърво, това никога не е било и нѣма да се приема за право и отъ двѣтѣ съсѣдни страни, та не е обичай по насъ, както въ селата, така и въ града.

Единъ ступанинъ добросъвѣстенъ е длъженъ да търпи клоноветѣ на едно дърво съсѣдно надъ земята му, както и неговитѣ се търпятъ отъ съсѣдитѣ му. Но недобросъвѣстнитѣ отиватъ до тамъ, щото въ ущербъ на съсѣдството и правата му, макаръ два—три разкрача да е дървото надалечъ, пакъ правятъ пакости

на съсѣда си, за да го накаратъ да го отсѣче или изкорени, за да му не прѣчи.

Хасковско. — На самата межда (синуръ) не се допуща да се гради кѫща, да се сади дърво и пр.

Единъ ступанинъ не е длъженъ да търпи клоноветѣ на съсѣдското си дърво надъ негова земя. Така щото или и той ще се ползува отъ плодоветѣ на клоноветѣ, или тѣ се отсичатъ.

Въпросъ 62-й. — *Какво мисли народътъ за прѣминаването прѣзъ чужди ниви, лозя и пр. (римското — iter)? Кога само може да се минава по чужди ниви и ливади?*

Какви обичаи сѫществуватъ за поенето на добитъкъ въ чужда рѣка (acque haustus), за пасене на чужди мѣста (jus pascendi pecoris) и относително прѣкарване на добитъка (actus)? Какви правила се пазятъ за сѣчене дърва въ чужда кория, за прѣминаване (хаки-меруръ) безплатно или съ пари? Съсѣдътъ има ли право да минава прѣзъ двора или нивата, за да иде за вода или за друго (via)?

Отговори.

Ахж-Челебийско. — Прѣзъ посѣти ниви и зелени ливади не минуватъ, защото тъпкали хлѣба. Слѣдъ жетвата и коситбата, хора могатъ да минуватъ, но добитъци не могатъ да прѣкарватъ прѣди да се *напустнатъ*. т. е. прѣди да прѣстанатъ да бранятъ оженатитѣ ниви и окосепитѣ ливади.

Добитъци могатъ да се поятъ, дѣто и да е. „Водата е Господйова", казватъ. Чужди мѣста могатъ да се опасватъ, но съ прѣдварително условие съ ступанина. Нѣкога ступани позволяватъ на скотовъдци и овчаре, да имъ опасватъ трѣвата по ливадитѣ слѣдъ оженването, но срѣщу това да настаняватъ овцетѣ *да лежатъ* вечерь на нивата, за да се тори за идущата година.

Дърва могатъ да сѣкатъ отъ чужди *баиръ* (курия), но ступанътъ трѣбва да отбѣлѣжи дърветата за сѣчене и да ги пазарятъ, ако не ги харизва за приятелство или за „кумшулукъ" (съсѣдство).

Кѫщитѣ по нашитѣ села сж до толкова рѣдко направени, че не става нужда на съсѣдитѣ да минаватъ прѣзъ дворовeтѣ. Прѣзъ градинитѣ има *пжтеки* и прѣзъ тия пжтеки може всѣки да минава.

Еленско. — Когато нивитѣ сж поженати и ливадитѣ покосени, обикновенно се ходи свободно прѣзъ тѣхъ. Не само това, но се пуща и свободно добитъкъ и стада да пасатъ, ако сж на ступани отъ сжщата община. Може човѣкъ да си пои добитъка на всѣка рѣка и кладенецъ, както може да пасе добитъка си на женати ниви и косени ливади и да си отсѣче за жегалъ отъ чужди гори (*браници*). —Дърва може да сѣче всѣкой въ чужда курия съ пари, споредъ пазарлжка съ ступанина на курията, но, ако нѣкому се счупатъ колата или шейнитѣ, той има право да се спрѣ и отъ чужда курия да си отсѣче безъ ничие позволение клонъ отъ дърво, който му е потрѣбенъ само за поправяне на счупеното.

Шума, желадъ не може да се бере въ чужда гора; но за смрадлика пó не му издирватъ, т. е. тя може да се бере въ чуждо мѣсто. Сжщо—гжби и ягоди.

Казанлжшко. — Прѣзъ чужди ниви се минава само зиме, или кога сж непосѣяни и лѣтѣ.

Добитъкъ може да се пои и въ чужда рѣка, ако прѣминаването не причинява поврѣда. „*Водата е на Бога*," казватъ. Не може никой безъ условие да си пасе добитъка въ чужди мѣста. Да се прѣкара чуждъ добитъкъ прѣзъ едно мѣсто може, стига само да не е посѣяно или забранено за трѣва и пр. Въ чужда кория може да се сѣче само, ако сж купени дървата отъ притежателя.

Прѣзъ чужда кория може да се прѣкара добитъкъ, само ако тревата ѝ или шумата ѝ не е забранена (запазена съ бочки) и не е млада.

Съсѣдътъ нѣма право, освѣнъ по съглашение, да мине прѣзъ двора или нивата на съсѣда си. Само ако *кадими* (m. dadantiquo) се е прѣкарвала, за нужда, вода прѣзъ една нива, която да има и вада, прѣзъ срѣдъ вадата може всѣкой пакъ въ нужда да прѣкара вода. Ако и притежательтъ на нивата, прѣзъ която минава водата има тоже нужда да пои напр., а другъ прѣди него е земалъ редътъ да се ползува отъ водата, то притежательтъ на нивата ще чака реда си, макаръ прѣзъ неговата нива да минава водата.

Копривщица. — Прѣминаване прѣзъ чужда нива, ливада, градина и пр. съ кола се счита за нарушение и, ако ступанинътъ на нивата или ливадата залови лицето, когато минава, наказва го още тамъ, като го набие или му стро-

ши нѣкоя часть отъ колата. Ако минувачитѣ сж нѣколко души и ступанинътъ не може нищо да имъ направи, той тайно гледа да извади отъ колата на нѣкого на нѣкое колело клечката, която го крѣпи и, слѣдъ малко, когато колелото падне и колата се счупи той имъ казва: „вие минахте прѣзъ моята нива, ама Господь наказа единъ, аллахъ керимъ и за другитѣ“. Прѣзъ ниви и ливади е позволено да се минава само когато сж поженати и покосени и то само на ступани, чиито имоти сж заобиколени отъ всички страни съ ниви и ливади. — Всѣки може да минава прѣзъ двора на съсѣда си. Дворовестѣ обикновенно сж раздѣлени съ стоборъ (дъсчена ограда) и съединени съ малки вратички, *кумшулучета*. Прѣзъ тѣзи кумшулучета може да мине и онзи, който е прѣзъ 2—3 кжщи далечъ, за да излѣзе по-скоро на единия или другия пжть. Добитъкътъ може да се пои на всѣка рѣка а сжщо, слѣдъ косидба, да се пасе въ всѣка ливада. Въ чужда курия никой нѣма право да сѣче дърва.

Лѣсковецъ. — (Servitus itеniris). Да си минава пѣшà има право всѣки селянинъ прѣзъ съсѣдска земя, за да иде на своята. Но ако е съ конь или кола, нуждно е позволението на ступанина на земята. Трѣбва да прѣминава по края, гдѣто най-малко щета може да причини, защото за всѣка щета трѣбва да плаща. Разбира се, щета може да плаща, когато се причини прѣминувайки съ конь или кола, а пѣшото ходене по чужда земя е взаимно право за всѣки съсѣдъ. Ако съ това се нѣщо повреди никога не се плаща.

Всѣки има право да пасе и да пои по непосѣяна и неизорана земя на своето село, но да пасе на земята на своето село — зависи отъ взаимнитѣ междуселски отношения и споразумѣния. Когато земята или трѣвата е оградена, тогазъ тя се смѣта като ливада и никой не може да вкара тамъ своя добитъкъ.

Македония. — По чужди ниви и лозя може да се минува само тогава, когато съ прѣминаванието не се причинява врѣда на сеидбата или на лозето; въ нивитѣ, напр., може да се минува, догдѣто не сж сѣяни или покрай тѣхъ може да се минава догдѣ сѣидбитѣ сж дрѣбни, най много до м. марта или по нѣкога и до началото на априлия. А въ лозята—отъ гроздоберъ догдѣто почнатъ да даватъ пжпки — или отъ м. септемврий до м. мартъ.

Ст.-Загорско. — Народътъ мисли, че кога се мине прѣзъ чужда нива или лозе съ животно или безъ него, това минаване се счита за неправо, като се счита, че то се прави съ лоша цѣль

или за отиване по кражба или за прѣглеждане овошкитѣ и послѣ да се краде. Ако нѣма овошки, толкозъ важно значение не му отдаватъ, а само се сърдятъ на лицето, което минало отъ тамъ и строшило филизитѣ (израстъцитѣ) на лозето или тъпкали нивата, и му се бѣлѣжи за още единъ пѫть да не прави тъй.

Прѣзъ чужда нива и ливада може да се мине само когато има много каль или вода изъ общия пѫть и не може да се ходи по него. Инакъ всѣко безпричинно ходене се счита за докачение на правата и длъжноститѣ на ступанитѣ. Селянитѣ и гражданитѣ много се сърдятъ когато имъ се мине въ дъждовно врѣме прѣзъ нивата, еднитѣ и другитѣ—прѣзъ лозето или ливадата било изцѣло или отчасти, че съ това ставало тъпкане и врѣда както за растението, тъй и за гроздето и филизитѣ. За таквозъ прѣминаване и тъпкане не ставатъ сѫдби, но гълчения прѣдъ комшиитѣ и махаленитѣ.

Поенето на добитъкъ въ чуждо село или на рѣка въ чужда мера става, като се гледа, когато си прѣкарва добитъка, да не прави поврѣда на посѣянитѣ ниви, лозя, ливади, прѣзъ които ще минатъ, и като ги напоятъ пакъ по такова мѣсто да ги възвърнатъ назадъ. -- *Пасенето на чужда мѣста или мери* става много рѣдко или да става на равно съ еднакво право като въ мера отъ тѣхното село, трѣбва да се пази пакъ горния редъ и да се не опропастяватъ чуждитѣ посѣви и засѣви. Глобятъ се само тогава, когато се хванатъ добитъцитѣ въ нивитѣ запазени или въ започени келемѝ и започени за сѣно ливади. Чужди добитъкъ се пасе въ чужда земя (мера) тогава, когато се оре нѣкоя нива въ сѫщата мера (паракенде) и никой не може да ходи надалечъ да ги прѣкарва и пасе, освѣнъ покрай нивата и по-надалечъ. Тукъ трѣбва да се пазятъ пакъ горнитѣ правила за да се не истърватъ добитъцитѣ въ посѣтитѣ ниви, келемѝ или ливадѝ. Ако се хванатъ, глобятъ се за поврѣдата имъ. Има това, че чужди добитъкъ извѣстенъ подъ името *суатъ*. състоящъ отъ говеда, овце, кози, крави, биволи се пасе на чужда мера или земя, като се иде по-напредъ да се попита селото и като се направятъ отъ двѣтѣ страни условия по кои мѣста и по колко добитъкъ ще се пасе както и заплатата, която се плаща на цѣлото село, чрѣзъ старѣйшинитѣ, което става съ удобрѣние на всички селяни и т. н. Има и това, че по насъ каракачанитѣ минаватъ пролѣтно и есенно врѣме съ стадата си, състоящи отъ коне, овце, кози, рѣдко съ говеда прѣзъ тъй нареченитѣ *стари пѫтища* наречени

друмове. Когато минаватъ пролѣть за да не направятъ нѣкои опасвания на сеидбитѣ, стопанитѣ на нивитѣ ходятъ покрай нивитѣ си по друмищата да ги вардятъ и пазятъ, а пъкъ по нѣкога ставатъ и безредици, та ги поджеремяватъ за изтъпканото или изеденото отъ стадата имъ. Тѣзи, за таквизъ обиди, оставатъ по нѣкога стада овце въ селото за да ги остригатъ на пролѣть съ по долня цѣна вълна, единъ два или три гроша по-долу отъ другитѣ, и тъй се уравновѣсятъ повредитѣ отъ каракачанитѣ къмъ селянитѣ, на които първитѣ минуватъ прѣзъ земитѣ.

Съсѣдитѣ по селата иматъ право да минуватъ прѣзъ нивитѣ, градината или двора, когато е кално и неможе да се ходи изъ общия много каленъ пѫть и то — додѣ се оправи врѣмето и стане достѫпно изъ другия пѫть. Все на това основание и право, по селата има таквизъ мѣста за по-право ходене въ други пѫть, гдѣто всичкитѣ селяни ходятъ съ говедата си, съ колата си дори прѣзъ посѣтитѣ ниви на съсѣдитѣ, макаръ и съ врѣме да не е било това пѫть, — което се вика пѫтека за *кестерме* (прѣко) *ходене*, каквото у с. Кара-Бурунъ пѫтеката за станцията, която минава прѣзъ нивитѣ на много съсѣди. Ступанитѣ знаятъ, че не ще могатъ вече да отбиятъ минувачитѣ, защото вече всички сѫ научени и привикнали, дори като заоратъ, посѣятъ оставятъ и по двѣ бразди за пѫтека.

Хасковско. — Прѣзъ чужди ниви се прѣминава за голѣма нужда, но кога сѫ посѣяни и не е прибрано посѣтото, тогазъ неможе де се прѣминава.

За поене добитъка на чужда рѣка е свободно, защото се казва: *водата Господь е далъ и тя никога не се свършва*.

А за пасене добитъка на чуждо мѣсто е запрѣтено да става безплатно, *защото трѣвата се свършва*.

За прѣкарване добитъкъ прѣзъ чужда земя е позволено, кога е тя праздна и не се брани (пази) за сѣно. А кога е посѣяна или се брани за сѣно прѣкарването е забранено.

Прѣминаването прѣзъ чужда кория става базплатно, когато корията е стара и не се брани трѣвата ѝ, а кога е млада и трѣвата ѝ се брани за сѣно, тогазъ е забранено, защото добитъка огризва младитѣ фиданки (властари) на корията и послѣднята не може да расте.

Съсѣдътъ нѣма право да прѣминава прѣзъ дворъ или нива безъ позволение на ступанина.

Въпросъ 63-й. *Може ли селянинътъ да иде въ чужда гора да си бере гжби, ягоди, мъхъ, жъладъ и какъ гледа на това народътъ? Не правятъ ли разница между гората на частни люде и селската или мерийската (беглишката) гора.*

Отговори.

Ахж-Челебийско. — Гжби, сълмене (охлюве), жъладъ и т. под. може да бере всѣки, отъ гдѣ завтаса. Между частни и общински гори въ това отношение нѣма разлика както при сѣченето.

Еленско. Може всѣкой да си набере въ чужда гора гжби, ягоди, мжхъ и пр.

Казанлжшко. — Селянинътъ може да си бере, гжби, ягоди и мъхъ въ чужда общинска и правителственна гора. Желадъ може да се бере въ общинска и правителственна гора, но не и въ чужда или частна. Има разлика между горитѣ частна, селска и правителственна беглишка или мерийска.

Копривщица. — Всѣкой може да отиде въ чужде селско землище да бере ягоди, малини, дрѣнки, горски круши, гжби, лешници и въобще всичко, за което човѣкъ не е полагалъ трудъ да го сади, полива и пр., а е създадено отъ Бога. На туй народътъ гледа като на свое, за всичко, което намѣри изъ горитѣ. По насъ гори на частни лица нѣма; има само държавна и общинска гора, въ която може да сѣче дърва всѣки, споредъ нуждата си.

Старо-Загорско. — Селянинътъ има право да бере въ чужда гора гжби, ягоди, желадъ; но за желадътъ не се допуска дотолкова съ голѣмо право, и не му се дири, само ако е въ малко количество; ако ли иска въ голѣмо количество, той трѣбва да се отнесе до кмета на чуждото село и да попроси позволение, тогава и да набере много, не му се дири и прави прѣслѣдване. По селата по насъ има у всѣка нива останали джби, които отъ врѣме на врѣме даватъ желъдъ, но никой нѣма право да бере на другиго желъда, който е въ сжщата мера, както и дребници или присадени круши.

Правятъ голѣма разлика между гората на частно лице и кога е селска или мерийска. Частна гора или кория бива само тая, която отдѣлно си е купило едно лице за своя смѣтка и си пази и отгледва никой да не му я сѣче, като си поставя на-

рочно пазачъ да я гледа и пази. Селска кория разбирахме на сѣверъ отъ селото си една кория, купена отъ турчинъ и тя бѣше оставена за говедата и добитъка на цѣло село да се ползуватъ и ходятъ, а инакъ вѫтрѣшно бѣше подѣлена на частни лица, помежду имъ отдѣлно и всѣки си знаеше своя дѣль, та когато му станѣше нужда да си прави градежъ, ползуваше се съ правото да си насѣче нѣколко дървета за кѫща или плѣвня дори и по нѣколко кола дърва. Тая селска тъй прозвана кория стои запазена още и до сега. Макаръ да е купена отъ дѣдитѣ ни близо кѫдѣ 1833 год., въ чумавото врѣме, само прѣзъ войната прѣтърпѣ едно промѣнение, та ѝ се изсѣкоха всичкитѣ дребни дървета отъ Плѣвенскитѣ читаци турци и сега остана дребусакъ, който изново се пази и варди отъ селото за горѣпоменатата цѣль.

Мерийска и общинска гора или кория е обща на цѣлото село, оставена да се ползува съ право отъ нея, да сѣче дърва, вади корене, сѣче шума за листница прѣзъ зимата.

Хасковско.— Селянинътъ може да иде въ чужда гора да бере гѫби, ягоди и мъхъ; а желадъ и пр. може да се бере въ мерийска (беглишка) гора. Между гора на частни лица и на селска и мерийска (беглишка) въ това отношение нѣма разница.

Въпросъ 64-й. *Може ли селянинътъ да ходи по ловъ, за дивечъ или по риба въ чужди гори и рѣки? Дава ли нѣщо нѣкому? Кому?*

Отговори.

Ахж Челебийско.—За ловъ и за риба може всѣки да отива кѫдѣто иска. Въ чужда гора, частна или селска, никой не може да му запрѣщава.

Еленско. — По ловъ и риба въ чужди гори и рѣки се ходи безвъзмедно. особно ако е въ сѫщото землище. Не се гледа дипъ съ добро око оня, който иде отъ чужда община.

Казанлжшко. — Всѣкой можеше да ходи по ловъ въ чужда, частна и правителствена гора, но сега—само този, който има позволителенъ билетъ отъ правителството. Риба въ всѣкоя рѣка и всѣкой можеше напрѣдъ да ходи на ловъ за риба, освѣнъ въ частнитѣ (частни разбирамъ арковетѣ на воденици), но сега само този, който има пакъ позволителенъ билетъ отъ правителството — позвол. билетъ се дава отъ правителството за р. Тунджа, а въ малкитѣ други рѣки нѣма нужда за билетъ. Напр.

пестърва риба всѣкой може да лови въ балкана, освѣнъ прѣзъ врѣмето, което запрѣщава, въ днешно врѣме правителството.

Копривщица.—Всѣки може да ходи всѣкадѣ на ловъ, за дивячъ и риба. Ходятъ и по Стара Планина, безъ да ги спира нѣкой и безъ да плащатъ нѣкому нѣщо.

Старо-Загорско. — За ловъ и за дивечъ не се прѣслѣдва никой отъ другитѣ селени.

Хасковско.—Селянинътъ по-напрѣдъ можеше да ходи свободно по ловъ за дивячъ въ чужди гори и за риба въ чужди рѣки, но сега има новъ законъ, щото, който е зелъ позволително писмо отъ правителството само той може да ходи.

Въпросъ 65-й. *Има ли по васъ, щото цѣло село да владѣе ниви, лозя, ливади или воденици за обща полза, напримѣръ за училището?*

Какъ се нарича таквовъ владѣние (общо, другарско)? Случва ли се нѣколко люде да иматъ общо (орташки) кладенецъ, баня, пжтека, воденица? Какъ се ползуватъ отъ това общо нѣщо: единъ управлява, а ортацитѣ дѣлятъ печала; единъ днесь или цѣлъ мѣсецъ, а други послѣ; или какъ?

Отговори.

Ахж-Челебийско.—Сдругаруването за спомагане у насъ е развито.—Има воденици и тепавици орташки. Слѣдъ като изваднтъ общитѣ разноски, печалбата се дѣли.

Сдругаруване става при оране нива. Когато двама иматъ по единъ волъ, сговорватъ се да работи единия опрѣдѣлено число денье и съ двата вола, а послѣ пъкъ другия толкова си денье. Въ този елучай спомощницитѣ се казватъ *спрягници*. И двата вола ще храни прѣзъ врѣме на работата онзи, който е оралъ.

„Хей Стриковъ, единъ волъ ми остана, за това трѣбва да си търся спрягникъ“.

„Дбе Мижю, кой ти е спрягникъ?—Али-Юския кехая; воловетѣ ни сж еднакви“.

Спрягницитѣ работятъ или на денье или на седмици.

По тоя начинъ сдругаруване става и по харманъ, когато двама иматъ само по едно муле или конь. Съ двѣтѣ животни първо си овръше снопитѣ единиятъ, послѣ другия, или на денье.

Сдругаруване става и при работене абаджилъкатъ и терзиликътъ. Двама се сговорватъ и ставатъ ортаци. Всѣки внесе аба, гайтанъ и пари. Чирацитѣ и калфитѣ сѫ общи. Заедно работятъ, ядатъ, пиятъ и купуватъ материялъ за аби. На края на орташката година, която захваща и се свършва съ Димитровъ-день, видятъ смѣтка. Кой колкото е вложилъ взема си го, а кяра дѣлятъ по барабаръ. Ако единътъ ортакъ е внесълъ повече влогъ при сдружаването, не прѣдирва.

Еленско. — Цѣло село или селска община може да владѣе и владѣятъ разни имоти, прѣди всичко мери, балталѫци, а сѫщо — ниви, лозя, ливади, воденици. Първитѣ — мери и балталѫци служатъ за ползуване на всички жители отъ селото. Тѣ сѫ привързани къмъ селата отъ памтивѣка и никой не може да ги отнеме, нито продаде, нито присвои съ давность. — Другитѣ имоти, като ниви, ливади и пр. се ступанисватъ отъ общината или черковно или училищно настоятелство, които разполагатъ съ тѣхъ и доходитѣ прибиратъ за подържането си. — *Еснафитѣ* тоже притежаватъ купени или получени по завѣщание недвижими имоти. Училището въ Елена е било притежатель на завѣщана воденица още отъ прѣди 60 години.

Таквозъ владѣние се казва *общо*. — Случва се често та нѣколко души орташки иматъ воденица, лозе и пр. Тѣ експлоатиратъ туй *орташко* имущество наедно и дѣлятъ споредъ дѣла си дохода, кому колко се падне. Дѣлежътъ на прихода става по кутилъ. по единъ, два, три и повече, споредъ дѣловетѣ на ортацитѣ. Дѣлътъ се нарича и по турски *пай*.

Казанлѫшко. — По насъ има цѣло село и цѣлъ градъ да владѣе едно имущество, като нива, ливада, воденица, кѫща и пр., но тѣ сѫ за въ полза на църквата или училището. Таквозъ имущество се нарича *общински*, *градско* или *селско*. — Общи между частни лица пѫтища нѣма по насъ, ако нѣкой се съгласи да му отворятъ пѫтека. то всѣкой се ползува отъ нея, и слѣдъ истичането на 10 — 15 години не може да се развали. Въ воденици и бани има съдружници и се ползуватъ отъ тѣхъ тъй, както се съгласятъ.

Копривщица. — У насъ има само една селска кория, отъ която може всѣкой да си сѣче дърва за градежъ, като заплати на общината и си вземе билетъ. Друга кория има черковска, която пази отдѣленъ падарь, комуто се плаща отъ черква. Който си хареса дърво за сграда може да го откупи отъ черквата.

Когато двама арабаджии иматъ по единъ волъ, тѣ се сдружаватъ и съ двата „ортаклжма“ волове работятъ цѣло лѣто и нечалбата си дѣлятъ. Прѣди да се направи желѣзнопжтната линия Одринъ—Саранбей копрившкитѣ арабаджии сж съставлявали 2—3 кервана отъ по 50—60 кола съ единъ *калаузинъ* (управитель) и прѣкарвали стока между Пловдивъ—Одринъ. Въ тѣзи кервани почти всѣки е ималъ по единъ ортъклама волъ; събирали тѣзи волове и орташки работили, а печалбата дѣлили по равно.

Лѣсковецъ.— Съсѣдътъ, когото помолятъ не може да се откаже да помогне въ нѣщо, защото ще го гълчатъ другитѣ съсѣди; единъ помага другиму.

Русенско. — Почти никакви общи владѣния нѣматъ, както църквитѣ така и училищата. Освѣнъ това не се е оказало нужда да има, тъй като въ турско врѣме нѣмали училища, не сж издържали учители, а сж държали писари съ по 1000 гроша плата, която често сж изплащали въ натура; тъй сжщо сж плащали на всички общински служители.

Въ послѣдньо врѣме, отъ освобождението, почнаха тукъ-тамъ да се усигуряватъ ниви, ливади и др. за тази цѣль и то самата нужда и едно прѣдписание на окупационното управление ги задължаваше.

Старо-Загорско. — По насъ въ града имаше общи имоти, подарени при смъртния часъ отъ нѣкого за въ полза на училището. Въ селата нѣмаше такъвъ обичай, гдѣто да се подари такъвъ имотъ за въ обща полза на училището. Въобще изъ нашата околия по всички села имаше само това - да се употрѣблява отъ мерата едно мѣсто за цѣло село и се наричаше *памуклукъ*, та се ползуваха всички и послѣ пакъ едногласно го напущаха. А по-подиръ и да сж ставали таквизъ работи, каквото да посѣятъ нѣкое общо владѣние, като ниви, ливади, лозя и да сж посветили за въ полза на училище не зная. Зная само, че въ с. К. Х. имаше една обща нива на черковата, подарена отъ едно лице и се даваше да я оратъ съ кирия, а тя е употрѣбяваше за заплата на учителя. По насъ е обичай, щото да си иматъ нѣколко села не само общъ кладенецъ, но и общи чушми, мостове и пр. Бани (*лжжи*) нѣма по насъ българи да ги владѣятъ, за това нѣма и никакви обичаи по тѣхъ, тѣ сж въ владѣние на турцитѣ. А пъкъ *искуственно* строени бани нѣмаме въ града си. правени отъ българинъ; а по селата тѣ никакъ не сжществуватъ, дори и не знаятъ какво нѣщо е баня. —

Пжтеки има, които се оставятъ и отъ двѣтѣ страни, гдѣто се чувствува тѣхната нужда и се наричатъ съ имената на тѣхнитѣ съставители или отстжпители. Пжтеки има и въ градскитѣ лозя, ниви и ливади и въ селскитѣ ниви, градини и лозя. — *Воденици* има орташки, въ които се ползуватъ на половина, ако сж двама ортаци по равно или споредъ първитѣ имъ условия наредени при съграждането на воденицата. По насъ въ орташки воденици се туря единъ дерменджия общо и отъ двѣтѣ страни, та се заключва хамбаря и се дѣли отъ врѣме на врѣме отъ ортацитѣ събрани наедно всѣки мѣсецъ, или прѣзъ два или три, споредъ условията имъ. А не се изреждатъ всѣки мѣсецъ съ отдѣленъ дерменджия. Това бива съ воденица по единъ или два камъка. Гдѣто има до осемь камъка, тамъ трѣбва да има двама души дерменджии, туряни и отъ двѣтѣ страни за вардене и управляване цѣлата воденица.

Хасковско. — По насъ по-прѣди нѣмаше (?) общи мюлкове (собственность) на цѣло село, като ниви, воденици и пр. но сега зеха да се свѣстяватъ хората и да придобиватъ такива нѣща и такова общо владѣние се нарича: общинско, селско, училищно или църковно.

Случва се щото нѣколко люде да иматъ общо (орташки) воденица, баня и пр. Таквозъ общо владѣние или се дава подъ наемъ (кирия) и се дѣли на съдружницитѣ или се изреждатъ — за цѣлъ мѣсецъ единъ, а послѣ — други.

Въпросъ 66-й. — *Може ли всѣки другарь да си продаде дѣлътъ комуто ще? Трѣбва ли за това да има и съгласието на другитѣ ортаци, които иматъ по-напрѣдъ право да купятъ тоя дѣлъ?*

Отговори.

Ахж-Челебийско. — Единъ ортакъ може да си продаде своя дѣлъ въ края на орташката година. Прѣдпочитане се прави на ортака.

Еленско. — Всѣки ортакъ може да си продаде дѣлътъ на чужди човѣкъ, ако не рачи да го купи другиятъ ортакъ. Попитването ще ли го купи ортакътъ или съсѣдътъ е задължително, макаръ повече отъ „сайгия“ (зачитане) отъ колкото, че е право.

Казанлжшко. — Никой ортакъ нѣма право да продаде другиму дѣла си, безъ знание на другитѣ си ортаци. Ако ортацитѣ откажатъ да го купятъ, само тогазъ може да се продаде другиму.

Копривщица — Ако единъ ортакъ си продава дѣла, то го купува другия ортакъ. Ако го купи вънкашенъ човѣкъ, ортакътъ го откупва.

Лѣсковецъ.—Недвижимитѣ имоти се продаватъ мжчно, защото за това могатъ да се противятъ и самитѣ жени, а не само мжжкитѣ задругари, които иматъ право на изкупуване, когато е вече необходимо да се продадатъ. Подиръ тѣхъ или когато нѣма мжжки задругари иде правото за изкупуване отъ съсѣдитѣ. Напротивъ движимитѣ вещи се продаватъ лесно и никой нѣма върху тѣхъ поменатото право (за изкупуване).

Когато една вещъ се спечелва или изработва отъ труда на всички членове отъ челядьта, или се добива съ общи кжщни срѣдства, тогазъ тази вещъ принадлежи на цѣлата челядъ. Ако таквазъ вещъ се изработва или спечелва само отъ единъ членъ, или купува на негово име, тя става негова, напр. купува се за Ивана конь, дрѣха, бъчва и т. н., сѣе се на негово име жито, налива се на негово име вино, всичко това е Иваново, защото е вършено на негово име. Той е най-много работилъ, най-много настоявалъ, разнасялъ свой пари, за това е негово.

Македония. — Единъ другаръ или братъ може да продаде дѣла си отъ едно задружно съ други имущество комуто ще само подъ двѣ условия: а) да си отдѣли и опрѣдѣли своя дѣлъ, за да се знае опрѣдѣлено що продава: б) да прѣдложи първо на другаритѣ си, та ако тия не щжтъ да купятъ дѣла му или му даватъ за него цѣна, много по-долня, отъ колкото би му далъ другъ. Вънъ отъ тия условия никой другаръ, братъ или съсѣдъ не може да продаде никому своята часть отъ задружна собстенность.

Старо-Загорско. — Всѣки единъ другаръ може и е въ правото си да си продаде дѣла отъ воденицата комуто ще, но само тогава бива то безпрѣпятственно, когато той имъ обяви по-напрѣдъ, че си продава дѣлътъ, а пъкъ тѣ нѣматъ сила да го купятъ; тогава само той може да го продаде на другиго, а инакъ безъ тѣхно дозволение не може, като се считатъ *шефии* за дѣла. Има и това, че ако той получи по-голѣма цѣна отъ когото и да е другиго вънкашенъ, и не иска тѣмъ да го отстжпи да се ползуватъ отъ неговото право по извѣстни причини,

продава си го и имъ туря новия си другаръ, като единъ видъ наблюдатель на тѣхното лакомство (?) за да имъ дири точна смѣтка въ управлението.

Хасковско.—Не може никой отъ другаритѣ да продаде дѣла си комуто ще, безъ съгласието на другаритѣ си, защото по-напрѣдъ тѣ иматъ право да го купятъ.

Въпросъ 67-й.—*Какъ мисли народътъ за съсѣдското право, т. е. мисли ли, че съсѣдътъ има по-голѣмо право да купи кѫщата до него, а че ако не му трѣбва, тогава се продава другиму?*

Отговори.

Еленско.—Народътъ мисли, че както ортакътъ, така и съсѣдътъ иматъ до нѣйдѣ по-голѣмо право да купятъ бащиното имущество, но туй не е твърдѣ установено мнѣние, и правото не се счита за безспорно и задължително.

Има турска поговорка: „параи веренъ дюдюи чаларъ“,—„който дава паритѣ той свири съ свирката“. Така, че може да се каже, така нареченото съсѣдско право съ купуването на кѫщата и на други имоти на прѣдпочитане (шефилика, jus protymiseos) не е тукъ съзнато и всепризнато.

Копривщица. Народътъ мисли, че е право да се купи продаванъ имотъ отъ съсѣда, а ако продажбата стане тайно на друго лице, отпослѣ съсѣдътъ го откупва.

Казанлѫшко. — Народътъ укорява тогози, който се намѣси да купи едно имущество отъ едного, на когото съсѣдътъ тоже желае да го купи. Освѣнъ това продавачътъ е длъженъ да отстѫпи по-ефтино и даже значително по-ефтино имуществото, което ще продава на своя съсѣдъ.

Македония.—Народътъ всѣкога у насъ съчувствува на съсѣдското право, т. е. мисли, че съсѣдътъ има по-голѣмо право да купи едно съсѣдно имущество, нежели другъ кой и да е, не съсѣдъ. Ако ли на съсѣдътъ му не трѣбва и това изрази прѣдъ свидѣтели, или не може да даде толкова, колкото дава другъ, даже съ малко нѣкое отстѫпване, тогава само той изгубва това право и съсѣдното имущество може да се продаде другиму, не съсѣду. Продавачътъ даже е длъженъ да отстѫпи на съсѣда си нѣколко процента отъ цѣната, която други, не съсѣди му даватъ за продаваното имущество.

Русенско.—*Съсѣдско, бащино, дѣдово, уйково* и др. *право.* По насъ много се тачатъ такива права не само за кѫща, но и за ливади, ниви, лозя, кории и пр. недвижимости. Ако братъ продава бащино си имущество, то той трѣбва да извѣсти прѣдварително другитѣ си братя и ако тѣ не сѫ въ съгласие да го купятъ, тогава може да го продаде. Тъй сѫщо се постѫпва съ дѣдово, уйково и най-послѣ иде съсѣдско право, което до толкова се не тачи.

Освѣнъ това ако нѣкой е работилъ нивата или лозето на нѣкого подъ наемъ, или наисполу (наполовина), ступанинътъ има право само тогава да го продаде, когато е взелъ отговора отъ тогова, който е работилъ имуществото. Тъй като за грѣшно се счита да се извади ралицата или мотиката на тогова, който е работилъ 2—3 год. имуществото и се продаде другиму. Ако за такова имущество се покаже братъ, тогава се прави прѣдпочитане нему. Много бойове даже и убийства сѫ ставали за такива незаконни, споредъ народа, продажби.

Старо-Загорско.—За съсѣдското право народътъ мисли, че всѣки съсѣдъ е въ право комуто ще нему да си продаде двора било, лозето, ливадата или друго имущество. Сѫществува и това, че ако единъ човѣкъ иска да си продаде двора, обажда по напрѣдъ съсѣду си, ако има врѣме да го купи, ако ли нѣма — да го продаде на другиго. Въ случай, че комшията му откаже, той го продава на другиго. Ако нѣкоя продажба стане безъ знанието на съсѣда и се скъса пазарлъка, съсѣдътъ и да се посърди, че му не обадили, че макаръ и да нѣмалъ врѣме щѣлъ да си намѣри колайлъка, остава си тая продажба свършена. А пъкъ нѣкога съсѣдътъ му, ако е силенъ, той разваля тоя пазарлъкъ и изново правятъ другъ, като плати нѣщо на първия покупатель за да се прѣмахне всѣка умраза и ненавистъ помежду тримата съсѣди.

Хасковско.—Народътъ мисли, че съсѣдътъ има голѣмо право да купи кѫщата, що е до него, а че, ако не му трѣбва или не може да я купи, само тогава се продава другиму.

ЗА ВЕЩИТѢ.

(Продължение*).

Отговори на 51 въпросъ.

Западна България**).—Имуществата на селенина, движими и недвижими, носятъ различни названия, и всѣко отъ тия названия, опрѣдѣлява особенъ видъ имущество. — *Добрб* е название на имуществото въ най-широкия смисълъ на думата. „Убило те добро въ главата“ — значи не знаешъ да цѣнишъ богатството си. „Добъръ е“ ще каже богатъ, имотенъ.—*Държава* — е недвижимо имущество, свързано съ нѣщо движимо: въ Кулско и Бѣлоградчишко—мѣстото дѣто живѣятъ овцитѣ, говедата, конетѣ зимно врѣме, дѣто оставятъ сѣно, слама, се казва държава; въ Ломско — *паята. Земя́* е всичко що се оре и разработва; *бранище* — курия; *мѣсто*—нива непосѣта. *Селище* има значения: а) мѣсто, дѣто е живѣла една задруга или семейство. *На старото селище* остая всѣкога най-младия синъ или братъ; б) мѣсто, дѣто е било нѣкога старо село, и днеска се познаватъ само дупкитѣ, които били нѣкога кѫщи; в) цѣлото пространство оставено да си правятъ селенитѣ отъ сѫщото село кѫщи. — *Гумнб* е дворъ съ кѫщата и всички принадлежности (кошь, амбаръ, изба, камъне, нивище, за всички). — *Пасище* — мѣсто, оставено за паша на селския добитъкъ. *Златия*—пространно поле, дѣто расте златна трѣва за добитъка.—*Мѫка* означава разни храни: пшеница, кукурузъ, ичумикъ. — *Иманье* — готови пари закопани. — *Поправия́*— материалъ за нѣщо. *Стока* — живъ добитъкъ.

Плѣвенско. — Селенитѣ отъ Плѣвенско не знаятъ дори и днесь що значи движимъ и недвижимъ имотъ. Единиятъ и други видъ изобщо се нарича *имотъ*, а по отдѣлно недвижимитѣ *държава*; добитъка—волове, коне, овце и др.; *стока* сѫ

*) Тѣзи отговори се получиха, когато се привършваше вече отдѣла и за това се редятъ тукъ. Тѣ принадлѣжатъ за Западна България—на г. Д. Мариновъ, за Плѣвенско—на г. А. Лунгаровъ, за Рупчоско — на г. С. Шишковъ, за Трънско—на г. П. Вѫжаровъ. Първитѣ, за Западна България, сѫ вадени въ съкращение отъ много цѣнната книга „Жива Старина“, т. IV. Русе, 1894 г. Другитѣ сѫ пратени до насъ и сега се явяватъ първи пѫть въ нашия Сборникъ.

**) Подъ Западна България тукъ се разбира областьта, която обхваща: Видинско, Кулско, Бѣлоградчикско, Ломско, Берковско, Орѣховско и Вратчанско.

ония движими имоти съ които си служатъ въ кѫщи — *покѫщнина, ваданлѫкъ*; казватъ ваданлѫкъ и на ония движими имоти съ които не си служатъ въ кѫщата — а на кѫра: кола, рало, сърпове, коси и др. земледѣлчески орѫдия. Въ нѣкои села вмѣсто *държава* казватъ *мюлкъ* обаче това се срѣща много на рѣдко, тъй като повечето изговарятъ тая дума, когато искатъ да кажатъ за движимитѣ и недвижимитѣ имоти вкупомъ; за различие отъ другитѣ имоти тази дума почти навсѣкадѣ е изхвърлена и замѣнена съ *имотъ*. Онѣзи недвижими имоти, които се намѣрватъ въ землището на друго село, се казватъ *паракинде*. „Имамъ паракинде въ Комарово". На двора казватъ „селище" а отдѣлно кѫщата *кѫща*. Въ нѣкои села на двора казватъ, *гумно*; на харманa — *токѫ*. Селянинътъ казва: „очисти *токѫ* да *насадимъ* снопето,"—иска да каже: да се настанятъ снопето за вършене. За имоти останали отъ бащи и дѣди казватъ: останало ми е отъ бабанлѫкъ и дѣданлѫкъ, а за прѣкупеното казватъ *припечелено ми е*. Бахчи, бостани, градини гръстелникъ, кѫдѣто специално сѣятъ гроститѣ (конопъ), се изговарятъ съ сѫщинскитѣ имъ имена, когато иска да ги изговаря по единично; сѫщо *ливада, ловя,—браница,* по нѣкѫдѣ—орманъ или гора.

Рупчоско. — Недвижимитѣ имущества изедно се казватъ *ватанъ*; но нивитѣ, ливадитѣ и въобще земята що притежава единъ човѣкъ се казва *мюлкъ*. Наслѣдения имотъ се казва мирасъ, а купения съ собственъ трудъ, казватъ *кенди малѫ*. *Мирасъ е марасъ* казватъ, за да отдѣлятъ по-голѣмото достойнство на човѣка, който самъ си е припечелилъ стока.

Тръвско. — А). Непокрититѣ недвижими имоти се казватъ *зевньа* — по нѣкога *имотъ* или *малъ* — (ниви, ливади, градини, кории, пасища, конопища—мѣсто дѣто се сѣе конопъ, браница, гувна—харманн, огранье и пр. „Тоя човѣкъ е зевньалия, — имотенъ, има артъкъ малъ." „Поглънулъ си душу за зевньу." „Зевньата — глъта, а она се неглъта," „Зевньята колко е мила, да е и толкова лека, оно що би било". Покрититѣ *зграде* (пока, амбаръ, кошара, плѣвньа, кочина, кокошарникъ, сайванъ, пирьа, поята, воденица. ваялица и пр.) и тамъ дѣто е разположена кѫщата въ едно съ всичкитѣ други постройки, необходими за едно стопанство, плюсъ двора, градината и сѣньякътъ, се казватъ *посѣдъкъ* или селнище;—мѣстото на което е построена воденицата — *воденичище;* — валявица — *ва-*

лявище; — поятата — *паятище* и пр. Всичката *зевньа* и *зграде*, които сж собственность на единъ домакинъ, се казватъ негова *държава.* („Ньеговата държава е голѣма,“ „онъ държи голѣму държаву“, „Нашата държава се подударуе съ ньеговуту“, „моята държава е долница съ твойоту“ т. е. имотитѣ ни сж по равно голѣми — братски; „сваки домакинъ си има държаву“ и пр.), а на селото или черквата — селско и черковно. Останалото отъ баща имущество *бощиния;* — отъ дѣдо — дѣдовина: — отъ майка — *майчиния*; — отъ жена — *женино* (миразъ); - спечеленото — *купъчко*; — подареното—*даревина*; — спечеченото отъ невѣстата на свадбата — *свадбина*; — намѣреното, засвоеното или съ една рѣчь онова, което е „дошло отъ невидену страну“ — *стечено.*

Б) Движимитѣ имоти се казватъ: *стока* или *живина* (конье, волове, овце, козе, краве и пр.); *посугье* (вещитѣ, които като орждие се употрѣбяватъ отъ селянина въ всѣка отрасълъ на ступанството); *уруквица* (най-необходимитѣ оржди, инструменти, за упражнение на едно занятие, напр.: на жътварката уруквицата е сърпътъ; на дърваря — брадвата; на дърводелецътъ теслата. „Безъ арну уруквицу човѣкъ е кико безъ рукье,“ „Добрия майсторъ има и добру уруквицу,“ „Уруквицата вали, а не прави майстора“); *сѣчива* (остритѣ оржди, които служатъ за сѣчене: ножъ, брадва, тесла и пр.); *благо* (медъ, масло и пр.); *слано* (соль, сирене и пр. „Що е *благо* и *слано* на овия свѣтъ све е у ньега“); *иманье* (пари и други скжпоцѣнности: „Станулъ чорбаджия отъ найдено (крадено) иманье,“ „Приснило му се иманье, та ошълъ прѣко ночь да га копа и едва изманулъ съ матикуту и душа отъ страове му испадла“); *поижньина* (като: столъ, креватъ, метла и пр.) Едно прѣдание говори: било е врѣме, когато при разводъ на съпрузитѣ, поижнината си дѣлили по равно; *судове* (като: стовна, котелъ и пр. Съ диаграмическо изражение понятието *пожньина* е много поголѣмо отъ онова — *судове,* което попада въ първото); *лебъ* (като жито, муруза, брашно и пр.: — „Тоя човѣкъ е леблия“.

Изброенитѣ до тукъ прѣдмети изобщо се казватъ *поситнина.* А движимитѣ и недвижимитѣ имоти изобщо се казватъ *мука* (напр.: „Остадомо безъ душу: изеде ни мукуту,“ Богъ да му плати!“ „И тоя не е човѣкъ, кой еде чужду муку“).

Отговори на 52 въпросъ.

Западна България. — Термини, за да се опрѣдили, че нѣкое имущество е собственъ имотъ или на нѣколко души задружно, че той има право да разполага съ него както ще: да го продава, да го залага или да го подарява — нѣма други освѣнъ — „мой, твой, неговъ, тѣхенъ, нашъ и вашъ“.

Терминитѣ за *владѣние* на едно имущество и *ползувание* отъ него сѫ много неопрѣдѣлени и различни за различнитѣ имоти. Така, ако е въпросътъ за ниви казва се: „Кой работи тая нива?“, „Я работимъ онова мѣсто“ и пр. съ което се означава, че нивата, мѣстото не е собственность на лицето, а само го владѣе, работи и ползува се отъ него. Ако е въпросъ за ливада, казва се: „Кой коси тая ливада?“ — „Я косамъ тая ливада“ и пр. съ което се означава, че лицето владѣе ливадата, коси и се ползува и може, както ще видимъ по-послѣ, когато говоримъ за общинското владѣние, да мине въ други рѫцѣ.

Плѣвенско. — Въ Плѣвенско не могатъ да разберать значението на *собственость* и *владѣние*. Ако запитате нѣкого: „Какво право имашъ надъ тая нива?“ Отговаря ви: „Моя е; бащина ми е“. Много *нарѣдко* се срѣща да се каже *мюлкъ—сайбия*. За владѣнието казватъ „ора я тази нива отъ дълго врѣме“ и съ това иска да каже имамъ владѣнието върху нея; думата *ступанинъ* се изговаря само когато се говори за одушевленитѣ прѣдмети, напримѣръ, за добитъка: *ступанисвамъ го. Ступанисванието* се срѣща и за недвижимитѣ имоти, но много рѣдко.

Рупчоско. — Нива, ливада, конь и др. подъ наемъ, казватъ *има го съ кирия*. Такава стока може да си вземе ступанинътъ при пръвъ случай, затова наемателя нѣма право изцѣло надъ нея; неговитѣ права се простиратъ до извѣстна граница.

Трънско. — Вмѣсто думата собственность се употрѣбява думата *държава*, а често мѣстоимението *свое*, подъ което се разбира, че е *купъчко* или останало отъ наслѣдство — *бащиния, дѣдовина*, майчиния и пр. — напр. „*Свое* си му е; — Купилъ си го е; — Остало му е отъ баща;“ вмѣсто собственникъ — *господаринъ* (често *стопанинъ* и *сайбия*) напр.: „Онъ е господаринъ на туя зевньу“, „Тая зевнья е сайбиска“, „Палилъ, гасилъ, я съмъ господаринъ на тоя малъ“; вмѣсто владѣние — *държинье* (често *уретище, оре, коси*) напр.: „Я кико знаемъ — ете 20 години онъ си *държи* ньивуту,“ „на исполицу държи ньивуту“,

„на откусушку дръжи ливадуту“, „он си уретаще градинуту“, „онъ си *оре* ньивуту и *коси* ливадуту“. Думата *ползуване* е непозната.

Отговори на 53 въпросъ.

Плѣвенско. Бѣлѣзитѣ, които се поставятъ между нивитѣ, сѫ—*побити камъне* и *слогове*, часть земя, която се оставя отъ двамата притежатели и никой нѣма право да я разоре. По нѣкога за такива могили се подигатъ процеси, които много пѫти по направенитѣ разноски надминаватъ онова, за което се продава самата нива. Ливадитѣ се отдѣлятъ една отъ друга съ—копки, които всѣка пролѣть се подновяватъ; сѫщото става и съ браницата.—На едрия добитъкъ бѣлѣзитѣ изобщо сѫ разрѣзване ухото отгорѣ, което наричатъ *грѣпоухо*; изрѣзване малко отдирѣ или отпрѣдъ — *вадирѣво* или *прѣдирѣзо*, а на дребния добитъкъ—*дамги*, първата буква отъ името на ступанина, и оная на бащиното му име, направени отъ желѣзо, които слѣдъ остригване овцетѣ пролѣтно врѣме, натопяватъ въ катрань и поставятъ на *капулата* — задната часть. Подобни дамги понѣкога нагрѣватъ въ огънь и удрятъ на едрия добитъкъ на капулата, прѣднитѣ или заднитѣ плѣшки и така за винаги остава неизличимо.—На домашнитѣ птици, догдѣто още сѫ малки, отрѣзватъ по единъ нокътъ близо до живеца — месото, и, всѣка кѫща си запазва бѣлѣга до край; — другъ не може да го отнеме. Когато нѣкое ново домакинство си постави бѣлѣгъ на домашнитѣ птици, първо ще изпита и изучи бѣлѣзитѣ на съсѣднитѣ кѫщи и тогава опрѣдѣля свой, който да не се схожда съ оня на съсѣдитѣ. На сѫдоветѣ тоже се поставятъ бѣлѣзи: кръстове, надписи, нарѣзи, шарки и др.; изобщо покѫщнината все трѣбва да има какъвъ да е бѣлѣгъ; безъ такъвъ има вѣрване, че, щомъ отиде въ чужда кѫща, нѣма право да се претендира вече за него.

Рупчоско. Наниви, ливади, и градини ступанството се отдѣля или съ плетъ, или съ зидъ, или пъкъ съ забити камъни по линия. Това е *сйнуръ*. На гора за сйнуръ служи *сѣкъ*, насичане съ брадва дърветата по линията, догдѣто се простира едно пространство отъ друго.—На овцетѣ турятъ (отрѣзватъ или нарѣзватъ) *енъ* на ушитѣ, *дамгй* съ катранъ на едната страна на хълбоцитѣ; на крава, конь, волъ, теле, муле—връзватъ звънци, нѣкоя вървчица на рогата, или пъкъ послѣднитѣ нарѣзватъ

съ ножъ. На платъ, покривка, постелка и др. зашиватъ нѣкое рухо на края, а на сждъ, менче, тава и пр. правятъ по ржбоветѣ нарѣзи.—„Който помѣсти сйнуръ (на нива, ливада и пр.) товаря се съ прьсть, тежи му на другия свѣтъ“ — казватъ.

Трънско. За означаване ступанство на: а) нѣща като *судове*, столове, *тонгьи* се употрѣбяватъ надписи (като надписа на единъ срѣбъренъ *тасъ*, намѣренъ у с. Грознатавци, Трънска околия, „шньом пием славу Бугарску“) или съ *подписи*— съ цѣлото име на ступанина или само съ първоначалната буква, така въ нашия домъ, въ който е билъ домакинъ баща ми Пея, срѣщамъ на бакърни сждове: „дом 5л“ (послѣднята дума споредъ уясненията на домашнитѣ ми означвала името на баща ми, отъ съчинението на цифрата 5 = пе и буквата л = пея); а на столови и маси само П. или П. Р. = Пея Радковъ; или съ *разни черти* численя, означавающи римскитѣ (латинскитѣ) цифри: I, II, V, X и т. н.; — съ *заревотине* (вдълбявания) и пр.; б) ***Животни:*** овци, кози съ *подрѣзване* и *изрѣзване* въ разни форми ушитѣ (лѣвото или дѣсното; по възможносгь съсѣдитѣ избѣгватъ тази еднаквость въ формитѣ, и ония въ едностранностьта на ушитѣ — ако азъ твой съсѣдъ съмъ бѣлѣжилъ въ дѣсното ухо, то ти си длъженъ да бѣлѣжишъ въ лѣвото), или съ поставяне на лѣвата или дѣсната страна отъ трупа (на прѣдня или задня плешка, или срѣдата) елипсовидни, кржгловидни, крждтовидни и пр. фигурки (отъ разни бои или катрань), или разни инициялн, означаващи първоначалнитѣ букви на името или прѣзимето на собственника; за *добитъцитѣ* (волове, коне и пр.), освѣнъ току що споменатитѣ бѣлѣзи се употрѣбява и подрѣзване рогата на воловетѣ, и гривата и опашката на конетѣ — (на новокупенъ отъ друго село добитъкъ на врата му се покачва гривна отъ разноцвѣтни парцали, които като привличатъ на зрителя вниманието върху сжщото, пораждатъ желанието му да запита пастиря „чийо е“ и тъй да узнае ступанина му); в) *птици*: съ подрѣзване крилѣ и опашка или съ отрѣзване на лѣвата или дѣсната нога задния нокетъ; г) *малки кории* (въ които поради маломѣрностьта и разнокачественностьта на дърветата, подѣлбата е извършена не по подѣлба, а по дърво) съ „*засичане*“ (засичания: отъ къмъ „истокъ слънце“, или „заодъ слънце“, „при връхъ“, или „при коренъ“) на всѣко дърво. При поставяне „засѣчотинитѣ“ се ви-

кать свидѣтели; д) *ливадитѣ* — съ „рупе“ (дупки) или „бусие“ и „каменье“; е) *нивитѣ* — съ „права бразда“, „слогове“, или дървета и ж.) коритѣ — съ „кокали“ (конски глави).

Отговори на 54 въпросъ.

Западна България. — Границитѣ на недвижимитѣ владѣния или на двѣ села се означаватъ съ *дървета* (които сѫ като *светилища* — оброци, подкръсти), *записи*, *могили*, *връхове*, *долове*, *греди* (мѣста но-ниски отъ върха), *падини* (ниско мѣсто между два върха), *вѫлогъ* (ниско мѣсто подъ единъ връхъ), *слогъ* (неизораното мѣсто между двѣ ниви), *гръмъ* (нѣколко дървета израсли едно до друго), *пъньтъ* (дънеръ на дърво), *копка* (трапчета), *пѫтища*, морепѫтина (стари пѫтища), *убой* (широки мейдани на пѫтищата за разминуване на кола), *уперъкъ* (неизоранъ колъ край една нива), *рѣка*, *бара*, *вада*, *потокъ*, *селище*, *манастирище*, окопъ (хендекъ). (Ж. С. IV. Стр. 191—195).

Бѣл. Едно врѣме, кога се ограничавалъ топрака (земнището) на едно село и се опрѣдѣлялъ синура, събирали се двѣтѣ села и ведно съ поповетѣ си ѣли, пили, като на единъ видъ оброкъ. Синорътъ не смѣе никой да прѣгази, оти е проклетия. Синорътъ между двѣ села се счита като святъ. *Проклетия* (анатема) се устроява на синора да не пострада ни едно село. За намѣренъ на синора убитъ *кръвнина* или не се плащала или го плащали и двѣтѣ села задружно, така че е падала по-леко на селата.

Плѣвенско. — Границитѣ се отдѣлятъ съ слогове — часть земя и окопи и се наричатъ *синори*; селянитѣ ги изговарятъ *санѫри*. Сѫществува вѣрване, че на тѣхъ се събиратъ нощно врѣме самодиви и ако нѣкой отиде — само да мине или легне да спи на трапезата имъ, когато ядатъ, ще го сбъхтатъ и ще остане съ рѫка или кракъ недѫгавъ. Когато нѣкой човѣкъ се парализира, казватъ: сбъхтали го самодивитѣ. На границитѣ, синоритѣ по нѣкадѣ казватъ *межди*.

Трънско. — Границитѣ на имотитѣ биватъ естественни (долъ, рѣка, вододѣлъ, гора) и искуственни (камъне, дървета, ровъ, хендекъ, дупки и пр.) и се казватъ *медже* (ед. число меджа); а „зевнъята що дѣли едну ньиву одъ другу“ се казва *слогъ*; „на горньту ньву е сваки путъ долния слогъ: горньта ньива се свлачи и прави слогътъ“. Единъ слогъ може да е широкъ колкото една бразда, а може — цѣла насѣвница (около 3—4 метра). Пословици: „на думу слогъ нѣма“, „зевньа се не

крие — зевнья се не крадие,“ „Орачки судия е остънътъ“ (значи: ако ние сме съ васъ 2 братя и братски — по равно — сме си подѣлили една нива, а при орането забѣлѣжа чрѣзъ измѣрване съ остенътъ, че твоя дѣлъ е по-голѣмъ отъ моя, то частьта въ повечето ще си я присъединя съ моята, защото: „ньивитѣ ни су братскье и никога твоята не може да бжде по-голѣма отъ мойоту“). Ако има споръ между двама *межделника* (съсѣда), то онзи, който се нагърби съ единъ човалъ земя и така прѣмине цѣлата граница „на Богъ душа“, остава за напрѣдъ граница пжтьтъ, по който е прѣминалъ межделникътъ. При единъ такъвъ случай у турско врѣме, единъ отъ присжтствующитѣ съсѣди като видѣлъ, че межделникъ несправедливо „прѣгазуе“ границата, хвърлилъ върху гърба му единъ хвърлей земя, която го повалила на земята и съ голѣми усилия изправилъ се на краката си викающъ: „Одъ Бога е рѣчено зевнья да се не крадне.“

Отговори на 55 въпросъ.

Западна България. — До издаването на тапиитѣ въ тоя край (1868 г.), всичката земя, която се орала и сѣяла или косила, била общинско владѣние. Никой не е можалъ да ступанисва отдѣлно земя, да я залага или продава. Понеже земята била много, часть не се разработвала и оставала на почивка — *орница*. Старѣйшината, съ по-прѣднитѣ селяни рѣшавали, кое парче ще се сѣе съ ситна храна (жито, ичимикъ, овесъ, линецъ, просо), а кое съ кукурузъ. Веднъжъ взето това рѣшение, всѣки излазя да оре въ орницата, кждѣто и колкото искалъ. Не се гледало прѣди да бжде орница, кой е работилъ това мѣсто. Отъ тамъ приказката: „плугъ мѣсто (ньива) отъвния.“ Това разорано мѣсто става негово, додѣ се оре. Тоя обичай е запазенъ и до днесь. Засели ли се нѣкой новъ житель и той има сжщото право. Изсели ли се нѣкой, той губи всичко и не може нито да помисли, че тамъ, отъ гдѣто се е изселилъ, ималъ ниви, ливади, градини и др. Негово остава само лозето му.

По-късно обаче задругата, която работила тѣзи ниви, взела да гледа на тѣхъ, като на свои. Изчезва правилото „плугъ ньива отъвния“. Но задругата не може да присвои окончателно нивитѣ, а има само ползуването, безъ да може да ги продава, залага или дари нѣкому. Освѣнъ това, ако нѣкой се изсели — губи правото

си; сжщо ако не разработва три години тия ниви — пакъ губи правото и си свои други.

Сжщо така е било и съ ливадитѣ. Най-напрѣдъ е било правилото: „коса ливада отъвния". Послѣ послѣдвала сждбата на нивитѣ. Не било обаче така съ господарскитѣ наречени земи. Тѣзи земи сжществуваха до 1851 г., когато тѣ раздѣлиха на селенитѣ и станаха пакъ общинско владѣние, освѣнъ ония, които нѣкой си имаше и работилъ бѣ още при господаря. Но и такива ниви не сж били пълна собственность, която да може се продава, залага и располага. Изсели ли се селянинътъ — тя не е негова; не я ли работи три години — пакъ не е негова. Отъ врѣмето на тапиитѣ, който за която земя си взе тапия стана цеинъ ступанинъ и може да я продава, залага, дарява. (Ж. С. IV, стр. 197—199).

Плѣвенско. — Между селянитѣ е запазено едно право, че всѣки, като отиде на кжра въ мерата, опрѣдѣли си извѣстно мѣсто за бачия, които тѣ наричатъ *кошари*, по нѣкждѣ — *кжшли*, и владѣе тѣзи мѣста нѣколко години наредъ, слѣдъ което тѣ ставатъ вече негови; никой не може да му отнеме това право. Особенно вжтрѣ въ селата, прѣдъ двора си отвънъ, всѣки е запазилъ по едно пространство за да си изхвърля смѣта; това наричатъ гной, *гнояӗ;* слѣдъ врѣме всѣки може да си отмѣсти лѣсата-плета, дувара и пр. прѣзъ това мѣсто и го присъедини къмъ двора си. Това е едничката причина, гдѣто селата изъ Плѣвенско сж останали съ много тѣсни улици и продължаватъ да се стѣсняватъ отъ день на день. И до сега има на мѣста още запазено, че селянитѣ иматъ право да разоратъ часть отъ общинската мера или гора, и ги раздѣлятъ помежду си *на глава.* Тѣ иматъ право да располагатъ съ тѣзи земи дори и да ги продаватъ безъ да имъ прѣпятствува нѣкой.

Рупчоско. — Нѣкои селяни мълкомъ мѣстятъ плета на нивата, ливадата, гората за смѣтка на пусто мѣсто, общинска мера, па и на частна земя и много пжти, като измине повече врѣме, оспорватъ го вече за свое.

Трънско. — Било е врѣме у турско — когато всѣки селянинъ е могълъ, слѣдъ като разоре, разтърси или „заварди" *ничио* пусто мѣсто или гора, да стане на сжщото ступанинъ. Така сж образували изобилствующитѣ по настоящемъ у нашенско частни ниви и ливади посрѣдъ селскитѣ и държавни гори. Случвало се е да се каратъ или сждятъ двама селяни за имотъ при-

надлежащъ на трето лице (частно или юридическо); тогавъ се казва: „карали се магарища за чужда раница“. Пословици: „Който прѣвари — онъ се натовари“ (съ нива, ливада и гора).

Отговори на 56 въпросъ.

Западна България. — Намѣрената вещь не може да принадлежи никому другиму, освѣнъ на ступанина. Да се повърне прочее намѣрената вещь ступанину е морална длъжность всѣкиму, защото сѫщото може да се случи утрѣ и нему.—Само когато не се знае ступанинътъ на една намѣрена вещь, тя става собственность на лицето, което я е намѣрило. — Другаритѣ, които сѫ придружавали намѣрителя, нѣматъ дѣлъ въ намѣрената вещь, освѣнъ, ако и тѣ сѫ я видѣли и сѫ се затекли и тѣ да взематъ намѣреното.—Ако се появи ступанинътъ на намѣрената вещь, ще се познае, че тя е негова по това, че пита за нея и описва всичкитѣ ѝ бѣлѣзи. — Ступанинътъ на изгубената вещь не е длъженъ да дава никакво възнаграждение на оногова, който я намѣри; но ако е нѣщо по-цѣнно — нова дрѣха, апанджакъ и пр., той може да даде *кръчма*. — Ако изгубената вещь е за ѣдене, пиене и се потрѣби отъ намѣрителя, ступанинътъ ѝ нѣма право да дири обезщетение. — Ако вещьта е за носене — па стане негодна, пакъ не се дири обезщетение, щомъ намѣрительтъ не знаялъ чия е. (Ж. С. IV. 257—263).

Плѣвенско. — Всѣко намѣрено нѣщо остава въ полза на оногова, който го е намѣрилъ; ако е намѣрено отъ нѣколко души—дѣли се по равно. Когато се намѣри домашенъ добитъкъ или птици на чужда земя, прѣдаватъ се на старѣйшината, сега кмета на селото; ступанинътъ ще си ги вземе, но само слѣдъ заплащане поврѣдата на притежателя на земята и единъ щрафъ —глоба за общината, опрѣдѣлена отъ старѣйшината споредъ направената поврѣда. Сѫщата се прицѣнява тоже отъ старѣйшината. Има едно прѣдание, че когато притежательтъ на земя — посѣвъ, намѣри чуждъ добитъкъ въ *исхаба* — нанасяне поврѣда, ако го убие, никой нищо не може да му каже. Другитѣ намѣрени вещи: дрѣха, апанджакъ, звънецъ, капистра, ако е извѣстно на кого е, или пъкъ притежателя си я познае, прѣдава му се срѣщу извѣстно възнаграждение, което въ никой случай не може да надмине $^1/_4$ отъ стойностьта на намѣрената вещь.

Рупчоско. — Намѣреното се усвоява отъ този, който го е намѣрилъ, или ако сѫ мнозина, подѣлятъ си го, ала се мисли, че сѫщинскиятъ намѣрвачъ има право на по-голѣмъ дѣлъ. Дѣлъ се дава и на ступанина на мѣстото, ала ако той знае, или е видѣлъ. Чуждъ добитъкъ въ своя земя стопанина откарва у дома и го пуща, когато се опрѣдѣли и земе обезщетение—*зянъ* — за поврѣдата. Нѣкои пъкъ вкарватъ сѫщия добитъкъ скришомъ въ стопановата му нива или ливада. Други пъкъ отмъщаватъ като взематъ отъ добитъка (ако е конь) вѫже, коланъ и пр. Има и такива, че овца, коза, теле, намѣрено въ чужда нива, щомъ не го съгледа нѣкой, заколва го и го унищожава. Въобще отмъстителностьта въ такива случаи е много употрѣбителна.

Тръиско. — Само когато е не извѣстенъ ступанинътъ на намѣреното, то става собственность на намѣрвача или намѣрвачитѣ, по равно (на съгледвача, т. е. онзи, който прѣвъ е съзрѣлъ намѣреното, ако е малоцѣнно, цѣлото му се отстѫпва). Отъ това правило има изключение при дѣлежъ: физически най-силниятъ и носительтъ на юмручното право турга рѫка на намѣреното. Намѣрения на своя и чужда земя добитъкъ и пр. се стопанисва отъ намѣрвача до гдѣто се яви неизвѣстниятъ му собственникъ да си го получи. Ако намѣрвачътъ, поради естеството на добитъка, не е могълъ да извлѣче нѣкоя полза, то стопанинътъ прѣди получването му, е длъженъ *прѣдварително* да му даде едно възнаграждение за „пашалъкъ“ или „прѣраница;“ а за изгубенитѣ вещи се даватъ пари, чорапи, овощия и яйца (на дѣцата). — Намѣрвачътъ най-късно въ слѣдующия празниченъ день, отъ оня, когато е намѣрень добитъка или вещьта, е длъженъ да съобщи за намѣреното на съсѣдитѣ си, селския говедаръ, селския първенецъ или кметъ, който съ глашатая разгласява това по цѣлото село. Стопанинътъ на изгубеното при тщателното дирене, ако не сполучи да го намѣри, слѣдъ свършване литургията, въ присѫтствие на селенитѣ и свещенника, въ черковния дворъ прави „проклетию“ съ 1 окениче ракия, отъ която по една чаша подава на всѣки селининъ да пивне и изказва сърдечно и велегласно проклятие: „Ега даде Господъ, кой га е нашълъ, па го неказуе, да е проклетъ... па по бръже да му се найде за панудa, да не види аиръ ни од главу ни од њега!“ А присѫтствующитѣ, кръстейки се, едногласно викатъ: „Аминъ! Аминъ! Дай Боже! Дай Боже!“ Онзи селянинъ, който отбѣгне да земе

участие у даване тъзи проклетия, проклетъ остава и се счита за укриватель на изгубената (откраднатата) вещь или добитъкъ.

Отговори на 57 въпросъ.

Западна България. — Имането е пари, които е закопалъ нѣкой въ земята да ги охрани отъ крадци. Туй иманье може да бѫде закопано отъ нѣкой заможенъ селянинъ, отъ нѣкоя чета разбойници, а може и отъ нѣкой господарь (бей). Народътъ вѣрва, че и змеюве закопавали съкровище. — *Малджиитѣ* или искателитѣ на закопано съкровище сѫ людие, които иматъ тази страсть да ходятъ по различни мѣста, та да търсятъ гдѣ има закопано съкровище и да го извадятъ. Малджиитѣ сѫ цѣла компания отъ людие, свързани по между си съ клетва, безъ никакви писменни условия. Освѣнъ клетва, тѣхъ върза интереса.—За да бѫде нѣкой членъ на подобна компания изисква се: да пази тайна, да не е страхливъ, а въ даденъ случай да е малко разбойникъ, защото при копане имане може да дотрѣбва да извърши и убийство.—Народътъ гледа на малджиитѣ, не само като на мързеливи хора, но и по-лошо. Тѣ, казватъ, дори и убиватъ човѣкъ, когото споредъ гаданията, това е нужно за да се намѣри закопаното съкровище. — Когато се намѣри имане случайно, при копане кладенецъ, темелъ, въ турско врѣме криятъ да го не вземе правителството, като стопанинътъ даде по нѣщо на копачитѣ—за да мълчатъ. Копачитѣ не се считатъ за ортаци — и нѣма защо — съ ступанина, чието е мѣстото и комуто е билъ късметъ да намѣри това. (Ж. С. Стр. 263—265).

Плѣвенско. — Въ плѣвенско особенно влечение иматъ къмъ търсене имане; на него се гледа като на нѣщо спечелено безъ трудъ: ако видятъ, че нѣкой селянинъ се позамогне, казватъ: „той е намѣрилъ *имане*.“ Има вѣрвание че кѫдѣто има имане непрѣменно е заклето; и на мѣстото му или човѣкъ или какво и да е ще умрѣ; по поводъ на това на мѣстото кѫдѣто ще се търси *имане* се заколватъ агнета и най-вече овни, изядатъ се нощно врѣме и сетнѣ се започва копането. Напослѣдъкъ изъ Плѣвенско се носи слухъ, че нѣгдѣ, не се казва кѫдѣ, въ земята било изнамѣрено нѣкакво подземие, което било пълно съ злато; — това можело да се види прѣзъ нѣкакво си прозорче, близо до една желѣзна врата, заключена съ голѣмъ куфаръ, който

по другъ начинъ не може да се отключи, освѣнъ съ *расковниче*; дирило се расковничето, ала нигдѣ не може да се намѣри. Имането може да се търси на всѣкадѣ, дори и въ чужда земя, и то си остава на оногова, който го намѣри.

„Сине ле сине Стоянко,
„Мамино чедо първинко,
„Слушай ме мама, седи си,
„Не ходи сине, поспи си —
„По това нощно *копанье*
„По това пусто *иманье*,
„Че е иманье заклето
„И е отъ Бога проклето;
„Който го сине угади, [1])
„И изъ земята извади,
„На него всѣки завижда, —
„Той си хаира не вижда.“
— Ала синъ не взе отъ дума,
Й майци си бързо продума:
„Мале ле мила що думашъ,
„Невиж' ли мале Костаки,
„Съ ястъклийтѣ мустаки,
„Що чудо стóри съ *копанье*
„Що чудо стóри съ *иманье*,
„Надъ село на край рѣката:
„И бегликъ мамо закупи,
„И си чифлици накупи.
„И стана първи во̀въ село;
„Па си взе Райна на чело . . . [2])“

Трънско. — Всѣко имане всѣкиму не се подава и непоноси да го тражи и има, „оти оно може да е *църквено*, *манастирско* и *кръвно*, та човѣкъ полудее, мре бръже, челядъ му се не връти, па и онъ заедно съ неговия домъ запустасуе.“ Тайно всѣки може да дири имане въ чужда земя, и намѣри ли го става пъленъ неговъ собственникъ; а ако диренето става съ съгласието на ступанина на земята, намѣреното се дѣли по равно.

---

[1]) Сполучи, намѣри.
[2]) Първа по хубость въ село.

Отговори на 58 въпросъ.

Западна България. — Когато отъ наводнението и нанисанието рѣката се образуватъ нѣсипи (калъ, утайка) и по тоя начинъ се появятъ сухи мѣста — тѣ се наричатъ *пръдища* (ед. ч. прѫдище). — Това прѫдище се образува на срѣдата на една рѣка, като островъ, а може да се образува и на края на рѣката, като часть отъ брѣга. Прѫдището всѣкога се покрива съ трѣва и върбалакъ, и става по тоя начинъ ливада, покрита съ гора. — Такова прѫдище, както и върбалака, който израсте на него, остава собственность на тогова, съ нивата на когото е съпрѣдѣлно то. Такива прѫдища се срѣщатъ на често по коритото на рѣката Ломъ, Огоста и Скѫтъ, а много рѣдко или съвсѣмъ никакъ по Скомия, Цибръ и Искъръ. Има такива прѫдища и край брѣга на р. Дунавъ. — Ако на ново се образува прѫдища въ срѣдата на рѣката и въ него поникне върбалакъ, тоя върбалакъ е селско имущество, и не може никой да го ступанисва. Ако прѫдището по-прѣди е правило часть отъ нивата или ливадата нѣкому, а послѣ вслѣдствие друго наводнение, туй прѫдище е откъснато отъ сушата и стане островъ, прѣдишниятъ му ступанинъ губи правото върху него и то става селско владѣние. — Ако, като придоде рѣката, прѣсече ливадата или нивата нѣкому та я раздѣли на 2 части — часть, която остава като островъ и часть, скопчана съ сушата—тая ливада или нива си остава на прѣдишния ступанинъ. — И да излѣзе една рѣка отъ коритото си, то за между имъ граница пакъ служи старото корито.—Когато една рѣка закачи една градина, ливада, нива на X. и откара пръсть отъ нея та образува прѫдище на противоположния брѣгъ, па нарастне имота на У., то и послѣдния става ступанинъ на прѫдището. (Ж. С. Стр. 274—276).

Плѣвенско. — Мнѣнието на населението въ Плѣвенско е, че когато се притури мѣсто къмъ собственната му нива, ливада и пр. отъ прѣиждане на рѣкитѣ, то бива негово, на онзи къмъ които се притури. Казватъ: „Господь ми го даде, обичалъ ме“. Въ случай че рѣката изцѣло задигне мѣстото и го прѣнесе въ другата страна, тогава притежательтъ му има право: да се прѣмести и да си го завладѣе. Когато рѣката измѣни полога си, то стариятъ пологъ, нарѣченъ корито, се дѣли между съсѣднитѣ притежатели, които сѫ на синуръ: но минала ли е рѣката прѣзъ чуждо мѣсто и го унищожила съвършенно, то притежательтъ му

завладѣва старото корито — пологa, като си прѣсмѣта, че е останало въ замѣна. Пò първия съсѣдъ вече изгубва ползуването си отъ нея; исключение се прави само за притежатели на воденици, които си запазватъ това право и то не да примѣстатъ воденичището — оджака, а да прокаратъ водата на воденицата на сѫщото мѣсто или пъкъ да си изкопаятъ нова вада, като прѣдварително заплатятъ стойностьта на мѣстото, прѣзъ което ще прѣкаратъ водата било то частно или общинско. Когато въ рѣката стане островъ (адà) счита се на общината въ района на която се намѣрва.

Рупчоско. — Ако рѣката придаде земя на ливадата или нивата за смѣтка на противоположната нива или ливада, като промѣни коритото, придадената земя може да се усвои, ако не се търси отъ притежателя. — Рѣката е обща на всички селяни и всѣки може да лови въ нея риба, когато и гдѣто си иска. Сѫщо и камъни може да вади отъ всѣко мѣсто на рѣчното корито.

Търнско. — Мѣстото, което нараcва при една нива или ливада отъ донесената земя отъ рѣката, се казва „нарастъкъ“ и е притежание на стопанина на нивата и ливадата; „сувата стара матица“ остава на онзи съсѣдъ, прѣзъ чиято нива или ливада е минала новата вада на рѣката, отъ която сѫщия съсѣдъ ще може да се ползува съ ловене риба, водопой, но не и да прави воденица. Ако „срѣдорѣкътъ“ (островътъ) се е образувалъ безъ значително отцѣпване (отдѣлване) земята на двата съсѣдни имота, то той е общъ на двамата съсѣди, или цѣлъ на оногозъ, който прѣвъ го е засвоилъ, иначе е на оногозъ, отъ чиято най-много земя се е образувалъ. Ползата отъ дѣляща двама съсѣди рѣка е еднаква: никой безъ позволението на други не може да строи воденица.

Отговори на 59 въпросъ.

Западна България. — Гледа се колко струва мѣстото и колко струва зданието: ако мѣстото струва много по-малко отъ зданието, плаща се зданието; ако мѣстото струва колкото и зданието—дѣли се на половина или строительтъ на зданието, като се смѣта колко наемъ би трѣбвало да даде, седи у него толкова години, колкото да си вземе паритѣ, и послѣ зданието се връща на притежателя на мѣстото.—Ако нѣкой посѣе чужда нива, плодътъ се дѣли между стопанина на нивата и

тоя, който я е посѣялъ, по условията на исполицата. — Ако нѣкой посади дървета на чуждо мѣсто, дърветата сж на тогози чието е мѣстото. — Ако ступанинътъ вȁрне, та прибере плода, трѣбва да върне на сѣяча припадающата му се часть за труда.

Плѣвенско. — Ако нѣкой грѣхомъ посади дърво на чужда земя, нѣма право да се ползува отъ него; то си остава притежание на онзи притежатель въ мѣстото на когото е посадено. Сжщо е и за зградитѣ и посѣвитѣ; само че за зградитѣ на построителя е позволено да я събори и да си вземе материяла, или пъкъ по съгласие се искупва отъ притежателя, ако му е потрѣбно.

Рупчоско. — Ако нѣкой посади дърво на чужда земя, дървото е собственность на притежателя на земята. Ако построи зграда, завежда се споръ и се погаждатъ, ала ако зградата струва повече отъ мѣстото, послѣдното остава на зградиния ступанинъ, който плаща мѣстото на неговия господарь.

Трънско.—По погрѣшка на чужда земя построена сграда, ако стопанинътъ на земята не желае да я продаде на застроителя, тогазъ послѣдния е длъженъ да я продаде или дигне, иначе остава на стопанина на земята; посаденото така дърво трѣбва да се извади изъ първо врѣме отъ стопанина му, ако не желае да остане притежание на землевладѣлеца; но ако послѣдния търпи извѣстно врѣме първия да се ползува отъ сжщото, то остава цѣло негово или по равно (заедничко) на двамата; — на така посѣтата сеидба, плодоветѣ се дѣлятъ по равно между сѣяча и землепритежателя, или пъкъ послѣдниятъ повръща на първия количеството и еднакво по качество засѣто сѣме и цѣната за работата. Пословици: „Човѣци смо та грѣшимо“. „На чужду главу не турай твою капу!“

Отговоръ на 60 въпросъ.

Плѣвенско. Едничкото нѣщо което е запазено, въ селата въ плѣвенско то е, че прозорцитѣ, портичкитѣ и др., които гледатъ къмъ двороветѣ на съсѣдитѣ си запазватъ правото както сж намѣрени, но не и да се оголемяватъ. Тѣ немогатъ — никой нѣма право да го затвори (закрие). Пускането вода въ чужди дворове изключително е забранено. Прозорцитѣ и вратичкитѣ запазватъ това си право до събаряние зданието, дувара и пр. на което се намѣрватъ: слѣдъ това допуска се да отварятъ и на

новата зграда, но само въ съгласие между двамата съсѣди. Спускане стрѣха (сачакъ) къмъ двора на съсѣда тоже е забранено. Изключение се прави, ако е направенъ по-рано и то до събаряние на стрѣхата. Припирни сж ставали и сж се разрѣшавали отъ старѣйшински съвѣти.

Рупчоско. — Всѣки домакинъ, щомъ е по-старъ въ махалата има право да не дава на по-новия си съсѣдъ да му излива вода на двора, да му хвърля боклукъ, да спуща стрѣха и да отваря прозорци. Спорове въ такъвъ случай разглеждатъ съсѣдитѣ, селскитѣ първенци, а най-послѣ — сждътъ. Отъ клоноветѣ на съсѣдското дърво що надничатъ въ земята му, стопанинътъ, ако иска дава плодоветѣ, но въобще се мисли, че е въ право да се ползува, щомъ клоновотѣ му сѣнятъ въ земята му. На самата межда, синуръ, не се допуща да се строи кжща, освѣнъ до точката до гдѣто се простира собственностьта му. Но дърво се посажда и единъ день и двамата съсѣди се ползуватъ отъ неговитѣ плодове.

Трънско.—Всѣки домакинъ може да запрѣти на съсѣда си: да не излива къмъ двора му вода, да не прави прозорци —да не спуща стрѣха на негово мѣсто. Пословици: „капчукъ капе на меджа". По уреждането на тѣзи правоотношения всѣки съсѣдъ здраво се държи о изрѣчението: не ми прави това, що не искашъ да ти го правимъ. Често тѣзи спорове се разрѣшаватъ самоуправно или миролюбиво отъ стари хора съсѣди или селския кметъ.

Отговори на 61 въпросъ.

Западна България. — Ако нѣкой клонъ отъ дърво се надвѣси въ двора на съсѣда, тоя послѣдния може да го отсѣче, ако му прави пакость; но гумната сж толкова широки, що-то никому никакви клонове не правятъ пакость и никой ги не сѣче, освѣнъ ако има по между имъ инатъ.—Ако този клонъ има плодъ, съсѣдътъ въ двора на когото се е надвѣсилъ може да бере плода: „Вишна е, оти да се не бере; ако сака да я не бератъ, нека си отсѣче клона."

Плѣвенско.—Между населението въ Плѣвенско е усвоено старъ обичай, че когато ще се гради кжща и часть отъ нея ще трѣбва да се построи на самия *синуръ* — *междата*, взема се съгласието на съсѣда и ако има намѣрение да строи зграда и той, допуска се да поставятъ зградитѣ си на единъ дуваръ и

надъ единъ покривъ, или пъкъ става устно съглашение, когато слѣдъ врѣме почне съсѣда да строи зграда, то първата построена вече зграда ще бѫде открита и новата на втория съсѣдъ ще бѫде поставена на дувара на първата. Никой нѣма право да вдигне сградата си въ дадения случай по високо отъ съградената вече. Изцѣло построена кѫща на синуръ не е позволено. Садение дървета на синуритѣ е позволено и притежателя на съсѣдния имотъ е длъженъ да търпи клоноветѣ, надъ неговата земя и отъ плодоветѣ му се ползуватъ и двамата притежатели на съсѣднитѣ имоти, безъ разлика кой е посадилъ дървото.

Трънско.—Допуска се да се строи кѫща или сади дърво на самата межда, само ако съ това не се причинява нѣкакви врѣди на съсѣдния имотъ. Пословици: „човѣщината га сака човѣкъ човѣку лоше да не прави“. Стопанинътъ не е длъженъ да търпи не само надвесенитѣ клоне, но и пустнатитѣ корени на съсѣдското дърво върху и въ неговата земя. Ако ги търпи, ще се ползува отъ плодоветѣ имъ, иначе ги изсича; и коренитѣ ги изкоренява, ако при едно прѣдупрѣждение стопанинътъ му не прибърза да го прѣсади на друго мѣсто.

Отговори на 62 въпросъ.

Плѣвенско. — Народътъ не допуска минаването прѣзъ чужди ниви, лозя и пр., освѣнъ кога произведенията сѫ вече обрани, и всѣки може да прѣминава и пасе добитъка си, гдѣто поиска изъ чуждитѣ имоти. Това е ставало до прѣди десетина години, отъ когато почна да се прави изключение само за лозята и се запрѣти прѣминаването и пасене добитъка въ тѣхъ. За жалость, малолѣтнитѣ гори — *филизитѣ*, макаръ и при сѫществуване „закона за горитѣ“, пакъ не могатъ да се запазятъ отъ това зло. Обичаитѣ за прѣминаването добитъкъ прѣзъ чуждо мѣсто сѫ тѣзи: „Азъ — казва — прѣминавамъ прѣзъ неговата нива, защото утрѣ пъкъ той ще прѣмине прѣзъ моята“. „Азъ паса добитъка си въ неговата нива, защото и той пасе въ моята“. Рѣкитѣ сѫ общи за всички. Има кладенци и чешми частни, но и тѣ сѫ достояние на всички: „направихъ го — казва — за *айратъ*“ съ благотворителна цѣль, иска да каже. Сѫщо е и за прѣминаването прѣзъ чуждитѣ гори. Сѣченето дърва въ чужда кория става срѣщу извѣстно възнаграждение или пъкъ, ако на едногото корията не е стигнала за сѣчене, съсѣ-

дътъ му позволява да си насѣче отъ неговата кория; когато пъкъ стане за сѣчене корията на оногова, който е сѣкълъ дърва отъ корията на съсѣда си, става обратно. Общоприето е, щото съсѣдътъ всѣкога може да прѣмине прѣзъ двора на другия съсѣдъ, или нивата — ако не е засѣта — и иде на вода или за друго нѣщо.

Рупчоско. — Прѣзъ чужда нива или ливада може да се прѣминава само, ако е имало стара пѫтека, инакъ ступанинътъ на нивата може да поиска обезщетение за поврѣдата, причинена отъ прѣминаването. Само въ случай на голѣма нужда, напр. за по-бързо стигане на мѣстото, гдѣто може да се е случила извънредна случка, може се мине прѣзъ нива, ливада и пр. За всѣко сѣчене въ чужда гора, прѣминаване съ добитъка прѣзъ чужда нива, стопанинътъ на послѣднитѣ подига споръ и вѣщи хора *сѣкатъ зянъ* — опрѣдѣлятъ поврѣдата — която се плаща отъ нарушителя.

Тръвско. — Никой нѣма право да прѣминава прѣзъ чужди засѣти — „пуне“ — ниви и „забранете“ ливаде. Иначе за възрастнитѣ нарушители има глоба и заплащане причинената врѣда, а за дѣцата „плѣсканикъ“. Когато е „обрано польето“ — пожънати нивитѣ и покосени ливадитѣ — позволено е прѣминаването прѣзъ него на всѣкждѣ пѣшкомъ и съ конь, а съ кола обикновенно по опрѣдѣления пѫть. — Никой не може да е собственникъ на самата рѣчна вода, тя е общо достояние и никой не може да въспрѣ нѣкому да си напои добитъка или навади градината, — само у „забраненото врѣме“ (то е: за ливадитѣ отъ Гергйовъ-день или Еремия, 1 май, до покосяване, най-късно до Петровъ-день; а за нивитѣ отъ посѣвъ до жътва) не може чуждъ добитъкъ да пасе по чужди мѣста, изключая кориитѣ и селскитѣ пасища; а когато е „обрано полето“ пашалжка е свободенъ по чужди ниви и ливади и въ забраненото врѣме прѣзъ чуждо мѣсто по което минава *прогонъ* или е поището, може да си прѣкарва и докарва на водопой добитъка, но „одма“ щомъ се напои да се повърне. — Въ полето по *човѣшка* прътина (пѫтека), въ случай на нужда или по погрѣшка на пѫтя да прѣкарашъ конь, но не и друго четвероного. Прѣминаването винаги е безплатно. Заповѣдьта на стопана на гората е правилото по което трѣбва да се рѫководи дърваря за сѣчене: опрѣдѣлени дървета „до коренъ“, или „подкаструшка“, или изсичане „съ коренъ“ находящитѣ се (обикновенно едритѣ) дървета на извѣстно пространство. Допускаемо е прѣминаването прѣзъ чуждъ

дворъ за водочерпене и „ваденe“. Това не е позволено прѣзъ „пуну“ ньиву, защото: „който е жаденъ — онъ врѣденъ, а за гладното са лебътъ на ньивуту се пече.

Отговори на 63 въпросъ.

Западна-България. — Гжбитѣ, гдѣто растатъ по бранищата и пасището може да бере всѣкой; кой ще ти брани па и това.— За съчкитѣ въпросътъ стои инакъ. Ако бранището е селско, може всѣкой да бере, но ако е частно, трѣбвало би да се пита стопанина на бранището. Това за селенитѣ.—Колкото за пжтницитѣ които нощуватъ при нѣкое бранище, тѣ могатъ и безъ позволение да си наберaтъ съчки за огънь. Сжщо да си отсѣкатъ дърва за счупено ось, процѣпъ и пр. — Надъ покосенитѣ ливади може да се ходи за ягоди и малини.

Плѣвенско. — Бранието гжби, мжхъ, ягоди, жълъдъ и др. е позволено всѣки да бере и навсѣкадѣ. Всѣки е свободенъ да отива въ чужда гора и да бере колкото иска. Никаква разница не се прави между частнитѣ и общи или селски, мерийски (беглишки) гори. Ето що казва народната пѣсень, откъслекъ отъ която прѣдаваме тукъ:

„Вълчанъ си жълъдъ береше,
„И си бюлюка хранеше,
„Бюлюка свине гоени,
„Въ Исиновото бранище.
„Отъ дѣ се зе Исинчо,
„Исинчо башъ малъ сайбия,
„Исинчо левентъ делия,
„Па на Вълчана думаше:
„Вълчане, аьолъ, Вълчане,
„Главата бихъ ти отсѣкалъ
„И на върлина наглобилъ
„За поменъ на наш'тѣ селяне . . .
„Но нали й аьолъ сторено,
„*Айратъ* да бжде на сички,
„На сички аьолъ селене,
„Азъ пъкъ ти аьолъ прощавамъ“. . .

Рупчоско. — Въ чужда ливада може всѣки да бере за ядене било лапатъ, киселецъ и пр. Сжщо и въ чужда гора гжби, ягоди, мъхъ, желадъ и пр. Въ такъвъ случай разлика нѣма въ селска гора.

Трънско. — Който желае може да иде въ чужда гора да бере: сучки (сухи клончета), гжби, ягоди, жълъдъ, а въ селската гора — и дърва за „потрѣбу."

Отговори на 64 въпросъ.

Западна България. — „Видишъ ли гумно отградено и въ него нѣма ни кошъ, ни кошара, а кжщата продънена, да знаешъ, че това гумно е или на *авджия* или на *малджия*, който тражи пари (имане)" — казватъ дѣдо Койчо отъ Вълчедръма, дѣдо Димитръ отъ Комащица и др. Тѣзи думи показватъ много добрѣ какъ гледа народа на авджилжка. Въ турско врѣме авджии бѣха само турци или нѣкои българи, които минаваха като вироглави и които бѣгаха отъ плуга, косата и мотиката. Това мнѣние трае и до днесь и едва сега започна да се измѣнява, когато всички момчета, които сж били войници, почти не хвъргатъ пушката отъ ржката си, а я носятъ на оране, на копане, на косене — на всѣкадѣ.

Плѣвенско. — Понеже рѣкитѣ сж достояние на всички и никой не може да ступанисва рѣка, па макаръ прѣминавала и прѣзъ имота му, то и ловението рибата е позволено на всѣкадѣ. Дивечъ сжщо е позволено да се лови на всѣкадѣ, дори — и въ чужда гора и нищо не се заплаща за това.

Рупчоско. — Всѣки може да ходи на ловъ за дивечъ и риба въ чужди гори и рѣки (частна собственность рѣки нѣма, „Господьова вода се не брани" — казватъ), безъ да плаща или дава нѣщо нѣкому.

Отговори на 65 въпросъ.

Западна България. — Селата повече въ полето иматъ голѣмо пространство землище и мера. Въ едно землище двѣ или повече села не се срѣщатъ. (Ж. С. стр. 199—201). Селянитѣ по общо съгласие и рѣшение разработватъ землището по особенъ редъ. Една година на една страна се сѣе кукурузъ, а на другата нивя, т. е. жито, ечемикъ, овесъ и др. На втората година се промѣня вида на сеидбитѣ. Тамъ, гдѣто миналата година сж били кукурузя, се сѣе съ нивя. — Бостанитѣ се оратъ всѣкога на селска мера, а по нѣкога на землището, оставено за отпочивка; сжщо и грътелницитѣ — като се гледа щото и

еднитѣ и другитѣ да бѫдатъ близо до селото, за по-лесното имъ нагледване и работене.

Плѣвенско. — Почти всѣка община въ Плѣвенско, съ малки изключения, има имоти: ниви, ливади, лозя, гори и пр. които по книгитѣ сѫ записани—на училищни, черковни и пр. бюджети. Обработването имъ става така: въ нѣкои села се отдаватъ подъ наемъ, а въ нѣкои общо отъ всички селяни, и то по редъ, едни разораватъ, други засѣватъ, трети прѣкопаватъ и т. н. Има и покрити стяжения: воденици, ханове, кѫщи и пр., приходитѣ на които сѫщо се записватъ къмъ съотвѣтствуещитѣ бюджети на учрежденията или Богоугодни заведения, на които принадлежатъ.

До прѣди нѣколко години имаше едни имоти най-вече ниви, които се наричаха „касови.“ Историята имъ е тази: слѣдъ освобождението всѣко село е било задължено да разоре отъ общинската си мера пространство отъ 50—60 декара, споредъ численностьта на населението и наречено „касата.“ Това пространство е обработвано общо отъ всички селени, а съ приходитѣ имъ сѫ образувани капитали при земледѣлческитѣ каси, като постепенно всѣка година сѫ усилвани. Селата въ Плѣвенската околия сѫщо и въ Луковитската сѫ притежатели вече на извѣстни капитали въ земледѣлческитѣ каси. Така, напр., с. Клисарово, Плѣвенско, съ около 1300 жители има единъ капиталъ приблизително на 10,000 лева. Отъ нѣколко години насамъ тѣзи имоти прѣминаха къмъ общинскитѣ училища; както порано, така и сега тѣ се наричатъ „общи.“ Между частнитѣ притежатели има имоти най-вече воденици, притежание на нѣколко души съдружници. Кладенцитѣ и пѫтекитѣ сѫ общо достояние на всички селяни; изключение се прави само за онѣзи кладенци, които сѫ въ частнитѣ дворове, но при все това, отъ водочерпеньето имъ се ползуватъ всички махаленски кѫщи. Ползуваньето отъ съдружническитѣ воденици става по слѣдуещия начинъ: управлението, надзорътъ е възложенъ върху онзи притежатель, който владѣе по-голѣма часть въ съдружническия имотъ, а печалбата се дѣли въ края на всѣки мѣсецъ, по нѣкога на втория, съразмѣрно съ притежаванитѣ отъ тѣхъ части. Запиташъ ли селянина, на каква часть отъ тази воденица е притежатель, отговаря ти на 100 драма, на 50 драма и т. н. Трѣбва да се разбира, че той има право да вземе при дѣлбата 100 драма или 50 драма на всѣка ока, съ други думи притежател

е на $^1/_4$, $^1/_8$ и т. н. часть отъ цѣлата воденица. Много пѫти се е случвало при подобни орташки имоти, че не се знае: кой яде и кой плаща. Отъ тамъ водятъ началото си народнитѣ поговорки:

„Орташко месо кучета го яли.“
„Чуешъ ли ортаци далеко бѣгай.“
„Достлука на ортацитѣ е за кѫсо.“
„Скоро ще имъ видимъ ортаклѫка.“

Рупчоско. Училищни или черковни ниви, ливади, гори и пр. нѣма, но гора, земя, мера, кладенецъ, воденица могатъ да владѣятъ множина *еседбре**). Въ такъвъ случай подъ редъ се ползуватъ всички споредъ дѣла, какъвто иматъ. Воденицата дѣлятъ на дни, недѣли или мѣсеци. Ако ли тя се дава подъ наемъ, послѣдниятъ тоже се дѣли споредъ есето на всѣкиго.

Тръниско Има много села, които по отдѣлно владѣятъ ливади, кории за обща селска полза, черковна, училищна и пр. напр. с. с. Реяновци, Бусници и пр. Едно такова ползуване се казва *селско*. — Случва се щото по нѣколко съселени да иматъ „заеднички“ кладенецъ, пѫть, воденица и пр. Ползуването отъ заедницата става така: отъ пѫтя и кладенеца — всѣки и всѣкога споредъ нуждата; отъ воденицата: а) наредъ по дни, недѣли, мѣсеци и години, наспоредъ най-малката идеална часть (дѣлъ), и б) съ даване подъ наемъ на едного отъ съсобственницитѣ или на друго частно лице. Необходимитѣ разноски за поддържане воденицитѣ сѫ общи. — *Пословици:* „Воденица се върти не на блазину, а на човѣчу гръбину“, „По редъ воденица мелье“.

Отговори на 66 въпросъ.

Западна България. — Всичкото движимо и недвижимо имущество на задругата стои подъ надзора на дѣдото и той разполага съ него. Дѣдото може да продаде жито, кукурузъ, ечемикъ, брашно, сѣно, дърва, конь, волъ, овца, вълна, агънца, свине и др. Ако туй движимо имущество, което е за продань е отъ голѣма стойность, дѣдото счита за своя длъжность да се допита (съвѣтва) до задружния съвѣтъ. Недвижимъ имотъ дѣдото не може да продаде; ако ли нуждата е дошла до тамъ, щото непрѣменно би трѣбвало да се продаде нѣкой такъвъ, то-

*) Думата *еседари* е турска отъ *хисе, хесе, есе* = дѣлъ, пай, еседари-паищици, съдружници на разни дѣлове, *ортаци* — тоже турска дума.

гава старецътъ обязателно трѣбва да иска съгласието на задружния съвѣтъ. Истина, както въ единия, така и въ другия случай, рѣшающиятъ гласъ е пакъ на стареца, но все трѣбва да се допита.

Плѣвенско. — Правото на изкупване е запазено отъ старо врѣме и сѫществува и до днесъ. То датира отдавна, много отдавна. Дѣдо Цвѣтко Кушевъ отъ с. Злокачене, който сега е вече деведесеть годишенъ, ни разказваше, че откакъ се е запомнилъ като човѣкъ, правото на изкупване е сѫществувало. Сѫщото потвърждаваше и дѣдо Иванъ Тунанджията отъ с. Николаево, бившо Пърдилово, Плѣвенско. Никой не може да продаде частьта си отъ съдружническата воденица или какъвто и да е имотъ, прѣди да вземе съгласието на съдружницитѣ, и слѣдъ като послѣднитѣ заявятъ, че имъ е невъзможно да го изкупятъ. Цѣната на изкупената часть се опрѣдѣля така: притежателятъ обажда, че продава своята часть, та интересующитѣ да я купятъ—не тѣзи които иматъ право на изкупване; и направятъ пазарлѫка; тогава изкупвачитѣ се явяватъ, заявяватъ своитѣ претенции и наброяватъ стойностьта, върху която е станалъ пазарлѫка. Онзи, който е направилъ пазарлѫка, се оттегля безъ да претендира нѣщо.

Рупчоско. — Всѣки ортакъ — еседарь — може да си продаде дѣла, когато ще, ала по-напрѣдъ обажда на другаритѣ си, и ако нѣкои отъ тѣхъ не купятъ дѣла му, продава го другиму. Ако нѣкой продаде такъвъ дѣлъ безъ знанието на ортака си, послѣдниятъ има право да развали продажбата и да го купи за цѣната, за каквато е билъ продаденъ по-напрѣдъ.

Тръвско. — Всѣки собственникъ може да продаде дѣла си на когото съсобственника иска; но той безъ съгласие на съсобственницитѣ не може да го продаде на съсѣда, съселянина и — чуждоземяка.

Отговори на 67 въпросъ.

Плѣвенско.—Правото за прѣдпочитане върху продаваемъ имотъ: кѫща, ханъ, нива, ливада и др. принадлежи първо на роднинитѣ, сетнѣ на съсѣдитѣ и най-сетнѣ на други лица. Отъ роднинитѣ по-голѣмо прѣдпочитане иматъ по-близкитѣ. „Недопускамъ—казватъ—другъ да располага на тоя имотъ, защото ми е бащинъ, дѣдовъ, стриковъ (чичовъ); — правото е мое.“ Има вѣрване, че когато чужденецъ купи извѣстенъ имотъ, въпрѣки това, че нѣкой отъ роднинитѣ, който е ималъ правото на прѣд-

почитание не е искалъ да го изкупи и не му е допуснато—не може да *хароса*: всичкитѣ проклетии се струпватъ на главата му, не може да отвъди челядь и, най-сетнѣ, имота запустява. Между бабитѣ много се приказва приказката, която схожда съ това вѣрване и която прѣдавамъ: „Едно врѣме имало единъ турчинъ чифликчия, който ималъ много имоти, едни съ пари купилъ, други безъ пари и билъ доста познатъ съ паши, каймаками, мюдюри и селски чорбаджии. Най-голѣмъ достлукъ той ималъ съ селския чорбаджия въ Караманово, дѣдо Срѣдко—главата на селото. Между чифлишкитѣ имоти на турчина имало само една чужда кория, (бранище) и тя била на дѣдо Срѣдко. Хвърлилъ око турчина на тая кория да я купи, ала сѐ гючъ му е нѣщо, не иска да разваля достлука си съ дѣдо Срѣдко. Но като му прѣдѣлѣло вече повикалъ дѣдо Срѣдко въ чифлика. То било вечерьта, па взелъ калъ отъ ушитѣ си и като я размилъ малко въ вино, почерпалъ го и му поискалъ корията. Дѣдо Срѣдко, като билъ залисанъ отъ виното, не му отказалъ. Продалъ я за 2000 гроша и си взелъ паритѣ. Като се научилъ брата на дѣдо Срѣдко, по-малъкъ отъ него, взема 2000 гроша и право на чифлика: „Е, аго, право санкимъ, не е срамота, нито грѣхота, казалъ на турчина,—бащино ми е, мое право е--искамъ си го.“—„Сиктиръ бѣ пезевенкъ!“*)—извикалъ му турчина и го изтласкалъ. Братътъ на дѣдо Срѣдко хвърлилъ 2000 гроша въ краката на турчина и си излѣзалъ. Отива работата до кадията, но нали сѫ една вѣра, кадията и турчина, и тукъ послѣдниятъ наддѣлѣлъ. И почналъ брата на дѣдо Срѣдко да проклина. Изминало се коджа врѣме и започнали проклятията да стигатъ турчина. Веднъжъ като отивалъ на чифлика, възсѣдналъ на конь, току що стигналъ до дѣдовата Срѣдкова кория, подплашилъ се коня и повлѣкалъ турчина, но намѣрили се на близу хора и го отървали, току що не умрѣлъ. На другата година се подпалили и изгорѣли снопето и сѣното на агата, тъкмо що били складени при колибата на чифлика. Не стига само това. Минало се или не година разболѣва се голѣмия му синъ отъ *огница* и умира. На третата година пъкъ измиратъ жена му и около 50 глави добитъкъ. Видѣлъ се агата въ чудо и тръгналъ да разпитва изъ село. Посочили му на баба Ионка, прочута врачка въ селото, що гледала на бобъ. Хвър-

---

*) По български значи: „махвай се отъ тукъ, бе сводниико“!—Но буквалния прѣводъ е още по-обиденъ.

лила баба Ионка веднъжъ боба, повторила, па току отсѣкла: „Ете аго, то лѫжа не бива, право; пада ти се на бобъ лошо— голѣмъ грѣхъ си направилъ; чуждо има у тебе; зелъ си го и плачатъ... много плачатъ. Ете... плачътъ аго, право, на..." Баба Ионка хвърлила още единъ пѫть боба и пакъ... сѫщото. Турчинътъ се договѣдилъ, че е сторилъ голѣмъ грѣхъ съ отнимане корията на дѣдо Срѣдко и става та отива при брата му и разваля продажбата—връща корията и взема назадъ паритѣ. Отъ тогава братътъ на дѣдо Срѣдко не проклиналъ вече, и турчинътъ се отървалъ отъ злинитѣ."

Рупчоско. — И за сгради (кѫщи и др.) народътъ мисли, че съсѣдътъ има по-голѣмо право и, ако той откаже, тогава се продава другиму.

Трънско. — Никой селянинъ не иска да е „натрапенъ комшия" на съселянина си, който е искалъ и билъ въ правото си да купи кѫщата съсѣдова. Обикновенно поканва се отъ продавача най-близкия *по родство* съсѣдъ да я купи, и той, слѣдъ като откаже, тогазъ само може да се продаде на другия съсѣдъ, махалелия и най-послѣ на съселянина му. Въ нашето село *Слишовци*, вслѣдствие изселяване въ Сърбия на повече отъ 40 семейства, *посѣдъщитѣ* имъ сѫ все на съсѣди продадени и даже съ цѣна двойно по-долня отъ прѣдлаганата имъ отъ другитѣ селяни.

ОТДѢЛЪ III.

ЗА НАСЛѢДСТВОТО.*)

Въпросъ 68-й. *Кога синоветѣ или другитѣ членове отъ домакинството добиватъ въ дѣлъ, каквото има да имъ се падне отъ баща? Догдѣ е живъ бащата раздѣля ли той своя имотъ? Изведнъжъ между всички ли се дѣли имота или се отдѣля по единъ? Какъ е нарича това дѣление? Какъ се нарича дѣлението слѣдъ смъртьта?*

Отговори.

Ахж-Челебийско. — Синоветѣ разпрѣдѣлятъ бащиното си имане слѣдъ умирането на бащата. Случва се, че нѣкога самъ бащата приживѣ дѣли имането си на синоветѣ. Наслѣдство отъ баща се казва *бащино имане.*

„Ние бѣхме братя деветина,
Та дѣляхме бащуву имане.“

(Нар. пѣсень).

---

*) **Бѣлѣжка на съставителя.**—*Както въ отдѣла за вещитѣ, тъй и тукъ—въ отдѣла за наслѣдството - се вмѣстятъ двѣ категории на юридическитѣ обичаи: едни събрани вече въ 1883—1884 год. т. е. прѣди 17—18 год., други събрани сега въ 1901 год. (Тrънско, Плѣвенско и Рупчоско). Колкото за „Западна България“ тѣ сж събрани прѣди десеть години нѣщо отъ нашия фолклористъ г. Д. Мариновъ и печатани въ неговата „Жива Старина“,* IV *г. отъ гдѣто сж заети почти буквално съ нѣкои съкращения. Добрѣ е изучвачътъ на правнитѣ обичаи по наслѣдството у насъ да има прѣдъ видъ тази ни бѣлѣжка при оцѣнка на събранитѣ материали, които внимателно прѣгледани, по характера и съдържанието си, издаватъ това важно обстоятелство.*

Сега, приживѣ, рѣдко бащата раздѣля имането, защото ще страда при старость отъ синове и дъщери. Има една приказка за това, като какъ гледатъ снахитѣ своитѣ дѣдове и баби, кога не сж дали още всичко на синоветѣ си:

„Едно врѣме имало единъ баща, та приживѣ раздѣлилъ имането си на синоветѣ. Сега вече снахитѣ му не искали да го гледатъ и той се принудилъ да иде при единъ юмникъ чилѣкъ, за да му се оплаче и да го пита какво да прави. Юмникътъ като разбралъ каква е работата, написалъ му една книжка, втикналъ я въ единъ голѣмъ рогъ, затикналъ я съ пѣсъкъ и запушилъ отгорѣ. Далъ му рогътъ и му казалъ: „Хайде иди си и тоя рогъ да го не изпускашъ; кждѣто ходишъ да го носишъ, и когато спишъ да го туряшъ подъ възглавницата си; когато те запитатъ снахитѣ „какво е това дѣдо,“ да казвашъ: „това ми е дѣдовото за стари години.“ Старецътъ постжпилъ тъй, и снахитѣ намислили, че това трѣбва да сж жълтици, за това старецътъ не изпуска рога. Захванали сега тѣ да се каратъ, коя да го храни и гледа по-добрѣ, за да придобие благоволението му. Старецътъ все си слѣдвалъ споредъ съвѣтитѣ на юмника и, кждѣто ходилъ, носѣлъ рогътъ. Прѣстарѣлъ и падналъ. Не можелъ вече да излазя на вънъ. Снахитѣ съ радость очаквали смъртьта му; но всѣка желаела въ нейната кжща да умрѣ, за това му пригаждали колкото можели. Дошелъ умиралния часъ на дѣдото и снахитѣ се навъртали около него. Той прѣдалъ Богу духъ и снахитѣ грабнали рогътъ, та го скрили, та слѣдъ погребението му да го отворятъ. Хубаво. Отредили го славно и прѣславно, съ попове, съ свѣщи и съ колива. Върнали се снахитѣ отъ гробищата, отпушили рогътъ, изхвърлили пѣсъкътъ и намѣрили книгата. „Марииии! казала най-старата снаха, тая книга казва дѣ сж закопани дѣдовитѣ пари, ами да идемъ да я изпѣемъ, та да видимъ дѣ сж и да идемъ да ги откопаемъ и раздѣлимъ.“ Отишли и тритѣ снахи при единъ книжовникъ и той имъ прочелъ книгата. Книгата пѣла тъй: „който дава на синове имането си приживѣ, да му мушните ей сое рогъ въ г..а.“

Еленско. — Рѣдко догдѣ е живъ бащата дѣли стоката си между синоветѣ си, но и то става, като задържа при себе си едного отъ тѣхъ, а въ сжщото врѣме и за себе си оставя единъ дѣлъ. Общото правило е обаче, че дѣлението става слѣдъ смъртьта.

„Тѣ раздѣлили бащина стока;“ „ще дѣлятъ бащино,“ казватъ за синоветѣ или дъщеритѣ; „зели или дали *миразъ*.“

Западна България. — Въ Западна България има живѣяне въ задруги — рѣдкость, но фактъ; и живѣяне — на семейства. *Задругата* състои отъ повече семейства (10—12 и повече), които живѣятъ въ едно гумно (дворъ), работятъ наедно, принасятъ въ едно, ядатъ наедно и се управляватъ отъ единъ човѣкъ—дѣдото, стареца.—*Семейство* е мѫжъ съ жена и дѣца. Дѣлбата въ задругата може да стане въ слѣднитѣ случаи: а) когато семейството излѣзе изъ задругата безъ позволението на стареца; б) когато семейството излѣзе отъ задругата по заповѣдь и съ позволение на стареца и в) когато старецътъ самъ разтурва задругата. Семейството, което се отдѣли—синъ, братъ, братанецъ или внука на стареца получва така: *ако е синъ*—прави му се кѫща до старцовата, дава му се покѫщнина, коля, чифтъ волове и малко „захире“ (зеере, храна), ниви, ливади. бранища не могатъ да се дѣлятъ по никой начинъ. Ако отдѣлениятъ иска, може да ходи да работи съ задругата, тогава му се дава дѣлъ отъ дохода. Ако е братъ—може да му се отдѣли дѣлъ; ако е братанецъ — задругата се разпадва и става тоже дѣлба; ако е внукъ и иска да се дѣли, когато баща му е още при дѣдо му, не му се дава нищо и се пуска да върви на дѣто ще. (Подробности въ Ж. С. IV. § § 36, 70, 72 и 73). — *За въ семейства*—раздѣла приживѣ не се знае (ib. § 99).

Казанлѫшко. — Синоветѣ или другитѣ членове отъ домакинството добиватъ своитѣ дѣлежи слѣдъ смъртьта на бащата.

Има бащи, които при животъ раздѣлятъ синоветѣ си.

Тази дѣлба става у насъ изведнъжъ и наредъ наредъ. Дѣдо Теню Касевъ въ гр. Казанлѫкъ прѣди, около края на 60-та год., раздѣли синове изведнъжъ. Други пъкъ въ селата и въ Казанлѫкъ ги дѣлятъ така: тази година единъ, до година други, или пъкъ прѣзъ 5—6 мѣсеца. Тази дѣлба се нарича: *дѣлба на животъ* и тя е рѣдкость, а другата: *дѣлба слѣдъ смъртьта*.

Копривщица.*)—Дѣлба между синове става винаги слѣдъ смъртьта на бащата. Когато при живота на бащата се ожени

---

*) Свѣдѣнията отъ Копривщица, както за „Вещитѣ“, така и тѣзи за наслѣдството ни сѫ доставени отъ г. Г. Влашки-Илевъ, Копривщенецъ.

нѣкой синъ, то баща му го отдѣля въ друга кѫща на новъ домъ, като му дава имоти въ видъ на подаръкъ, а не наслѣдственна часть. Слѣдъ смъртьта на бащата всичко се дѣли по равно между женени и неженени синове. Всѣкога на малкия братъ остава бащината кѫща. Ако се прѣкупятъ имоти слѣдъ женидбата на нѣкои братя, то тѣ влазятъ въ общото и при дѣлбата се дѣлятъ по равно. Синоветѣ ергени, и слѣдъ дѣлбата, живѣятъ въ бащината си кѫща и общо гледатъ майка си, но всѣки вече има отдѣленъ имотъ, отдѣленъ добитъкъ, отдѣлна кисия. Ако иматъ сестри, изженватъ ги на общи разноски, а слѣдъ оженването на всѣки братъ, отдѣлятъ го въ особна кѫща и той нѣма право върху бащината си кѫща и покѫщнина. Сестритѣ въ старо врѣме не сѫ получвали никакво наслѣдство. „На момата прѣмѣната, на момчето оралото.“ За голѣмъ срамъ се е считало мома да поиска наслѣдство. Единъ случай се помни, че нѣкоя сестра поискала наслѣдство, та цѣлото село се чудило, но отъ прѣди 40—50 години и тѣ сѫ почнали да вcovematъ наслѣдство, най-напрѣдъ само отъ движимитѣ имоти и то по-малко отъ братята, а по-послѣ постепенно почнали да вcovematъ и отъ недвижимитѣ и сега вcovematъ по-равно съ братята си отъ всичко.

За потвърждение, че всичкитѣ братя получаватъ по равенъ дѣлъ, служи слѣдната пѣсень:

Скарали сѫ се, скарали,
Два брата до два близнака,
Въ пиянство сѫ се скарали
А въ трѣзнево се *дѣлили*.
Дѣлили що се дѣлили
Бащиното си имане:
Ниви, ливади, добитъкъ
И чисто злато стамболско.
Всичко по равно дѣлили;
Остало си е остало:
До двѣ ми врани кончета
И до двѣ сиви соклета.
Ако кончета раздѣлятъ,
Едно за друго цвилеха
Едно на друго пищѣха.
Ако соклета раздѣлятъ
Стоянъ Петкани думаше:
Петкано, либе, разумно,
Разумно още учено,
Учено — попска дъщеря.
Я стани зарана рано
Наготви манджи всѣкакви,
Па налей буре съ вино,
И друго съ бистра ракия.
Че си виното магьосай,
Виното и ракията; —
Па си повикай, повикай
Моето братче, Иванчо,
Та го нагости, напои,
Съсъ вино и съсъ ракия,
Дано го, либе, утровишъ.
Дано го, либе, утровишъ,
Та мене да си останатъ
До двѣ ми врани кончета
И до двѣ сиви соклета.
Пъкъ азъ ще рано да ида
Въ бащино росно ливаде,
Да си кончета напаса
И си соклета пропусна.
Петкана вика Иванча
Та го хубаво нагости,
Нагости още напои,

И си го люто утрови.
Стоянъ въ ливаде отиде,
Че си кончета отпусна
И си соклета прѣпусна
Нагорѣ въ синьото небе.
Орелъ високо хвърчеше,
Соклета орелъ стигнаха:
Съ клюнки му пере скубаха
Съ нокти му очи вадѣха.
Орельтъ пищи и плаче,
И жално, милно нарежда:
Богъ да убие майка ми,
Дѣто два пѫти не мѫти.
Дѣто два пѫти не мѫти,
Та мене съ братецъ сдобие,
Та братецъ да ме избави
Отъ Стоянови Соклета.
Стоянъ се тѫжно провикна:
Пиленце мило птиченце
И то си за братъ плачеше;
Що сторихъ бре азъ направихъ?
Бързо се назадъ повърна
И на Петкана думаше:
Дано не ми си сторила
Туй щото съмъ ти заржчалъ.
Петкана му отговаря:
Какъ да го, Стоене, не стора
Ако го азе не сторѣхъ
Руса ми коса ще земешъ.

Казанлъкъ. Нѣкои бащи раздѣлятъ своето имане догдѣ сж живи.

Нѣкои бащи раздѣлятъ имотитѣ си изведнажъ между синоветѣ си. А други — единъ по единъ дѣли синоветѣ си така: тая година отдѣли единия си синъ и му даде и дѣла отъ имота, а слѣдъ нѣколко години другия и така на редъ.

Едното се казва *дѣлене по смъртъ,* а другото *дѣлене на животъ.*

Лѣсковецъ. Народътъ повече е наклоненъ къмъ дѣлене.

Пословици: Всѣки си знае своето. — Всѣки е господарь на кѫщата си.—Орташкото мѣсо и кучетата го не ядатъ.

При все това изобщо се мисли, че дѣлбата е нѣкакво нещастие.

Случва се да се раздѣли само кѫщата, а земитѣ оставатъ пакъ общи.

Ако домакинътъ е баща, или майка, или дѣдо, тогава синоветѣ безъ тѣхно дозволение не могатъ да искатъ дѣлъ и да иматъ отдѣлно домакинство, синътъ може да добие само особна кѫща въ сѫщия дворъ или извънъ него, но пакъ продължава да бѫде членъ отъ общото домакинство. Когато останатъ само братя въ кѫщата, всѣки има право да иска да се дѣли.

Рѣдко се случва, до гдѣ е живъ бащата, да става дѣлбата. Въ такъвъ случай той отдѣля за себе си и за жена си дѣла, какъвто и на всѣки синъ. Кѫщата, обаче, не се дѣли и бащата си остава въ нея. При бащата оставатъ винаги най-малкия синъ и всички неженени дъщери.

Македония.—Дѣлежъ или наслѣдие отъ татка си добиватъ синоветѣ или другитѣ членове на домородството, обикно-

венно слѣдъ смъртьта му (най-малко 40 дни), ако сж раздѣлени или мислятъ да се раздѣлятъ наскоро; въ противенъ случай, сир. ако желаятъ да продължаватъ заедничното си живѣене, както често става, всѣкой си прибира дѣлежа или наслѣдството тогава, когато се раздѣлятъ помежду си братята. По нѣкой пжть (но твърдѣ рѣдко) таткото раздѣля на синоветѣ си своето имущество още при живота си, и то на всичкитѣ изведнажъ, като остави нѣщо за себе си и за жена си, до гдѣто сж живи. Въ такъвъ случай старитѣ оставатъ да живѣятъ у единъ отъ синоветѣ си, обикновенно у най-малкия, но много пжти оставатъ и у други, както се казва другадѣ.

Плѣвенско. — Синоветѣ и дъщеритѣ членове на домочадието, които иматъ право да наслѣдватъ, подѣлятъ имотитѣ, останали отъ бащитѣ имъ, най-вече слѣдъ тѣхната смърть. Срѣща се по дѣла на имотитѣ не на рѣдко и прѣди смъртьта на бащата, т. е. самъ той подѣля имотитѣ по равно между челядьта си, като запазва часть за себе си. И въ двата случая, подѣлата се извършва изведнъжъ между всички, които иматъ право да наслѣдватъ. Често, когато единъ отъ тѣхъ „излѣзе хаймана,“ бащата безъ да раздѣля имотитѣ и между другитѣ синове, отдѣля само неговата часть и го „натирва“ — искатъ да кажатъ „пропжжда го.“ Но въ всѣки случай не може да го пропжди безъ нищо. Онзи когото, бащата пропжди, защото „излѣзълъ хаймана,“ гледа се на него като на разсипникъ, несвъртикжщовникъ и всѣки го избѣгва.

Дѣлби приживѣ най-вече се срѣщатъ тукъ въ града. Тѣ датиратъ по-рано отъ прѣди 20 години и тогава се е вѣрвало, че не може единъ баща да направи на челядьта си по-добро отъ това да ги раздѣли на живота си и — по-лошо, да ги остави сами да се дѣлятъ слѣдъ неговата смърть. Сродницитѣ, въ ржцѣтѣ на които сж се намѣрвали имотитѣ, сж давали на правоимащитѣ само онова, което имъ е било по воля и послѣднитѣ сж били принудени да замълчатъ; — най-вече, когато имотитѣ сж останали недѣлени между двата братя и единия отъ тѣхъ умрѣ. Имотитѣ се давали на братовитѣ дѣца толкова, колкото да не се каже, че не имъ е дадено.

Рупчоско. Синоветѣ могатъ да дѣлятъ бащиния или майчиния си имотъ само слѣдъ смъртьта имъ. Бащата може да раздѣли имота си и приживѣ между дѣцата си, ако поиска; може да дѣли и всичкия си имотъ, или часть отъ него, може и само

на единъ отъ синоветѣ си да даде напрѣдъ, па като пораснатъ другитѣ и на тѣхъ, па може и както иска бащата. „*Раздѣлилъ го е, далъ си имъ, сгодилъ си ги е прижив*ѣ“, казватъ: „мирасъ, бащиния, майчино и бащуву имане“ казватъ слѣдъ смъртьта на бащата.

Старо-Загорско. — Въ града синоветѣ добиватъ дѣлежа подиръ смъртьта на бащитѣ си, които сѫ богати и срѣдня рѫка. Само има тъзи разлика, че когато единъ баща е доленъ и сиромахъ, та му е далъ Богъ много дѣца, той послѣдователно учи най-напрѣдъ най-голѣмия си синъ и послѣ го дава на занаятъ, а тоя, като се залови и си остане редовно да гледа (занаята), слѣдъ врѣме освоява го и, споредъ него, като си захване отдѣлно п работата, счита се и за отдѣленъ отъ баща си. Тъй единъ подиръ други се дѣлятъ и по-малкитѣ му синове, догдѣто се заловятъ всички отдѣлно всѣкой на своя работа, а бащата се мѫчи да живѣе самъ съ жена си или най-послѣ на старость при голѣмия си синъ или при най-малкия. А когато единъ баща има само единъ синъ, той го не дѣли и си гледатъ двамата задружно занаята, ако сѫ и двамата отъ единъ, като: мотафчии, бакали, лозари, абаджии, сапунджии и др. т., ако ли не, единътъ рѫководи своя си, и синътъ неговия си занаятъ и т. н. Въобще дѣлежа както въ града, тъй и по селата, какъвто и да е, се добива слѣдъ смъртьта на бащата или майката, когато членоветѣ на челядьта се събиратъ и го извършватъ.

Бащата, както въ града тъй и по селата, никакъ не дѣли своя имотъ на животъ, колкото и да има нѣкои други безразсѫдни синове, които го заставляватъ, но той имъ казва съ тия думи: „азъ догдѣто съмъ живъ никому нищо не давамъ; всичко е мое, и вие сте ми като синове, и като слуги, и като работници. Всичко, което имамъ азъ, само тогава ще бѫде ваше, когато умра, а сега, догдѣто съмъ живъ никого не дѣля“ и нѣма право да иска да се дѣли нѣкой, освѣнъ, когато го испъди бащата за укоръ на всички хора. Има изключение както въ града тъй и по селата, че щомъ единъ синъ не е за доброто щастие на ступанството, той се дѣли, за да не стане врѣденъ, както на бащата, така и на другитѣ братя.

Слѣдъ смъртьта на бащата по селата изведнъжъ всичко прѣсмѣтнатъ и тогава го дѣлятъ наведнъжъ и всѣкой си зема това, каквото му се падне на *чопъ*. Чопъ се вика по селата и

у насъ на дѣла, честьта и късмета, което му се пада и зема.*) А по града и тамъ е сжщото, азъ мисля, че за това нѣма особенно название, но споредъ както съмъ слушалъ, него и казватъ *дѣление още на животъ* или *дѣление приживѣ*. А дѣлението подиръ смъртьта на единъ баща, го казватъ дѣлене подиръ смърть или дѣлбата имъ по право слѣдъ смъртьта на бащата, майката или дѣдото.

Т.-Пазарджикъ — Повече обичатъ недѣленето, защото тогазъ заможностьта е по-голѣма. Има фамилии, които не сж се дѣлили отъ 50 и нѣкои дори—200 години.

Додѣто е живъ бащата, никой членъ отъ домакинството не може безъ причина да се отдѣли отъ него. Ако бащата се съгласи на подобно поискване, останалитѣ братя не могатъ да се противятъ. Когато умрѣ бащата и остане за домакинъ майката, или стария братъ въ кжщата, тогазъ всѣки може да си земе дѣла.

Когато бащата или дѣдото поради раздоръ въ челядьта си вици, че не ще може да се живѣе наедно, рѣшава се да имъ каже, че трѣба да се раздѣлятъ; прѣди това, обаче, той имъ съгражда за всѣкиго отъ тѣхъ по една кжща, на общи разноски, и тогазъ ги дѣли, като дава всѣкиму еднакъвъ дѣлъ. Който остане при стария той добива всичко каквото остане слѣдъ смъртьта му и другитѣ братя нѣматъ право на дѣлъ отъ него.

Тrънско. — Нуждата отъ многото работни ржцѣ за процъвтяването на една задруга е заставяла многажди не само старитѣ и членове, но и тѣхнитѣ синове, внуци и правнуци никога да не помислюватъ за „прѣломуване погачуту“ — раздѣла, Въ краенъ случай, онзи отъ пълновъзрастнитѣ и членове, — тукъ въ една задруга има по 40 — 50 члена, и често въ такова отдалечено родство щото и може да се узимало: изродили се,— „*самовласникъ*“ който „бие на жегру“ може да се дѣли „кога сака“, но е длъженъ да си направи, съ помощьта на останалитѣ членове, нова кжща, която съ мѣстонахождението да не причинява каква годѣ врѣда на задругата. При подѣлбата на по-отдалечени роднини, едната *кръвнинка* отива на едну страну, и другата — на другу, па послѣ они нежду њи си деле, що имъ е

*) Думата *чопъ* е турска и означава *дръвце, трѣска*, която служи при хвърлянето жреби за да се вџди, кому що ще се падне при раздѣляне имотитѣ. Глед. Ени „Илявели Люгати Османие“ на Хафъзъ Хасанъ, 1294 г. Думата чопъ= агачъ ве одунъ мисали. Тукъ думата *чопъ* отъ събирача г. Русески е изложена малко тъмно, но ние оставихме както бѣше изложението му, защото вѣроятно *чопъ* е употрѣбено въ прѣносна смисълъ и означава кжсметъ, щастие, честь, както това понятие се съдържа и въ думата *жребий*.

остало одъ бащу". По нѣвга приживѣ бащата раздѣля синоветѣ си, ако „су задомени" (оженени), а не задоменитѣ задържа при себе си. При тъзи подѣлба, наречена „прѣдсмъртна" или „бащинска", по нѣвга бащата задържа за себе си по нѣкоя нива, ливада, кория и по нѣколко добитъци, или неговия дѣлъ е равенъ на тоя на синоветѣ му; братскитѣ дѣлове сѫ равни, а има и неравни, когато бащата на по-набожния и по-благонадѣжния си синъ дава „нѣщо повече". Слѣдъ смъртьта на бащата неговия дѣлъ остава на този синъ, при когото е умрѣлъ, или пъкъ се дѣли, така, както е „поручилъ". Обикновенно подѣлбата става подиръ смъртьта на бащата. Тази подѣлба се казва „посмъртна" или „самовласна".

Хасковско. — Синоветѣ или други членове отъ домакинството добиватъ дѣлежъ, каквото имъ се пада отъ имота, кога умрѣ бащата.

Въпросъ 69-й. — *Какви обряди (церемонии) и други символически дѣйствия се правятъ при отдѣлянето въ селата и особенно когато бащата приживѣ дѣли съ своето съзнание дѣцата си (благословии)? Какви поговорки има за това? Какъ става дѣлението? Еднакъвъ ли е реда, когато е живъ бащата и кога умрѣ, кога е съ волята му или противъ волята му? Дѣловетѣ какъ се падатъ по взаимно погодѣване или съ жребие (чопъ)? Какво се употрѣбява за жребие, кѫсове отъ дърво (трѣски), пръчки, пръсть или друго?*

Отговори.

Ахж-Челебийско. — Ако дѣлежътъ става приживѣ, бащата дава всѣкиму, каквото иска, благославя го и казва: Хайде синко, Господь да те благослови отъ едното хиляда; Господь да ти помага, камень да стискашъ, злато да излиза".

Дѣлежъ, слѣдъ умиране, на бащата става тъй: по доброволно и по взаимно съгласие синоветѣ раздѣлятъ сичко наравно или поне приблизително на равни дѣлове наречени пайове. *Мѣтатъ* се на *чопъ* и кому каквото се *падне*, зима го съ радость, тъй като то му е било късметъ. За чопъ употрѣбяватъ клечки, трѣски, огнива и махалчетини. Дѣленето слѣдъ смърть и въ по-старитѣ врѣмена е ставало съ чопъ.

Ний бѣхме братѣ девятина,
Та дѣляхме бащуву имане,
Всѣкиму се *падна* конче хранену
Меня се *падна* конче аджамия.
Пакъ дѣляхме саби йогнени,
Всѣкому се падна по сабя йогнена,
Менѣ се падна, сабя исабена.

Еленско. Дѣленето при живота на бащата не е обичай и рѣдко става. Въ срѣдньо-родопскитѣ села, както ми е разказвалъ дѣдо Карамфилъ отъ Марково, всички живѣяли заедно въ голѣма челядь до бащина смъртъ. Ако нѣкой противъ бащина си воля поиска да се дѣли, баща му се отказва отъ него и нищо не му дава. Въ Еленско дѣлбата става съ хвърляне чопъ, т. е. клечка или съ друго.

Западна България. Дѣлбата въ задругата при-живѣ на стареца — дѣдото — става така: ако сѫ синове, членоветѣ на задругата, а стариятъ имъ е баща: раздѣля той недвижимитѣ си имоти (ниви, ливади, бранища) на части, колкото сѫ семейства и колкото може равни, като се гледа да има и слаби и яки, по равно. Всѣки зема кой дѣлъ ще, или се хвърля *жребие* — рѣдкость — съ *сламки* и всѣки взема своето. Обикновенно подѣлятъ нивитѣ за да се знае коя нива кому остава; сетнѣ се работятъ пакъ *заедно* било чрѣзъ *спрѣгване, оторица* или на зареда. — Стоката (живата), землед. орѫдия храната и пр. се дѣлятъ тоже на части и, ако има споръ, хвърля се жребие. Гумното (дворътъ) и сградитѣ къмъ него не се дѣлятъ. — Покѫщнината и човалитѣ си оставатъ въ старата кѫща, томува, който остане тамъ да живѣе. — Постелки, завивки, всѣко семейство има своитѣ. — Храната за добитъкъ (сѣно, плѣва, шума) не се дѣли, а служи на всички за добитъка.

Ако старецътъ е баща — той за себе си не дѣли нищо. Даже кога се дѣли храната — тя се дѣли не по семейство, а между работницитѣ, които сѫ въ задругата—бащата за себе не задържа дѣлъ а си задържа само: нѣколко овце (15—20) да го хранятъ, волъ — да го грѣе и лозе (1000—3000 пѫня) да пие. Така той остава при малкия си синъ, който наслѣдва послѣ всичко това, но е длъженъ да харчи за погребението му, да му отструва и да го *прѣлива* до година. Ако старецътъ има бабичка, тя не взема нищо, а се задоволява съ негова дѣлъ. Ако бабичката е остала безъ дѣдо, тя получава нѣколко овци и нѣкой редъ лозе за да се крѣпи (ЖС. м. §§ 74 и 66).

Казанлъшко. При дѣлбата на животъ бащата казва: „ела синко или дъще, това ти давамъ и да даде Господь отъ едното хилядо да придобиешъ, на синове и внуци да го прѣдавашъ отъ много по-много“ и синътъ или дъщерята цѣлуватъ ржка.

Всѣкой (? С.) захваля на дѣлбата на животъ.

Въ дѣлбата слѣдъ смъртьта всѣкога непрѣменно ще се случатъ карания, сбивания и по нѣйдѣ влачение по сждилищата.

Дѣловетѣ понѣкогашъ ставатъ съ взаимно съгласие, но найчесто съ чопъ (жребие).

Копривщица. При отдѣлянието на ожененъ синъ се събиратъ въ кжщата на бащата всички роднини, нѣкои отъ комшиитѣ и енорийскиятъ свещенникъ. Прави се угощение, слѣдъ което бащата казва: „Даде ми Господь синъ да ожена, да го задома. Отдѣлямъ му и му харизвамъ еди коя си нива, еди коя си ливада, волове, крава, овци, теле, биволче, кокошки, гжски, постелки, завивки, сждове и пр.“ Бащината дума става законъ и на отброенитѣ нѣща още отъ сжщия день синътъ е стопанинъ. Движимитѣ имоти си прибира още на другия день, а за недвижимитѣ никога не става споръ отъ другитѣ братя. Слѣдъ гощавката въ бащината кжща отиватъ въ новия домъ на отдѣления да благословятъ. Никой не смѣе да поиска отдѣляне прѣди да разбере, че и бащата ще склони на това. Отдѣлянието при-живѣ се гледа като право на бащата, а не като негова длъжность. Даже женenитѣ синове стоятъ по 5—6 мѣсеца и повече въ бащината си кжща, до като самъ той не имъ каже, че иска да ги отдѣли. Обикновенно дѣлбата, слѣдъ смъртьта на бащата, става по взаимно съгласие; а кога има разногласия върху нѣкои имоти, кой кои да вземе, хвърля се чопъ, за който се употрѣбяватъ: трѣски, сламки, камъчета, цвѣтя и пр.

Македония. Какви обряди и други символически дѣйствия се правятъ въ селата при отдѣлванието синоветѣ, особенно когато бащата при-живѣ и съ своето съгласие дѣли дѣцата си, не зная. Една само поговорка помня: *„дѣлени круши, спокойни зжби“*. А дѣлението у насъ, разбира се, става, все едно и наравно между братята, било при таткова животъ, било слѣдъ смъртьта му, съ тая само разлика, че когато дѣлението става слѣдъ бащината смърть, раздѣлятъ си имуществото или наслѣдието съ жребие („жребче“—у насъ); а когато, при живота, — по показанието на бащата. По нѣкой пжть обаче и слѣдъ смъртьта на татка въ дѣлението не хвърлятъ жребче, а се спогаждатъ съ

взаимно споразумѣние. За жребие се употрѣбяватъ: кжсове дърво (люсченки), дъсчички, пръчки, камъчета и части отъ керемиди или книжчета, написани съ имената на дѣлителитѣ, ако не знаятъ четмо и писмо.

Плѣвенско. Когато бащата самъ при-живѣ раздѣля имота между синоветѣ си, свиква всички роднини мжже — глави на домакинствата, сжщо дъщеритѣ си, ако има такива, и прѣдъ присжтствующитѣ казва: „Е, да направимъ, бракя, каквото Господь далъ, да раздѣлимъ дѣчята....“ „Направи, направи на живота си, да не се каратъ напоконъ!“ — отговарятъ присжтствующитѣ роднини. — „Па рекохъ добро ще е, дружина, нали?“ „Добро, добро, по-добро не може.... Така сж праили сите рискияни....“ — отговарятъ роднинитѣ. И слѣдъ всичко това бащата почва да нарежда на всѣки синъ по-отдѣлно: ниви, ливади и т. н. За останалата неподѣлена часть между синоветѣ казва: „Нивата на „Кутела“ и оная на „Пордището“ сж мои, който ме погребе — негови сж“. Синоветѣ ставатъ и единъ по единъ, начиная отъ най-стария, цѣлуватъ ржка първо на бащата, сетнѣ на присжтствующитѣ. Бащата въ това врѣме изговаря: „Отъ Бога благословено; да се прѣдава на прѣунуци!“ Синътъ отвръща: „Чулъ Господь!“ Присжтствующитѣ пъкъ изговарятъ: „Далъ Богъ да *илядишъ*!“ Слѣдъ това се поднася трапеза, ядатъ, пиятъ — веселятъ се. Когато бъклицата пълна съ вино достигне до нѣкого, той я взема, поднася я до устата си и произнася: „Богъ да дарува дълги дни, да се събираме... Здравичко!...“ (иска да каже „наздраве“).

Дѣлбата слѣдъ смъртьта на бащата винаги е съпроводена съ *марбза* (скарване единъ съ другиго) караница между братята, кой да вземе по-добрата нива, по-добрия волъ и т. н. Дѣловетѣ се опрѣдѣлятъ съ жребие, обикновено малки кжсове дърво съ бѣлѣзи: читалясти или се нарѣзватъ съ ножъ, за единия братъ съ една рѣзка, за другия съ двѣ рѣзки и т. н., оставятъ се въ единъ калпакъ; едно малко момче, 14—15 годишно, жумишкомъ, слѣдъ като ги разбърка въ калпака, вади едно по едно и слага върху куповетѣ. Това за покжщнината. Недвижимитѣ имоти се приравняватъ отъ незаинтересовани лица, разпрѣдѣлятъ се на толкова дѣлове, колкото души сж лицата, които се подѣлятъ и пакъ се хвърля жребие.

Рупчоско. Ако се дѣли кѫща, бащата наклада самъ огънь на огнището, па повиква съсѣдитѣ си нѣкой пѫть на гощавка и прѣдъ тѣхъ обажда, че кѫщата отсега нататъкъ е на сина му. Послѣдниятъ цѣлува рѫка на родителитѣ си. Ако наслѣдството е добитъкъ, отмеква отъ опашката му, па прѣзъ гърба та отпрѣдъ за юлара го улавя и прѣдава на сина, но въ рѫцѣтѣ има и нѣкоя зеленинка. На кѫща нѣкога прѣдава на сина си ключа отъ вратата *„Да го кердосвашъ, да му видишъ хаиря, или да изхранишъ и излупишъ въ нея, да я прѣдавашъ на синове и внуци“* казватъ.

Слѣдъ смъртьта синоветѣ си дѣлятъ имота на равни части, въ присѫтствието и на нѣкои съсѣди, па си хвърлятъ жребие (чопъ), или, и безъ жребие, по взаимно сгодяване, или пъкъ както сѫ го раздѣлили повиканитѣ за това съсѣди или други. За жребие — чопъ се употрѣбяватъ късове отъ дърво, камъкъ, късъ отъ платъ и други такива.

Старо-Загорско. Дѣлението слѣдъ смъртьта на бащата става въ присѫтствието на братя, на сестри, на роднини и комшии съ по-видни хора отъ селото. Редътъ не е все еднакъвъ, когато е живъ бащата или когото е умрѣлъ, защото всѣки пѫть бащата или майката, ако на животъ ги раздѣлятъ, задържатъ една часть отъ имота си за тѣхно право и го присъединяватъ при този синъ, зетъ или дъщеря, който ще ги гледа, а послѣ смъртьта имъ остава за смѣтка на сина, който ги е гледалъ. Това се прави, да не би да се изхвърлятъ и отритнатъ бащитѣ и майкитѣ на старость и да нѣма кой да ги гледа. Та въ тоя начинъ дѣление всѣки пѫть ставатъ и голѣми неправди, т. е. бащата дава по-малко на нѣкой отъ синоветѣ си, отколкото на другитѣ, що сѫ при него. Това го прави той за да работятъ и да си гледатъ добрѣ работата. А когато умрѣ—дѣлбата става напълно. Имотитѣ се раздѣлятъ на толкова, колкото души ще ги дѣлятъ, като по-напрѣдъ се сравняватъ и оцѣнятъ по стойностьта и производителностьта си, каквото да се уравновѣсятъ и тогава се хвърга *жребие (чопъ)*. За жребие (чопъ) се употрѣбяватъ въ едни села двѣ камъчета, двѣ или повече керемидки, нѣколко части бучки пръсть, нѣколко клечки, или празни и писани книги и др.

Тръноко. При самовластната подѣлба, *по любовь*, на послѣдния обѣдъ дѣлящитѣ се прѣломватъ погача (пита), пъкъ си заговарватъ: „По-напрѣдъ погачата бѣше цѣла и яка, а сега?

— Она е за еденье, за това се ломи, а ний смо за дѣленье.... и дѣлимо се. — Къко тая погача, преломена, не може да се състави, тъка и ние подѣлени....“ При окончателното напускане кжщата съ ржкоцѣлуване и дарене всичкитѣ „ижньи“ се разпрощаватъ.—*Пословици*: „гърнето стареитѣ строшише“, „прѣломена нога мучно се съставлья“, „дѣленъ братъ — цѣлъ душманинъ“, „братъ за брата, сиренье за паре“, „майкьа му е душманина родила“, „заръмчаше се — задѣлише се“, „дѣлба безъ кавга (бой, кръвь) не бива“, „жéни се — дѣли се“, „жене (кучкье) бракьа дѣле“.—При бащината подѣлба „*по любовь*“, синоветѣ му получаватъ подобни благослови: „Богъ да те пази и благослови! ти остануешъ само кико пиле на гранкьу. Ти доби и кико бащу си дѣли“; а дѣлбата „кога е назорена“ — не по волята на бащата, има проклетии и недаване на сина си слѣдуемия му се дѣлъ. — Дѣловетѣ се правятъ по спогодба съ и безъ жребие („ждребе“) по равни дѣлове отъ всѣка нива и ливада или „ньиву съ ньиву, ливаду съ ливаду, коя съ кого кико се падудора“, та така да се избѣгне раздробението на имота. Съ сжщата цѣль става и дѣлбата наречена „разменьюшка“, състояща се въ това, че отъ братската ни ливада „селски записъ“ тъзи година ще се ползувамъ азъ, а ти слѣдующата година и т. н. — За *ждребе* се употрѣбяватъ: дървени парчета (кжсове), слама, сѣно, т ѣва, цвѣтя и т. н.

Хасковско. Въ селото, когато бащата, на животъ съ своето съзнание, дѣли чадата си, той ще отдѣли всѣкому дѣла и ще каже: „ела синко, това ти давамъ, и да даде Господь да придобиешъ отъ едното хилядо“. Синътъ ще цѣлува дѣсницата на баща си и ще си прибере дѣла. Послѣ бащата отива въ кжщата на сина си, ще му накладе първия огънь и ще благослови така: „ето синко! тукъ ще живѣете на това огнище, да даде Господь да живѣете здраво и живо, да стечете много *стока* и *мжка*, да исхраните синове и дъщери, да ги ожените и одомите, да остарѣете и побѣлѣете като Авраама, Исака и Якова, или като св. Никола“. Синътъ отговаря: „аминъ, татко, отъ твоитѣ уста въ Господовитѣ уши“. По това, синътъ ще повика нѣколко стари ближни съсѣди. Послѣднитѣ си думатъ: „хади да идемъ, че нашъ Стоянъ тая сутринь отдѣля сина си, та да му сторимъ *довата*“, т. е. да сторимъ молитва и благословия. И така, като се посъбератъ у новия домакинъ, той ще ги почерпи и тѣ ще благославятъ, както знаятъ.

Бащата ще каже: „ето братя, днесь отдѣлямъ сина си (имерекъ) и му давамъ това и това и посемъ сега той нѣма право да дири нѣщо отъ мене, или да се кара съ братята си по смъртьта ми, че не му прощавамъ ни на тоя свѣтъ, ни на оня“. Тежко и горко който прѣстжпи бащина клетва.

Дѣлението, което е противъ волята бащова, то сина вмѣсто благословия придобива проклятие отъ баща си.

Дѣлението, когато е по смъртьта на бащата, то се случва та по нѣгдѣ братята не могатъ да се погодятъ, та се каратъ, биятъ, влачатъ се по сждилища и пр.

Дѣловетѣ нѣкога се падатъ по взаимно погаждание, а по нѣкога съ жребие (чопъ).

За жребие се употрѣбяватъ: кжсове отъ дърво, пръчки, каменчета и пр.

Въпросъ 70-й. *Кое се счита за по-хубаво: раздѣлението догдѣ е живъ бащата или подиръ смъртьта? Случва ли се да се не дѣлятъ братя и слѣдъ смъртьта на бащата и не е ли туй по-добро, споредъ народа.*

Отговори.

Еленско. Народътъ се много радва, кога нѣкои братя и слѣдъ бащина смърть не се дѣлятъ. Това показва, колко е скъпа за народа челядьта и нейната якость.

Въ повечето мѣста на България, гдѣто се е запазила старата традиция и битътъ не е още засегнатъ до толкова отъ чужди влияния, не се гледа съ добро око на дѣлежа на синоветѣ приживѣ на бащата.

Дѣдо Карамфилъ отъ Марково (Пловдивско), единъ седемдесетъ годишенъ старецъ, ми е обяснявалъ, че чедо, което иска да се дѣли приживѣ на баща си, не е чедо. По добрѣ да го нѣма. И единъ ступанинъ—баща не е достоенъ, ако „уйдиса“ по „ума“ на аджемиски синове и иди да дѣли. Който иска да се дѣли, нѣма работа въ кжщата. Догдѣто е живъ стариятъ, никой не смѣе да иска дѣлъ. Кога умрѣ, нека се дѣлятъ братски.

Казанлжшко. — По-добъръ се счита дѣлежътъ на животъ: „да се не каратъ и биятъ слѣдъ смъртьта ми, сега ще ги раздѣля“, казва бащата.

Други бащи казватъ: „кога умра, нека си чупятъ главитѣ ако тъй съмъ ги училъ; да зная, че ще се каратъ, по-добрѣ нищо да не оставямъ“.

Случва се щото още три дни слѣдъ смъртьта и се подѣлятъ, но се случва и слѣдъ 5—6 и 10 год.

Народътъ похвалява още дѣлбата слѣдъ смърть, когато тя стане слѣдъ два, три мѣсеца отъ какъ е умрѣлъ бащата, но безъ да е чулъ или угадилъ нѣкой домашнитѣ. „Браво“, казва народътъ, „добри синове ималъ еди кой си, подѣлили се безъ да ги чуе и види нѣкой“,—но такъвото дѣление пъкъ трѣбва да става съ размѣнение на книги, подписани отъ старѣйтѣ на селото или участъка на града или отъ свещеника и църковния настоятель.

Копривщица. — Народътъ счита за по-хубаво дѣлбата слѣдъ смъртьта на бащата. Никой не може да иска дѣлба при живота на баща си. Слѣдъ смъртьта му всѣки иска да *буюрдисва* въ кжщи, затова се каратъ и раздѣлятъ. Народътъ е привикналъ отдавна да не живѣе въ голѣми челяди. Той гледа съ добро око и захваля на онѣзи братя, които и слѣдъ смъртьта на баща си живѣятъ заедно. Има единъ случай дѣто двама братя живѣятъ 30 и по-вече години заедно и се посочваха като образецъ на сговоръ. Братско живѣене се срѣща по често въ проститѣ, кжрски хора, каквото живѣятъ въ мах. Бѣло Камъне, Муховцитѣ, Банчовцитѣ, въ Торомапъ махла—Торомандитѣ и пр.

Лѣсковецъ. — Рѣдко се случва да става дѣлба догдѣто е живъ още бащата; когато се случи подобно нѣщо, той оставя дѣлъ за себе си, за жена си както и за всѣки синъ, обаче кжщата не дѣли, а я остава себе за живѣяне въ нея. При бащата остава винаги най-младия синъ и всички неожепени дъщери.

Македония. — За по безмятежно дѣление се счита дѣленето при татковия животъ, но то е твърдѣ рѣдко у насъ. Напротивъ, има множина братя, които и слѣдъ татковата си смърть не се дѣлятъ догдѣ остарѣятъ и умратъ, както се каза отъ началото още, а едва и тѣхнитѣ синове и внуци, братовчеди първи или втори помежду си, като се намножатъ и фамилията порастне чрѣзвичайно, раздѣлятъ се и то отъ нужда вече, а не отъ несъгласие. Послѣдниятъ случай се счита отъ народа за най-дъбъръ и се прѣпоржчва.

Рупчоско. — Додѣ е живъ бащата, ако самъ си разпореди имота—по-добрѣ се счита, защото не произлизатъ отпослѣ недоразумѣния. Случва се и слѣдъ смъртьта на бащата братята

да не дѣлятъ имота и си живѣятъ заедно, ала рѣдко. У помацитѣ се срѣщатъ повече такива случаи. Народътъ съ пръстъ сочи такива сговорни братя.

Русенско. Нарѣдко става дѣление при-живѣ; въобще дѣленията ставатъ слѣдъ смъртьта на бащата. Има много случаи, гдѣто братьята и слѣдъ смъртьта на баща си не се дѣлятъ, а работятъ задружно. Въ такива домове най-голѣмиятъ братъ държи кисията; той разплаща разни берии, дългове и пр. Но прѣди войната 30% живѣяха задружно; а слѣдъ войната останаха 15% и постепенно се намаляватъ.

Причината на това е, че до прѣди войната, разни общи давания се разхвърляли на коминъ (оджакъ); тъй сжщо и разни ангарии, меджии и др. сж се вземали на кжща, а сега на глава.

Плѣвенско. Най-хубавата дѣлба считатъ оная, която извършва самъ бащата прѣзъ живота си. Не се удобрява дѣлбата, що се извършва слѣдъ смъртьта на бащата. Първата се счита за окончателно свършена, а втората подлежи на оспорвание — измѣнение, въ случай, че насетнѣ се окаже, че нѣкой отъ сънаслѣдницитѣ, е взелъ повече отъ другитѣ. Въ първия случай, даже и да се узнае, че на единъ отъ синоветѣ е дадено повече, то пакъ си остава непокжтнато, защото волята на бащата или, така да се каже, наредбата му не може да се нарушава.

Старо-Загорско. За по-хубаво раздѣление се счита подиръ смъртьта на бащата, което е и по-законното, защото приживотното раздѣление многажди се разтуря изново слѣдъ смъртьта на бащата и първитѣ братя, приемнали дѣлбата си на бащинъ животъ, се не задоволяватъ отъ нея и изново се схващатъ и дѣлятъ имуществото му, като намѣрватъ уважителни причини, които сж ги накарали да искатъ да се дѣлятъ прѣдварително отъ баща си и братята си.

Много пжти се случва щото двама или трима братя, подиръ смъртьта на баща си, да се не дѣлятъ, когато не сж всички оженени, или и да сж оженени, пъкъ на едини дѣцата имъ мратъ или не вирѣятъ, та се принуждаватъ да живѣятъ още нѣколко години наедно, догдѣто се сдобиятъ съ помощници или додѣто голѣмиятъ братъ прѣдложи на другитѣ си братя, като отрастатъ, и тѣ да се дѣлятъ.

Т.-Пазарджикъ. Когато бащата или дѣдото види́, че дѣцата му поради несговоръ, или по друга причина не могатъ да живѣятъ заедно, той имъ прѣдлага да се раздѣлятъ. Прѣди обаче

да сторятъ това, приготвятъ съ общъ трудъ и разноски по една кѫща за всѣкиго, че тогазъ излазятъ, да си иматъ всѣки еднакъвъ дѣлъ. Единъ отъ синоветѣ съ своя дѣлъ остава въ старата кѫща при стария домакинъ, баща или дѣдо, и такъвъ се счита за най-честитъ, защото обикновено се знае, че паритѣ оставатъ у стария, а пъкъ е обичай, подиръ смъртьта му, всичко да остане на онзи синъ, който е живѣлъ заедно съ стария до смъртьта му и го е гледалъ.

Хасковско. За по-добро раздѣляне се счита онова, което става по смъртьта на бащата.

Но нѣкой баща казва: „ще ги раздѣля додѣ съмъ живъ, та послѣ да се не каратъ или биятъ“.

Случва се, та по нѣкога братя не се дѣлятъ за много врѣме и по смъртьта бащина си. Напр., въ с. Караорманъ, дѣдо Вълчановитѣ синове, петима братя, по смъртьта бащина си живѣяха до двайсе и петь години заедно; послѣ се раздѣлиха и спогодиха по миренъ начинъ, безъ да ги чуе нѣкой. Така сѫщо —Малакъ Милевитѣ синове, дѣдо Вълвитѣ синове и пр. Всѣкой похвалява и облажава такива братя.

Трънско. Бащинската подѣлба много пѫти, макаръ и „неправа“, е много по-добра отъ *самовластната*. Едно врѣме, у турско, „бракьа су се дѣлили, кига съ душу су се раздѣлували“, (т. е. само смъртьта ги е раздѣлвала), защото въ задругата е тѣхно спасението (в. отг. на в. 68). *Пословици:* „Много щета вука гоне“, „Голѣма жупинка — добра поминка“, „До къга си полагаше (согласяваха) до тогай разполагаше“ (живѣеха добрѣ), „Самъ човѣкъ за нища га не бива“, Съ единъ камъкъ дуваръ се не праи“, „Грънето строшише — млѣкото искусаше“, „Сестра на братньово огнище воду не сипуе“ (сестрата не взема имотенъ дѣлъ, а само „рубу“ — дрѣхи — у мужа носи), „Жене бракьа деле“.

Народна пѣсень: (свадбарска).

Два су бра̀тя) вѐрно живували,*
Живували, верно другува̀ли:
За ни̏што се бра̀кья не скара̀ли,
Ни за ниву, ни паі за лива̀ду,
Ни за кѫшту, ни за покѫ̀штнину;
Іѐдну ли̏ку ко̀ньи поіаа̀ли,
Іедну лику ру̏бу поноси̏ли;

---

*) По нѣвга бракьа.

Іедну лику пусàт поносѝли:
Пò-стар брàтък по-младому служи;
По-млад братък старому говòри:
— Живỳі, брàле, да поживỳемо,
Дор се нèсмо, брàле, оженѝли,
Оженили, жèне надовѐли:
Оне че ни, брале, *омразѝти*
Можемо, се брале, *подѣлѝти.*
— Къко кàзал тъка е станулo:
Они су се òба оженѝли;
Веднъга ги *кỳчке* омразѝле.
Оба су се братя подѣлѝли:
Низъз срѐда двòри подѣлили**)
И у двори Дỳнав поврънỳли,
И на Дунав чѐшме направѝли,
И на чешме сребърна корѝта.
Обе су се на корита прàле,
Обе су се прѐко дувар клѐле,
По младàта по старỳту клела:
— Клета да си по-стàра іетърво,
Да добѝешъ девет мѝле чѐркье,
Свѐте девет веднъг да порàсту
Свете девет веднъг да одàриш;
Па да дòіде таіа църна чỳма,
Свете девет веднъг да убіѐ,
Да остàну пỳсти дѐвет дàра,
У дàри се змѝе изводиле,
И кръз змие зелѐни гущѐре!
Што е клела све іу е стигнỳло
По старата по младуту клела:
— Такот Бога по млада іетръво;
Да добиешъ іѐдно мỳшко дѐте,
Да го чỳваш за седъм годѝне
Да порасте кѝко седъмдѐсе,
И дружина наі боль другàр да е,
Да го вану таіа льỳте ранѐ,
Да ти лѐже дѐветъ годин дъна,
Да га нòсишъ од грàда на грàда
Нигдѣ да му лекóве не нàідеш,
Тъгаі да га при мене донесѐш
Іа да сбѐремъ бѝлкье и корѐнье,
Да засòлим тѐіа льỳте рàнне,
Тъгаі да му ране оздравѐіу.
Што се клѐле све ги е стигнỳло.

**) По нѣвга прѣградили.

Въпросъ 71-й. *Какъ се дѣлятъ изобщо кѫщи, воденици, сгради, дюкени? Признаватъ ли се такива нѣща за дѣлими или тоя, който ги взема върху си, доплаща на другитѣ съ пари или пъкъ се строи всѣкиму изъ общия домъ? Какъ се дѣлятъ нивитѣ, ливадитѣ, оградитѣ (градинитѣ), добитъкътъ, паритѣ? Дава ли се нѣкому повече, кому и защо? Дъщеритѣ вззематъ ли дѣлъ отъ бащина си имотъ? Отъ какво и какво зематъ? По колко имъ се пада? Има ли нѣщо, което да се дѣли по равно?*

Отговори:

Ахжчелебийско. Бащиното имане, ако е отъ земя, раздѣлятъ я на дѣлове и всѣки зема, каквото му се падне на чопъ. Воденицата се дѣли на дѣлове и всѣки, споредъ дѣла си, зема *уямъ* отъ смлѣното жито или мисиръ. Топавицитѣ се дѣлятъ на *копани* и на половина *копани*. Всѣки може да продаде дѣлътъ си на братъ или братовчеда; ако ли тия не щатъ, тогава може на вънкашенъ.

Еленско. Воденици и дюгени не се дѣлятъ освѣнъ на въображаеми „исета", т. е. хисета (паеве, дѣлове), и всѣки получава споредъ исето си и дѣлъ. Кѫщитѣ не ги дѣлятъ, а ги поема нѣкой отъ братията обикновенно най-малкия. Нивитѣ се дѣлятъ така щото да вземе всѣки по една подобна нива, макаръ въ разни мѣста. Сѫщо — ливади, градини и кории, ако има нѣколко, ако не—по половина, или се замѣняватъ едно парче нива за срѣщу съотвѣтна по стойность нива или други имоти.

Дъщеритѣ въ старо врѣме не сѫ наслѣдвали, особенно тѣ нѣмали право на недвижима собственность. Тѣ се задоволявали съ дрѣхитѣ и прикята. — Но отъ когато се е прѣсналъ слухъ, че и тѣ иматъ право, споредъ новия законъ, нѣкои вече искатъ „миразъ." Народътъ още не може да се помири и не гледа съ добро око на тия *миразчии* (наслѣдници). И самото казване *миразчия* е май-обидно. — „Азъ не съмъ като тебе миразчия и мирасъ еджия" казватъ нѣкому на подигравка и подбивъ. Това ще рече,—азъ не съмъ готованъ, не съмъ получилъ отъ никого, което не ми се пада отъ изработено, отъ трудъ. Така, че отъ това възрѣние на народа би могло да се сѫди, че той гледа на труда, като на една правна основа за правото на собственостьта.

Самата дума наслѣдство не е позната народу, както не му сѫ познати и думитѣ: наслѣдие, наслѣдници, наслѣдодатели и пр.

Пословица: Миразъ — маразъ (т. е. наслѣдство — болѣсть).

Западна България. Въ *задружнитѣ челяди* дъщерята при другитѣ синове, или сестрата при братя, не наслѣдва като отива въ друга кѫща, тя взема отъ бащината си кѫща само което е неинъ даръ и туй което баща й, дѣдо й, или леля й благоволи да й харижe „на пòвратки". Това е нейния дѣлъ; съ това се свършва всичко, повече нито игла. Съображенията сѫ: дъщерята или сестрата отива у друга кѫща дѣто има недвижими имоти; ако отнесе тамъ булката имотъ—лошо е и за кѫщата отъ гдѣто изнесе, както и за кѫщата гдѣто е внела. „Ако има нѣщо — казва Д. М. — противъ което най-много се сърди народътъ, то е тая именно заведена въ нашитѣ сѫдилища практика, по която сестрата зема на равно дѣлъ отъ всичко съ брата". — Допуска се да вземе и дъщерята или сестрата нѣкоя биволица, овца или нѣкой редъ лозе — ако старецътъ й харижe. Но старецътъ не може да харизва ниви, ливади, гумно, коне, волове, кошъ или друго, което се дѣли само между мѫже (синове и братя). При дѣленето снахитѣ си взематъ онова, което сѫ донесли отъ баща си или което имъ е харизано отъ стареца (Ж. С., IV. §§ 77 и 78). Ако нѣкой отъ задругата е билъ свещенникъ, учитель, търговецъ или занаятчия и отъ занаята си е внесълъ нѣщо въ задругата, той нѣма право да го дири при дѣлбата. И той се трудилъ и другитѣ се трудили. Трудътъ е све трудъ. Печалбата е све печалба. Тѣмъ се отстѫпватъ само помагалата и инструментитѣ на занаята имъ (книги, сѣчива), но за това тѣ пъкъ не вstartingзематъ отъ селско-стопанскитѣ орѫдия (плугъ, мотика, кола и др. ib. § 79). Когато има забѣгналъ синъ, братъ или сѫ умрѣли, то дѣцата имъ при дѣлбата иматъ право на дѣлъ. Имотътъ се дѣли въ такъвъ случай — така, като да си е тукъ или живъ отсѫтствующия или умрѣлъ; дѣлътъ се дава на дѣцата му. Ако дѣцата сѫ дребни, тѣ оставатъ при чича си, който се задържа на старото селище, въ старата кѫща (ib. § 80).

Въ *семействата* тоже дъщерята нѣма никакъвъ дѣлъ въ имуществата на баща си, ако има братъ. Тя зима онова що й е дадено на свадбата, като аризма. Слѣдователно ни дума не може да стане да иска тя дѣлъ отъ баща си, кога е живъ (ib. § 99). На запитването, защо дъщерята не наслѣдва Д. М. е получилъ

такъвъ отговоръ: „Защото моята кръвь, моятъ коренъ се продължаватъ прѣзъ сина ми, а не прѣзъ дъщеря ми“. Туй мнѣние на дѣдо Димитръ Цековъ отъ с. Комощица споделяли и другитѣ старци, отъ които и нашия фолклористъ е събралъ сведѣнията и материяли (ib. § 104*).

Казанлѫшко. Кѫщата се дѣли между наслѣдницитѣ тъй: ако е голѣма и може да се раздѣли тъй, щото въ всѣки дѣлъ да може по едно семейство да живѣе. Ако ли всѣкой желае да живѣе на бащиното си огнище, тогазъ се раздѣля така: момчето взема 1, момичето 1 и майката, ако е жива, на 8 — едно, или пъкъ наслѣдницитѣ се съгласяватъ и продаватъ всѣки участието си на тогова, който иска да изкупи кѫщата. Сѫщо тъй се дѣлятъ и дюкянъ и пари и всичко освѣнъ ниви, градини и добитъкъ, които се дѣлятъ наравно помежду момче и момиче, а за майка нищо — освѣнъ отъ кѫща и такава часть каквато казахъ по-горѣ.

Копривщица. Кѫщата, ако е на единъ катъ, се счита недѣлима и тя винаги остава на най-малкия синъ. Ако е на два ката, то единия зема единъ, другия другъ, а дворътъ раздѣлятъ на половина или единъ земе кѫщата и малка часть отъ двора и поврѫща на другия въ пари. Дюкянъ, ако е голѣмъ, дѣли се; ако е малъкъ, остава върху едного и той поврѫща на братята си. Отъ воденицата всѣки си прибира прихода отъ неговия дѣлъ или пъкъ на изреждание, единъ една година се ползува — други друга. Ниви и ливади разпрѣдѣлятъ съ вѫжя на толкозъ пая колкото сѫ наслѣдницитѣ, хвърлятъ чопъ и си зематъ дѣла; това за голѣмитѣ ниви и ливади. Ако сѫ обаче малки то не ги разпокъсватъ, а единъ взема едно парче, другъ друго, като се гледа този, който зема по-далечъ отъ селото да зема по-голѣмо, отколкото онзи, който зема по-близо до селото. Домашниятъ добитъкъ се дѣли обикновенно, като взема всѣки онѣзи волове и коне, съ които е работилъ при живота на баща си, а „дивитѣ“ говеда (отъ ергелетата), дѣлятъ така: гледа се колкото сѫ наслѣдницитѣ, толкозъ и еднакъвъ добитъкъ да има, т. е.

---

*) Въ Ж. С., IV стр. 98 се привежда единъ любопитенъ примѣръ на сговоръ и клетва въ с. Мищевица, Вратчанско, направени отъ селянитѣ да не слушатъ сѫдилища, и „да не се дава дѣлъ на момиче“, „ако ли умрѣ бащата безъ наслѣдникъ, да му земе имота черковата и училището“. Този сговоръ се пазилъ строго и щѣлъ да се послѣдва отъ всичкитѣ села, ако не билъ развапенъ отъ окр. сѫдилище. И днесь въ Мищевица гледатъ на тоя сговоръ като на клетва и лошо прѣдсказватъ на оногози, който го погази (§ 77).

толкозъ юнци (млади волове), крави, телци. Ако не сж по равно, то се замѣнява за двѣ крави—единъ юнецъ, за крава—двѣ data начета (2—3 год. телци) и пр. Паритѣ се дѣлятъ по-равно. Въ старо врѣме на мома е било „конь прѣмяна и ривце жълтици бащинията“, но отъ 40—50 год. тѣ почнали да искатъ и земали наслѣдство, най-напрѣдъ само отъ движими имоти и по-малко отъ братията, а по послѣ и отъ недвижимитѣ, а сега зематъ отъ всичко по равно. Дори и сега има дъщери, които не дирятъ дѣлъ отъ баща, за да не наскърбятъ братята си; такива дъщери народътъ похвалява.

Лѣсковецъ. Дѣлбата става по домакинства — дѣднината, а спечеленото—по мжжка глава спроти кой колко е спечелилъ; а храната по гърлата, колкото има да ядатъ, но и тукъ се гледа кой е могълъ повече да икономиса.

Когато братя се дѣлятъ всѣкога даватъ повече на оногозъ, който има повече дѣца, а нѣма свой имотъ, па и жена му не му е донесла прикя. Такъвъ бива подпомаганъ отъ всичкитѣ си братя, ако сж се раздѣлили полюбовно.

Женскитѣ членове на домакинството добиватъ дѣлъ отъ движимитѣ, отъ недвижимитѣ получаватъ само отъ лозье и овощни градини; тѣ оставатъ при най-близкитѣ си роднини.

Синътъ наслѣдва единъ дѣлъ, а дъщерята—половинъ дѣлъ. Това обаче не е бивало прѣди нѣколко години, когато въ този половинъ дѣлъ не е влазяло отъ нива, ливада и кжща, а само отъ лозе, градини, черници, овошки и движимия имотъ.

Когато нѣма синове, а само дъщери, макаръ да има въ кжщи стриковчета, тогазъ дъщеритѣ се гледатъ като мжжки чада и добиватъ еднакъвъ дѣлъ.

Македония. Когато има да се дѣлятъ кжщи, дюкяни, ниви, лозя и пр., тогава, ако има по толко отъ всѣкой отъ реченитѣ видове недвижими имущества, колкото сж дѣлителитѣ, лесно е; — дава се всѣкому по една кжща, по единъ дюкянъ, нива, лозье и пр., като се изравни разликата на стойностьта на всѣкой отъ дѣловетѣ съ прибавление или отнемане пари или друго нѣщо отъ дѣлимостьта. Ако сж по малко дѣлимитѣ недвижими имоти, тогава едному се дава едно, а другиму — друго, или чрѣзъ взаимно спогаждане или чрѣзъ жребие, като се постжпя за разликата на стойностьта имъ споредъ горѣизложеното. Ако ли на това повечето или нѣкои отъ дѣлителитѣ не склонятъ, а всѣки желае да има дѣлъ отъ всѣки видъ имущество, тогава

до колкото би било възможно раздробяватъ всѣки видъ отъ недвижимия имотъ на малки части и всѣки си зима по единъ дѣлъ, или, ако това е абсолютно невъзможно, тогава нѣкои раздѣлятъ, нѣкои не, па послѣ уравняватъ дѣловетѣ, както би било възможно.

Въ дѣлението на имота или наслѣдството при бащиния животъ ли било или слѣдъ смъртьта не се прави никаква разлика на личность по възрасть или по прѣдпочитание, т. е. не се дава едному повече, а другиму по-малко дѣлъ, а се дѣли всѣкиму по равно — братски, освѣнъ единъ случай за най-малкия братъ, комуто се дава старото огнище.

Дъщеритѣ, ако желаятъ да си зематъ дѣлъ отъ бащиното си наслѣдие, зиматъ си *споредъ турското законодателство*, ако работата дойде да ги дѣли сѫдилището. Обикновенно обаче у насъ, понеже братята или заедно съ татка си или и безъ него се грижили и харчили за тѣхното удомявание, тие отстѫпватъ дѣловетѣ си на послѣднитѣ и не зиматъ нищо или, по крайнѣ мѣрѣ, каквото братията имъ дадатъ доброволно, и то, колкото за да зематъ отъ сестритѣ си записъ, че си зели колкото имъ се паднало дѣлъ отъ бащиното си наслѣдство, та да сѫ обезпечени отъ тая страна и да станатъ цѣли ступани на онова, що остане у нихъ.

Ако братията, слѣдъ смъртьта на татка си, а при живота на майка си, искатъ да се дѣлятъ и послѣдната, споредъ турската шерия, зема само $^1/_8$ отъ мѫжовото си наслѣдство безъ дѣлъ отъ кѫщата, тя не може да се гледа, особенно когато синоветѣ и снахитѣ ѝ не се виждатъ разположени да я гледатъ. Въ такъвъ случай сестритѣ, като по-съчувствителни къмъ майка си заявяватъ: или да се не дѣлятъ братята на майчина имъ животъ, или ако се дѣлятъ, ще искатъ и тия дѣлъ, когото или ще си зематъ заедно съ майката или ще подарятъ оному отъ братията, който би се задължилъ да я гледа. Това заявление отъ страна на сестритѣ много пѫти имало силно влияние върху братията и прѣпятствувало на желанието имъ за дѣление.

Въ Струга и въ нѣкои други мѣста сестритѣ, безъ да гледатъ на онова, що казахме по-горѣ въ сѫщий параграфъ, че братията се грижили и харчили за тѣхъ, обикновенно зиматъ си дѣлъ отъ татковото си наслѣдие колкото имъ се пада до влакно, — „и *влакното си дѣлатъ*“, споредъ нашето изрѣчение, а отъ това и любовьта между братята и сестритѣ тамъ много ослабва.

Важно забѣлѣжване. Споредъ турското законодателство, когато нѣкой синъ челядникъ умрѣ при татковий си животъ, и нераздѣленъ отъ него, дѣцата на така умрѣлия оставатъ *„аричъ“**) — исключватъ се отъ дѣдовото си наслѣдство, а, като баща му не билъ раздѣленъ отъ татка си и нѣмалъ нищо собственно свое — съвършенно изключени, макаръ баща имъ да е работилъ много години заедно съ татка си въ полза на кѫщата, отъ която дѣцата му слѣдъ смъртьта му се изключватъ, а малкитѣ му братчета, стриковчета на осиротѣлитѣ, безъ да работили, наслѣдватъ всичкото татково наслѣдие слѣдъ смъртьта му, въ което навѣрно се заключава и многогодишната мѫка на умрѣлия имъ по-голѣмъ братъ, чиито дѣца се исключватъ съ праздни рѫцѣ, та страдатъ. Това е една отъ най-явнитѣ въпиющи неправди. Това е една отъ другитѣ извинения съ които въ Кукушъ по-голѣмитѣ, оженени, синове оправдаватъ своето ранно отдѣляне отъ бащитѣ си.

Обаче, въ нѣкои затънтени дебърски села това постановление на турската шерия никакъ не се практикува. Тамъ „аричъ“ на дѣдово наслѣдство нѣма. Тамъ не наслѣдватъ само синоветѣ а всички мѫжки членове отъ домородството, синове ли били тѣ или внуци, безразлично, и, чини ми се, всички наравно, като братя. Този народенъ по правото обичай, вижда ми се твърдѣ умѣстенъ и справедливъ.

Плѣвенско. При дѣлба на кѫщитѣ, дюгенитѣ, воденицитѣ и всички други сгради става *прѣхващане*. Недостигътъ се изплаща въ пари. Тамъ, кѫдѣто нѣма съгласие, построяватъ се нови сгради или пъкъ се купуватъ други за всѣки единъ отъ сънаслѣдницитѣ. Обаче това се постига само у по-състоятелнитѣ: бѣднитѣ продаватъ сградата и стойностьта подѣлятъ помежду си. По-голѣмитѣ ниви, ливади, градини и пр. се дѣлятъ така щото всѣки отъ сънаслѣдницитѣ да получи часть, а маломѣрнитѣ; ниви по-малки отъ четери декара, ливадитѣ по-малки отъ два декара и лозята сѫщо по-малки отъ два декара се замѣняватъ съ други сѫщо маломѣрни имоти. Пари, паници, стари монети и хранитѣ се дѣлятъ между сънаслѣдницитѣ по равна часть на всѣки. Никой не може и нѣма право да вземе повече отколкото му се слѣдва. Ако такова нѣщо се окаже, и то ако дѣлбата е станала слѣдъ смъртьта на бащата, става повръщане. Дъщеритѣ

*) Аричъ е турска или по-право арабска дума. Харичь, хариджъ т. е. отвънъ. Отъ тамъ и думата *хариджие* за вънкашното министерство.

до прѣди десетина години, въ селата, не вземаха наслѣдство; но отъ тогава насамъ на много мѣста почна да се забѣлѣзва, щото и тѣ да искатъ припадающата се часть наслѣдство само отъ недвижимитѣ имоти. По отношение на тѣхъ се извършватъ спогодби, дава се на всѣка една по едно, двѣ или три парчета ниви, споредъ състоянието, въ такъвъ случай тѣ заявяватъ, че сѫ удовлетворяватъ и не прѣтендиратъ повече нищо. Това става само по съгласие; въ противенъ случай — взематъ частитѣ си напълно.

Рупчоско. — Ако кѫщата има повече отдѣления раздѣля се по половина между двамата братя. Иначе, опрѣдѣлятъ общата ѝ цѣна, по взаимно съгласие заплаща частьта единия и остава нему. Ниви, ливади, гори се дѣлятъ по равно съ *чопъ*, или пъкъ по късове, напр. една нива зема единa, друга пъкъ, сходна по голѣмина и качество, зема другия. Никой не зема повече безъ съгласието на другитѣ. И дъщеритѣ взематъ дѣлъ, ако не сѫ сгодени по рано отъ бащата, но тѣ взематъ отъ недвижимия имотъ само земята, а не и кѫща, отъ която, ако иска бащата, отдѣля и на дъщеря си и добитъкъ и пари.

Русенско. — Въ дѣлежа взематъ участие (дѣлятъ) само синоветѣ. Дъщерята се счита въ дома като една приврѣменна работница; освѣнъ *дрѣхитѣ* и *прикята*, които ѝ направятъ родителитѣ ѝ за женидбата, друго нищо не взема отъ бащиний си имотъ. На майката освѣнъ *мѣната*, която е нейна собственность, при дѣлежа отдѣлятъ ѝ една нива за погрѣбение; послѣ на когото сина, или дъщеря умрѣ на рѫцѣтѣ, нему оставятъ *мѣната* и нивата. Въобще, майката остава да живѣе при тогова синъ, комуто се е паднала бащината кѫща.

С.-Загорско. — Кѫщи, дворъ, воденици, сгради, дюкени и др. се дѣлятъ или на половина, или, ако не идатъ на смѣтка за тъй да се дѣлятъ, тогава се постѫпя по другъ начинъ, т. е. оцѣняватъ се колко струватъ и отъ общото оцѣняване даватъ се паритѣ на единъ дѣлъ, който ги зима и си купува или друго мѣсто или го употрѣбява, споредъ нуждата и волята си. По нѣкога за дюкянъ или воденица не се отстѫпва това право, а се принуждаватъ двѣтѣ страни да го дадатъ на трето лице и да се ползуватъ отъ кирията му наполовина, на третина или четвъртина, колкото имъ е дѣлътъ. А на кѫщата, дворътъ и сградата или се прѣпродаватъ или се отстѫпватъ само да се ползуватъ отъ кириитѣ имъ.

Тѣзи нѣща се признаватъ за дѣлими и, споредъ както се приеме или се съгласятъ въ дѣленето, ако едната страна иска да се продадатъ, продаватъ се, ако не — дѣлятъ се и се раздѣлятъ съ прѣграда, отъ дъски или стѣни. Ако ли пъкъ искатъ, оставатъ имота върху едно лице, което се задължава и го изплаща на срокове.

Нивитѣ, оградитѣ (градинитѣ), ливадитѣ се дѣлятъ по два начина, т. е. или на половина, ако сѫ твърдѣ голѣми, или се сравнятъ прѣдварително коя на коя сѫ равни (уйдисва) и тогава безъ да се дѣлятъ на дрѣбни части, хвърлатъ жребие и комуто се падне, той го зема. Добитъкътъ се оцѣнява и когато се раздѣлятъ, комуто се падне слабъ, доплаща му се върхнината отъ други въ пари или въ нѣкоя прѣминала пакъ часть или връхнина (горнина). Паритѣ се дѣлятъ или по равно или съ нѣкоя малка разлика; по-голѣмитѣ зематъ по-малко или по-много, споредъ обстоятелствата, а по-малкитѣ или по-много или по-малко, споредъ врѣмето, и се спогаждатъ.

У насъ, както го прѣдусѣщахъ на бащино врѣме, струваше ми се, че се даваше повече нѣщо на по-голѣмия по причина, че по много работилъ и спомогналъ за обогатяване на бащиното имъ имане, отколкото на малкитѣ.

По насъ, кажи, за дъщеритѣ бѣше тъй, че единъ баща, като оженѣше дъщеря си за нѣкой богаташки синъ чифчия, направѣше ѝ чеиза, свадбата и всичко, каквото си поиска тя отъ баща си, даваше ѝ се, връщаше ѝ се една часть отъ баба-хакѫ, прилагаше ѝ се още една двѣ ниви или, вмѣсто туй, даваше ѝ се една пчела, една крава, овца, биволица за *домазлъкъ*, кобила, конче, теличе, магаре, свиня, патка, кокошка и друго, каквото се откъснѣше отъ сърдцето на бащата и майката и се уравняваше работата, а да дѣлятъ наравно съ братята си много рѣдко ставаше. Имаше обаче и изключение въ това; мнозина гладни за имане, принуждаваха женитѣ си да искатъ отъ бащиното си имущество и тѣ ходѣха, та плачеха прѣдъ тѣхъ или прѣдъ братята си и тѣ, за да имъ не отварятъ по-голѣми *ярй* (т. е. рани, болки), за да дѣлятъ наравно съ тѣхъ, споредъ турското правосѫдие, даваха имъ по едно парче нива, споредъ както тѣ самитѣ ми сѫ казвали и имъ запушвали устата, да мълчатъ и да си гледатъ работата. Но въобще това даване бѣше много малко или отъ 10 уврата на най-богатата дъщеря, или по 5—6, или отъ 3—4 най-малко. И тъй се уреждаше женската дѣлба по селата.

Въ града ставаше тъй: въ по-проститѣ съсловия биваше както по селата; въ по-богатитѣ и еснафскитѣ, наопаки, т. е. даваха се нѣкои имоти на дъщери и зетюве и тъй се прѣсичаше единъ пжть за всегда всѣка *кавга* и *распра* между братя и сестри. Пада имъ се по толкова, споредъ колкото рѣшатъ да допустнатъ братята, тъй като въ тоя случай бащата държи страната на синоветѣ си и не иска да имъ развали волята на това основание, че тѣ ще му работятъ и винаги гледатъ да се увеличава имота, имуществото и богатството имъ, отколкото за дъщерята, която сега ще си получи дѣла и не ще вече да принася полза за напрѣдъ съ работата си въ него.

Т.-Пазарджишко.—При раздѣлата на голѣмата челядь гледа се кой има повече дѣца, като се дава нему нѣщо повече. Женитѣ, т. е. дъщеритѣ, женени или не, не имъ се дава дѣлъ отъ баща. Ако отидатъ само до турски сждъ, тогазъ той имъ присжжда на всѣка сестра половината отколкото е взелъ всѣки братъ. Между народа се гледа за срамотно нѣщо, да отива нѣкоя сестра за миразъ до турския сждъ.

Въ малкитѣ челяди, особенно по градоветѣ, наслѣдството става споредъ турскитѣ закони.

С. Марково. (*Отговори на въпроси 68—71*). (67). Въ с. Марково*), както и въ другитѣ срѣдне-родопски села, на които то изгледва като прѣдградие, животътъ и поминъкътъ става въ малки челяди, или домакинства. Тукъ азъ намѣрихъ твърдѣ рѣдки остатъци отъ голѣмата, нѣкога разпространена челядь—задругата. Въпрѣки това обстоятелство, наслѣдственитѣ отношения и въ малката челядь продължаватъ да иматъ характера на подобнитѣ въ голѣмата челядь.

Стариятъ въ домакинството е пъленъ разпоредитель и, когато ще, може да разпореди да стане дѣлбата на пълновъзрастнитѣ и оженени вече синове. Дѣлението при живота на бащата става твърдѣ често и нѣкакъ си неусѣтно. Като се ожени единъ синъ, снахата е, която поисква най-напрѣдъ да се дѣли.

Народътъ гледа съ лошаво око на такива синове, които сж се отдѣлили безъ врѣме и противъ волята на бащитѣ си.

---

*) Село Марково, Пловдивска околия, лежи на югъ и на пжтя отъ Пловдивъ за Рупчосъ. То състои отъ български кжщи и турски. Българитѣ сж повечето прѣселени отъ срѣдне-родопскитѣ села: Шейтанкьой, Широка-лжка, Добролжкъ и нѣкои отъ Изворъ. С. Марково има 198 кжщи, отъ които 45-тѣ сж турски (стат. отъ 1891 г.)

И до сега посочватъ на нѣкои такива синове, които вече раздѣлени живѣятъ, обаче, твърдѣ злѣ и нищо не имъ спори, нито работа, нито печала, нито имотъ.

Народътъ не знае особена дума за дѣленето при животъ, нито за това слѣдъ смъртьта.

(69). Въ Рупчосъ, Широка-лѫка и др. рупчоски села, единъ синъ, като стане врѣденъ за работа, баща му се погрижи да му направи кѫща, па го отдѣля по своя добра воля.

Дѣлението между братя или между синове става обикновенно *като се погадятъ* (спогодятъ). Раздѣлятъ имотитѣ на групи, колкото сѫ души, които ще се дѣлятъ, като гледатъ всѣка група имоти да съдържа равноцѣнни такива и подиръ това хвърлятъ чопъ.

Чопътъ може да бѫде дръвце, камъкъ, перо, копче, шумка и пр.

Заедливитѣ братя или синове се погадятъ много мѫчно, но за тѣхъ се намѣсватъ посрѣдници, помирители и пакъ ги погадятъ.

Колкото лица има, толкова и чопове се назначаватъ на тѣхнитѣ имена. Едно лице което не ги знае, туря по единъ чопъ на всѣка група имоти, или пъкъ ако имотитѣ сѫ дѣлени съ горенъ край, доленъ край и срѣда, то и чоповетѣ се слагатъ споредъ тия крайове.

Нѣкои си правятъ така: когато сѫ двама, раздѣлятъ имотитѣ на двѣ групи и единия, който е по-отстѫпчивъ казва: Вземи който щешъ край. Или пъкъ казва му: Азъ искамъ да взема тая група или тоя край, но ако и ти го искашъ, азъ ти го отстѫпвамъ, а ти ми дай другия.

(70). Има се за по-хубаво кога баща съ синоветѣ си, или братя живѣятъ заедно. Кога сѫ наедно въ една челядь иматъ и сила повече: единъ ще иде на орань, други съ сърпъ, други съ брадва, други съ мотика. Инакъ всичката работа чака едного. Когато сѫ наедно и имотъ се по-лесно добива, а кога е единъ — днесь продалъ едно — утрѣ друго, нищо не му спори и нищо не му върви. Двама братя и повече да не се дѣлятъ слѣдъ бащина смърть се случава и то е много добро, но случава се рѣдко.

(71). Раздѣлата на недвижими имоти става така:

Кѫщата може да се раздѣли само ако не сѫ имали врѣме да си направятъ друга и ако сѫ много сиромаси членоветѣ на челядьта, които се дѣлятъ. Въ такъвъ случай всѣки взема по една часть, като се гледа щото да има поне отдѣленъ дворъ и

входъ. Ако ли не е възможно, тогазъ врѣменно живѣятъ, както могатъ, въ кѫщата и въ общия дворъ, до като си направятъ за всѣка челядь кѫща. Обикновенно жената, като е лоша, тя какъ-какъ ще поиска да се отвори друга врата. Да има десеть снахи въ една кѫща, пакъ ако сѫ добри могатъ да влазятъ прѣзъ една врата и да си пекатъ хлѣбъ въ една пещь, а да има една лоша, пещьта става малка и капията тѣсна.

Воденица обикновенно не се дѣли. Ако е съ единъ камъкъ, то всѣки ортакъ я държи по една седмица или мѣсецъ. Ако има повече камъне, може всѣки да си вземе по единъ камъкъ.

Дюгенъ сѫщо така не се дѣли обикновено, а или го продаватъ и му дѣлятъ стойностьта, или го даватъ подъ наемъ и дѣлятъ наема му. Нивя, ливади се дѣлятъ една за една, или на половини и части и се хвърля чопъ за да се види коя половина или часть кому ще се падне.

Добитъкътъ се дѣли по глава; ако единъ е по-скъпъ, то който го е взелъ връща въ пари на другитѣ.

Има бащи, които, прѣдъ видъ на това, че нѣкои тѣхни синове сѫ работили повече, искатъ догдѣ сѫ живи да имъ отдѣлятъ нѣщо повечко отъ имота. На това обаче не ставатъ твърдѣ каилъ другитѣ братя.

Дъщеритѣ нѣматъ право да наслѣдватъ и тоя обичай се пази твърдѣ много отъ старо врѣме. Обаче бащитѣ приживѣ харизватъ имъ по нѣщо — освѣнъ чеиза, дори нѣкоя нива, или нѣкое лозе и порѫчватъ слѣдъ смъртьта имъ да не залисватъ братята си и да не искатъ нищо отъ тѣхъ.

Даже въ турско врѣме, когато обичайтъ е запрѣтявалъ даването на какъвто и да е миразъ на дъщеритѣ, пакъ е имало бащи, които приживѣ отдѣляли нѣщо за дъщеритѣ. Но то се е считало като харизма, а никакъ не като право, или че имъ се пада.

Харизаното по тоя начинъ си е на дъщерята, нейнъ мюлкъ и никой нѣма право да му се мѣси и да го взема. То наедно съ сандъка, донесенъ отъ бащини ѝ съставлява женина имотъ.

Бѣлѣжка. Ако умре бащата и остане *дѣте въ коремъ*, то се казва безделникъ и нѣма дѣлъ, а майката щото получи имотъ отъ тая кѫща ще му го даде. Ако тя е нѣмала никакъ дѣца по-рано, ще я изпъдятъ. Ако е добъръ свекърътъ той се отнася съ нея по-човѣшки, признава дѣтето, отдѣля му дѣлъ и то получава бащина си имотъ.

Трънско.—Покрититѣ стежания се дѣлятъ така: кѫща съ кѫща (ако нѣма втора, то се строи, за новоизлѣзналия отъ задругата членъ, съ съдѣйствието на останалитѣ членове; на

малкия братъ остава старата кжща, съ цѣлия посѣдъкъ ако е малъкъ), зграда съ зграда (въ този случай ако братовата ни зграда се е паднала на мое мѣсто, той въ едно непродължително врѣме, е длъженъ да си я *прѣмѣсти* на негово мѣсто), дюкенитѣ (рѣдко и кжщитѣ) и воденицитѣ се дѣлятъ помежду братята на *реални* части (дѣлове), ако съ тази дѣлба не се намалява прѣдполагаемата полза при тѣхната цѣлость—на *идеални*, всѣки отъ чадата си се ползува като получава наемъ, или я държи по редъ на дни, недѣли, мѣсеци и пр. (за воденицитѣ), или пъкъ на „разменьушку“ (за ливадитѣ - вж. отг. на в. 69), или по *доброволно съгласие* всичкитѣ на едно, — и по отдѣлено единъ на другъ,—продаватъ на трето лице или на нѣкого отъ тѣхъ за извѣстна сума, която помежду си подѣлватъ. Воденицитѣ и харманитѣ („гувната“) се считатъ *недѣлими*. Непокрититѣ стежения се дѣлятъ така, както сме казали (вж. отг на в. в. 69—71).—Паритѣ—братски плюсъ повече на неожененитѣ 500—1000—1500 гроша за „свадбину“. „Сестритѣ, ако не искатъ да запустую бащино (братово) огньище“ и да се считатъ за родъ, не вzематъ никакъвъ дѣлъ; но въ замѣна на това бащата и бракьята сж длъжни да ги „оружаю“ съ *рубу*; по нѣвга доброволно бащата или братята даватъ на сжщитѣ по нѣкое добиче, за „домазлъкъ“ или нѣкое парче земя, за „успоменъ“.

Хасковско.—Кога дойде до дѣлене на кжща, то или я раздѣлятъ, или който остане въ кжщата той плаща на другитѣ дѣловетѣ имъ.

А дюкени, воденици и пр. или ги държатъ изобщо и прихода имъ дѣлятъ или оставатъ възъ единъ или двама, а на другитѣ се плащатъ дѣловетѣ, въ пари или друго.

Ниви, ливади и градини или се раздѣлятъ на толкова части колкото сж дѣлителитѣ, или единъ зема една цѣла нива или ливада, а други друга цѣла и се погаждатъ.

Добитъкътъ се дѣли или единъ на тогова, другъ на оногова, или се оцѣнява и връзъ когото остане той плаща на другитѣ дѣловетѣ имъ.

Пари и друго всичко се дѣли наравно и никому не се дава повече.

Въ прѣдишни врѣмена, дъщеритѣ не земаха дѣлъ отъ бащиния си имотъ, кога той има синове, но се благодарѣха на това, каквото баща имъ дадѣше на животъ съ свои ржцѣ.

Но сега сестритѣ искатъ наравно съ братията да дѣлятъ.

Въпросъ 72-й. *Какъ се дѣлятъ бащинитѣ дългове (борчове), данъцитѣ? Остава ли нѣщо подиръ дѣлбата за общо владѣние? Остава ли си нѣщо и бащата, ако той дѣли приживѣ и що? Кой е длъженъ да го гледа догдѣ е живъ?*

Отговори.

Ахж-Челебийско. — Ако бащата остави борчъ, продаватъ нѣщо отъ бащиното имане и изплащатъ борча; продаваемото купува нѣкой отъ синоветѣ. Ако ли нѣма имане, тогава синоветѣ наравно раздѣлятъ борча и го изплащатъ.

Подиръ дѣлежа, пакъ може да остане нѣщо общо на синоветѣ, и да си живѣятъ особно. Такова общо нѣщо може да бжде като кантаръ, везне, грѣбло за сѣно и други нѣща, които порѣдко се употрѣбяватъ при домашния животъ.

Ако бащата приживѣ раздѣли имането между синоветѣ си, тѣ сж длъжни да го хранятъ наредъ по недѣля или мѣсецъ.

Еленско. — Който поеме бащина стока той плаща и борчоветѣ. Да сѣднешъ на стоката на баща си, пъкъ да не му платишъ борчоветѣ, е най-голѣмия грѣхъ и срамъ. Отъ когато сестритѣ зеха да искатъ и тѣ да зематъ миразъ, синоветѣ се отказватъ да плащатъ бащинитѣ си борчове и често отъ туй се разорява кжщата.

Западна България. — Въ задругата ако старецътъ е взелъ нѣкаква сума подъ лихва, всѣки плаща, споредъ дѣла на всѣкиго:—ако дългътъ е билъ за имотъ, той се дѣли по равно между синоветѣ и братята (въ семейства); ако ли е билъ за храна въ гладни години, тоя дѣлъ се дѣли на глава, споредъ числото на работницитѣ. Работници сж всички по-голѣми отъ 12 години (§ 57 въ свързка съ § 81).—Ако синоветѣ сж отдѣлени, а стариятъ се глоби или направи дългъ, плаща го при когото е осталъ да го гледа или же — ако не е състоятеленъ или е умрѣлъ, а другитѣ му синове иматъ сила, тѣ плащатъ вмѣсто баща си.

Казанлжшко. — Бащиниятъ дългъ се дѣли на равно между наслѣдницитѣ. Нищо общо не остава слѣдъ дѣлътъ, освѣнъ въ воденица. Бащата, когато дѣли на животъ, оставя си само кжща и малко пари, които взема слѣдъ смъртьта му този, който го гледа. Всички синове сж длъжни да гледатъ на старость родителитѣ си. Послѣднитѣ сж свободни да живѣятъ на старость при когото щжтъ отъ синоветѣ си.

Копривщица. — Изплащането на данъцитѣ остава върху най-малкия, както и на борчоветѣ, но само ако сж се изженили всички синове прѣзъ живота на баща си; ако не сж— то при дѣлбата прѣдварително се плащатъ данъцитѣ, а борчоветѣ, или се заплащатъ отъ общото имущество, или се разхвърлятъ между наслѣдницитѣ и всѣки се задължава да плати по една часть. Казватъ: „стоборъ гние, борчъ не гние". Бащата, кога отдѣля оженenъ синъ, дава му колкото иска, като оставя и за себе, каквото мисли, че му е потрѣбно.

Македония. — Бащинитѣ дългове се дѣлятъ или помежду всички наслѣдници или, първо като се изплатятъ поне отъ стойностьта на наслѣдството, послѣ останалото се раздѣля. Въ случай, че дълговетѣ надминуватъ стойностьта на имота, постжпя се споредъ първия случай.

Когато таткото раздѣля имуществото при-живѣ, остава нѣщо и за себе, което слѣдъ смъртьта му или всitѣ братя дѣлятъ, ако отношенията имъ къмъ бащата сж били еднакви, или останва едному само отъ помежду нихъ, който го гледалъ и го погрѣбалъ. Отъ синоветѣ на единъ родитель ни единъ не може да има особна и изключителна длъжность да го гледа, а всitѣ вкупомъ еднакво. Заради това, когато се раздѣлятъ при живота му, той или избира отъ помежду нихъ едного, у когото желае да живѣе, или опрѣдѣлятъ да му плащатъ всѣкой по едно количество пари на мѣсецъ за поддържането му.

С. Марково. Бащини борчове се дѣлятъ както и бащини имоти, т. е. всѣки, споредъ взетия дѣлъ, плаща и съотвѣтствения дѣлъ отъ борча.

Въ общо владѣние, както се помена и въ отговора на прѣдния въпросъ, оставатъ по нѣкога дворъ, воденица, дюгенъ и харманъ. — Ако е живъ бащата, когато става дѣлбата, той обикновено не взема дѣлъ, но задържа за себе си по нѣщо отъ нива, отъ лозе, за *старнина*. Тая старнина остава у оногози при когото умре стария. Тя се пада нему, защото той го гледалъ до *умирално врѣме* и му *отреждалъ*. Старнината се състои обикновенно отъ 200—300 кютюка лозе, отъ 1½ увратъ нива и нѣкой другъ главъ добитъкъ.

Бълѣжка. Харманитѣ въ с. Марково се правятъ на *мера* — общо мѣсто. Който направи единъ пжть харманъ, той ще го има и друга година. Но ако изпрѣвари нѣкой другата година и го уреди — той го употрѣбява. Думата— „старнина", както провѣрихъ, е позната и на други села въ Рупчоса. Сжщо и въ Сотиръ (бае Атанасъ Недѣлчовъ).

Плѣвенско. — Бащинитѣ борчове (дългове), данъци и пр. се подѣлятъ за изплащане по равно между сънаслѣдницитѣ, или пъкъ се оставятъ на единъ само да ги изплати, като за тая цѣль му се наддаватъ имоти, пари или пъкъ храна въ такова количество, каквото може да покрие дълговетѣ. Имоти, останали слѣдъ дѣлбата въ общо владѣние, се срѣщатъ само за воденици и бранища. За такива имоти селянитѣ казватъ, „ще утраятъ день и до пладнѣ". Наистина ставатъ скарвания и въ резултатъ, продава се общото владѣние. Бащитѣ, при раздѣляне имотитѣ между синоветѣ, запазватъ извѣстна часть за себе си; тѣ оставатъ слѣдъ тѣхната смърть на синоветѣ, при които сѫ умрѣли. Всѣки отъ синоветѣ е длъженъ да гледа бащата и майката догдѣто сѫ живи, стига послѣднитѣ да поискатъ.

Рупчоско. — И бащинитѣ дългове се дѣлятъ по равно. Всѣки синъ и дъщеря, които сѫ взели бащинъ имотъ по наслѣдство, трѣбва да плати и припадающата часть отъ дълга на баща си. Ако бащата *прижпвѣ* раздѣли имота си, оставя или нива, или ливада, или кѫща, или каквото и да е *за старо врѣме* и, който го гледа на старость, нему го дава. А всѣки е дълженъ да гледа баща си, обаче послѣдния или у всички по редъ живѣе, или си избира едного и у него остава.

Старо-Загорско. — Бащинитѣ дългове се дѣлятъ по равно на братята, а данъцитѣ, споредъ силата и приходитѣ, на по-слабитѣ братя и *по-малко*.

Подиръ дѣлбата въ общо владѣние остава или кѫща, или нѣкой волъ, или овца, крава, нива, лозе, кория, ливада и пр. та се ползуватъ наредъ всички отъ тѣхъ, или пъкъ се замѣняватъ съ нѣщо отъ кѫщи, двора и се урежда тоя въпросъ. Бащата или майката, кога се случи да раздѣлятъ синоветѣ си или дъщеритѣ си още *наживотъ*, оставатъ си и по една часть отъ движими и недвижими имущества за тѣхно поддържане и прѣпитание, съ което да се поддържатъ и да се гледатъ. Тая часть отпослѣ се дава на оногова, който гледа и храни бащата и майката, до края на живота имъ. Бащата го гледа всѣки единъ отъ синоветѣ и дъщеритѣ, които иматъ нужда отъ неговата помощь или навъртане въ кѫщи, за да не е безъ човѣкъ. Но въобще той се гледа или отъ най-голѣмия или отъ най-малкия си синъ, както и дъщери.

Търнско. — Никоя задруга не търпи дългове, а ако има такива, то тѣ се изплащатъ по-рано при самовластнитѣ чле-

нове; а иначе плащатъ старитѣ братя, рѣдкость е—и малолѣтнитѣ. Въ общо владѣние оставатъ: ливадитѣ и корнитѣ по нѣвга. Бащата задържа за себе по нѣщичко (в. отг. на § 68). Всичкитѣ братя сѫ длъжни по равно да чуватъ баща си, даже и да не имъ е, по нѣмане, далъ нѣщо. (в. отг. на § 68).

Хасковско. — Бащинитѣ дългове (борчове) и данъци се дѣлятъ наравно между наслѣдницитѣ, както и имота му.

Бащата, като дѣли приживѣ своя имотъ, той си остава нѣщо за себе, че послѣ, кой го гледа на старость нему остава това нѣщо. Най-малкиятъ синъ е дълженъ да гледа баща си досмърть, но когато нѣма сгода, той отива при когото обича.

Въпросъ 73 й. *Правятъ ли се писменни записки за дѣлбитѣ, присѫтствуватъ ли нѣкои свидѣтели? Кои присѫтствуватъ и какво участие взема общината, старѣитѣ, попътъ?*

Отговори.

Ахѫ-Челебийско. — Дѣлбата става въ присѫтствието на роднинитѣ, кумшиитѣ и старѣитѣ.

Еленско. — При дѣлбата на братя и сестри въобще не присѫтствуватъ чужди хора, особно кога има пари. Писменни записи не се правятъ, освѣнъ когато прѣпирнитѣ зематъ голѣми размѣри и трѣбва да се тъкмятъ прѣдъ хора. Нѣкои стари раздѣлителни записи сѫ прѣинтересни и азъ имамъ единъ на рѫка, който смѣтамъ да е отъ началото на 19-й вѣкъ и съдържа буквално слѣдното:

а҃ Да са знан щꙋтꙋ зе́ма Крⷭ҇тю ѿ ні́ва и҃ ѿ корне длгаъ ѿ да́дова҃ си дѣлъ за Крⷭ҇тю на чꙋчꙋра нивата и҃ Стоа́нъ и на чꙋчꙋра бостане зеха҃ гꙋ зара́ди Ба́цꙋва токъ щꙋтꙋ го зе Иванъ:. па҃къ зе Крⷭ҇тю на ца́рювицъ срⷣенна дѣлъ:. зе Стоа́нъ до́лниа҃ дѣлъ:. и зе Иванъ горнига дѣлъ:. па́къ зе Крⷭ҇тю на линища́та: ни́ва:. г҃: ꙋвра́та и на казашкꙋтꙋ мꙋ да́ди Иванъ: нива:. в҃ ꙋврати да се заменꙋватъ та зе Иванъ на зелинища҃та: горниа край; н҃ въ абалкитѣ дѣлъ: и҃ Стоанъ зе на линищата пꙋдъ двете крꙋши: нива:. е҃ ꙋврати пакъ зе Крⷭ҇тю на ралювицъ срⷣенне

дѣлъ:—Стоѧ́нъ зе долние дѣлъ:—Йванъ зе горние дѣлъ пакъ зе камака срѣ́ние дѣлъ: Стоѧ́нъ зе на камака стравнотꙋ Йванъ зе горниѧ дѣлъ пакъ зе Крѣ́тюѓ на Балчова ливада нивата й трите парцали: и зе Йванъ на маноїилцкотꙋ: нивата Стоѧ́нъ зе на изворитѣ нивата пꙋтъ патъ и надъ патъ: — зе пакъ Крѣ́тю пꙋмижꙋ кꙋринтꙋ нивата долниѧ дѣлъ зе Стоа́нъ горниѧ дѣлъ зе Йванъ дꙋ нивата си дѣлъ: пакъ зе Крѣ́тю допрюво нивищи зе Стоанъ пꙋдъ черниците нивата зе Йванъ стравата пꙋлѣна:. пакъ зе Крѣ́тю на ганювци нивата зеха Стоѧ́нъ й Йванъ на кꙋлибата хармана зе пакъ Крѣ́тю въ крꙋшите срѣ́ние дѣлъ: Стоанъ зе дꙋ черкꙋвата дѣлъ: зе Йванъ въ крꙋшитѣ долниѧ́ дѣлъ дꙋ ливадата си: Крѣ́тю зе ливадата дꙋ хармана зе Йванъ ливадата дꙋ нивата си горниѧ кран зе Стоанъ ливадата долниѧ дѣлъ:. — пакъ зе Крѣ́тю на кꙋрꙋделъ нивата й на Ба̀нꙋка газиръ стравнô̂то зе Йванъ на бана срищꙋ ганювци: за Стоѧ́нъ на казашкꙋтꙋ стравнотꙋ и пꙋдъ крꙋшата нива́та: пакъ зе Крѣ́тю лака́та срѣ́на дѣлъ Иванова дѣлъ гꙋ зе Крѣ́тю Стоѧ́нъ зе долниѧ кран лаката.

За кꙋрiтꙋ дѣлꙋке

зе Крѣ́тю срищꙋ кꙋлиба́та детꙋ кладеница горниѧ дѣлъ: Стоанъ зе долниѧ дѣлъ кꙋриа́та детꙋ кладеница Йванъ зе кꙋриа́та детꙋ харма́на:. па́къ зе Крѣ́тю надъ па́тѣ дꙋ кꙋзарцката ꙋсо́нна Стꙋанъ зе пꙋдъ па́тѣ кꙋрната детꙋ извора: Йванъ зе на извора кꙋрната долниѧ дѣлъ: па́къ зе Крѣ́тю на вацꙋвꙋтꙋ кꙋрната зе Стоанъ стравната кꙋриа̂ срещꙋ черницитѣ: Йванъ зе пꙋдъ камака кꙋриа́та дꙋ вацꙋва трѣбешъ парчѣтꙋ

Да са знай какъ са ꙋтакхмнхми за черницитй та зе Крѣ́тю на двора чарницити и на бардꙋшкото и на рата

Иванѹва да́лъ пакъ Юванъ зе на тока сѝ Крастюва дале та са заменнха.

Изъ една сѫдба, дошла по възивъ въ Върховното сѫдилище, отъ Т.-Пазарджикското сѫдилище, гледано на 1884 г. мартъ 22-й, се констатира слѣдньото интересно обстоятелство за *дѣлежа приживѣ*:

Дѣдо Митръ Палешниковъ, отъ с. Каразлии (Т.-Пазарджикско) приживѣ повикалъ синоветѣ си (4-ма живущи наедно съ него въ една кѫща, женени и не) и двѣ дъщери и прѣдложилъ на послѣднитѣ, ако зематъ отгорѣ си и отъ борча (10.000 гр.), той е готовъ да имъ раздѣли имота си. Но дъщеритѣ (двѣ) се отказали отъ борча, тогава той имъ отдѣлилъ отъ ниви по 6 увр., отъ добитъкъ по 6 овци и по 1 биволче, а на синоветѣ си всичко друго останало, сѫщо и борча. Тоя дѣлежъ станалъ въ присѫтствието на селяни, свидѣтели (деветь души). Овцитѣ сеститѣ оставили, и всѣка година си прибирали вълната отъ стригането имъ, маслото и сиренето имъ. Нивитѣ си прибрали и разработвали като свои. Дѣдо Митъръ казалъ най-послѣ: „сега вече нѣмамъ ни имотъ, ни борчъ". Сѫдилището (върховно) прие направеното за направено, въпрѣки тѫжбата на едната сестра, която искаше нова дѣлба, ново наслѣдство.

Западна България.—Нѣма свѣдения, но се вижда, че записи за дѣлба не се правятъ.

Копривщица.—При дѣлбата присѫтствуватъ роднинитѣ, пó-първенцитѣ отъ комшиитѣ и попа. Никакви записки не се правятъ.

Казанлѫшко.—Всѣкога когато братя и сестри миролюбиво се раздѣлятъ даватъ си записи, ако се намѣси общината пакъ си даватъ записи. И въ еднитѣ и въ другитѣ повечето пѫти се подписватъ и общинаритѣ, или поне священникътъ и нѣкои отъ близкитѣ роднини.

Старѣитѣ, попътъ, общината нищо не взематъ въ дѣлбитѣ освѣнъ нѣщо за общината. Тогазъ даватъ на завѣщанието вѣра.

Лѣсковецъ.—Въ голѣмитѣ челяди, тъй и въ малкитѣ, не се правятъ яко завѣщания. За народа то е нѣщо ново и той не гледа съ добро око на завѣщанията и осѫжда много и винаги завѣщателитѣ.

Завѣщанията ставатъ устно или писменно прѣдъ 2—3 свидѣтели прѣдни хора. Когато свѣдочатъ свѣщеникъ, старѣятъ и учительтъ, дава се пълна вѣра.

Македония.—По селата, гдѣто писменностьта е рѣдкость или и съвсѣмъ липсува, въ дѣлежитѣ никакви писменни записки не ставатъ, било и слѣдъ смъртьта имъ, а само, колкото за свидѣтели, присѫтствуватъ роднинитѣ, съсѣдитѣ и старѣитѣ селски. Това е ставало, па речи и сега става и въ градоветѣ, съ тая само разлика, че въ послѣднитѣ понѣкога се правятъ и писма, които подписватъ и присѫтствующитѣ свидѣтели, когато нѣкои братя пожелаять да се раздѣлятъ, свикватъ махалскитѣ старци, и кметътъ (коджабашиятъ), и роднинитѣ си или само послѣднитѣ, които натъкмяватъ раздѣлението и послѣ го подтвърдяватъ съ подписитѣ си.

С. **Марково**. Кога умрѣ нѣкой и доде врѣме за подѣла, съберáтъ се старѣи, съсѣди и роднини и въ тѣхно присѫтствие правятъ дѣлбата. Откакъ извършатъ дѣлбата, когато е имало повечко какво да се дѣли, направятъ госба, пустнатъ и вино, па гощаватъ и служатъ всички присѫтствующи. На гощавката се напиватъ здравици и произнасятъ благословии за добро здраве и берекетъ на раздѣленитѣ и имъ се пожелава да прѣдадатъ имота, който имъ се паднáлъ въ дѣлъ, на внуци и правнуци.

Обикновенно писмо не се прави, защото много души сѫ свидѣтели и направеното отпослѣ не се разваля, но ако които се дѣлятъ сѫ бунтаджии, тогазъ, за да ги овържатъ, пишатъ и книга.

Които присѫтствуватъ, правятъ това за да знаятъ и ако потрѣбва да бѫдатъ шахати.

Рупчоско.—Когато бащата пожелае, или синоветѣ настояватъ, тогава се правятъ и писменни записки — *прѣписки* — нѣкога и безъ такива минава. При дѣлежа присѫтствуватъ и нѣкои съсѣди и роднини, като за свидѣтели по нѣкадѣ се вика и свещенника, кмета, имамина и тогава дѣлежа има по-голѣма гаранция.

Плѣвенско.—Никакви писменни записки по дѣлбата не се правятъ, но послѣднитѣ се извършватъ, по-рано прѣди повече отъ 20 години въ присѫтствието на старѣйшина, по-послѣ на свещенника, а сега—само въ присѫтствието на роднинитѣ. Присѫтствието по-рано на старѣйшина и свещенника е ставало, за да се счита дѣлбата сигурна, неразваляема, съ други думи—окончателно свършена.

Русенско.—Въобще дѣлението става тъй: свещенника, кмета, нѣколко старѣйшини, четирима отъ най-близкитѣ роднини и четирима отъ съсѣдитѣ се привикватъ въ дома на тия, които

ще се дѣлятъ, разпрѣдѣлятъ добитъкъ, покѫщнина, недвижими имущества на толкова дѣла, колкото сѫ братията, хвърлятъ жребие и кому какво се падне, него взема. Тогазъ направятъ угощение, ядатъ, пиятъ и дѣлежа се свършва. Никакви писмени записки не ставатъ при дѣлежа.

Старо-Загорско. — Прѣди 50—60 години, когато писменностъта не бѣше още разпространена, рѣдко ставаше дѣлбата съ записки и на книга; повечето се извършваше съ съсѣдитѣ въ селото или махалата и каквото се кажеше отъ всички за раздѣлено, считаше се за таквозъ. Но отъ когато се разпространи колко-годѣ учението, на всѣкадѣ и да не знаятъ да четатъ, правятъ си записки за знание кому какво му се е паднало отъ бащата въ врѣмето на дѣлбата.

На всѣка дѣлба все присѫтствуватъ хора, или отъ селото, или махалата и ги иматъ тамъ за шахати (свидѣтели), като казватъ, че тая дѣлба стана прѣдъ еди-кои си стари и комшии хора и се счита за свършена.

При дѣлението присѫтствуватъ освѣнъ кмета (въ турско врѣме чорбаджията), старѣитѣ и по-почтенни старци комшии, на които се чува и слуша приказката (думата) за на мѣсто и умна заедно съ свещенника и учителя, ако ги иматъ, ако ли ги нѣматъ въ селото си, става въ присѫтствието на горѣпоменатитѣ лица. Много пѫти при кмета, стареитѣ има и нѣкои отъ страна лица слушатели и гледачи, какъ ще стане тая дѣлба или работа, за да се знае. Участието на тия лица е да потъкмятъ дѣлившитѣ се страни и да приематъ дѣлбата си за права, вѣрна и точна, а, като ги не послушатъ, каже имъ се: хайде сега, като не слушате насъ, вървете да ви управи и отсѫди *конакътъ* (или кадията) и се отнасятъ тамъ за неговото правосѫдие.

Търнско.—Сега се правятъ и „условни за дѣлба“ а порано не. — При „разбрани бракья“ свидѣтели за подобна дѣлба имъ сѫ непотрѣбни; а при „мръдачи“ — присѫтствуватъ: съсѣди, стари хора, вѣщи въ подѣлби, по-нѣвга кмета, който пази тишината и дава *само мнѣние*, като какъ е най-добрѣ да се подѣлятъ братята, а присѫтствующитѣ ги *„склоняватъ“* на тази дѣлба, при която селския попъ не присѫтствува, защото „онъ си гледа Божитѣ работи“.

Хасковско. — Кога братията се сгадятъ и се раздѣлятъ по миренъ начинъ, тогава записи не се правятъ. Ако ли

братията се сгадятъ и се раздѣлятъ като се намѣси общината, тогава се правятъ записи и се подписва общината, нѣколко свидѣтели и пр.

Въпросъ 74-й. — *Кому отъ синоветѣ се пада бащината кѫща: на най-старий или на най-малкий и защо? Може ли бащата да даде кѫщата на тогова, когото повече обича? Ако се прави разлика въ раздаването на дѣловетѣ, то защо едному се дава повече, другиму по-малко?*

Отговори.

Ахѫ-Челебийско. — Кѫщата на бащата обикновенно се дава на *мюзюла* (най-малкия синъ), защото всички други се грижатъ да си правятъ кѫщи.

Еленско. — Бащината кѫща остава обикновенно малкому брату. Това става по причина, че другитѣ по-голѣми братя сѫ си отдѣлни уврѣме отъ бащината си кѫща въ своя. Тукъ, въ еленско хората живѣятъ въ малки домакинства. Задругата е неизвѣстно нѣщо, при все, че има кѫщя гдѣто се заварятъ по нѣколко братя оженени и живѣятъ наедно. По нѣкога бащата дава нѣкому отъ синоветѣ си повече нѣщо, защото или го е гледалъ или му е работилъ по-дълго врѣме и пр. Никой нѣма право да се сърди на таквозъ разпорѣждане.

Западна България. — Изобщо въ задругата при дѣлбата приживѣ се гледа да се приготви кѫща за всѣкиго, който ще се дѣли и тогазь се отдѣля. Кога е бащата — старецътъ по редъ се отдѣля най-стария синъ, послѣ другия, който иде слѣдъ него и пр. Въ старата кѫща при баща си остава най-младия. Ако дѣдото-старецъ е чичо, той остава съ дѣцата си въ старата кѫща. Ако е лало, той, като най-старъ въ кѫщи, дѣли ги по редъ на старшинство. Ако най-младиятъ обаче братъ, като малъкъ или много младъ, той остава въ старата кѫща. Кѫщи се правятъ за всѣки синъ или за всѣки братъ (Ж. С. § 75).

Казанлѫшко. — Бащината кѫща се пада на най-младия отъ синоветѣ. „Тъй му прилича“ казватъ старитѣ, „бащата все повече е ползувалъ по-голѣмитѣ си синове, всѣкой отъ тѣхъ по-рано си е взелъ хлѣба, затова и малкиятъ трѣбва да

остане въ кжщи и да му отстжпятъ по-евтино участието си други братя или сестри".

Бащата е свободенъ да даде кжщата и на тогова, когото иска отъ синоветѣ си.

У насъ на момичето се дава по-малъкъ дѣлъ затова, защото бащата му е давалъ, нѣщо повече, чеизъ или е харчилъ да го жени, както и пръстени и жълтици на годежа му.

Копривщица. — Бащината кжща остава винаги на най-малкия синъ, защото той остава съ майка си въ нея, защото е най-слабъ да си събере домъ и защото жененият веднъжъ челядникъ синъ, отдѣленъ, никога нѣма да се върне обратно въ бащината си кжща. Станало е обичай, щото бащата да дава кжщата си все на младия синъ. Никаква разлика не се прави при дѣлбата, всички земать равни дѣлове. „И това му е чедо и онова му е чедо" казватъ.

Лѣсковецъ. — Обикновенно старата кжща остава на младия братъ, затова другитѣ трѣба да градятъ и помагатъ за постройката на новитѣ кжщи, или всѣки получава съотвѣтственно обезщетение отъ тогова, комуто е останала старата кжща.

Македония. — Когато татковата кжща е голѣма или братията сж малцина, двама напр. или трима, тогава тая се дѣли на толкова равни дѣлове, колкото сж братята, като дѣловетѣ се означатъ съ жребие или по взаимно между братята споразумѣние, а само старото огнище се дава безъ жребие на най-малкия синъ. Ако ли кжщата е малка, та недохожда за дѣлене, а братята сж мнозина, то въ такъвъ случай кжщата се дава на най-малкия, а на другитѣ — лозя, ниви, дюкяни и пр., или кжщно мѣсто, ако има, за правене кжща, или нѣкоя недоправена часть отъ кжща, ако има. Така се постжпва по тая причина, че най-малкиятъ братъ, като недостигналъ още въ състояние да може да прави нова кжща, трѣбва по такъвъ начинъ да му се подпомогне, като му се даде готовата; а по насъ човѣкъ безъ кжща, макаръ и най-сиромахъ, ако да е, нѣма или твърдѣ нарѣдко се намѣрва. Такъвъ се счита за най-сиромахъ и най-окаянъ. А кжщи подъ наемъ много рѣдко се даватъ.

С. **Марково**. Бащината кжща при раздѣлата обикновенно остава на най-малкия синъ, защото другитѣ по-рано сж се отдѣлили и вече сж си направили своя.

Бащата може да даде кѫщата на когото ще, като обоснове това свое дѣйствие съ повода, че това лице го е гледало и той нему дължи повече отколкото на другитѣ.

Обикновенно дава се повече на тогозъ, който е повече работилъ и внесълъ въ кѫщи.

Плѣвенско. — Общеприето е бащината кѫща да остава на най-малкия синъ. Причинитѣ на това сѫ, че като се иматъ прѣдъ видъ годинитѣ на другитѣ синове, смѣта се, че излазянето имъ изъ кѫщата — на друго *селище* ни най-малко неще да имъ попрѣчи на работата, когато напротивъ съ излазянето на най-малкия синъ, който се счита за *най-глупавъ* между другитѣ синове, ще започне първо да си строи кѫща и набавя покѫщнина и прѣдполага се, че това ще го увлече въ нѣкоя грѣшка — изгубване даденото му въ дѣлъ *бащино*. Бащата разполага съ имотитѣ си и той има право да даде кѫщата на онзи отъ синоветѣ си, когото най-много обича. Такова е вѣрването между селянитѣ, обаче нигдѣ не се срѣща такова нѣщо по селата, защото, както казахме, вече прѣдпочитането между другитѣ синове има най-малкия синъ.

Рупчоско. — Нѣкои оставатъ приживѣ старата кѫща на най-малкия си синъ, защото бащата казва: „може да не доживѣя да му помогна да си съгради нова“, и защото бащата може да остане на старость у него. Но бащата може да даде кѫщата и другиму, когото повече обича, а това зависи отъ обноскитѣ на сина и снахата къмъ стария.

Старо-Загорско. — Бащината стара кѫща слѣдъ смъртьта на бащата остава или на най-голѣмия братъ или на най-малкия, споредъ кой както претендира зарадъ нея. Дѣлбата повечето се извършва слѣдъ смъртьта на бащата.

До колкото разбирахъ и разбирамъ, до сега въ 3—4 села разликата въ дѣлбата за раздаване дѣловетѣ едному по-голѣмо повече, а другиму по-малко, причината бѣше тая, че по-голѣмиятъ синъ се е трудилъ, работилъ и разширочавалъ съ припечелваното на работата си бащиното имущество, когато другитѣ му братя сѫ били по-малки и не едно по друго израстнали, та на тая негова заслуга—прѣдпочита се да му се дава нѣщо по-голѣмъ дѣлъ, било въ ниви, лозя, кории, ливади, било отъ кѫща нѣкои работи като: черги, каца, буре, плъсть, бакъръ, верига и др. и то само тогава се извършва, когато и другитѣ братя има съ какво да се задоволятъ отъ бащиното имущество.

Трънско. — При *самовластната* подѣлба на най-младия отъ братията се пада старата, бащината кѫща. Також де е и при *бащинската* подѣлба, защото: „старо пиле гньездо праи“, „покрай нову ижу има млого зачкавушкье, кико покрай нову невесту“, „малечкия синъ на бащине рукье остануе“. Отъ това правило има изключение: когото (синъ) бащата обича, томува я дава. По нѣвга бащата дава на единия си синъ по-голѣмъ дѣлъ, защото той му е спечелилъ симпатията. „У ньега му е свата надѣжда“, може другия му да е *айта, расипникъ, бутни-трънъ;* или, при първия мисли да живѣе и „у ньегове рукье да умре, онъ очи да му заклопи.“

Хасковско. — Бащината кѫща се пада на най-малкия отъ синоветѣ, но когато бащата не се погодѣва и съ него, дава я комуто ще или на когото той обича.

Ако се прави разлика въ дѣловетѣ и нѣкому се дава по-малко, а нѣкому повече, това става, когато нѣкой отъ синоветѣ се е отдѣлилъ на врѣме отъ баща си и е придобилъ и има особно имущество, а другитѣ синове сѫ работили при баща си и нѣматъ нищо отдѣлно, та тѣмъ се дава повече, а на оногова — по-малко.

Въпросъ 75-й. — ***Може ли бащата догдѣ е живъ да измѣни раздѣлението, да си вземе назадъ веднъжъ даденото?***

Отговори.

Ахѫ-Челебийско. — Не може.

Еленско. — Бащата догдѣ е живъ, може да измѣни раздѣлянето, ако синоветѣ му не го гледатъ.

Западна България. — На тоя въпросъ нѣма точенъ отговоръ. — Има отговоръ, че нѣма случай щото бащата да лиши отъ наслѣдство всички или нѣкои свои синове. Сѫщо нѣма случай баща да лиши синоветѣ си отъ наслѣдство за да го даде на чужди хора или на други роднини (Ж. С. § 151 и 152).

Казанлѫшко. — Бащата може да си вземе назадъ даденото на синоветѣ само ако не се отнасятъ добрѣ къмъ баща си. Старитѣ у насъ казватъ: „ний не помнимъ, щото баща да е раздѣлилъ синоветѣ и послѣ да е развалилъ дѣлбата или да си вземе назадъ даденото.“

Копривщица. — Веднъжъ подареното на ожененъ синъ, бащата не може да си вземе назадъ, защото „отъ Бога е грѣхота и отъ хората срамота“.

Плѣвенско. — Нѣма случай, бащата, веднажъ раздѣлилъ имотитѣ между синоветѣ си или между синоветѣ и дъщеритѣ си, да ги вземе назадъ. Това се счита за грѣшно.

С. Марково. — Бащата, догдѣ е живъ, може да измѣни раздѣлата, но ако синоветѣ не щатъ не може зорланъ да ги прибере вече въ кѫщата си. Безъ стока той може да ги изпъди, но даденитѣ веднъжъ тѣмъ дѣлове не може да вземе назадъ.

Рупчоско. — Бащата може да развали единъ дѣлежъ и направи другъ, или пъкъ да си вземе назадъ даденото.

Старо-Загорско. — Ако бащата, догдѣ е живъ, раздѣли имането помежду синоветѣ си, той вече не го взема назадъ, освѣнъ ако единъ или двама излѣзатъ разсипници, не си гледатъ работата и кѫщитѣ, а той имъ изново усвоява даденото, като ги заплашва даже, че ще ги лиши и отъ всѣко друго право, ако се не поправятъ. Има и това, че, когато единъ баща ги е раздѣлилъ на животъ, а пъкъ единъ отъ синоветѣ му остане незадоволенъ и забѣгне, той (бащата) го усвоява и задържа за него си като право, отъ което да се ползува, прѣхранва и облича. Ако синътъ не се завърне нивга, баща му оставя дѣла му на другитѣ си синове; ако се завърне за скоро, отстѫпва му се правото. Бащата може само тогава да измѣни дѣленето си или да го вземе назадъ, когато това дѣление не е станало прѣдъ кметъ, старѣйшини или прѣдъ други почетни лица, а се е извършило само прѣдъ роднини и безъ никакви записки или прѣписвания връзъ синове. А щомъ е оздравено, не може да се повърне назадъ.

Трънско. — Ако синоветѣ не сѫ съучастници въ припечелване дадения имъ на дѣлъ имотъ, и отказватъ отъ баща си, — не го хранятъ, „гледатъ добрѣ“, тогазъ той може да си „повърне малътъ, да го смѣша, па да седне да го продаде ...ноло пусто чедо мило: одъ сърце, та не кайдисуе“, „на таквия синове стига една бащинска проклетия“. Има много случаи, въ които синоветѣ узурпиратъ бащинскитѣ права, тогазъ „бащата станьуе синъ, а синътъ баща“.

Хасковско. — Бащата догдѣ е живъ може да измѣни раздѣлението и да си вземе назадъ даденото.

Въпросъ 76-й. — *Кому се пада стоката, кога единъ домакинъ умре безъ никого наслѣдника? Храненицитѣ (момчетата или момичетата) наслѣдватъ ли и какво? Наслѣдватъ ли родителитѣ подиръ умрѣлитѣ отдѣлени чада и прави ли се разница въ имотя, които дѣцата сѫ спечелили или добили отъ родителитѣ си?*

Отговори.

Ахж-Челебийско. — Ако умре нѣкой безъ наслѣдници, посиняникътъ му наслѣдва всичкото имане. Ако единъ синъ умре прѣди да се ожени, имането спечелено отъ него, остава на бащата и станва бащино.

Еленско. — Бездѣтникъ, или останалъ безъ дѣца, ако умре — наслѣдва жена му и другитѣ му най-близки роднини, по редъ: баща, братя и пр. — Ако има храненици, тѣ наслѣдватъ, само ако сѫ приети чрѣзъ черковно осиновление. Ако ли сѫ храненици — безъ молитва приети, тѣ не наслѣдватъ, а имъ се дава само нѣщо. Обикновено въ Еленско храненицитѣ се приематъ за зетьове и за това тѣ наслѣдватъ въ това си качество.

Наслѣдватъ родителитѣ подиръ умрѣлитѣ отдѣлни дѣца, кога тѣ умратъ безъ прями свои дѣца-наслѣдници.

Западна България. — Прѣкъ отговоръ нѣма. Споредъ оригиналния сговоръ на с. Питевица, Вратчанско, щомъ нѣма никакви мжжки въ задругата, или семейство, трѣбвало би да остане за църквата или училището, дори да има дъщери. Дъщеритѣ нѣматъ по никой начинъ право, да наслѣдватъ. Ако заваренницитѣ въ *семейството* умратъ и баща имъ е живъ, той взема всичко; ако слѣдъ него — имотътъ имъ остава на природенитѣ братя по баща. Ако нѣма такива на чичовитѣ имъ. Доведеницитѣ и мащеха имъ нѣматъ въ туй наслѣдство никаква часть. Колкото за доведеницитѣ — ако сж отъ задругата — имотътъ имъ оставя въ нея; ако сж отъ семейство (съ умрѣлъ баща), имотътъ остава на майка имъ, ако и тя умрѣ, връща се имота на чичоветѣ на дѣцата. Ако ли иматъ братя по майка — тѣ наслѣдватъ. Това наслѣдване всѣкога се е рѣшавало отъ кадията или отъ кмета (Ж. С. § 139—140).

Казанлжшко. — Когато умре нѣкой и нѣма синъ или дъщеря наслѣдници, тогазъ за таквизъ се явяватъ роднинитѣ: братя, сестри, чичови и пр. на редъ. Храненицитѣ взематъ уча-

стие, ако сж усиновени, инакъ не имъ се пада или съвсѣмъ малко, и, то доброволно отстжпено, отъ другитѣ наслѣдници.

Копривщица. — Когато нѣкой домакинъ умре безъ наслѣдници, той обикновенно прѣдварително е завѣщалъ всичкия имотъ на Богоугодни заведения, училища, подарилъ го на сиромаси и пр. Ако има храненици, тѣ наслѣдватъ, като сжщински дѣца всичкия имотъ.

Ако умрѣлиятъ синъ има дѣца, то жена му управлява имотитѣ до пълнолѣтието имъ, а родителитѣ на мжжа нищо не се бъркатъ, нито вepisодatъ нѣщо. Ако умрѣлиятъ нѣма дѣца, и е наскоро ожененъ, то всичкия му имотъ взематъ родителитѣ, а на жената даватъ само нейния си донесенъ имотъ и нѣщо повече като, единъ видъ, обезщетение. Знае се единъ случай, гдѣто като умрѣлъ сина, скоро женѣнъ, безъ дѣца, баща му заключилъ бакалския му дюкянъ и не далъ нищо да се вземе отъ него; когато слѣдъ три деня потрѣбвали орѣхи за да направятъ коливо (ченица), той имъ продалъ за 10 пари.

Лѣсковецъ.—На роднинитѣ, които сж извънъ кжщата. Ако нѣма таквизъ, на черковата или на общината. Отъ нѣкое врѣме насамъ, кадиитѣ захванаха да гледатъ на такива имоти, като на безнаслѣдственни-пусти и ги продаватъ на мезатъ въ полза на турската хазна (Бейтъ-юлъ-малъ).

Македония.—Когато единъ домакинъ умре безъ да остави прямъ наслѣдникъ, тогава стоката му наслѣдватъ по-далечнитѣ му роднини а въ отсжтствие и на такива, става „милюлъ" правителственна. Храненицитѣ наслѣдватъ тоже умрѣлия родитель, но за да бждатъ осигорени въ това, трѣбва прѣдварително още на животъ да зематъ мѣрки противъ посегателството отъ страна на правителството т. е. трѣбва да сж официално прогласени за усиновени.

Слѣдъ смъртьта на отдѣлени отъ баща си синове, безъ чада, родителитѣ наслѣдватъ имота имъ. Ако ли умрѣлитѣ синове оставятъ чада, тогава родителитѣ имъ само една часть отъ имота имъ зематъ, а останалото се пада на дѣцата., А дали се прави разлика между спечеленото и занесеното отъ родителитѣ имъ имущество, не зная.

С. Марково.—*На храненици* се пада да получатъ наслѣдство отъ оногози, който ги е зелъ, но тѣмъ обикновенно се приписва или цѣлата стока или часть отъ нея, защото чичовци или братя могатъ да поискатъ и да не имъ дадатъ дѣлъ. Ра-

неникъ се има като синъ, дору тогазъ, когато слѣдъ приемането му тоя който го е усиновилъ добие *свои родени отъ сърдце чада.*

Момичета могатъ да се взематъ тоже храненици и имотнитѣ отношения за тѣхъ сѫ сѫщи, както и за момчета — раненици. Подиръ отдѣленитѣ си чада родителитѣ могатъ да наслѣдятъ тѣхнитѣ имоти, ако тѣ си нѣматъ никого другиго за наслѣдникъ.

Плѣвенско.—Храненицитѣ въ селата сѫ сѫщински синове и дъщери и тѣ наслѣдватъ по право всичко останало отъ умрѣлия. Ако има и родени, дѣлятъ по равно. Когато умре нѣкой безъ да остави близки наслѣдници, които иматъ право да наслѣдватъ, имотитѣ минаватъ къмъ разклоненията на наслѣдството, макаръ прѣминали и 20 пояса. Въ нѣкои села на такова наслѣдство се казва: „пусто проклето отъ Бога“; всѣки се страхува отъ него и не иска да го приеме. „Печелилъ го, казва се по безчестенъ начинъ, сиромашки потъ“.

Родителитѣ наслѣдватъ подиръ умрѣлитѣ отдѣлени чада, само ако нѣма низходящи и то безъ разлика дали имотитѣ сѫ получени отъ наслѣдство или пъкъ прѣпечелени.

Рупчоско.– Когато умре нѣкой, който нѣма наслѣдникъ никакъвъ, оставала е на властитѣ (въ турско врѣме). Храненикъ или храненица зематъ, ако на животъ стопанинътъ самъ си даде нѣщо. Родителитѣ наслѣдватъ на умрѣлитѣ си синове и дъщери имота, безъ да се прави разлика.

Старо-Загорско.—Когато единъ домакинъ умре безъ наслѣдници, стоката му остава на жена му, ако е жененъ, ако ли не е — на братята му; ако нѣма и братя на — чичоветѣ му, или, най-послѣ, на вуйчоветѣ му и т. н. на роднинитѣ. Ако този домакинъ си е прибралъ храненикъ или храненица, за да го гледатъ, той имъ го приписва и тогава го наслѣдватъ, безпрѣпятственно осиновенитѣ. Но всичко той не припише ли и не знаятъ ли за това нѣщо цѣлото село и комшиитѣ, а остави единъ дѣлъ частно за себе си отъ страхъ да не стане нѣкаква си измама, тоя дѣлъ го вcovered зематъ роднинитѣ отъ храненицитѣ — наслѣдници.

Въ тоя въпросъ се крие другъ още единъ. Единъ баща има четирима синове, двамата женени, двамата неженени които живѣятъ нераздѣлно. Четиримата сѫ отъ единъ баща, а природени т. е. ожененитѣ отъ сѫщия баща отъ една майка, а природенитѣ отъ него отъ друга, втора майка. Сега, дохожда моръ, чума, война и пр., умиратъ двамата голѣми оженени и най-малкия природенъ

остава срѣдниятъ и той иска да раздѣли имането имъ помежду братовитѣ си наслѣдници, останали по единъ или и съ сеструтѣ, ако ги има, бива ли по равно да дѣлятъ, или внуцитѣ да зематъ по право само дѣлъ отъ бащиния си, а пъкъ срѣдниятъ да земе своя и бащинъ дѣлъ и дѣлътъ на по-малкия си покоенъ безъ наслѣдници братъ? Ако майка му е жива (на послѣднитѣ двама) пада ли се нѣщо и ней или не? Този случай е единъ отъ най-мѫчнитѣ за рѣшаване отъ нашитѣ сѫдилища, тъй като нѣма събрани правни обичаи за да обосноватъ разрѣшението му. Азъ самъ съмъ слушалъ, че наистина такъвъ дѣлъ се падалъ на срѣдния братъ или пъкъ, ако срѣдния братъ е умрѣлъ съ другитѣ, падало се на най-малкия, безъ да се намѣсватъ и внуцитѣ въ дѣлбата на покойния; а пъкъ гражд. сѫдилище въ Ст.-Загора наопаки рѣши (въ румелийско врѣме. Б. на Р.), че въ този случай се не падало, ами сега да се раздѣлятъ по равно на останалитѣ наслѣдници. Право ли е рѣшило?

Споредъ както съмъ слушалъ отъ старци, единъ отдѣленъ отъ баща синъ, ако умре женень съ дѣца, а пъкъ баща му е живъ, не се падало нищо на жена му и дѣцата му, защото билъ живъ бащата на умрѣлия и той имъ ставалъ като баща и ги гледалъ и хранилъ дѣцата, както и управлявалъ имота имъ, като наслѣдванъ отъ него. Тий си го добиватъ само тогава, когато умира дѣдото имъ. Роднинитѣ наслѣдватъ отъ умрѣлитѣ имъ синове отдѣлнитѣ имоти, които сѫ безъ наслѣдници, и неоженени умрѣли; а които сѫ умрѣли оженени и синоветѣ имъ сѫ припечелили нѣкоя нива, лозе, ливада и др. таквизъ, не ги наслѣдватъ, а зематъ подъ рѫката си цѣлото имущество и го управляватъ, догдѣто внуцитѣ имъ станатъ кадърни да си работятъ и управляватъ имането. По споменатитѣ села бѣше тъй обичаятъ, че когато умре нѣкой синъ съ дѣца, дѣдото ставаше като вторъ баща (настойникъ) и земаше ги, гледаше ги, а майка имъ, ако искаше, стоеше при тѣхъ да ги гледа, ако ли не щѣше, оженваше се, кѫдѣто искаше и оставяше дѣцата на свекъра си да ги гледа, тъй като, споредъ българскитѣ обичаи, нѣмали право да се дѣлятъ и да имъ се даде бащино наслѣдство, защото баща имъ си не наслѣдилъ отъ баща си и не се знае, кое му се пада имане или стока, за да имъ се даде. Има и това, че когато единъ баща има 4 – 5 сина и нѣкой умре възрастенъ, женень или неженень, дѣлътъ му се пада върху сички братя въ бащиното имъ имане. Ако пъкъ умрѣлиятъ синъ на живия баща си е

отдѣленъ отъ много години и синоветѣ криво лѣво могатъ съ помощьта на майката да управляватъ и работятъ имането на баща си, свекъра имъ ги оставя и не имъ се бърка въ работата по наслѣдството, а само ги надзирава.

Тат.-Пазарджикско. — Когато нѣкой умре безъ наслѣдници, а нѣма и роднини, имотътъ му отива въ царската хазна, подъ название Беитъ-юлъ-малъ.

Трънско.—Раненикътъ и раненицата наслѣдватъ имота му, но само ако: „одъ њега не е останулъ ни родъ, ни породъ", иначе „малътъ си иде тамъ отъ дека е дошълъ", ако ли не „запустеюе".

Само умрѣлото *бездѣтно* чадо, отдѣлено, родителитѣ наслѣдватъ така: в019иматъ си тѣхния имотъ, а припечеления отъ него остава на прѣживѣлата го съпруга. Ако нѣма и родители, то братята или тѣхнитѣ наслѣдници, застѫпватъ правата на родителитѣ. Тѣ сѫ длъжни да „тръпу" снахата — да я оставятъ да се прѣпитава и живѣе отъ имотитѣ и въ дома на брата имъ.

Хасковско. — Когато единъ домакинъ умре безъ никого наслѣдника, стоката му се пада на правителството.

Ако има храненици (мѫжки или женски) и тѣ иматъ оздравителни писма, тѣ наслѣдватъ всичко, ако ли нѣматъ писма, правителството дава тѣмъ малко, а повечето зема то.

Родителитѣ наслѣдватъ на отдѣленитѣ свои и умрѣли чада имота, кога нѣматъ тѣ свои чада.

Въпросъ 77-й. — *Наслѣдватъ ли единъ отъ другиго мѫжътъ и жената и какъ ги наслѣдватъ? Какъ се наслѣдватъ тѣ, ако нѣматъ дѣца и какви дѣлове получаватъ? Получва ли жената мѫжовий си дѣлъ (когато мѫжътъ е умрѣлъ), отъ свекъръ или мѫжътъ на умрѣлата си жена дѣла отъ дѣда си (теста си)? Измѣнява ли се редътъ на наслѣдването, ако мѫжътъ или жената се оженатъ повторно.*

Отговори.

Ахж-Челебийско. — Мѫжътъ зема наслѣдство отъ жената и жената отъ мѫжа, ако сѫ добили дѣте. Ако нѣматъ дѣца, никой не може нищо да земе.

Еленско. — Наслѣдватъ съпрузитѣ единъ другиму, но колко и какъ, това не е ясно опрѣдѣлено въ народното мнѣние въ Еленско.

Западна България.—Мжжътъ ако е умрѣлъ и е билъ вече отдѣленъ, имота ще земе жената; бракьата нѣматъ мешания. — Имота на жената: стока, нанизъ, пари — остава на мжжътъ. Баща ѝ, майка ѝ или братята ѝ нѣматъ мешания. Ако нѣкой е зетъ на кжща и жена му умре безъ наслѣдници, тогазъ се гледа ако баща ѝ или майка ѝ сж живи, пъкъ зетьтъ не е билъ отдѣленъ, той не може да вземе женино, защото, докато е живъ бащата или е жива майката, жена му нѣма свое. Ако ли сж умрѣли и той останалъ съ жена си, а послѣ и тя умрѣла, имота остава нему и никакви чичове не могатъ да иматъ мешания.

Ако жената умре до като е още булка, имуществото ѝ, което е донела при мжжа си, било като харизано, били „светому" остава на мжжътъ, който е харчилъ по свадба, който е далъ за нея на баща ѝ откупъ и защото, додѣто е болѣдувала тя е била на неговия гръбъ; той е харчилъ да я лѣкува; той е харчилъ да я погребе и той харчи да ѝ полага (принася, приносъ, помана).

Казанлжшко. — Мжжъ и жена ако иматъ чада наслѣдватъ единъ отъ други, но повечето пжти имота на умрѣлата жена се продава, паритѣ се даватъ съ лихва въ полза на дѣцата, прями наслѣдници на майчиното си имущество. Ако ли нѣматъ, живия зема $^1/_8$ часть, а остатъка — най-близкитѣ роднини. Ако синътъ или дъщерята умре прѣди баща си, и ако не е станалъ дѣлежъ на животъ, нито жената (снахата), нито мжжътъ (зетьтъ), нито дѣцата (внуцитѣ) получаватъ нѣкакво наслѣдство отъ дѣдови си т. е. ако единъ баща има ожененъ синъ или дъщеря (все едно да иматъ или нѣматъ дѣца), и ако оженениятъ умре прѣди бащата, този ожененъ се лишава отъ наслѣдство.

Копривщица. — Жената нищо не наслѣдва отъ мжжа си, а всичко зематъ дѣцата. Ако сж малки, тя управлява имотитѣ; ако сж изженени, тя остава при най малкия си синъ безъ да зема нѣщо. Жената не получава мжжовия си дѣлъ отъ свекъра си, защото тя, догдѣ не е добила дѣца, не се гледа като членъ на семейството, а като гостенка. Ако се ожени прѣживелия съпругъ повторно, никакъ не се измѣнява реда на наслѣдството.

Лѣсковецъ. — Жената ако има дѣца взема една осма дѣлъ, а когато нѣма дѣца една четвърта.

Мжжътъ отъ женинъ имотъ не получава нищо, ако нѣма дѣца. Ако ли има, всичко майчино остава на дѣцата, а бащата управлява имота до смъртьта си.

Македония. — Съпрузитѣ наслѣдватъ единъ отъ другъ по турското наслѣдствено право, сир. ако иматъ дѣца, първи тѣ зематъ само $^1/_8$ или $^1/_6$, а останалото дѣцата; ако ли не сж родили никакъ, зематъ половината отъ наслѣдството въ замѣна на дѣвството, което изгубили съпрузитѣ безъ да се здобиятъ съ чадо, а останалата половинъ часть наслѣдватъ другитѣ ближни или далечни роднини.

Жена на умрѣлъ прѣди татка си мжжъ или мжжъ на жена, умрѣла прѣди родителитѣ си, не могатъ и не получаватъ освѣнъ твърдѣ малко; всичко което оставятъ умрѣлъ мжжъ или жена на живъ баща получава послѣдний, освѣнъ ако иматъ дѣца, които наслѣдватъ всичко, а само малка часть остава за живитѣ родители на умрѣлия.

Редътъ на наслѣдването, до колкото зная не се измѣнява отъ прѣженването на овдовѣлъ мжжъ или отъ прѣженването на овдовѣла жена.

С. Марково. — Жената взема една осма заедно съ синоветѣ си. Ако се случи да нѣма дѣца, тогазъ, ако искатъ, на прѣживѣлата съпруга даватъ нѣщо, ако не искатъ, нищо не ѝ даватъ. Нека върви да се жени и тамъ да си печели, — казватъ. Жената на убития Илия Василиевъ отъ Изворъ нѣмала дѣте когато умрѣлъ той. Слѣдъ това тя добила, но, тъй като на такъво дѣте се казва „498бездѣлникъ", то нито ней, нито нему дали нѣщо отъ бащино и тя, заедно съ дѣтето, отишла въ село Дѣдово, отъ гдѣто е била.

Кога нѣкоя жена умре безъ дѣца, ако има братя, тѣ добиватъ нейния имотъ, ако не, остава на мжжа ѝ. Ако тя е приписала имота си мжжу си, и да нѣма дѣца, той го взема.

Дѣлътъ, който жената взема отъ мжжа се нарича женина. Ако мжжътъ земе отъ жената, то се казва меразъ.

Плѣвенско. — Мжжътъ и жената наслѣдватъ единъ отъ други, само ако иматъ дѣца; въ случай на бездѣтство имотитѣ се повръщатъ, отъ кждѣто сж дошли; т. е. слѣдъ смъртьта на мжжа, жената му остава подъ опеката на свекъра, додѣто се омжжи наново и, слѣдъ това, имотитѣ — ако сж придошли по

мжжка линия се връщатъ на бащата — свекърътъ, ако е живъ, или пжкъ ако е умрѣлъ—на братята и сестритѣ, или обратното: ако имотитѣ придошли по женска линия, жената остава подъ опеката на баща си и заедно съ оженването ѝ занася и тѣхъ на втория си мжжъ. Умре ли пъкъ жената и не остави дѣца, имотитѣ ѝ, ако има такива придобити по наслѣдство — *мераза* се повръща на бащата, ако е живъ, или пъкъ на братята и сестритѣ, ако бащата е умрѣлъ по-рано.

Рупчоско. — Жената взема една осма часть отъ мжжовия ѝ имотъ, макаръ и да се ожени повторно. И мжжътъ зема такава часть отъ жениния си имотъ, ако тя умре безъ дѣца, но, въ противенъ случай, прикята, що е занесла жената у мжжови си, зематъ си я родителитѣ ѝ и, ако искатъ, оставятъ нѣщо и на мжжа ѝ.

Старо-Загорско. — Мжжъ и жена наслѣдватъ единъ другиго по тоя начинъ: ако жената умре, всичко което ѝ сж дали родителитѣ въ врѣме на женидба, като: гривни, нанизи, обици, пръстени, кръсчета и др., си оставатъ у мжжа; а жената наслѣдва мжжа тогава, когато той умре безъ дѣца и нѣма нийдѣ никого. Когато мжжътъ умре и остави дѣца, тогава ѝ се отстжпва на осемь едно за прѣхранване и прѣгледване на старо врѣме заедно съ сирацитѣ си, за които се грижи тя. Това е споредъ турското правосждие, а споредъ българското, незная въ тоя случай какъ постжпватъ. Жената, на която мжжътъ умре при баща, дѣлътъ си не получава веднага, защото баща му е като наслѣдникъ и настойникъ на сирацитѣ, затова тя и тѣ сж длъжни, споредъ българското право и обичаи, да чакатъ да умре дѣдото имъ (свекъра), че тогава да си искатъ и зематъ право и дѣлъ отъ бащино наслѣдие. Това дѣйствително стана въ селото помежду братята Желеви, отъ които умрѣ срѣдниятъ и дѣлътъ на сирацитѣ отпослѣ се даде и припозна. Мжжътъ на умрѣлата си жена може да наслѣди нѣщо отъ теста си, ако има дѣца подиръ смрътьта на теста, а пъкъ, ако нѣма дѣца, приживѣ и подиръ смъртьта ѝ той нищо не наслѣдва, а си остава само съ онова, което се е дало въ врѣме на свадбата и вѣнчаването имъ.

Т.-Пазарджикъ. — Споредъ турскитѣ начала, мжжътъ който нѣма дѣца, наслѣдва отъ жена си $^1/_4$ отъ нейния имотъ, а $^3/_4$ дѣла отиватъ на нейнитѣ роднини. Ако иматъ дѣца мжжътъ получава $^1/_8$; а останалитѣ $^7/_8$ получаватъ дѣцата. По сжщитѣ правила и жената наслѣдва мжжа.

Трънско.—Съпрузитѣ наслѣдватъ единъ другиго и то: I. **Наслѣдственното право на жената**: а) *когато мжжътъ ѝ нѣма нито възходящи. нито низходящи роднини*, тогазъ тя му наслѣдва цѣлото наслѣдство; б) при *баба и дѣда* — нищо, ако напустне дома му по „поженьушку“; иначе е свободна да живѣе до смърть у дома му; в) при *баща и майка* — както при баба и дѣда; г) при *братя и сестри* — наслѣдва цѣлото, ако съ нея е припечелено; ако е бащиния, майчиния или дѣдовина, тя не наслѣдва, но може на „ньега да живѣе“ догдѣто ще; д) при възходящи наслѣдници — нищо, но само съ право на „ньега да живѣе“ — да я прѣхранватъ наслѣдницитѣ. Въ всичкитѣ случаи жената задържа нанизитѣ, рубата и башкалъцитѣ ѝ. — II. **Наслѣдственното право на мжжа**: а) *при низходящи наслѣдници*: цѣлото наслѣдство той *вкупомъ* съ дѣцата си; б) *при нѣмане на такива* — цѣлото наслѣдство; в) *при баща и майка*: ако смъртьта е послѣдвала наскоро слѣдъ свадбата, наслѣдва само нѣкои движими вещи, а недвижимитѣ имоти подарени отъ родителитѣ ѝ, се поеръщатъ на сжщитѣ. — „Поженьушката“ мжжова не измѣнява реда на наслѣдването, а такава на жената въ *чуждъ домъ*, — чести сж случаитѣ, щото вдовици да прѣвождатъ нови мжже на мжжовия домъ (и малъ), или както го казватъ „пришълъ на жену“ — ѝ отнѣма правото на наслѣдство, защото „женското е чужда стреа“.

Хасковско. — Мжжъ ижена, ако иматъ чада, наслѣдватъ единъ отъ другиго, ако ли нѣматъ дѣца, тогава на живия се пада една само часть отъ имота на умрѣлия, а другото се пада на най-близкитѣ отъ роднинитѣ.*)

Въпросъ 78-й.—*Какъ се постжпва съ имота на отдѣлений при бащинъ си животъ синъ, който е умрелъ и оставилъ жена безъ дѣца? Когато умре наслѣдодательтъ та нѣма свои прями родени (внуци, синове, родители) то наслѣдватъ ли отъ страна роднини (братя, чичовци, вуйчовци) и въ какъвъ редъ?*

Отговори.

Ахж-Челебийско. — По насъ всичкитѣ синове се отдѣлятъ отъ бащата още отъ рано. Когато нѣкой отъ отдѣленитѣ

*) Както се вижда отъ тоя отговоръ, сжщо и други нѣкои на наслѣдството, събирачътъ на отговоритѣ се е увлѣкалъ подиръ сжществующето у насъ турско право.

синове умре безъ дѣца, жената си отива у дома ѝ, при родителитѣ си, а имането на мжжа ѝ остава на бащата. Такава жена си занася у дома всичко, каквото е донела при женидбата.

Еленско.—Отдѣленъ синъ (братъ), умрѣлъ бездѣтникъ, се наслѣдва пакъ отъ баща или братя, ако бащата се е поминалъ. Както се каза по-горѣ, върху въпроса за подробноститѣ въ наслѣдството у народа нѣма свѣдения.

Казанлжшко. — На сина, който е билъ раздѣленъ на животъ отъ баща си, и умрѣлъ сега, имота му се пада на синоветѣ и *една осма* на жената; ако нѣма синове и дъщери, на бащата и $^1/_8$ пакъ на жената му, ако и баща му е умрѣлъ, тогазъ на братята, сестритѣ и пр.

Копривщица. — Когато единъ отдѣленъ отъ бащината си кжща синъ умре, то ако нѣма дѣца родителитѣ му взематъ всичкия имотъ. Азъ зная единъ случай, когато умрѣ отдѣленъ синъ и баща му още въ сжщия часъ заключва бакалския му дюкянъ съ стоката и не даде нищо да вземе снаха му.

Македония. — Когато умре нѣкой синъ, — отдѣленъ отъ баща си още при живота му, и остави дѣца и жена, тогава дѣцата и жената на умрѣлия наслѣдватъ само онова, що е спечелилъ умрѣлия, а отъ бащина му имотъ не179 зематъ нищо. Когато нѣкой умре безъ прями наслѣдници, тогава имота му наслѣдватъ по-далечнитѣ роднини, но въ какъвъ редъ не зная.

С. Марково. — Обикновено такава жена, ако не е прокопсана, напуща кжщата на покойния си мжжъ и отива у бащиния си, а пъкъ отдѣлениятъ при бащинъ си животъ синъ, ако не е взелъ дѣлъ, бащиния, има право да я дири.

Плѣвенско. — Когато умре мжжътъ, безъ да е оставилъ дѣца, макаръ и раздѣленъ прѣзъ живота на баща си, имотитѣ му прѣминаватъ къмъ бащата, но умрѣлъ ли е и той и не е оставилъ свои прями родени (внуци, синове и пр.), то имотитѣ наслѣдватъ по-далечнитѣ роднини — по-близость на родството; начеватъ най-близкитѣ, а при нѣмане на такива, тѣзи, които идатъ слѣдъ тѣхъ и т. н.

Рупчоско. — Родителитѣ на умрѣлия безъ дѣца синъ зематъ всичкия имотъ. Внуци, чичовци и пр. наслѣдватъ отъ роднини, щомъ послѣднитѣ се лишаватъ отъ прями родени дѣца.

Старо-Загорско. — Кога отдѣленъ на бащинъ животъ синъ умре прѣди баща си и не остави дѣца, постжпва се съ

имота му тъй: ако снахата (жена му) е добра домакинка и стопанка, държи се на имота отгорѣ и се оженва за нѣкой добъръ човѣкъ, който заминува вмѣсто синъ по имота на бащата и си остава върху тѣхъ. Ако ли пъкъ тя е не по сърдце на свекъра и синоветѣ му, даватъ ѝ една часть, а другата присвояватъ при бащинията си и я дѣлятъ по равно за тѣхна смѣтка. Ако е пъкъ отъ много години дѣлѐнъ умрѣлия синъ, не я закачатъ и нищо не ѝ зематъ. Това нѣщо зависи най-много отъ волята на ближнитѣ ѝ роднини.

Когато умре единъ синъ, отдѣленъ отъ баща си на живота му, и баща му е още живъ, а той остави дѣца, които подиръ малко сѫщо умиратъ, тогава жена му наслѣдва всичко, а подиръ смъртьта ѝ имота наслѣдватъ нейнитѣ девери, т. е. мѫжовитѣ ѝ братя. Ако ли нѣма таквизъ зетоветѣ, вуйчовцитѣ и т. н.

Тръпско. — Вижъ отговоритѣ на в. в. 76 и 77.

Хасковско.—На жената на умрѣлия синъ, който е билъ отдѣленъ при бащиния си животъ и оставилъ жена безъ дѣца, се пада една осма часть отъ имота му, а другото се пада на бащата на умрѣлия.

Кога умре наслѣдодательтъ и нѣма свои прями роднини (внуци, синове, родители), то отстрани го наслѣдватъ (роднитѣ братя, чичовци), въ редъ на ближнитѣ роднини—повечко, а на по-далечнитѣ — по-малко.

Въпросъ 79-й.—*Имотътъ, който е донесла жената въ кѫщата на мѫжа, подиръ смъртьта ѝ кому се пада? Само на дъщеритѣ или и на синоветѣ? Ако нѣма дъщери, само синоветѣ ли зематъ? Връща ли се такова имущество отъ дѣто е дошло, ако нѣма ни синове, ни дъщери?*

Отговори.

Еленско.—Кога умре жената, при дѣца, имотътъ ѝ остава въ кѫщи; безъ дѣца — прикята ѝ прибиратъ родителитѣ ѝ. Интересно е да се прибави, какво ми е разказвалъ чичо ми за случай, кога умре майката и остави имотъ. Много дъщери идвали отъ селата (колибитѣ) въ Елена и питатъ старитѣ хора (чорбаджиитѣ): иматъ ли право братията имъ да вzематъ отъ

майчино. Въ старо врѣме, тѣ чували, че отъ майчино взематъ само дъщеритѣ. Новото врѣме обаче е наложило еднаквото право и на еднитѣ и другитѣ. Жена умрѣла, безъ дѣца, нейниятъ имотъ, колкото има, споредъ казването на стари хора, трѣбва да се върне у бащини ѝ, въ тѣхната кѫща.

Западна България. — Отъ отговоритѣ на дѣдо Гено Петковъ отъ Горня Кремена, дѣдо Стоянъ Бѣлчевъ отъ Ново-Село, дѣдо Никола отъ Ярловица и др. излазя, че имотътъ на жената и имотътъ на мѫжа въ сѣмейството е единъ имотъ и мѫжътъ, като глава на кѫщата, може да прави съ него каквото ще. Дъщеритѣ не могатъ да тражатъ майчино, защото и майка имъ и тѣ сѫ едно съ баща си. Такова нѣщо не е бивало до сега.

Въ задругата, ако майка умре и остави дѣца, всичкото нейно имущество остава на мѫжа и дѣцата и когато се дѣли задругата нейното имущество се дава на мѫжа ѝ и на дѣцата. — Но ако такъвъ мѫжъ повтори и добие дѣца отъ втората си жена, тѣ нѣматъ пръстъ въ подобно имущество. Ако жената майка нѣма дѣца, нѣщата донесени отъ бащини ѝ оставатъ на мѫжа ѝ, но ако има много сребърни или златни работи майка ѝ може да вземе нѣкои нѣща, но това става много рѣдко и въобще не се връща нищо. Събирательтъ на Жива Старина привежда нѣколко примѣри отъ Чупринъ и Метковицъ. (Ж. С. IV стр. 104).

Казанлѫшко. — Имотътъ, който е донесла жената въ дома на мѫжа си, подиръ смъртьта ѝ, се пада на дъщеритѣ и синоветѣ по равно, а на мъжа $^1/_8$ часть, ако ли нѣма такива то на майката, на която се пада $^1/_8$ часть отъ имота на дъщеря ѝ, ако има умрѣлата наслѣдници.

Копривщица. — Имотътъ (прѣмяната, даровeтѣ на свадбата, даровeтѣ при прощаване отъ кума, жълтицитѣ) е собственость на жената и мѫжътъ нѣма никакво право надъ него. Слѣдъ смъртьта ѝ, ако нѣма дѣца, всичко се връща на родителитѣ ѝ, а ако има дѣца, то всичко остава тѣмъ (Респ. на мѫжа при неговия имотъ).

Македония. — Когато умре жена, която е донесла отъ татка си нѣкакъвъ имотъ, наслѣдватъ го дѣцата ѝ, ако има; ако ли не, зема си го назадъ бащата, отъ какъ остави на овдовелия си зетъ, колкото му се пада женино.

С. **Марково.** — Имотътъ, донесенъ отъ жената въ кѫщата на мѫжа слѣдъ смъртьта ѝ, ако нѣма дѣца, връща се у бащини ѝ, ако има — остава у дѣцата.

Плѣвенско.—Подиръ смъртьта на жената имотитѣ, донесени отъ баща ѝ, дѣлятъ по равно синоветѣ и дъщеритѣ ѝ, ако споредъ обичая (?)*) наслѣдватъ и дъщеритѣ. При нѣмане дъщери, вуематъ само синоветѣ, а при нѣмане синове—само дъщеритѣ. Прѣди това отъ 20 год. е сѫществувалъ обичай, щото имотитѣ, придошли по женска линия, да наслѣдвать само дъщеритѣ; но, споредъ както ни се обесняваше отъ дѣдо Иванъ и дѣдо Бено Матовъ отъ с. Комарево, това е траяло само нѣколко години и, понеже се указалъ този обичай неправъ, билъ изхвърленъ и дало се право да наслѣдватъ синоветѣ, ако дъщеритѣ, споредъ обичая, не наслѣдватъ и на синоветѣ и дъщеритѣ, ако, споредъ обичая, и дъщеритѣ се ползуватъ съ това право(?). При нѣмане синове и дъщери наслѣдватъ бащата и майката, а при нѣмане и такива—братията и сестритѣ на умрѣлата.

Рупчоско.—И майчиния имотъ се раздѣля между синове и дъщери тъй както и отъ бащата. Ако нѣма ни дъщери, ни синове, то родителитѣ ѝ заематъ нейния имотъ; ако и тѣ сѫ умрѣли, тогава сестритѣ и братята ѝ.

Русенско.—Ако жена умре безъ да е родила, то родителитѣ ѝ взематъ *назадъ дрѣхитѣ* ѝ, що е занесла на свадбата; тъй сѫщо жената—що е получила при женидбата.

Старо-Загорско.—Имотътъ, който е донесла жената въ кѫщата на мѫжа си, подиръ смъртьта ѝ, се пада на нейнитѣ дѣца. Ако нѣма дѣца, имотътъ остава върху мѫжа ѝ. Които иматъ и момчета и момичета, пада се и на еднитѣ и на другитѣ, безъ разлика. Такова имущество не се връща, отъ дѣто е дошло, защото то е останало за наслѣдие на мѫжа, който е наслѣдникъ на жена си, при нѣмане дѣца.

Трънско. — При умрѣла съпруга, синоветѣ наслѣдватъ цѣлото имущество, а дъщеритѣ: нанизитѣ, рубата ѝ. Ако нѣма законни наслѣдници—чада, то я наслѣдватъ *„девернтѣ“* ѝ; въ тѣхно отсѫтствие, наслѣдството прѣминава на родителитѣ ѝ.

Хасковско.—Имотътъ, който е донеслаже на въ кѫщата на мѫжа си, послѣ смъртьта ѝ, се пада само на дъщеритѣ ѝ. Ако нѣма дъщери, тогава се пада на синоветѣ ѝ.

---

*) Бѣлѣжка на съставителя. Важно бѣше да ни се каже наслѣдватъ ли и въ кои случаи наслѣдватъ, а въ кои не. Та не само това, а събирачатъ щѣше да стори много добрѣ, ако придаваше и нѣкои народни възрѣния и мисли въ случая, както и случаи отъ прилагане „закона за наслѣдството,“ съ които той е запознатъ.

Въпросъ 80-й. — *Има ли обичай при живота на майката да се дѣли дѣдово или бащино имущество, безъ нейното съгласие? Тогава тя какво получава? Ако не получи дѣлъ, кой е длъженъ да я храни?*

Отговори.

Ахж-Челебийско. — Дѣлбата на бащовото имане става слѣдъ смъртьта на бащата. Не гледатъ да-ли старата майка е жива или не, ако синоветѣ сж голѣми и разженени. Въ такъвъ случай и на старата майка даватъ дѣлъ; въ старо врѣме неизвѣстно колко, а сега отъ осемь едно. „Отъ осемь дъски една дъска е моя,“ казва старата майка.

Има ли наслѣдство и получатъ ли дѣлове или не, синоветѣ я хранятъ наредъ.

Еленско. — При жива майка синоветѣ обикновенно не се дѣлятъ, додѣ сж още малки; но щомъ порастатъ, особенно ожененитѣ, искатъ да се дѣлятъ. Въ такъвъ случай тѣ даватъ дѣлъ и на майка си. Думата завѣщание, както и думата наслѣдство не е познато народу. Чува се грѫцката дума „диетикъ.“ (завѣщание), и турската — „миразъ“ (наслѣдство).

Западна България. — Слѣдъ смъртьта на бащата, както обесняватъ старцитѣ, поменати въ 79 отговоръ, дѣцата оставатъ въ бащината си кжща, а майка имъ, ако отиде въ чужда кжща и отнесе тамъ едно-друго, па и дѣцата, тогава отчувъ имъ (вторія баща) ще работи мѣстата, ще работи имотитѣ имъ и ще ги управлява като баща. Като порасте нѣкой, ще го ожени. Възрастното момче може да си вземе всичко бащино и да се отдѣли отъ отчува си и да си отиде на старото селище. Съ него много пжти отиватъ и другитѣ му братя и сестри, дори и майка му. — Това става тогава, когато отчувътъ имъ си има свои дѣца, било синове, било дъщери и оженилъ синоветѣ си. Ако отчувътъ имъ нѣма други дѣца, тогава доведеницитѣ живѣятъ заедно и той умира на ржцѣтѣ имъ.

Казанлжшко. — Има обичай, щото при живота на майката да се дѣли бащино или дѣдово, безъ нейно съгласие. Тогава и тя получава своя дѣлъ. Ако ли не го получи, тѣ я гледатъ наредъ.

Копривщица. — Слѣдъ смъртьта на бащата и да е жива майката, синоветѣ безъ да я питатъ събиратъ роднини и се подѣлятъ, обаче, слѣдъ дѣлбата синоветѣ — ергени, които

живѣятъ заедно въ бащината си кѫща, сѫ длъжни да гледатъ майка си общо, а, слѣдъ изженването имъ, тя живѣе при най-малкия си синъ, който приема и наслѣдва бащината си кѫща; той е длъженъ обаче да храни и облича майка си до животъ, защото при дѣлбата тя не получава почти никакъвъ дѣлъ.

Македония. — При живота на майката, не е обичай у насъ, да се дѣли бащиното ѝ или дѣдовото на дѣцата имущество, по никакъвъ начинъ. Има обаче обичай синоветѣ да дѣлятъ бащиното наслѣдство при майчиния си животъ и безъ нейно съгласие. Тогава тя получава отъ него $^1/_8$ споредъ шерията. Въобще дѣлежитѣ у насъ ставатъ по турското законодателство, макаръ и не всѣкога точно.

С. Марково.—Майката, слѣдъ смъртьта на бащата, или на дѣдото въ малкитѣ челеди — които не сѫ задруги, не може да спре синоветѣ да се дѣлятъ, ако тѣ пожелаятъ това. Ней се отстѫпва единъ дѣлъ, обикновено наричанъ *старнина*. Тя отива да живѣе при когото ще отъ синоветѣ си, обикновено при най-малкия. Ако не получи никакъвъ дѣлъ, синоветѣ ѝ сѫ длъжни да я хранятъ и гледатъ, както могатъ.

Плѣвенско. — Когато се дѣли дѣдово и бащино имущество при живота на майката, било съ нейно или безъ нейно съгласие, послѣдната не получава дѣлъ, обаче онзи отъ синоветѣ, който остава въ бащината кѫща, именно най-малкиятъ е нравствено задълженъ да я гледа до дѣто е жива. Това е завѣтенъ идеалъ, който прѣдава на праунуци. „И мене ми е добрѣ — казва онзи отъ синоветѣ при когото майката неостава да живѣе — да е майка ми при мене да гледа кѫщата, когато ходимъ по кѫра! Старъ човѣкъ не е за злѣ; кой бѣга отъ него?“

Рупчоско. — При живота на майката се дѣли бащинъ и дѣдовъ имотъ, но съ съгласието на нея, майката, която или получава своя дѣлъ (една осма), или го оставя на дѣцата си, или го дава томува, който я приеме при себе си да я гледа. Ако неполучи дѣлъ, то синоветѣ сѫ длъжни да я гледатъ и въпрѣки това.

Старо-Загорско. — У насъ и да има такъвъ обичай, да се дѣли при живота на майката дѣдово ѝ или бащино ѝ имущество, не може да бѫде безъ нейното съгласие, защото майката най-напрѣдъ го прѣдлага за дѣлене на синоветѣ или дъщеритѣ си, и тя си задържа за нея една часть, която остава въ наслѣдие томува, при когото остане да я гледа на старость.

Ако ли пъкъ се раздѣли такова имущество, безъ нейно съгласие и безъ да се даде дѣлъ за нея, то въ тоя случай всѣки единъ отъ синоветѣ или дъщеритѣ, които сѫ зели дѣлъ отъ дѣдово или бащино имане, длъжни сѫ единъ по единъ наредъ да я гледатъ додѣто умрѣ, за това и тя изрежда да седи при всѣкого едного, догдѣ ѝ се наситятъ и я пращатъ при другиго и тамъ да седи по толкова.

Трънско. — Не е нуждно майчиното съгласие за подѣлба на бащино или дѣдово имущество, защото тя не наслѣдва никаква часть отъ него, а синоветѣ сѫ длъжни нейната отхрана до гроба; тя обикновено живѣе при най-малкия си или по-заможния синъ. Често при подѣлбата братията се надпрѣварватъ, кой да вземе съ себе си майка му, защото: „од старъ човѣкъ нѣма загуба“, „до дека клъца душа — клъцаіо и рукье“, „майчина благословия е най-голѣма“, тя строго прѣдръжвайки се о повелението „дидзай бѣли пари за цръни дни!“ е все поскътала нѣкоя и друга пара за тѣзи черни дни.

Хасковско. — Има обичай, щото при живота на майката да се дѣли бащино или дѣдово имущество, безъ майчино съгласие; тогава и тя получва дѣлъ. Ако неполучи дѣлъ то чадата ѝ ще я гледатъ на редъ.

Въпросъ 81-й. — *Правятъ ли се по васъ духовни завѣщания (диетикъ), устни или писменни, и кога? Какво съдържа това завѣщание: на едного ли се дава всичко или завѣщательтъ се разпорежда кому щб да се даде между обикновенитѣ наслѣдници за да не се каратъ? Ако имуществото се завѣщава на едного само сина, то може ли? Може ли и майката да завѣщае своя имотъ и кому — на дъщеритѣ или синоветѣ?*

Отговори.

Ахж-Челебийско. — Завѣщания ставатъ устно и то при смъртния часъ. Завѣщанията се казватъ *насждване.* Умиращиятъ порѫчва кой какво да прави; нарѫчва или насѫдва синоветѣ да гледатъ майката; голѣмитѣ синове да *постоятъ* (пазятъ, вардятъ, настояватъ), по-малкитѣ имъ братия; насѫдва да го погрѣбатъ хубаво, да му правятъ коливо, да *прѣмѣнятъ* (облѣкатъ) на четридесетинитѣ еди-кого. Насѫдва, че еди-кое имущество

отъ покжщнината да си остане на майката. И майката, когато умира, *насждва.*

Насждванията се изпълняватъ отъ синоветѣ и дъщеритѣ безъ никакво прѣкодумство. При насждването присжтствуватъ и други слушатели. Голѣма мжка каже била за умрѣлия, ако не се изпълни насждването му.

Еленско. — *Диетици* правятъ. Устно когато е заржчано при смъртния часъ се счита като завѣщание. Майката слѣдъ мжжа си може да прави завѣщание. Между народа се говори, че еди кой-си кога умиралъ *наредилъ* да се постжпи тъй и тъй и тази му присмъртна воля се зачита. Това *нареждание* се е отнасяло най-много за нѣкой хайратъ: да се направи чешма, да се даде на манастиръ, на черкова, на нѣкой еснафъ. Такива подарявания сж давани на бакалския еснафъ въ Елена, който имаше „голѣма каса“ и отъ нейнитѣ лихви се помагаше на Еленското общинско училище. Думата *диетикъ* въ Елена е дошла отъ Търново, отъ дѣто сж дошли и много други гръцки думи — често употрѣбявани отъ мѣстнитѣ първенци и челядитѣ имъ по заемане отъ съсѣдството на близкото Арбанаси, и главното поради прѣселенитѣ въ Търново колибари да станатъ „евгенисъ“ (благородни), щомъ почнатъ да употрѣбяватъ нѣкоя и друга гръцка. Впрочемъ и гръцката школа въ Търново на врѣмето си е дала доста плодъ въ сжщото направление. Отъ тукъ прочее маса гръцки думи — като диетикъ, кондиля, кондика, антило, херовико, кинонико, сарандисване и пр.

Западна България. — Въ задругата обичаятъ тъй опрѣделено и строго е разпрѣдѣлилъ всичкото задружно имущество до игла между законнитѣ членове, щото не е нуждно никакво друго разпрѣдѣление. Всѣки мжжъ, всѣкоя жена знаятъ въ всѣкоя минута, какво иматъ тѣ свое въ задружното имущество, щото нѣма нужда отъ едно завѣщание: кой какво да вземе. Въ задругата се знае: какво има синътъ, какво има братътъ, какво има унукътъ, чичата па и дѣдото, така че едно отстжпване или отклонение отъ това и едно ново разпрѣдѣление несъгласно съ туй обичайно разпрѣдѣление, не само е немислимо и неприложимо, но не може да се и прѣдположи.

Отъ тукъ излазя, че въ задругата завѣщание относително разпрѣдѣление на задружното имущество между членоветѣ и семействаtа не се срѣща и не се допуска. Старецътъ въ задругата (дѣдо, тате, чичо, лелю) умира спокойно, безъ дума да

спомене за разпрѣдѣление на имуществото, защото знае, че то е вече разпрѣдѣлено отъ обичая и, ако стане да се разтури задругата слѣдъ смъртьта му, всѣкой ще получи напълно онова, що е негово, що му се пада; той е увѣренъ че и малолѣтнитѣ дѣца на умрѣлия или забѣгналия му синъ ще получатъ напълно бащиния си дѣлъ.

Ако има дума за нѣкакво завѣщание то е завѣщанието, увѣщанието, молбата, която отправя издъхающия старецъ къмъ синоветѣ или братията си да се не дѣлятъ, да си живѣятъ въ едно, братски и *задружно*.

Сѫщото стои и въ семѣйството.

Бащата не може да завѣщае едному повече, а другому помалко, а иска всѣкой да земе на равно. Прочее и тукъ минава безъ завѣщание.

Старецътъ може да завѣщава нѣщо при смъртния си часъ за черкова, манастиръ, училище. За това вика синове и имъ нарѫчва като ги заклева да изпълнятъ това: на манастиръ да се дадатъ толкова гроша или добиче, на черкова сѫщо, чешма да се поправи и пр. Земя се завѣщава много рѣдко. Но на чужди лица вънъ отъ задругата или семейството не може да се подарява нищо... Ако чичо или лелю е главатарътъ въ кѫщи може да дава и завѣщава само отъ своя.

Казанлѫшко. — Духовни завѣщания (диетика) правятъ по насъ и днесъ, и тѣ биватъ писменни. Завѣщательтъ прави своето завѣщание особенно, когато падне боленъ, или кога се види, че старостьта е захванала да го тласка къмъ гроба. Завѣщание въобще се прави само едно, въ което е означено слѣдъ смъртьта на завѣщателя, кой какъвъ дѣлъ ще вземе. Завѣщательтъ не може да завѣщава имота си кому ще. Жената—тоже.

Копривщица. — Когато нѣкой старъ човѣкъ дълго врѣме боледува и се намѣрва въ безнадеждно положение, той свиква нѣкой праздниченъ день по-първитѣ, по-разбранитѣ отъ роднинитѣ си и енорийския свещеникъ и прѣдъ тѣхъ *устно* завѣщава и *нарежда* имота си между наслѣдницитѣ. Правятъ се и писменни завѣщания, които самъ завѣщателятъ пази при другитѣ си цѣнни книжа, а рѣдко се прѣдава за пазене въ общината. Майката не може да завѣщава своя имотъ никому; тя, обаче, може да разпорежда при живота си своя личенъ имотъ, като дрѣхи, нанизъ и др. кому да се даде, а сѫщо и за нѣкои благотворителни цѣли. Нейниятъ имотъ остава на оногози, който

я е гледалъ на старость. Въ старо врѣме никакъвъ споръ не е могалъ да става, ако бащата завѣщае на едного повече, на другиго по-малко, защото „бащината дума е законъ“, но въ ново врѣме таквизъ завѣщания почнаха да се развалятъ отъ сѫдилищата, като неправилни.

Лѣсковецъ. — Завѣщания се правятъ, но не често. За народа това е новость; той не гледа съ добро око на завѣщанията и осѫжда всѣкога завѣщателитѣ. Правятъ ги и устно и писменно.

Македония. — Завѣщания у насъ твърдѣ рѣдко се правѣли и се правятъ, и то, когато таткото повлиянъ отъ синоветѣ си, желае да даде на другитѣ синове наслѣдие по-малко, отъ колкото по закона имъ се пада, или когато нѣкой, който нѣма прями наслѣдници, та отъ по-далечнитѣ си роднини, наслѣдници като едни прѣдпочита отъ другитѣ, желае първитѣ да наслѣдятъ имота му, а вторитѣ да лиши и отчужди съвсѣмъ.

Дѣлежътъ съ завѣщания, до колкото съмъ ималъ случая да виждамъ азъ, билъ е винаги съ цѣль да се даде само едному цѣлото имущество. Но за да могатъ тия завѣщания да иматъ юридическа сила, и за да не могатъ другитѣ наслѣдници да оспоряватъ справедливо, въ наслѣдственнитѣ документи опрѣдѣлявало се нѣщо и за послѣднитѣ, както и за нѣкои богоугодни и человѣколюбиви учреждения, църкви, училища, сиропиталища и пр. Подобни завѣщателни документи може да прави не само бащата, а и майката.

С. Марково. — Много рѣдко се правятъ духовни завѣщания, на които името се чува или въ турската дума „васиетъ“, или въ гръцката „диетикъ“, но съ завѣщание не може да се даде имота само на единъ синъ. Както ми обясняваше Лачо Карамфиловъ, завѣщанието е една харизма, която прави споредъ угодата прѣзъ живота си на своитѣ чада или други наслѣдници наслѣдодательтъ. Намѣсто да се каратъ слѣдъ смъртьта му той си дава и разпорежда кой какво да вземе, откакъ той умре. Дѣдото на моя разказвачъ си правилъ приживѣ, още въ турско врѣме, завѣщание, когато живѣели въ Изворъ.

Плѣвенско. — Завѣщание забѣлѣзахъ да се прави само въ с. Бохотъ, или пѫ на прѣклонна възрасть, или както селянитѣ казватъ, „като наближи смъртьта.“ Едно такова завѣщание даваше по-голѣмата часть отъ имотитѣ на лицето при което завѣщательтъ е увѣренъ, че ще умре. Синътъ бѣше

само единъ, на когото се завѣщаваше и двѣ дъщери, на които се даваха по десетина декара земя, когато пъкъ на сина се даваше кѫщата и около 150 декара земя — ниви, лозя, ливади, бранища и др. Завѣщанието, написано на книга започваше така: „Во имя отца и сина и светаго духа, аминъ.“ И слѣдваше: „Азъ долоподписаний и пр. Свещенникъ не присѫтствуваше.“ Споредъ обясненията на дѣдо Иванчо Лазаровъ, отъ с. Бохотъ, такива завѣщания могатъ да правятъ и майкитѣ. Така направено завѣщанието не може да се оспорво отъ никого.

Рупчоско. — Писменни завѣщания (прѣписки) или устни ставатъ. Завѣщательтъ както му е волята, или на едного, или по равно на всички синове и дъщери и пр., прѣдъ свидѣтели и священика разпрѣдѣля, кому колко ще бѫде слѣдъ смъртьта му или и по-прѣди. И майката може да завѣщае тъй сѫщо своя имотъ. Такива случаи има.

Русенско. — Духовни завѣщания сѫ ставали и ставатъ, устни. Въ послѣдно врѣме почнаха да ставатъ и писменни.

Старо-Загорско. — По насъ правяха духовни завѣщания (диетикъ), а пъкъ въ селата при смъртни наставления и зарѫчвания или порѫчвания. Градскитѣ диетици биваха повечето писменни и ставатъ прѣдъ роднинитѣ на болния, който е още въ пълно съзнание и при правителственни чиновници, въ които се написва и излага завѣщанието подробно и завѣщательтъ се подписва, потвърдява.

Въ селата пъкъ напротивъ, и да ставатъ такива завѣщания, то е рѣдкость; болникътъ-завѣщатель, като усѣти присмъртния си часъ, привиква съ врѣме кмета, старѣйшинитѣ и други нѣкои отъ неговитѣ пò-вѣрни приятели прѣдъ него си и имъ прѣдаде устно или рѣдъкъ случай писменно, какво завѣщава на черковата, на училището—за нѣкоя нива, ливада, кория или друго, каквото обича, било че е безъ наслѣдници или и съ наслѣдници. Отъ тогава нататъкъ онова имане прѣминава върху общината за неинъ приходъ, на черковата или училището имъ. Въ селскитѣ устни бащини прѣдсмъртни завѣщания, нарѣчени *порѫчвания* или *зарѫчвания* се прѣвикватъ всичкитѣ синове, дъщери и чичове или зетьове, или братя и свой ближни възрастни роднини отъ мѫже и жени, съзнателниятъ тогава болникъ захваща да нарѫчва и порѫчва на синоветѣ му какво трѣбва да правятъ подиръ смъртьта му, да се не каратъ, а да се слушатъ и почитатъ, за братя, да се раздѣлятъ мирно и кротко, да се не

прѣпиратъ единъ други за туй и онуй, да се слушатъ и всѣки да си вземе дѣла, споредъ кому колко се пада. Тукъ бащата нарежда послѣдователно благословия и прокълва синоветѣ си и дъщеритѣ си, ако злоупотрѣбятъ неговитѣ поржчки или искривятъ неговитѣ наставление въ задължаването имъ сега какъ да направятъ при раздѣлването си. Подиръ това захваща всѣкиму отдѣлно да казва отъ най-голѣмия до най-малкия, кой какво да вземе.

Имуществото се завѣщава на едного само тогава, когато другиятъ синъ е прогнѣвилъ твърдѣ много баща си, или е направилъ такава голѣма пакость въ селото или махлата на града, гдѣто хората сж го принудили да се отрече отъ тоя си лошъ синъ, и нарочно въ такъвъ случай се прави завѣщанието, каквото непокорниятъ и натегналъ за срамъ и укоръ синъ на бащата, да се лиши и отъ самото му наслѣдие подиръ смъртьта му и да се не дава нищо дори и съ правителственна помощь.

И майката може да завѣщае своя си имотъ, по добрата си воля или на синоветѣ си, ако ги има, или на дъщеритѣ; но то твърдѣ рѣдко обичай е въ града, а пъкъ въ селата кажи, че никакъ не сжществува между народа. Завѣщанието на майката въ града разбиратъ повечето направено отъ нужда за да я гледатъ синоветѣ или дъщеритѣ, когато имъ прѣпише дѣла отъ имота си, а не отъ многото ѝ богатство направено съ завѣщание, за да не се каратъ синоветѣ и дъщеритѣ ѝ подиръ смъртьта ѝ. Този обичай отъ женско завѣщание рѣдко се случва въ народа.

Т.-Пазарджикъ. — Въ голѣмитѣ челяди никога не ставатъ завѣщания, защото всички членове на голѣмата челядь, (задругата) иматъ еднакво право на общия имотъ. Завѣщания правятъ само богатитѣ и отдѣлнитѣ хора. Завѣщанията ставатъ обикновено писменни.

Търнско. — Правятъ се завѣщания устно или писменно въ черковата или въ кжщи, въ присжтствието на свещеника, роднини и приятели, наскоро прѣди „умиралкуту“ или на „смъртния часъ“, а рѣдко по-рано. Завѣщанието съдържа волята на завѣщателя относително кому какво да се даде, било на законни наслѣдници или посторонни, трети лица. (Тукъ има дума, че единъ завѣщатель отъ признателностьта си къмъ едно трето лице, което при смъртьта на съпругата му заело 12 гроша потрѣбни за опелото ѝ, мжжътъ и да ималъ законни наслѣдници,

устно „на смъртния часъ“ му завѣщалъ отъ „своя малъ полувинуту,“ на която дѣйствителната стойность възлизала на повече отъ 20,000 гроша). До сега не е имало такова завѣщание, съ което бащата да е искалъ да лиши отъ наслѣдство нѣкого отъ синоветѣ си: „па не може и другояче: арно лошо и оно е чедо, требе иньему да се дадне нещо.“ — Не се помни тукъ да е имало завѣщание отъ жена.

Хасково.—По насъ духовни завѣщания, споредъ народа, въ старо врѣме се правяли, почитали и изпълняли. А сега такива завѣщания не се почитатъ, защото се казва, че завѣщанието и подареното не хващало мѣсто, прѣдъ сѫда, а продаденото и купеното хваща мѣсто. (Споредъ турската поговорка: башламакъ шерия гермесъ). За това по насъ кога иска да прави нѣкой завѣщание, той го прави подъ видъ на продадено и се направя всичко, споредъ закона за продадено, за здравина.*)

Въпросъ 82-й. *Скрито ли се правятъ завѣщанията или явно? Кой се подписва на тѣхъ и кога се считатъ за дѣйствителни? Иска ли се свидѣтели и колко? Иска ли да се подпише попътъ, старѣитѣ или не? Близо при смъртьта или по-напрѣдъ се правятъ? Кои се назначаватъ обикновенно да испълняватъ завѣщанието (душеприкащики)? Гдѣ се прави завѣщанието и отъ кого?*

Отговори.

Ахж-Челебийско. — Въ послѣднитѣ години поченаха да ставатъ и писменни завѣщания, които писватъ поповетѣ по приказание на умирающия.

Еленско. — Диетицитѣ се пишатъ съ свидѣтели. Тайно биватъ отъ лицата, на които се завѣщава; потвърдяватъ се отъ духовнитѣ началници, отъ испафитѣ. Завѣщанието може да бѫде собственорѫчно, подписано само отъ завѣщатели, или по безграмотность други го подписва, а той си удря пръстъ.

Казанлжшко. — Завѣщанията се правятъ по-често тайно и на тѣхъ се подписватъ: старѣитѣ, свещеника и нѣкои отъ роднинитѣ. За дѣйствителни се считатъ, когато има подписани и свидѣтели — честни и добри хора отъ махалата, но най

---

*) Види се, това е плодъ отъ едно голѣмо недоразумѣние. Нито турското нито каноническото право запрѣщаватъ завѣщанието.

здраво е подписано и отъ старѣитѣ, свещеника и отъ черковната община. Свидѣтели могатъ да бѫдѫтъ най малко двама души. Завѣщательтъ назначава за изпълнитель (душе-прикащикъ) когото си иска. Завѣщанието се прави у дома на завѣщателя, или у попа, или у свидѣтелитѣ, или най-послѣ прѣдъ общината.

Копривщица. — И писменитѣ и устни завѣщания се правятъ нѣкакъ-си тайно, т. е. гледа се да не се разчува изъ цѣло село. Писменитѣ се подписватъ отъ завѣщателя, а по нѣкога и отъ двама-трима свидѣтели. Обикновено завѣщанията се правятъ при тежко заболѣване, па и по рано, за да не кълнятъ послѣ наслѣдницитѣ завѣщателя, че не е си наредилъ още при живѣ, „да не му дигатъ коститѣ". За изпълнители на завѣщанието се назначаватъ най близкитѣ роднини на завѣщателя: братъ, чичо и пр.

Лѣсковецъ. — Безъ извѣстието на наслѣдницитѣ не струва прѣдъ сѫдъ нито писмено, нито устно завѣщание, сѫщо и ако тѣ не се съгласятъ на онова, което нарежда бащата. Когато се приготви всичко по завѣщанието, тогази гощаватъ свидѣтелитѣ. Когато по случай на завѣщанието и при живота на бащата се узнае, кому какво е разпрѣдѣлено, народътъ казва: баща имъ ги раздѣлилъ при живота, т. е. прѣди смъртьта. При това биватъ често свади, викове, обвинения, а нѣкога доде и до дигание рѫка, особено, когато бащата даде повечко на своя любимецъ синъ, нежели на другитѣ, тогазъ зематъ да викатъ: грѣхота е отъ Бога и срамъ отъ човѣцитѣ да гледа за едного повече и да люби едного, по-много отъ другитѣ си дѣца. — Таквазъ дѣлба трае нѣколко дена и когато се съгласятъ всички, тогава всички синове подписватъ завѣщанието, което безъ това не чини. Не се ли съгласятъ всички на разпорежданието, тогазъ бащата се отказва отъ завѣщанието си и казва: дѣлете се подиръ смъртьта, но прѣдъ турци и по конаци да не ходите, да не ми мѣсите кокалитѣ въ гроба.

Свидѣтели биватъ 2—3 знатни хора, а като свидѣтели обикновено сѫ свещеникътъ, старѣйшинитѣ и учительтъ, и тогава се дава особена вѣра на завѣщанието.

Македония. — Завѣщанията се правятъ, колкото е възможно, скрито, но не се може и съвсѣмъ, защото на нихъ трѣбва да подпишатъ и свидѣтели, махалскитѣ старѣи, кметътъ и ефимерията, и да се потвърдятъ отъ митрополията. Само тогава завѣщанията могатъ да иматъ законна сила. Послѣднитѣ се пра-

вятъ обикновено малко прѣди смъртьта на завѣщателя, три дни най-малко и до гдѣто послѣдния е умствено поне здравъ. Въ противенъ случай завѣщанието остава безсилно. Испълнители на завѣщанието се назначаватъ отъ самаго завѣщателя, който ги избира отпомежду най-довѣрчивитѣ. Тия документи се правятъ въ дома на завѣщателя прѣдъ поменатитѣ свидѣтели.

Забѣлѣжка. До прѣди малко врѣме у нашитѣ мѣста бѣше обичай, вмѣсто завѣщание, завѣщательтъ още при живота и въ пълно свое здраве, да свиква у дома си *табаханцитѣ*-табакчий еснафъ турци, прѣдъ които раздѣляше, завѣщаваше или продаваше имота си комуто щеше. Такова раздѣляне, завѣщание или мнимо-продаване считаше се отъ турското правосѫдие за законно и ненарушимо. Подобни дѣлби ставали. когато бащитѣ завѣщатели имали синове опорити и отдѣлни отъ себе, обикновено родени отъ първа жена, та постѫпяли сѫ по този начинъ, за да не теглятъ мѫки малкитѣ и некадърни дѣца, родени отъ втората, и ги осигурявалъ отъ покушенията и досаждания на първитѣ.

Плѣвенско.—Завѣщанията, споредъ дѣдо Иванъ Лазаровъ, отъ с. Бохотъ, трѣбва да се правятъ открито въ присѫтствието на свидѣтели и всичкитѣ наслѣдници безъ исключение, били тѣ отъ женски или отъ мѫжки полъ. Подписватъ се отъ завѣщателя и свидѣтелитѣ и влазятъ въ сила слѣдъ смъртьта на завѣщателя. Извършване на завѣщанието става най-малко десеть дни прѣдъ смъртьта на завѣщательтъ, иначе не се счита за законно. До влазянето му въ сила се пази отъ единъ отъ чичовеtѣ, прѣдпочита се най-стария, който слѣдъ смъртьта на завѣщателя, отваря завѣщанието въ присѫтствие на кмета или други лица и прѣдава на всѣки завѣщаното.

С. **Марково.** — Обикновено таквизъ книги ставали при кметството и за тѣхъ знаяли чорбаджията, че и попътъ трѣбвало да присѫтствува. За изпълнители на завѣщания не се знае нищо. Сѫщо не се знае за явни или тайни завѣщания.

Рупчоско.—Викатъ се свидѣтели (нѣкои отъ съсѣдитѣ), кмета, свещеника и ако завѣщанието е писменно подписватъ се на него, ако е устно, слѣдъ смъртьта на завѣщательтъ тѣ сѫ длъжни да се събератъ и да изпълнятъ волята на умрѣлия т. е. да спогодятъ наслѣдницитѣ. Завѣщание или прѣписка се прави много пѫти въ кѫщата на стопанина и то повечето близо при смъртьта му.

Русенско. — Въобще завѣщанията ставатъ тъй: завѣщательтъ направя едно голѣмо угощение на което поканва свѣщеника,

учителя (ако има), кмета, нѣкои отъ по първитѣ старѣйшини и всичкитѣ роднини — това бива въ повечето случаи близо при смъртьта — и прѣди да почнатъ да ядатъ, той прѣдъ всички, завѣщава имуществата си, като нарежда кому какво дава. И за това не ставатъ никакви писменни записки. Завѣщание направено по горния начинъ назадъ се не връща.

Който наруши завѣщанието си, се счита отъ народа като нечестивъ и лошъ човѣкъ.

Старо-Загорско. — Завѣщанията по насъ въ града не се правятъ скрито, а всѣки пѫть явно и прѣдъ хора познати на завѣщателя, като свещеника, пó близнитѣ роднини и комшии; и по селата — сѫщо, като съ прости порѫчвания и единъ видъ завѣщателни наставления, се правятъ явно и открито, безъ да има за какво да се скриватъ и държатъ тайно. На завѣщанията се подписватъ саморѫчно завѣщателитѣ прѣдъ събранитѣ лица и за да иматъ сила прѣдъ закона и властьта, ходятъ или ги занисатъ съ кола, талига, пайтонъ на самото управление и като си дадатъ думата на завѣщанието за вѣрна и точна, подписватъ се тамъ; потвърдява се завѣщанието съ правителственитѣ печати, както и съ подписитѣ на чиновници. Свидѣтелитѣ сѫ нуждни съ клѣтва да потвърдятъ думитѣ му, че сѫ истинни и не лѫже нито той (завѣщателя), нито тѣ. Затова сѫ потрѣбни най-много четирма или най-малко двама души. Необходимо и потрѣбно е да се подпише свещеникътъ, който го е изновѣдалъ и комуто най-напрѣдъ е открито и порѫчано да прави завѣщанието, както и старѣитѣ и кмета, защото инакъ безъ тѣхнитѣ подписи и потвърдявания, завѣщанието се счита незаконно и непризнато отъ властьта за истинско завѣщание и съ добра цѣль. Завѣщанията се правятъ близо до смъртьта, а най много, когато зематъ да се страхуватъ за живота на болника-завѣщатель и то именно най-рано до деня прѣди смъртьта му, или 20--15 или 7 дена прѣди умирането му и то гледатъ да е още по-раничко, каквото да го направи догдѣто е въ пълното си съзнание на ума, а не много късно та да не е въ състояние да разпореди и обясни всичко на редъ и послѣдователно едно по друго, както трѣбва за да не ставатъ отпослѣ кавги и неспоразумѣния помежду наслѣдницитѣ му. За изпълнители на завѣщанието тѣ назначаватъ обикновенно за такива на единъ баща найголѣмия синъ; на единъ завѣщатель безъ наслѣдници каквото покойния ни учитель Бенчо М. Друмевъ въ града, за таквизъ

назначи неговитѣ си роднини уйчовци, а пъкъ други чичовци, общинаре и други подобни лица, които иматъ сила и влияние, както помежду народа, тъй и прѣдъ правителството за да можатъ да настоятъ да изпълнятъ завѣщанието му споредъ поржчванието на завѣщателя.

Завѣщанието се прави въ кжщата на завѣщателя или отъ свещеника, или отъ учителя, или отъ единъ отъ тѣхнитѣ и негови роднини, които разбиратъ пакъ отъ тая работа; то му се прочете изново, разясни всѣко нѣщо, споредъ желанието, исканието и казванието му, тогава се потвърди отъ двама свидѣтели и слушатели, които съ наслѣдникътъ отиватъ, повикватъ кмета и двама трима отъ старѣитѣ, прочете се прѣдъ него и прѣдъ тѣхъ съдържанието, подпечата се съ печатитѣ имъ и се поднесе на правителството за потвърждение, припознаване и полагане въ изпълнение.

Т.-Пазарджикъ.—Завѣщанията ставатъ писменно. Свидѣтели биватъ 4, и обикновенно свещеникътъ, учительтъ и старѣйшината. Подиръ това завѣщанието потвърдява духовната власть.

Трънско. — Явно се правятъ завѣщанията. Ако завѣщательтъ е „грамотенъ“ онъ *требе* да се подпише па „до ньега попътъ и другитѣ първенци и нѣкои роднини“. *Трѣбватъ* по-вече свидѣтели, въ числото на които *непрѣмѣнно трѣбва да е и попътъ*, защото „од повече глава не боли“. Писменното завѣщание се дава за пазене у свещеника (селски) или нѣкой добръ приятель на завѣщателя (в. отг. на в. 81).

Хасковско.—Ако нѣма прями или ближни наслѣдници, то завѣщанието се прави *явно*, ако ли има тогава става *тайно* (скришно). Ако завѣщанието е правено на животъ и съ здравъ умъ то хваща мѣсто, ако ли е по смърть или съ не здравъ умъ, не хваща мѣсто.

Въпросъ 83-й. *Какви обязаности иматъ синоветѣ на завѣщателя, към жена му, дъщеритѣ и пр. (да ги хранятъ до смърть, да оженатъ сеститѣ и пр.)?*

Отговори.

Еленско.—Синоветѣ подиръ смртьта на баща си трѣбва да гледатъ майка си и да оженятъ сеститѣ си.

Казанлжшко.—Обязаноститѣ на синоветѣ на завѣщателя сж: да гледатъ старитѣ до смърть, да гледатъ, настояватъ и

оженватъ по малкитѣ си братя и сестри (ако има такива). Тъзи длъжность по нѣкога се вписва въ завѣщанието и тогазъ има по-голѣма сила, но е достатъчно да е изрѣчена прѣдъ попа и прѣдъ свидѣтелитѣ.

Копривщица. — Синоветѣ до като сж въ бащината си кжща сж длъжни да гледатъ майка си и да изженатъ сестритѣ си на общи разноски, а като се отдѣлятъ, то всичка грижа остава, както за гледание на майката, така и за женене сестритѣ, върху най-малкия, който остава въ кжщи, а другитѣ никакъ се не мѣсятъ.

Македония. — Синоветѣ на завѣщателя, или които и да сж ония, върху които завѣщава имуществото си, длъжни сж, слѣдъ смъртьта му, да гледатъ жената му до старость, като майка, да омжжатъ дъщеркитѣ му и пр.

С. Марково. — Голѣмитѣ братя сж длъжни да „прѣгледватъ“ по-малкитѣ си братя и да се грижатъ за сестритѣ, до гдѣто „прифтасатъ“ да ги оженятъ. Тѣ сж длъжни да приготвятъ за тая цѣль дрѣшки и да прѣсрѣщнатъ свадбата.

Плѣвенско. — Синоветѣ на завѣщателя сж обязани да отгледатъ малолѣтнитѣ дѣца, ако има такива и оженатъ; сжщо да гледатъ майката, до дѣто е жива. Това изрично трѣбва да се споменава въ завѣщанието и лицето, на което се завѣщава е длъжно да се подчинява на разпорежданията, вписани въ него.

Рупчоско. — Ако синоветѣ получатъ имота по завѣщанието, тѣ сж длъжни да оженатъ сестритѣ си, ако иматъ такива и да гледатъ майка си, баба си, дѣда си, ако иматъ живи такива.

Ст.-Загорско. — Синоветѣ на завѣщателя иматъ тѣзи обязаности и длъжности: да гледатъ майка си до животъ и да ѝ даватъ редовно отъ дѣла по завѣщание или наслѣдие, а сестритѣ си да изгледватъ, да изхранятъ, оженятъ и най-послѣ да имъ се прѣдаде и тѣхния дѣлъ отъ бащино наслѣдие въ пари или движимо и недвижимо.

Трънско. — Да я хранятъ до смърть, а сестритѣ си да „оружатъ съ дари“ и да ги оженятъ у добри домове. („Домъ се гледа, а момче не се гледа“).

Хасковско. — Синоветѣ на завѣщателя иматъ обязаности: да изпълняватъ завѣщанието на баща си, като: да хранятъ до смърть жена му, да оженятъ сестритѣ си и пр.

Въпросъ 84-й. *Може ли мжжътъ, като нѣма дѣца, да завѣщае имота си на жената, и ако може не искатъ ли да развалятъ това завѣщание родителитѣ на мжжа?*

Отговори.

Еленско. — Мжжъ безъ дѣца и да иска не може да завѣщае всичко на жена си, когато е тя бездѣткиня. Таквозъ завѣщание се разваля.

Казанлжшко. — Мжжътъ, кога нѣма дѣца, може да завѣщае имота си на своята жена. Родителитѣ или роднинитѣ искатъ, но като видятъ, че не може, кога е направено добрѣ, само заплашватъ жената, че ще могатъ да го развалятъ, та да имъ даде една часть доброволно.

Копривщица. — Мжжътъ, който нѣма дѣца остава на жена си кжщата и нѣкое добиче, а другитѣ имоти завѣщава на роднини, училището, черквата, но не се изключва обаче отъ завѣщанието и жената. Родителитѣ на мжжа не сж се опитвали да развалятъ завѣщанието на сина си, нито пъкъ родителитѣ на жената — за да земе дъщеря имъ повече.

Македония. — Всѣкой стопанинъ може за завѣщае имота си, не само на жена си, а и комуто ще; но дали родителитѣ му ако има могатъ да оспорẏватъ завѣщанието или не, то знаело и знае само турското правосждие.

С. Марково. — Мжжътъ може да завѣщае каквото ще на жена си, както може да ѝ арижe или да ѝ припише. (Отговарячътъ се вижда, че нѣма ясно понятие за разликата между приписването и завѣщанието).

Плѣвенско — Мжжътъ нѣма право да завѣщава на жена си цѣлия имотъ, ако нѣма дѣца; а само половината отъ него. Другата половина остава въ полза на неговитѣ родители, ако има такива. Нѣма ли такива — може да ѝ завѣщае цѣлия си имотъ, ако е припечеленъ отъ него, но ако имота му е даденъ отъ наслѣдство, то половината отъ него остава за въ полза на братята и сестритѣ му.

Рупчоско. — Като нѣма дѣца, мжжътъ завѣщава имота на жена си; много пжти той ѝ дава нѣкой записъ, обезателство, за че е получилъ отъ нея нѣкоя сума, или просто че ѝ е продалъ еди кой си имотъ и зелъ стоймостьта му, за да не могатъ братята, сестритѣ и родителитѣ му отпослѣ да търсятъ

наслѣдство и остане жената безъ нищо. Такива завѣщания бездѣтни хора винаги си правятъ приживѣ.

Старо-Загорско. — Мжжътъ може да завѣщае имота си на жената, кога нѣма дѣца, макаръ да има братя и сестри за близни наслѣдници. Това завѣщание на мжжа става само тогава, когато е той отдѣленъ много врѣме отъ баща си. Ако е при баща си и иска да завѣщае дѣлъ на жена си, това невѣрватъ и да става, та и да става, то се счита за необичайно и се разваля отъ бащата или синоветѣ му, братя на покойника.

Трънско. — Понеже всѣка семейна двойка се счита найгрѣшна, ако не остави подиръ себе си чада, то още въ първитѣ години на съпружеството си гледатъ да усиновятъ нѣкое дѣте, затова не се е случвало подобно завѣщание.

Хасково. — Мжжъ, кога нѣма дѣца, може да завѣщае имота си на жената. И ако се направи като продадено, то неможе да го развалятъ родителитѣ на мжжа.

Въпросъ 85-й. *Какъ се отнасятъ наслѣдницитѣ и роднинитѣ на завѣщателитѣ, къмъ тѣхната воля, т. е. изпълня ли се както си е завѣщанието или се оспорва? Ако се види, споредъ народното възрѣние, че завѣщанието не е право, то счита ли се за развалимо?*

Отговори:

Еленски. — Завѣщанието не се пази, когато се вижда, че то не е на мѣсто.

Казанлжшко. — По нѣкогажъ се оспорява завѣщанието, но повечето пжти се изпълнява точно. Сега не добрѣ възпитанитѣ синове не изпълняватъ устното завѣщание, което бащата е направилъ при смъртьта си за въ полза на малкитѣ синове' или дъщери. Счита се за развалено споредъ народното възрѣния, онова завѣщание, което само по себе е направено неформално т. е. направено само между завѣщателя и лицето на което се завѣщава.

Копривщица. — Наслѣдницитѣ се отнасятъ съ голѣма почить къмъ волята на завѣщателя, като къмъ нѣщо свещенно и непрѣкосновенно. Никой нѣма право и не го нарушава. Даже при очевидна несправедливость завѣщанието не може да се развали, а се счита като законъ. Изключение се прави само, кога завѣщателя е явно умоповрѣденъ.

Македония. — Наслѣдницитѣ роднини на завѣщателя се отнасятъ къмъ неговата воля съразмѣрно съ приятностьта или неприятностьта на условията, прѣдписани въ завѣщанието, т. е. ония отъ наслѣдницитѣ, на които се завѣщало по-голѣма часть отъ имуществото, разбира се, се съгласяватъ съ волята му и съ поставленията на завѣщанието, а ония, на които се завѣщало или малко или нищо, тия не се съгласяватъ никакъ, негодуватъ, роптаятъ, оспоряватъ го и искатъ, ако имъ бѫде възможно, да го развалятъ. Но, ако завѣщанието е направено правилно и законно, както го по-горѣ описахме, всичкитѣ имъ усилия оставатъ безплодни и суетни. Макаръ и каквото да се вижда споредъ народното възрѣние, то си остава неразвалимо.

С. **Марково.** — Ако завѣщанието не се намѣри за редно и пѫтно гледатъ да го развалятъ. Народътъ не гледа съ добро око на такива криви харизми и когато сѫ написани на книга.

Плѣвенско. — Всичкитѣ наслѣдници сѫ длъжни да се подчиняватъ на разпорежданията на завѣщанието, безъ да иматъ право да го оспоряватъ, макаръ, споредъ народното възрѣние, и да се счита, че не е право, тъй като въ такивато завѣщания се изразявала волята на оногова, който е ималъ най-голѣмо право да располага съ имота. Въ случая се явява между селянитѣ питанието: „Ами ако бащата продадѣше всичкия имотъ и го изядѣше, какво щѣше да вземашъ тогава?...“

Рупчоско. — На криво изпълнено завѣщание, на не изпълнено завѣщание въобще, народа гледа не добрѣ. „Сирацки хакъ изйда“, „сирацки сълзи стигатъ“, „чувай се отъ сирацки хакъ“ и пр., казва народътъ. Завѣщанието се счита развалимо и се разваля нѣкога такова завѣщание, ала ако не е писменно.

Старо-Загорско. — Наслѣдницитѣ и роднинитѣ на завѣшателитѣ се отнасятъ къмъ тѣхната воля споредъ прѣдписаното въ завѣщанието и гледатъ да се изпълни то точно; но по нѣкога, когато се случи да е направено съ пристрастна цѣль и безъ знанието на единъ отъ по ближнитѣ роднини или синъ, по чужбина или неизвѣстность, тогава се оспорява завѣщанието и се иска да се направи нѣкое промѣнение въ нѣкои членове или пъкъ най-послѣ правятъ заявление до правителството, та осуетяватъ завѣщанието, или стане нѣкакво си измѣнение или промѣнение въ него.

Трънско.—„Криво-право бащата кико е *поручилъ* тъка че буде, оти одъ *предсмрътну думу* нищо по тежко нема“. „Тъка му речено да живѣе: безъ бащинию“.

Хасковско.—Въ старо врѣме, наслѣдницитѣ и роднинитѣ на завѣщателитѣ се отнасяха съ страхъ Божий и съ почитание къмъ тѣхната воля. Така и сега нѣкои добри синове и наслѣдници почитатъ и изпълняватъ волята бащина си; напр. чорбаджи Христодуловитѣ синове въ града ни Хасково, изпълниха, каквото завѣща добрий имъ баща на животъ, за църкви, училища, сиромаси и пр. Тий го изпълниха, съ усърдие и благодарение до конецъ, по смъртьта му. Ако се види, споредъ народното възрѣние, че завѣщанието не е правилно, то се счита за развалено.

Въпросъ 86-й.—*Кой пази имота слѣдъ смъртьта на бащата, кога дѣцата сж малки? Описва ли се тоя имотъ и отъ кого? Може ли синъ или други наслѣдникъ да се отрече доброволно отъ наслѣдството и защо? Може ли да се отрече за това, че бащата има повече дългъ, отъ колкото стока?*

Отговори.

Ахж Челебийско. — Слѣдъ смъртьта на бащата, ако дѣцата сж малки, управлението на ступанството зема майката, догдѣ отхрани, отгледа, разглави и разжени синове и дъщери. Послѣ бащиното имане се раздѣля, както горѣ се каза.

Отъ наслѣдство никой неможе да се отрече, по причина на по-голѣмъ борчъ останалъ отъ баща.

Еленско. — Който сѣда на стоката, той плаща бащина борчъ. Който се откаже отъ бащина стока, не плаща данъци.— Имотътъ на сирачета пази майка или васията имъ.

Зап. България. — Слѣдъ смъртьта на бащата кога дѣцата сж малки, у кжщата ще има или чича, или по-старъ братъ или жененъ синъ; они чуватъ имота на дѣцата, казва дѣдо Стоянъ отъ Камено Поле. Ако ли нѣматъ и тѣ отидатъ съ майка си при втори баща, отчувътъ имъ работи и управлява имотитѣ имъ, докато станатъ пълнолѣтни, но тѣ нѣматъ право да искатъ, като пораснатъ, наемъ отъ отчува, защото той ги е пазилъ хранилъ и отгледалъ. Ако е имало жива стока, отчувътъ трѣбва да я върне на дѣцата, но понеже стоката душа носи и

може да умре, за най-добрѣ се счита стоката да се продаде и паритѣ да се дадатъ на единъ отъ чичоветѣ, да ги пази безъ лихва.

Ако отчувътъ е дошелъ на кѫща, тогава, като порастнатъ дѣцата, тѣ нѣматъ право да дирятъ отъ него, а отъ майка си онова, което е останало отъ баща имъ. Обикновено, въ такива случаи, чичоветѣ се намѣсватъ за да запазятъ имота на дѣцата.

Казанлѫшко. -- Следъ смъртьта на бащата, кога дѣцата сѫ малки, имота се пази отъ майката или настойника.

Този имотъ се описва отъ общината или отъ сѫдията. Синъ или другъ наслѣдникъ не може да се отрече отъ наслѣдието, ако е отдѣленъ рано отъ баща си и е спечелилъ много богатство, та иска доброволно да отстѫпи на братията си всичкото наслѣдство; но има и такива, които, колкото и да сѫ богати, вэематъ най-малкия късъ отъ това, що имъ се пада дѣлъ отъ баща имъ, като казватъ: „Бащинията е благословено нѣщо и азъ обичамъ баща си, и азъ желая да си наумявамъ за него или да се хваля съ него, колчимъ видя това, що съмъ взелъ за наслѣдство отъ него“ и други такива.

Синътъ може да се отрече отъ дѣла си, ако дългътъ на бащата е по-голѣмъ, но това се не гледа съ добро око отъ народа, който казва: „и нищо да имъ се не падне отъ бащата, пакъ трѣбва да не оставятъ да лежи и пъшка въ гроба съ *борчъ* (дългъ). Защо единъ баща храни и гледа? Не стига ли, че е отхранилъ синъ или дъщеря, като планини?“

Копривщица. - Следъ смъртьта на бащата, когато дѣцата сѫ малки, имотитѣ се управляватъ отъ майката, съ съдѣйствието на нѣкои отъ близкитѣ роднини и то повече роднини отъ женска страна. По никой начинъ не може нѣкой да се откаже отъ наслѣдството, защото наслѣдодательтъ има повече дългъ, а сѫ длъжни да го изплататъ. Счита се, че тѣ поругаватъ и оскърбяватъ паметьта на баща си, ако не сѫ го изплатили. Най малкия синъ, ако е останалъ самъ въ кѫщата при смъртьта на баща си, той изплаща и дълговетѣ.

Македония.—Следъ смъртьта на татко, който би оставилъ невъзрастни дѣца, имота се изписва отъ правосѫдието, което послѣ поставя опекунъ майката имъ или най-близкенъ нѣкой роднина. Народътъ обаче старае се да крие отъ правосѫдието подобнитѣ смърти и да отбѣгва отъ изписването имотитѣ на такива сирачета, по самата причина, че то разбира, какво цѣльта на изписвачитѣ не е друга, освѣнъ да скубятъ отъ сирацитѣ, при

лишението на баща имъ, още съ нѣкоя лиричка за *„ондалъкъ“*, а никакъ не се обрѫщатъ да видатъ или да изпитатъ нѣкога, що ли е станалъ изписаний отъ тѣхъ сирашки имотъ, запазилъ ли се е, порастълъ ли е, или се е разпилялъ и пропадналъ?

Синъ на умрѣлъ баща може да се отрѣче отъ татковото си наслѣдство и отъ дълговетѣ му само тогава, когато той е билъ отдѣленъ отъ него много врѣме прѣдъ смъртьта му и да е заявилъ това официално. Инакъ отрекли би се отъ бащинитѣ длъгове синоветѣ на всичкитѣ несъстоятелни и задължели съ дългове родители.

Марково.—Едно врѣме роднинитѣ скупомъ пригодяваха за имота на останалитѣ сирачета. Имаше и *„васия“* (настойникъ), който се назначаваше отъ кадията и който пригодяваше за сирацитѣ. Майката можела да бѫде васийка, ако е прокопсана, ако ли е била разсипница — не може. „Василикъ не можелъ да се възложи на жена, която за 100 др. вино давала ока вълна“. Добрата васийка трепери надъ останалото сирашко имане, не се жени и прибира всичко за дѣцата си.

Имотътъ, обикновенно, се описва отъ кметството.

Случава се, та нѣкой синъ, или други наслѣдникъ се откаже отъ бащинията си, защото има и на врѣме се отдѣлилъ безъ да получи, или като е получилъ малъкъ дѣлъ. На такъвъ ще заколятъ овца за да го нагостятъ. Но сега таквизи „ахмаци“ вече нѣма, сега се трѣпятъ за имотъ и не се отказватъ отъ него.

Не може да се отрича никой отъ бащиния, защото имало бащинъ борчъ да плаща. Такъвъ синъ се счита за „паратикъ“.

Плѣвенско. — Имотитѣ, слѣдъ смъртьта на бащата, ако има малолѣтни се пазятъ, отъ майката подъ прямия контролъ на стрикитѣ—чичоветѣ. Това е било до 15 години. По-послѣ е започнато да се устроява настойничество. По-рано имотитѣ не сѫ били описвани, но слѣдъ уреждане настойничествата и въ селата, всичко се извършва споредъ прѣдписанията на закона.

Отричане отъ наслѣдство се допуска, ала наслѣдницитѣ сѫ длъжни да платятъ дългътъ на бащата, макаръ и да сѫ се отрекли отъ наслѣдството. Именно това е дало поводъ щото отричане отъ наслѣдство да не се срѣща нигдѣ въ селата.

Рупчоско. — Имота се пази, ако дѣцата сѫ малки, отъ братията и жената на умрѣлия, или негови сѫсѣди и роднини, опрѣдѣлени отъ властьта или отъ роднинитѣ, но жената на умрѣ-

10*

лия винаги участвува и тя. Имота въ такъвъ случай се описва отъ властьта. Всѣки може доброволно да се отрече отъ наслѣдство, ако пожелае да остави своя си дѣлъ, или на всичкитѣ си други братя или само на едного отъ тѣхъ, комуто си ще той. Може да се отрече и тогава, когато бащата има повече дългъ, отколкото стока, обаче такива случаи се гледатъ не добрѣ отъ народътъ. Добъръ е, почтенъ синъ е тоя, който поеме дългътъ на баща си, безъ да гледа има ли срѣщу него имотъ.

Старо-Загорско. — Когато единъ баща умре и остави малки дрѣбни дѣца още недостигнали до женидба, имота му се пази отъ майката или отъ по-голѣмото ѝ момче или отъ чичовет̃ѣ, догдѣто пристигнатъ отъ правителството хора нарочно отредени отъ сѫдилището за тая работа — *кадийскитѣ*. Тѣ, като дойдатъ въ кѫщата на покойника, въ село било или въ градъ, извикатъ кмета и старѣйшинитѣ, разпитатъ за смъртьта на покойника, както и за какво движимо и недвижимо имущество е оставилъ на сирацитѣ, които зематъ подъ покровителството си и захванатъ та имъ опишатъ отъ край до край всичкия движимъ и недвижимъ имотъ, правятъ наддавания на кѫщнитѣ потрѣбности за да достигнатъ една по горна цѣна и да зематъ по-много ресимъ. Слѣдъ описването на тоя имотъ раздѣлятъ на сирацитѣ кому какво се пада и имъ даватъ по една пусула за получването ресимъ, както и кому какво се пада да земе отъ бащиното си имане, слѣдъ достиганието имъ на пълнолѣтие, за да си зематъ паритѣ или отъ опекуна (васията) или отъ сирашката каса, ако стоката имъ се е разпродала, а паритѣ внесени въ нея каса, съ лихва додѣ порастнатъ и станатъ пълнолѣтни. Слѣдъ това кадийскитѣ си отиватъ и, подиръ мѣсецъ врѣме или два, изпраща имъ се *касáмъ* — единъ видъ правителственно владало, въ което е описанъ цѣлия имотъ подробно и кому какво се пада да си земе, придруженъ и съ частни малки книжки означаващи дѣловетѣ на наслѣдницитѣ. Тѣ биватъ толкова колкото сѫ сирацитѣ, но всичко това като бѣше на турски езикъ и малцина му се разумѣваха, нарѣдко се изпълняваше отъ наслѣдницитѣ, отъ които най-голѣмиятъ употрѣбяваше своето по-силно право върху другитѣ и се разполагаше всѣкога на тѣхенъ гръбъ, като пъленъ господарь на цѣлото наслѣдство, додѣто се породѣше умраза и несъгласие помежду имъ и се отнасяха до правителството за обща раздѣла изново на наслѣдството имъ.

Синъ или дъщеря може доброволно да се отрече отъ бащиното си наслѣдство само прѣдъ кадийскитѣ, които нарочно то-

гава питатъ и разпитватъ за точното число на наслѣдницитѣ на покойния, за да не се сърдятъ отпослѣ, че не имъ приписали дѣлъ или дали отъ бащино наслѣдие. И отреченитѣ прѣдъ тѣхъ и прѣдъ кмета и старѣитѣ, не получаватъ вече дѣлъ отъ наслѣдието. Подиръ врѣме тѣ и да искатъ чрѣзъ правителството да освоятъ нѣкакъвъ дѣлъ, не сполучватъ.

По нѣкога единъ наслѣдникъ може да се отрече отъ бащиното си наслѣдие, когато баща му е оставилъ извънъ мѣрката борчъ и имането му не стига да го покрие; то тогава се продава на мезатъ и се заплаща на заемодавцитѣ колкото имъ достигне. Нѣкога пъкъ синоветѣ се задължаватъ послѣдователно едно по друго за много години да го плащатъ, догдѣто го изплатятъ и едвамъ се отърватъ отъ него, ако сполучатъ, ако ли не сполучатъ, той се изплаща слѣдъ синовната смърть отъ синоветѣ, които сж били единъ видъ роби и сж били длъжни за борча да работятъ. Това става въ много крайни случаи; но го има въобще по всички села на Старо-Загорската околность.

Трънско. — Задругата: братята или чичоветѣ на покойниковитѣ дѣца сж *естественни* настойници и не се прави никакъвъ описъ; но въ отсжтствие на такава задруга, дѣцата „се раздаваю по човеци да ги ране за исавъ“, покжщнината, „посугето“ се „чуваю за децата къга порасту“, а „лебътъ“ и другата *стока* („добичина“) се разпродава и полученитѣ пари се спазватъ за тѣхъ; недвижимитѣ имоти („малътъ“) се дава за тѣхна смѣтка „пощо защо — нѣкъга само за даваниюту — подъ кирию“. Тази работа вършатъ така нарѣченитѣ „*тутари*“. Не се помни случай когато нѣкой наслѣдникъ да се е отрекълъ отъ наслѣдство: „кой че се отрече отъ бащу, та и одъ бащинию“, „бащинъ борчъ не гине“, „старъ плетъ се скапуе, а бащинъ борчъ не“.

Хасковско. — Слѣдъ смътьта на бащата, когато дѣцата сж малки, имота пази майката или настойника (васията).

Тоя имотъ се описва, или отъ общината или отъ сждията. Синъ или другъ наслѣдникъ може да се отрече доброволно отъ наслѣдството, ако отъ врѣме дѣленъ отъ баща си, та си е прибавилъ отдѣлно и доволно стока, и не ще да разплаква братята си.

Сжщо може да се отрече нѣкой и за това, кога бащата има повече дългъ (борчъ) отъ колкото стока.

Въпросъ 87-й.—*Може ли нѣкой при-живѣ да подари (харижe) комуто ще нѣщо (кѫщи, ниви)? Какъ става това даряване? Може ли да се повърне даряването и кога? Има ли у васъ обичай при-живѣ да се дари нѣщо на черкова, училища и пр.?*

Отговори.

Ахж-Челебийско. — Ако по нѣкоя домашна нужда, бащата поиска да ожени сина си, прѣди послѣдния да си е устроилъ ново стуланство, той му прѣписва при-живѣ кѫща или половина кѫща и ниви или градина. Това послѣ смъртьта на бащата не влазя въ общото бащово имане.

Еленско. — Даренье при-живѣ може да стане. То се извършва чрѣзъ обикновенна, фиктивна продажба. При-живѣ се дава подаръкъ на училища и на еснафки каси. Прим. X. Кръстевата воденица, часть отъ която е завѣщана на училището въ Елена прѣди 60 години (около 1830 г.). Но тази продажба е станала върху едно частно лице, защото турското правителство не допускало да се издаватъ тапии (владала) върху юридически лица (еснафи, настоятелства, общини).

Западна-България. — Подаряванье имотъ на едно дѣте може да стане по два начина: 1) или по завѣщание, или по начинъ на харизванье. По други начинъ дѣте, до като е живъ бащата, не може да добие имотъ. Дѣдото въ сѫщата смисъль на думата обича внуката или внукинята си и на смъртния часъ казва: „слушайте, синко, котела съ надписа давамъ го (харизвамъ) на Петка или на Стоянка (внукъ или внукиня) да му е прòсто (простено) и благословено!“ Туй е завѣщано, защото котелътъ ще се даде на Петко или на Стоянка, слѣдъ смъртьта на дѣдо му, когато той бѫде погребанъ и когато му положатъ четиридесеть. Бабата (пакъ въ сѫщата смисъль на думата) обича унуката си Стоянка (който ѝ е билъ първъ унукъ) и, като легнала болна, виква унучето си, бръква подъ възглавницата, дѣто е тя приготвила, и му казва: „цѣлувай ми рѫка!“ Унучето цѣлува рѫка въ и сѫщото врѣме въ рѫката му останалъ или покоснякъ. или гривни, или обици, или друго сребрено или златно нѣщо. Туй е „аризано“.

Както котелътъ по завѣщание, тъй и гривнитѣ по харизванье,—сѫ личенъ, имотъ, собственность на Петко или Стоянка, защото

тѣмъ сѫ дадени. Нѣма съмнѣние, че тия нѣща ще ги вземе майката или бащата, защото Петко и Стоянка сѫ дѣца и то тѣхни дѣца.

Бащата или майката би трѣбало да ги чува, да ги кѫта, и да ги прѣдаде на Петко, или на Стоянка, когато се тѣ оженятъ. Но бащата продалъ котелътъ или гривнитѣ. Нито Петко, нито Стоянка иматъ право да тражатъ отъ баща си туй свое имущество. „Баща е; тѣ сѫ негови, негово е и тѣхното имущество; а да тражи ли и той отъ тѣхъ да му повърнатъ, що е похарчено по нихъ“.

Казанлѫшко. — Всѣкой може да харижe на животъ комуто ще отъ имота си като лозе, нива, волъ, крава и пр. и, споредъ народа, неможе да се повърне харизаното. Само тогазъ може да се развали (казватъ старитѣ) когато този, комуто е харизано нѣщото, не го почита, или пъкъ не почита харизвателя.

По насъ има обичай да се подарява на църква и училища още на животъ, но то се взема писменно, инакъ много пѫти се разваля.

Копривщица. — Всѣки може при живота си, комуто обича, да подари нѣщо отъ имотитѣ си прѣдъ нѣколко души махалени и дарения имотъ не може вече да се повърне. Подаряватъ разни движими имоти на черковата.

Лѣсковецъ. — По случай на смъртьта си, нѣкои оставятъ жито, вино и пари, а нѣкои и кѫсъ земя за своята душа и за други душеспасителни цѣли.

Македония. — Всѣки може да подари своето нѣщо, нива, лозе или друго, комуто ще. А това етэ какъ става: подарительтъ зема съ себе оногозъ, комуто ще подари имота и, заедно съ двама трима свидѣтели, отвежда ги на подаряваното мѣсто. Тамъ, като обиколи цѣлото мѣсто, показва имъ първо отъ кѫдѣ до кѫдѣ е негова собственность. Послѣ, като се обърне къмъ свидѣтелитѣ, изповѣда прѣдъ нихъ, че това мѣсто подарява ономува, комуто казахме, като и той присѫтствува, и че за напрѣдъ да познаватъ мѣстото за собственность на новия господарь. За посигурно въ такъвъ случай, подарительтъ изважда и тапия за подареното имущество върху името на оногози, комуто го подарява. Такива подарявания често ставатъ особно на църкви и мънастири. А може ли подареното да се върне назадъ или не, не мога да отговоря, тъй като не зная нѣкой подобенъ примѣръ; едно само мога да кажа, че когато подари нѣкой едно нѣщо, та послѣ

по врѣме поиска да си го земе назадъ, счита се отъ народа за срамно нѣщо и такъвъ подаритель се прѣкорява съ думитѣ: *„давалецъ-питалецъ“*.

с. Марково. — Всѣки домакинъ може на живота си да направи каквото ще приписване или харизма и да отдѣли харизаното Никой нѣма право да му се сърди за това.

Харизмата на черкова, на мънастиръ, или други богоугодни заведения се нарича „завѣсъ“ (въ Рупчоско) или „оброкъ“ (въ Марково и Изворъ).*) Разказвачътъ ми обяснява, че завѣсътъ и оброкътъ били най-обичайнитѣ харизвания въ при—родопскитѣ села. Разболѣе ли се нѣкой, обрича се една риза на нѣкой мънастирь, едно агне, едно кило храна, оброкътъ се носи на оная черква, или на оня мънастирь, на който е обреченъ. Въ тукашнитѣ села, прѣдпочита се Бачковскиятъ мънастирь св. Богородица. Когато се каже, че оброкътъ е за св. Богородица, разбира се за храма на св. Богор. въ Бачковскиятъ мънастирь.

Между хàризмитѣ (пожертвования, подаряванията) има една много любопитна и за която азъ първи пѫть узнавамъ отъ непосрѣдственъ изворъ въ Марково. То е харизмата за душа, нарѣчена „облачане“.

Облачането е единъ много разпространенъ обичай и състои въ слѣдньото: всѣки, колкото се може, приготвя катъ дрехи, цѣло облѣкло: риза, гащи, елѐкъ, долама, поясъ, гугла, чорапи, освѣнъ това прибавя хлѣбъ, една стовна съ вода, бъклица съ вино, саханъ пъленъ съ манжа, лъжица, рогозка и възглавче. Като приготви тѣзи нѣща счита се, че е готовъ да направи обичая.

Облачането става при цѣлъ редъ обрядности, при които угощението и благословиитѣ играятъ най-важната роль. Лицето, което е опрѣдѣлено да бѫде облѣчено, се повиква нà-гости въ опрѣдѣленъ день, а наедно съ него и нѣкои негови близки, както и такива на тогози, който облача.

Деня на облачането се избира обикновенно прѣзъ коледни или велики пости, особно прѣзъ страстната недѣля.

Слага се софра съ „лябъ“ и гозби за гощаване.

Присѫтствующитѣ сѫ единъ видъ свидѣтели. На първо мѣсто е попътъ, който съ свѣщь въ рѫка прочитва извѣстна молитва, благославя трапезата и се почва гощаването. Всички

*) Завѣсъ е вързаната и покачената прѣдъ икона монета—бѣлѣгъ, който напомня оброка. Оброкъ е самото обречено нѣщо, което ще се подари (риза, агне, овенъ, кило жито).

държатъ свѣщи когато се пѣе „ляба“ и сетне на софрата по възможность всички си държатъ свѣщьта въ „ржки“, додѣ изгорятъ. Лицето, което облача, казва въ присжтствие на свидѣтелитѣ: „Тия дрехи и шейови, които ти дарявамъ, на тоя свѣтъ сж твои, на оня свѣтъ сж мои“ или: „на този свѣтъ ваши, а на оня мои“. Това се казва три пжти.

Захваща се яденето и напивкитѣ. При това всѣки напивачъ се обръща къмъ облачвача и го благославя съ това благопожелание: „да ти е видяно на оня святъ.“

Облачане е длъженъ да направи всѣки, който може и кога може. Облачвачътъ се кани много пжти, но не сколасва да направи дълга си. Той умира. Тогази облачането правятъ неговитѣ близки, които сж останали и обикновенно го правятъ на 40-тинитѣ, на 6-тѣ мѣсеци, или на годината отъ смъртьта му. Но това трѣбва да стане, защото инакъ на оня свѣтъ „нѣма да му е видяно“.

Много пжти биватъ облачани мжжъ и жена наедно. Именно домакинътъ облача мжжа, а домакинката жената; винаги се гледа обаче щото облачанитѣ да сж по-млади на възрасть отъ облачвачитѣ. Зарадъ това облачанитѣ, повечето пжти сж момчета или момичета.

Всѣки, който може, е длъженъ да направи облачане. Това за неговата душа, а за душата си всѣки е длъженъ да помисли. И десетъ ката дрехи да е давалъ нѣкой, пакъ е длъженъ да помисли за облачане.

Момичетата се облачатъ главно отъ невѣститѣ прѣди вѣнчаването. Утрѣ ще стане вѣнчаването, днесь булката приготвя дрѣхи, свика опрѣдѣленото си другарче момиче и други приятелки, харизва му дрѣхитѣ, що му е приготвила, слага софра и пр., както се изложи по-горѣ.

На запитването защо го прави това булката, „невястата“ — отговори ми се, защото сега тя е най-олеснена, защото сега разполага съ нѣкоя и друга подарена пара и ѝ се може. Отсетнѣ ще иде на чужда кжща и не ще може вече да располага особно на първо врѣме. Пъкъ то всѣкакво се случва и смърть идва безъ надежда.

Облачанитѣ се гледа да̀ бждатъ обикновенно сираци, нуждающи се да сж прѣимущественно момци или моми, така че облачането да хване мѣсто хемъ съ помощьта, която се прави, хемъ съ приготвянето на едно облѣкло, комуто то аслж е много потрѣбно.

Отношенията, които се пораждатъ отъ облачането сѫ строго опрѣдѣлени. Който облача, се намѣрва въ положението на единъ по-старъ, като покровитель, като баща, или майка — ако е жена — къмъ облечения. Синоветѣ и дъщеритѣ на облачвача гледатъ на облечения като на тѣхенъ близъкъ, като братъ. Но това отношение никога не вземе характера по какво и да било роднинство, което да има и родственнитѣ, въ такъвъ случай, послѣдствия. Ако слѣдъ смъртьта на нѣкого става облачането, заради него, пакъ облечения вземе своето положение като на неговъ близъкъ, и роднинитѣ на облачвача се отнасятъ къмъ него сѫщо така, като да бѣше живъ тоя, за когото сѫ го облѣкли.

Съ други думи между облачвача и неговитѣ чада и облечвания се завързватъ отношения на покровитель къмъ покровителствуемъ. Облечения като че длъжи почить къмъ облачвача, една защита и свойска поддържка. Въ нѣкои праздници трѣбва да го спомня и да му попроваждва нѣщо отъ приготвеното въ кѫщи! Ако може и обича той му проважда по Великъ-день яйца, гостбица, „кукелникъ" съ „бъклица."

Двама братя-разказвачи*) — ми разказваха, че облечениятъ е „демекъ като намѣстникъ" на облачвача. Думата намѣстникъ тѣ подчертаваха, но не можеха да ми опрѣдѣлятъ добрѣ, какво разбиратъ подъ нея. Казваха само съгласно, че като замѣстятъ облачвача облеченитѣ сѫ длъжни на оня свѣтъ да му отстѫпятъ дрѣхитѣ. Тъзи е причината, дѣто се гледа облеченитѣ да бѫдатъ по-млади отъ облачвачитѣ. Ако се опитатъ първитѣ да не дадатъ дрѣхитѣ на вторитѣ на оня свѣтъ, да могатъ да си ги вгематъ на сила.

Плѣвенско. — Всѣки може да подарява (харизва) каквото пожелае: кѫща, нива и пр. Даряванията се извършватъ найвече при приближаване на смъртьта и пакъ въ присѫтствието на роднинитѣ. Когато се подарява на черква, училище и други богоугодни заведения, даряванието става въ присѫтствието на единъ членъ отъ настоятелството, общината и пр. за да приеме дарението. Сѫщото се пази и при даряването на лица. Дарение направено и неприето, споредъ обичая, подлежи на оспорване. Даренията въ другъ случай по никакъвъ начинъ не могатъ да се повръщатъ.

---

*) Атанасъ и Иванъ Стоянови, дюлгери отъ с. Шейтанкьой, а сега Марковяне отъ много години. Другитѣ свѣдѣния сѫ събрани отъ дѣда Каранфила и сина му Лачо.

Рупчоско. — Всѣки може при-живѣ да подари комуто ще каквото пожелае, може и да си го земе обратно когато поиска, ала ако нѣма за това подаряване писменъ документъ. Подаряватъ ниви, градини, за направа чешма, за джамия, черква, това се казва *вакуфъ*.

Старо-Загорско. — При-живѣ се дарява на черква и на училище само тогава, когато се намѣрватъ наблизо до тѣхъ и черковния дворъ бива много тѣсенъ тогава се показва нужда за подаряване, и то става на храмовний день на черковата, на сбора й. А колкото за ниви, чаири (ливади) или друго нѣщо, и да става, то бива само когато нѣкой умре безъ никакви наслѣдници и го принуждаватъ отъ селото за да остави или харижe нѣщо на черковата за неговъ помянъ, догдѣто свѣтъ свѣтува, тъй като другото му имане ще се разпръсне отъ роднинитѣ, когато това ще си иде съ него.

Т.-Пазарджикъ. — Обикновенно богатитѣ безъ челядь, оставятъ дѣлъ отъ своя имотъ за черкви, мънастири или училища.

Трънско. — „Кой коега милуе и съ кикво милуе че га подари“ (харижe), само когато каже или „пружи“ (даде) на саме (за вещи, пари, добитъкъ и пр.) или „при човеци“ (за „малъ“). *Подареното не се повръща за споменъ.* Имало е множина бездѣтни човѣци, чорбаджие, пъкъ и сиромаси да подаряватъ движими и недвижими имоти на манастири, черкви и училища. Пословици: „На аризанъ конь зуби се не гледаю“, „биено, *оноено* и *аризано* се не повръча“.

Хасковско. — Може нѣкой *при-живѣ* т. е. *на животъ* да подари (харижe) комуто ще отъ имота си, като нива, волове, кѫща и пр. и, споредъ народа, не може да се повърне подареното.

По насъ има обичай да се подарява на църкви, училища и прочее.

Бѣлѣжка. Ао подаряването при-живѣ продължава да сѫществува въ народнитѣ обичаи, то е до нѣкадѣ непонятно, защо се боятъ отъ завѣщателното право, като се страхуватъ, че завѣщанието щѣло да се развали.

ОТДѢЛЪ IV.

ЗА ОБЯЗАТЕЛСТВАТА.

ОТДѢЛЪ IV.

ЗА ОБЯЗАТЕЛСТВАТА.

Въпросъ 88-й.—*Счита ли народътъ за грѣхъ, срамъ или грѣшка да се даде дума или обѣщание, а послѣ да не се устои на тая дума? Какви пословици има за договора, за обязателствата и обѣщанията (прим. човѣкъ се върже за языка;—казано сторено)? Какви думи сѫществуватъ въ народа, за да се обозначатъ въобще разни видове договори? Нѣма ли особенни дни въ които селянитѣ да правятъ разни договори? (прим. повечето записи се правятъ отъ Георгьовъ-день до Димитровъ-день. Ратаитѣ се главяватъ по Гергьовъ-день и пр.).*

Отговори.

Ахж-Челебийско. — И срамъ и грѣхъ се слага, ако нѣкой се повърне отъ думата си. Дѣцата още отъ малки се страхуватъ да се повръщатъ, защото, споредъ думитѣ на майкитѣ имъ, „повръщала имъ се кръвьта". На онѣзи, които се повръщатъ се смѣятъ така „то не бива хемъ фтасано, хемъ дадено". Който се повръща казватъ, лиже си плюнката. Казватъ му още „хаджи пишманъ".

Договарванията иматъ названия споредъ вида на договора. Напр. пазарлѫкъ, фтасване (обѣщание, честно слово), трампа.

За срокове се турятъ по-лични денье. Овчаритѣ се пазарятъ у кехаитѣ по Гергьовъ-день, дюлгерскитѣ и терзискитѣ калфи по Димитровъ-день. Чирацитѣ при терзиитѣ постѫпватъ по Димитровъ день. Заеми и записи се правятъ по Гергьовъ-день и Димитровъ-день. Поповетѣ и даскалитѣ се пазарятъ по Петровъ день. Чорбаджие и старѣи се назначаватъ и пазарятъ на пролѣтъ по Костандиновъ день.

Еленско. — Да си пази нѣкой дадената дума и да изпълнява точно направеното си задължение се счита у народа за сѫщественъ дългъ; който не стои на думата си, прави грѣхъ и на такъвъ човѣкъ се гледа като на много доленъ. Пословици по тоя прѣдметъ има слѣднитѣ: *волъ се върже за рогата, а чилякъ за думата;—голѣма хапка хапни, голѣма приказка не казвай;—кажешъ ли дума не се помѣтай отъ*

нея;—дала баба пара да се хване на хорото, дала двѣ да я пуснатъ, не я пущатъ;—съ пръстенъ годежъ, съ пари тъкмежъ;—дадешъ ли дума, стой си на думата, не си ли я далъ, мисли;—деветъ пжти прѣмѣри, веднъжъ отрежи.

Договоритѣ се сключватъ обикновенно, когато стане нужда, има обаче нѣкои договори, за които има особни дни и мѣсеци прѣзъ годината. Ратаитѣ и ратакинитѣ обикновено се пазарятъ по Гергьовъ день и за година. Заеми се правятъ на градинаритѣ сжщо така отъ Гергьовдень до Димитровдень (по турски казано отъ Едрилесъ до Касжмъ).

Западна България.—Относително даденото слово, обѣщание или задължение у народа сжществуватъ слѣднитѣ пословици: *волъ се вържe за рога, човѣкъ за языка.—Отъ дека излазя думата, отъ тамъ излазя и душата.* — Тия двѣ пословици, или както ги народа нарича приказки, ще чуете при всѣко сключване на какъвъ да е договоръ и тѣ много добрѣ ни рисуватъ значението на дадено задължение за лицата. Дадената дума, стореното обѣщание, сключениятъ договоръ се считатъ отъ всѣкиго за свещенни и никой не смѣе да се повърне. Повръщанието се счита за лъжа, а въ сжщото врѣме—за грѣхъ. Като изключимъ нѣколко примѣра, дѣто дадената дума и сключения договоръ сж се развалили отъ нѣкои лица, въ цѣлия край ни указаха на безбройни примѣри дѣто съ една дума сами сж връзвани и изпълнявани договори за много важни работи. Има дни, когато споредъ народното повѣрие не трѣбва да се извършватъ никакви договори. Такива дни сж: вторникъ и четвъртъкъ. Сжщо има и мѣсеци, прѣзъ които могатъ да бждатъ извършени извѣстни договори, а прѣзъ други не могатъ. Договоритѣ за главяване се свързватъ прѣзъ такива мѣсеци, които сж установени отъ обичая.

Казанлжшко. — Народътъ счита за голѣмъ грѣхъ и срамъ да се даде дума или обѣщание и послѣ да се неизпълни.

Народътъ казва: „човѣкъ се връзва за языка, а волътъ за рогата;“ — „което се плюе не се ближе;“ — „думата да е дума;“ — „рѣченото речено;“ — „думата му е по здрава отъ сто записа.“ Казватъ: който се повърне отъ думата си, той се повръща отъ вѣрата си;— „по напрѣдъ да се е мислило, че тогава да се е дало дума.“ Селянитѣ, та че и гражданитѣ правятъ въобще договори, записи, условия за слуги, ратаи, вземане кжщи, дюкяни, воденици и

пр. все отъ Гергьовъ день до Димитровъ день и обратно. Рѣдко отъ Димитровъ день до Атанасовъ день, или до Петровъ день, или до Петковъ день.

Копривщица. – Народътъ счита за голѣмъ грѣхъ и срамъ да се даде дума, да се обѣщае нѣщо и да не се устои, да не се изпълни това обѣщание. Казватъ: „затворилъ си очитѣ, па го не е ни грѣхъ ни срамъ“; — „нѣма срама за дукато“; — „пукнало му се пердето“; — „да е магаре — да го биешъ“; — „да е дѣте — да му се скарашъ“; — „човѣкъ се бие съ езикъ — а магаре съ дърво“. За обозначаване договоръ употрѣбяватъ думата: пазарлъкъ, който кога се свърши: пие му се кръчмата; а благославятъ така: „отъ едното — хилядо, варъ хаирини гьоръ“. Записитѣ се правятъ обикновенно за една година — отъ Димитровъ день — до Димитровъ день. Сѫщо и отъ есень до пролѣть. Арабаджийскитѣ чираци се главяватъ отъ Димитровъ день до Димитровъ день, овчаритѣ отъ Петровдень до Кръстовдень, говедаритѣ отъ Герговдинь до Петковдень, падаритѣ сѫщо до Петковдень. Чирацитѣ обаче, които ходятъ съ абаджиитѣ, сѫ били длъжни да учатъ, безъ заплата, заная̀та минимумъ 3 години, а нѣкои не сѫ си дохаждали и по 7—8 години.

Лѣсковецъ. — Народътъ мисли, че е грѣхота и срамота да не удържи нѣкой дадената рѣчь и да не изпълни обѣщанието си. Той има слѣднитѣ пословици: *Грѣхъ е отъ Бога и срамота е отъ хората.—Волъ се вържe за рогата, а чилякъ за язико. — Което си плюлъ нетрѣбва да го лижешъ. Биди стопанинъ на думата си. — Каквото си дробилъ, това и яжъ.– Като си се нагърбилъ трѣба да го носишъ.*

При сключване на договоръ, даватъ се често нѣколко дена за размишление и казватъ да му си мислилъ на врѣмето, не ти бѣха устата замазани, я! Дѣ бѣше на врѣмето да кажешъ?

Македония. — Когато нѣкой даде каквато и да е дума или обѣщание, той е длъженъ да си устои на думата; инакъ, неустоявшиятъ се прѣзира отъ народа и се счита за ничтоженъ. За таквивия има пословици и поговорки много, отъ които нѣколко само мога да си напомня; така напр., казватъ „който не стоитъ на зборъ, тей не е мѫжъ;“ „волътъ се врѫзва за рогътъ, а човѣкътъ за язикътъ;“ „давай съ рѫцѣ, барай (търси) съ нозѣ“ — казватъ за оногозь, който не си плаща заемътъ; „кѫдѣ си плюлъ не лижи;“ „плотъ (плетъ) гниетъ, борчъ не гниетъ,“ и др. подобни, а на противъ тѣхъ има: „отъ таксаание кукя не

се расифитъ;" „неумрѣла баба отъ подгора," противъ укорителя за неустояването на дума.

Договоритѣ между селянитѣ обикновено се правятъ споредъ нуждитѣ имъ, напр. отъ Гюргевъ день до Митровъ день и обратно.

с. Марково. — Думата е свято нѣщо. Дума и душа се едно е. Честенъ човѣкъ си стои на думата. Кажешъ ли дума и хванешъ ли се за нея, свършена работа, трѣба да я изпълнишъ. — „Волъ за рога, овца за крака, конь за юларъ, човякъ за язикъ се върже." *Пазарлъкътъ* се прави и свършва съ дума. Пазаряватъ ратаи, *хващатъ* гюндюлюкчии. Особни думи за обязателства и задължения нѣма. Употрѣбяватъ се повече турскитѣ: пазарлъкъ, контратъ, алъшъ-веришъ, аксуватъ.

Обикновенно нѣкои договори ставатъ въ опрѣдѣлено врѣме. Овчари и говедари се хващатъ напр. по Димитровдень и винаги за година.

Плѣвенско. — Между народа, най-вече въ селата е прието, щото веднажъ дадена дума, каквото и да става отсетнѣ, да не се повръща. Даже и тогава, когато явно се вижда, че на онзи. който е далъ дума върху извѣстно нѣщо, му се нанася нѣкаква врѣда, вслѣдствие дадената дума. Повръщане отъ думата си, отъ обѣщанието се счита за грѣхъ. Има вѣрване, че онзи, който се повърне отъ думата си, отъ даденото веднажъ обѣщание, сѐ едно, че се повръща отъ вѣрата си. Такъвъ човѣкъ се има за *яланджия* — лъжецъ, всѣки го избѣгва, и, въ случай на нужда, никаква помощь не му се прави. Ето що казватъ народнитѣ поговорки: „казана дума — хвърленъ камъкъ:" „умри на думата си, но се не повръщай;" „казаната дума назадъ не се връща"; „изъ устата: и думата и душата"; „обѣщалъ си нѣщо — не е вече твое"; „казана дума, свършено дѣло". Общеприето е у селянитѣ, пъкъ даже и у гражданитѣ, договоритѣ да се сключватъ на извѣстенъ день, така напримѣръ: записитѣ за взети пари въ заемъ, подъ лихва и пр. се правятъ отъ Димитровъ-день до Гергьовъ-денъ и обратно отъ Герговъ-денъ до Димитровъ-денъ. Ония за продадени храни или пъкъ взети въ заемъ — жито, ръжъ, ечмикъ и пр. житнитѣ храни до харманъ, 1—15 августъ, а останалитѣ, напримѣръ кукуруза *до напролѣтъ* къмъ края на мартъ и началото на априлъ. Особенни названия за означаване договоритѣ се срѣщатъ въ извѣстни сега: *темесюкъ* — домашенъ

продавателенъ актъ и *сенетъ* — париченъ записъ. Други особни названия нѣма.

Рупчоско. — Не устояване на дадена дума или обѣщание се считa за срамъ. Не устойчивитѣ, непостояннитѣ въ своитѣ обѣщания хора се не гледатъ съ добро око. *„Ни сидй си на лафа, ни сѣче му брадвата на едно мѣсто“* казватъ за такива хора. *„Далъ е дума, сторили му са лафа, паварлъкъ са отсѣкли“* казватъ. Записи често пѫти се правятъ безразлично за мѣсецъ, половина година или цѣла година. Ратаи, слуги, слугини, чирачета, говедари, козари и др. се пазарявать обикновенно по Гергьовъ-день и Димитровъ-день.

Ст.-Загорско. — Народътъ счита за грѣхъ, срамъ и грѣшка да си даде нѣкому обѣщание за нѣщо и подиръ да го неизпълни, или да не устои на думата си. Напр. обѣщаватъ оброкъ, това бива, или когато нѣкой изпадне въ бѣда и се обрича на Бога или Св. Богородица или на другъ нѣкой святия да му помогне или да го избави; та като го позабрави и му се случи нѣкоя бѣда повторно, той се признае, че това му е станало за наука, дѣто не си е изпълнилъ по-скоро дадения оброкъ и гледа да го изпълни, каквото другъ пѫть да му се не случва.

При обѣщаванията, задълженията и обязателствата, когато се не изпълнятъ народътъ си употрѣбява тия пословици: облизалъ си слюнката; дѣто плюлъ прѣдъ хората, облизалъ го; повърналъ се като куче на бълвоча си; не си устоялъ на думата; той се обѣщава, а недава; той се обѣщава, а не изпълнява; казаното му не струва; даденото му го не бива и др. такива.

Азъ не знамъ таквизъ отдѣлни думи, които да сѫществуватъ и да обозначаватъ въобще разнитѣ видове договори, само съмъ слушалъ да казватъ: направи ми единъ сенетъ (записъ), едно кундрату (условно) и едно писмо или писъмце да си ми е записана еди коя си работа и друго нищо.

Днитѣ, въ които селянитѣ обикновенно правятъ и най-много разнитѣ си видове договори сѫ тѣзи: отъ Димитровъ-день до Гергьовъ-день, или отъ Димитровъ-день до Димитровъ-день; отъ Гергьовъ-день до Димитровъ-день; тия биватъ за записи, аргати, воловари, а пъкъ за овчари биватъ отъ сирница или Гергьовъ-день до Кръстовъ-денъ или най-много до Петковъ-день. Прѣди 20—30 години бѣше на мода за аргатитѣ отъ Ивановъ-день до Ивановъ-день; а пъкъ за говедари, телчари. свинари, бекчии (падари), кехаи, кандилари, учители отъ — Димитровъ-день до Димитровъ-

день; за черковни епитропи (ктитори), ставаха или по горния начинъ или по нѣйдѣ се промѣняваха отъ именния день на храма (праздника) до сжщия день за цѣла година до праздника, и подиръ като се прѣгледаше смѣтката имъ, тургатъ нови.

Трънско. — По начало всѣка отъ странитѣ трѣбва да се ржководи отъ „благи“ побуждения при сключване на договора, т. е. добросъвѣстностьта bona fides, е единъ отъ най-важнитѣ елементи при сключване договоритѣ. Отъ това правило има изключения. Този, който гледа „у мутну воду рибу да лови“ и се *помѣта*, не устоява на обѣщанието си съ цѣль на *изигравушку* е безчестенъ човѣкъ, защото „онъ лиже онова що е плювалъ“. Пословици: „що се плюе не лиже се“; „думуту си дръжъ!“ „кой не си дръжи думуту—онъ не е човѣкъ“; „здрава дума— връльенъ камъкъ“; „чесънъ човекъ — права дума“; „тежъкъ човекъ — тежка дума“; „волъ се връзуе за рогове, *човѣкъ за езикъ* а конь — за оглавникъ“; „издумано—направено“. Думата *исполица* означава договоръ за наемъ на полски имоти, които да се работятъ отъ наемателя съ цѣль плодоветѣ, урожая имъ, да дѣли по наполовина съ наемодавеца; *откосушка* — антихреза на ливади; *надничарлъкъ* — наемъ на работа; *нараница* — прѣхрана на добитъкъ; *пашалъкъ* наемъ на паша; *пастирщина* — възнаграждение за пасене на говеда, овце, свини и пр.; *момщина* — наемъ за слугуване; *зеленица* — лихвенъ заемъ въ натура, съ много по-долна отъ пазарната цѣна на стоката, жито, овци и др., която заематольтъ се задължава да даде на заемодавеца слѣдующата пролѣть или есень. Населението отбѣгва краткосрочнитѣ договори, та за това въ тѣхъ срока е най-малко шестмѣсеченъ, изключая ония, които по естеството си изискватъ по-късъ срокъ. Има особни дни за сключване и погашение договоритѣ, така: момщината отъ Гергьовъ-день до Димитровъ-день; *надничарлъкъ дърводѣлски* отъ Св. 40 Мученици, 9 мартъ, до Архангеловъ-день или до св. Никола, 6 декемврий; *паричень заемъ* отъ Димитровъ-день или Рождество Христово до Гергьовъ-день или отъ Гергьовъ-день до Петровъ день или Св. Илия.

Хасковско. — Народътъ счита за голѣмъ грѣхъ и срамъ да се даде дума или обѣщание и послѣ да не се устои на тая дума. Има разни пословици за договори, за обязателства и обѣщания, напр. човѣкъ се върже за езика а волъ за рогата; гдѣто се плюе не се лиже; кучето се върнало на... Думата ти да

е дума и рѣченото рѣчено; който се връща отъ думата си, връща се отъ вѣрата си и пр.

Има особенни дни въ които селянитѣ правятъ договори, напр. повечето записи се правятъ отъ Гергьовъ день до Димитровъ день, ратаитѣ се главяватъ отъ Димитровъ день до Тодоровъ день и пр.

Въпросъ 89-й. — *Какви обичаи има прѣди да се сключатъ договоритѣ? Какви обряди и символически дѣйствия се правятъ при свършването на договоритѣ? (хващане за ржка, пиене кръчма, благословии и пр.). Подиръ кое се счита свършенъ договора? Кой дава черпнята, кому и колко? Какъ става ржкобиенето? Кой раздѣля и какво значи?*

Отговори.

Ахж Челебийско. — Прѣди да стане пазарлжка двѣтѣ сговарещи се *лица* се хващатъ по за дѣсна ржка, дохожда и единъ трети, като посрѣдникъ. Единиятъ свали, другиятъ качи, а посрѣдникътъ стои и убѣждава ту едного, ту другиго. Като се съгласятъ и тримата друсватъ нѣколко пжти тритѣ схванати ржцѣ, слѣдъ което пиятъ халвалжкъ и славятъ. Халвалъкъ дава който зема пари, а нѣкога и двѣтѣ договоряющи се страни.

Еленско. — Прѣди сключването на договоритѣ, обикновенно става така наречения пазарлжкъ; които много обичатъ да се пазарятъ се наричатъ *джамбази* — дума която означава продавци на коне, каквито обикновенно по пазарищата сж циганетѣ, познати по своето търгуване и готови за нѣкой грошъ да развалятъ почeналия пазарлъкъ. Когато приближи работата къмъ свършване пазарлъка, страната, която мисли вече да сключи условията съ послѣдня дума, насоча съ ржка къмъ другия си договорникъ съ думитѣ: „хайде, варъ хаирини гьоръ", „артъкъ повече недавамъ", или „толкозъ земамъ". Ако и другиятъ иска вече да свърши, той подава драговолно ржка, казва своята послѣдня дума и при свършване на договора и двамата продумватъ, „хайде, да е хаирлия" (турски думи: да е доброчесто) и прибавятъ: продавачътъ: „малданъ хаиръ гьоръ" (вижъ отъ стоката добро), купувачътъ отговаря: „сенъ да парaданъ хаиръ гьоръ, ахретликъ" (и ти, побратиме, да видишъ добро отъ паритѣ). Слѣдъ хваща-

нето ржка и произнасянето на тия думи, договорътъ се счита за свършенъ.

Подиръ това, обикновенно договорътъ се запечатва съ така наречената кръчма или черпня. „Пихме му кръчмата“, означава не само, че договорътъ е сключенъ, но че при сключването е извършенъ и единъ актъ, който го санкционира. Помѣтане слѣдъ това не може да бжде. Кръчмата се дава обикновенно отъ купувача, особно когато се касае за нѣкой цѣненъ имотъ: движимъ или недвижимъ. При купуване на жива стока, кръчмата е обязателна, черпятъ се всички присжтствующи, които вслѣдствие на това, ставатъ свидѣтели на сключения договоръ. При пиене на кръчмата правятъ се слѣдующитѣ благослови: *„да го прѣдавашъ на унуци и правнуци“*, казватъ на продавача, ако е движима вещь: *„да я куландришъ живо-здраво“*; *„хайде до година по-ново и по-хубаво“*, кога се касае за дрѣха. Ржкуването става нѣкога принудително, като се налага отъ страна на присжтствующитѣ, които въ случая се наричатъ пазаръ-башии (договорни посрѣдници). Отъ тѣхъ нѣкои сж заинтересовани, а нѣкои само отъ любовь къмъ изкуството гледатъ какъ-какъ да се свърши пазарлъка и, най-много, да участвуватъ въ кръчмопиенето. Кръчмата по тоя начинъ много пжти е една примамка за присжтствующитѣ свидѣтели и пазаръ-башии, да пригодяватъ да се свърши работата.

Когато се случатъ мнозина присжтствующи на пазарлжка, могатъ черпи и купувачътъ и прдавачътъ. Споредъ турския редъ: „параи алан кърчмаи верир“, т. е. кръчмата плаща тоя, който взема паритѣ.

Размѣрътъ на кръчмата не е опрѣдѣленъ, и зависи отъ стойностьта на продадения или купения прѣдметъ. Черпятъ обикновенно вино, нѣкадѣ и ракия съ мезета. Нѣкога купувачътъ обѣщава да заколи агне, да направи зияфетъ и пр. и изпълня добросъвѣстно обѣщанието си.

Зап. България. — Всѣкога, когато се свършва единъ договоръ или задължение, съпровождаватъ се съ тия обреди: ржкуванье, цѣлуванье ржка, цѣлуванье хлѣбъ и др., които сж различни за различни договори.

Казанлжшко. — При сключване на договори и пр. обичаятъ е непрѣменно да се пие *кръчмата* и да се хванатъ купувачътъ и продавачътъ, или двѣтѣ лица за ржка и да кажатъ

„варъ хаиринж гьоръ“, или да цалуватъ ржка слугитѣ, ратаитѣ и пр.

Пие ли се кръчмата, договорътъ е свършенъ. Най-стариятъ отъ свидѣтелитѣ, които се намѣрятъ тамъ, като поема чашата, казва: „хади да бжде хаирлия и отъ двѣтѣ страни“; ако е продажба, казва: „хайди ти отъ паритѣ а ти отъ стоката хаиръ да видишъ и да се похвалишъ“.

Ако искатъ да се повърнатъ казватъ свидѣтелитѣ отпослѣ на тогова, който се повръща: „това не става, кръчмата се пи; това е срамота да се повръщате, да си мислилъ или да си отварялъ очитѣ четери по напрѣдъ“. Баара, баара се хаирлащисахте и пр. Кръчмата се дава повечето пжти и отъ двѣтѣ страни. Раздѣлението става и отъ лицата, които се държатъ и отъ друго лице, което е било на пазарлжка. Раздѣлението значи свършена работа.

Копривщица. — Когато се главява чиракъ (арабаджийски), слѣдъ условяване на заплатата, чиракътъ цѣлува ржка на бждещия си чорбаджия и чорбаджийка и съ това е свършенъ пазарлжка — договора. Ако е пълнолѣтенъ (служилъ войникъ) чиракътъ самъ си се пазарява, а, кога е малолѣтенъ пъкъ, спазарява го баща му, майка му, или, ако е сираче, нѣкой отъ роднинитѣ му. Абаджийскитѣ чираци сж били пазарявани отъ родителитѣ, подъ условие, майсторътъ на свои разноски да заведе чирака, но ако родителитѣ му си го поискатъ по-рано отъ опрѣдѣленото врѣме, то плащатъ едно обезщетение. Абаджийскиятъ чиракъ е билъ длъженъ да стои 3 години безъ заплата, а четвъртата—съ заплата, опрѣдѣлена отъ майстора.

Когато се купува и продава добитъкъ, недвижимъ имотъ и пр. присжтствуватъ нѣколко първенци, които знаятъ продаваемия имотъ и, като се спазарятъ, хващатъ се за ржка, пиятъ кръчмата и договора — продажбата е сключена. Продажбата става обикновенно въ кжщата на продавача, а, слѣдъ свършването ѝ, отиватъ у купувача, да му пиятъ и нему, както и на продавача, кръчмата и да благословятъ. Почерпнята дава този, който зема пари, но винаги и който дава пари почерпва.

Лѣсковецъ. — Договарянета *всѣкога ставатъ* или въ кафенета, или прѣдъ черковата, или на пазаря, или най-послѣ на улицата. Ставатъ и въ кжщи, но въ присжтствието на свидѣтели и добри люди. Опрѣдѣлява се прѣдмета на договора и съгласието. Ако тоя прѣдметъ е личенъ трудъ, тогазъ по-мла-

дитѣ цѣлуватъ ржка, а по-старитѣ ги благославятъ: „Да си живъ и здравъ да доискарашъ работата“.

Договорътъ се прави или писменно, или устно и се нарича кондратъ, условие, темисюкъ, записъ. Когато стари хора сключватъ помежду си договоръ, хващатъ се за ржка. Освѣнъ договорената сума, купувачътъ хвѣрля на продавецътъ нѣщо допълнително и му казва: „да порасте“.

Македония. — Какви обичаи има прѣди да се сключатъ договоритѣ, не зная, но на сключването и слѣдъ свършването имъ символически дѣйствия се правятъ слѣднитѣ: хващатъ се за ржка договорившитѣ и си молителствуватъ, послѣ пиятъ кръчма, съпроводена отъ продължителни молителствувания. Кръчмата дава единътъ отъ договоренитѣ, а послѣ — и другиятъ. За кръчмата има и пословица: „грошъ капа, шеесеть пари кръчма“. Прѣдъ кръчмата дава се пей, а слѣдъ пиенето кръчмата договора се счита за пъленъ и дѣйствителенъ. Когато дойде редъ за пишманлжкъ и давия, пиенето кръчма се привежда за потвърдителенъ актъ на станалия договоръ. Отъ двѣ-странната кръчма пиятъ не само договорещитѣ се, а и всички присжтствующи, които ще служатъ за свидѣтели на договора.

с. Марково. — При сключване на договоритѣ присжтствуватъ често много души, които се стараятъ щото „пазарлъкътъ да стане“.

Нѣкои се хващатъ и за ржка, когато сключватъ пазарлъка, но други казватъ: какво ще се хващаме, думата ми е пазарлъкъ.

Кръчмата е много разпространена и се пие слѣдъ пазарлъка. Черпи, който вземе паритѣ, т. е. продавача, а послѣ ако ще́ черпи и купувача. Черпнята се състои въ сто драма ракия, ока вино, а когато се види, че има калабалъкъ, който черпи, обръща се къмъ кръчмаря и му казва: „хайде, бе, сипи още окалъкъ“.

Кръчма има и у турцитѣ. Тѣ се черпятъ съ кафе.

Пазаръ башии сж лицата, които залѣгатъ да правятъ пазаря По нѣкога за труда имъ се дава нѣщо.

Плѣвенско. — Прѣди да се сключи извѣстенъ договоръ, договорещитѣ се правятъ пазарлъкъ — единъ иска много, онзи който продава, *главява ратай* и пр., а единъ дава малко, онзи който купува, главява се и пр. Първиятъ намалява, вториятъ прѣдава до като се свърши пазарлъка. Когато продавачътъ не намалява, или пъкъ купувачътъ не прѣдава, намѣсватъ се окрж-

жающитѣ ги, хващатъ ги за дѣснитѣ ржцѣ, притеглятъ единъ къмъ други, тѣ се хващатъ за ржцѣтѣ. Окржжаещитѣ имъ раздрусватъ ржцѣтѣ и обръщатъ се ту къмъ продавача, ту къмъ купувача, изговаряйки, ако продавачътъ е казалъ 60 лева, че иска за продаваната вещь: — „речи педесеть, да сгане пазарлъкъ! Речи, речи педесеть . . . Ти току речи. Небой се -- речи педесеть . . . Речи де! свѣтътъ не ще да загине я!“ Когато продавачътъ не склонява, обръщатъ се къмъ купувача и, ако той е казалъ 40 л., изговарятъ: „речи пъкъ ти . . . речи петдесеть па се не бой. Нѣма да се измамишъ. Речи, стока купувашъ. Хайде речи, да стане *варени-гьоръ*“. Съгласи ли се купувачътъ и *рече педесеть*, обръщатъ се пакъ къмъ продавача и пакъ съ сжщото „речи“ насилватъ го за отстжпъ изговаряйки: „речи *варени-гьоръ* . . . Речи де! не си ги далъ на заемъ? . . .“ Скжсването на пазарлъка става съ едно усилено раздрусване ржцѣтѣ на продавача и купувача, изговаряйки: „Да е хаирлия! Да е честито!“ И за *хаирлия и честито* трѣбва да се пие *кръчма*. Безъ *кръчма* пазарлъкъ не става. Слѣдъ пазарлъка става броенето стойностьта на купената вещь. Ако пъкъ се *главява ратай*, послѣдниятъ цалува ржка напо старитѣ и на господаря си, а съ *акранитѣ* прави само ржкуване. Ако е главенъ ратай, кръчмата — поржчка за пиене е за смѣтка на ратая и господаря по наполовина, а ако става покупка на извѣстна вещь, поржчката е за смѣтка на онзи който зема пари, т. е. продавача. Това е общеприето — осветенъ селски обичай. Когато има да се главяватъ селски говедари, падари, свинари, телчари, кехаи и др. общински служащи, прѣдварително кехаята вика *отъ боклукъ на боклукъ* — по-високитѣ мѣста кждѣто селянитѣ си хвърлятъ смѣтътъ, каквито въ селата на всѣка улица се забѣлѣзватъ, по двѣ-три такива мѣста; „все-е-е-е-е-е-ки да върви довечера на школьото ха-а-а-а! Чувате ли хора селяни. Да си главяваме говедарь, ха-а а-а! . . .“ Вечерьта цѣлото село, мжжетѣ -- главитѣ на семейства се стичатъ прѣдъ общинското управление, кждѣто въ присжтствието на кмета и общинскитѣ съвѣтници, сжщо и кандидатитѣ за говедари, каквито Богъ наспорилъ на всѣкадѣ се започва главяването. Онзи отъ кандидатитѣ, който се съгласи, да служи за най-долня цѣна, която въ всѣки случай не може да бжде по-малка отъ 5 оки разна храна на дюлюмъ — половина жито и половина мамули, ечемикъ, ржжъ, или пъкъ просо, той ще надени говедарския кривакъ. Отъ общинското управление всички

вкупомъ се отправятъ въ кръчмата, оная която кмета и общинскитѣ съвѣтници посѣщаватъ и два-три половяка вино (отъ 6 оки стари единия) ще се изпиятъ да стане *алъшъ — веришъ* и на кръчмаря, който вѣроятно ще е отъ „нашитѣ,“ защото и селянитѣ отдавна сѫ започнали да се дѣлятъ на „наши“ и „ваши“ и благословиитѣ една слѣдъ друга се сипятъ върху говедара: „да му е леко като перо и да не спи много та говедата да не правятъ *зянъ* по нивитѣ“. До скоро по сѫщия начинъ ставаше и уславянето на учителитѣ селски, писаритѣ и др. Сега, въ днешно врѣме, по отношение на послѣднитѣ се прави едно малко изключение; вмѣсто да се свиква цѣлото село, свикватъ се само общинскитѣ съвѣтници. За учителитѣ и училищнитѣ настоятели – заплатата си остава сѫщата, както е прѣдвидѣна, въ общинския и училищния бюджети, обаче за по-сигуръ *новиятъ даскалъ*, писарь и пр. въ всѣки случа трѣбва да поржча най-малко една ока ракия, която да се изпие отъ присѫтствующитѣ посрѣдствомъ пакъ благослови: да учи дѣцата харно, да се похвалятъ съ него, да прекара годината леко и, най сетнѣ, да си живуватъ добрѣ.

Рупчоско. — Прѣди сключване договоритѣ ставатъ удумвания. При пазарлъци (договори) за както и да е било, договорящитѣ лица се хващатъ за ржка, трети пъкъ лица сѫ посрѣдници (мехенджия, пазарбашия). Движение на ржцѣтѣ, стиснати яката и съ думитѣ; *хаирлия да е, хайде отъ паритѣ, или стоката хаиръ да видитъ, отъ едното хиляда да станатъ, да го прѣдавашъ на синове и внуци* и др. такива свършва договора, пазарлъка. Слѣдъ това, става почерпнята съ питие и честитяването отъ находещитѣ се тамъ. Кръчмата, почерпнята дава първо тоя, който продава и зема пари, или ако е на вѣра пазарлъка, тогава черпи купувача.

Старо-Загорско. — Когато двама души искатъ да сключатъ нѣкакъвъ договоръ за работата си, тѣ се отнасятъ единъ до други, приказватъ си за нуждата на договора и неговитѣ условия, споразумѣватъ се и отиватъ да си направятъ договоритѣ, (условията) при нѣкой грамотенъ човѣкъ или, най много, при свещеника и учителя, но повечето—при втория. Като се напишатъ договоритѣ (записитѣ) и се удостовѣряватъ съ подписитѣ си на двамата и съ по нѣколко забѣлѣжени свидѣтели, единътъ зема записа, другиятъ — паритѣ или вещитѣ отъ каквото сѫ и за каквото имъ е записа, тогава се кръстосватъ съ записа и прѣдмета, поематъ ги и си говорятъ единъ на други. „Хайде

да е на добро, Господъ да не ни усрами прѣдъ лицето на тия хора (свидѣтелитѣ)", подиръ се хванатъ за ржка, здрависватъ се, честитятъ си единъ други за договора като правятъ благословия, да се похвалятъ единъ други прѣдъ хората и съсѣдитѣ, за тѣхното благополучно и вѣрно изпълнение на задълженията си въ договоритѣ; тогава, отиватъ на кръчмата, почерпватъ се и двѣтѣ страни взаимнобразно и заедно съ свидѣтелитѣ си, които благославятъ: да имъ е на добро и да се неусрамяватъ прѣдъ тѣхъ. Такива сж по селата символическитѣ обряди и дѣйствия при свършването на търговски или частенъ договоръ.

Договорътъ или условието, записътъ се считатъ за издължени, когато имъ изтече срока, та и двѣтѣ страни вѣрно изпълнятъ задълженията си една къмъ друга, тогава се повръщатъ писменнитѣ договори и отъ двѣтѣ страни обратно (ако сж по двѣ направени), размѣнятъ се прѣдъ хора, скъсватъ се и еднакво черпятъ потъкмившитѣ се страни и благославятъ за гдѣто Богъ ги неусрамилъ. Почерпнята дава, който получва паритѣ, вещитѣ и пр., послѣ почерпва и другиятъ, който се вѣрно наплатилъ. А когато правятъ договоритѣ най-напрѣдъ почерва този, който зема паритѣ или вещитѣ. Почерпнята се дава $^1/_2$ ока ракия или най-много 2 оки вино, споредъ количеството на договора, ако е за много или малко. А пъкъ по нѣкога стига и до 5 оки вино или ока ракия, споредъ числото на присжтствующитѣ по договора.

Трънско. — Прѣди да се сключватъ договоритѣ — споредъ важностьта имъ — се извършватъ разнообразни, на споредъ врѣмето и мѣстото „у свако село и адетъ", — обичаи като: поездване продаваемия конь, впрѣгане вола, изслушване малка историйка за произхода на продаваемия имотъ, посочване на неговитѣ добри качества, добритѣ облаги, които ще има куповачътъ отъ него; изказване теглилата и неволитѣ си куповача, ако нѣма паритѣ „на рогъ" или „на копиту" да брои, „оти знаешъ, сладка дума желѣзна врата отваря", и всичко това, поддържано съ пълна веселость и разгаръ съ светата *мученица* (ракията), която е „яко печатъ духа светаго" на *вече свършения договоръ, щомъ е станало съгласие за цѣната и вещьта,* което веднага се послѣдва съ „рукуванье" помежду продавача и куповача съ олавяне взаимно дѣснитѣ си ржцѣ, а съ лѣвитѣ — по нѣкога удрящи се по вратоветѣ изговарятъ думитѣ: „ете ти га давамъ! (често само думата давамъ). — „Ете га узимамъ"!

(или само узимамъ). — „Хаирлия нека е! Ега даде Богъ да му илядишъ“! — „Хаиръ да видишъ отъ паре“! А присжтствующитѣ, особно *навалджията*, подематъ: „честито! честито! хаиръ ти одъ паре, — онъ отъ стоку (малъ)! Море ние знаемъ дека има пиенье, ама требеше висенье...“ Започва се „кръчмата“ (почерпнята), съ първа поржчка на продавача, продължи се съ тая на куповача и се свършва съ оная на нѣкой и други отъ присжтствующитѣ; пъкъ нѣвга се продължи *кръчмата* съ *поредушку*, по сжщия редъ, че става „десетъ паре петъль, - шедесеть паре му кръчма“. Послов. „пазари се игански - плачуй бугарски!“, „на пазарлъкъ срамъ нѣма“, „куде юне тамъ и юже“ (тъзи пословица иде отъ фактътъ, че при прѣдаването на добитъка стопанина е длъженъ безвъзмездно да даде купувачу едно вжже (юже) за *поводъ*). „Убавъ конь и покровъцътъ продава“. — Отъ тъзи тукъ народна пѣсень явствува, че прѣдметъ на едновртѣмешнитѣ договори сж могли да бждатъ *и родительовитѣ дѣца:*

Стана шари шарен колан
У колана травкье билкье
Травкье билкье — цръни оманъ
Све е живо омаяла:
И малечко и голѣмо,
И женьето, неженьето.
Кои бею оженьети —
Жените си *опростише,*
*Дѣцата си продадоше.**)
Кои бею неженьети —
Пояси си искидоше
Стезаечи половинье.
Пай говори бѣла Стана:
„Ой, ви вазе, луди муже,
Жените си *повърнете,*
Децата си откупете:
Я не могу сви да узнемъ;
Я чу узнемъ убавъ Петре“.

Хасковско. — При сключване на договоритѣ има обичай да става хващане съ ржка и съ дума „варъ хаирини гьоръ“, или съ цълуване съ ржка и договора се сключва.

Договорътъ се счита свършенъ, когато се пие кръчмата съ нѣколко свидѣтели. Когато се подаде чашата на най-стария сви-

*) Често аризаше.

дѣтель, той благославя и двѣтѣ страни така: „хади да бжде работата ви (пазарлъка) благословена (хаирлия), да се храните единъ отъ други, да имате благополучие (хаиръ и берекетъ), едина отъ стоката, други отъ паритѣ“ и пр. И ако иска послѣ единътъ да се отвърне, свидѣтелитѣ казватъ: „не, не може! защото ние пихме кръчмата и сторихме молитвата или благословията, тая работа не може да се развали. Вие каде ходите? Това не е игра“.

Почерпнята се дава по нѣкога и отъ двѣтѣ страни, а по нѣкога—отъ едната, споредъ договора. Раздѣлянето ржцѣтѣ става отъ почтени и умни хора и значи окончателно свършено дѣло.

Въпросъ 90-й.—*Трѣбва ли, споредъ обичая лицето, което прави договора, продава, купува напр., да е на пълни години, съ здравъ умъ? Трѣбва ли да има свидѣтели и колко сж необходимо нуждни? Единъ стига ли?*

Отговори.

Ахж-Челебийско. — При пазарлъка и трампата трѣбва да има и други хора.

Еленско. — Стопанинътъ на кжщата е лицето, което, споредъ обичая, сключва нуждънитѣ за домакинството договори и прави, дава или получава сжщо така нуждънитѣ задължения. Другитѣ членове (негови синове или по-малки братья) въ кжщата за работи общи на домакинството нѣматъ право да извършватъ нѣщо безъ негово съгласие; тѣ не могатъ да продаватъ никой отъ домакинскитѣ имоти, нито могатъ да купуватъ такъвзи за домакинството.

Извънъ това, което засѣга общото домакинство, възрастнитѣ негови членове могатъ да се задължаватъ, да договарятъ, да продаватъ или купуватъ свои имоти, но и въ тоя случай обичаятъ изисква да струватъ извѣстие на главата на домакинството.

Споредъ народнитѣ тукъ разбирания, за всѣко договорно отношение сж необходими свидѣтели. Не се гледа—писменни ли сж договоритѣ или устни, но всѣки пжть, когато договорътъ се отнася до нѣщо по-важно, безъ свидѣтели не е възможно.

Думата „свидѣтели“ въ по-прѣдишно врѣме не бѣше позната, а казваха шахати и мартори (първата — турска, втората — гръцка дума). Всички сенети и тимисюци—задължителни за-

писи — се правѣха едно врѣме писменно и тъй като длъжникътъ обикновенно не знаеше да пише, трѣбваше да засвидѣтелствува пръстополагането си съ 3—4 и най-малко 2 свидѣтели.

Единъ свидѣтель не е било възможно да бжде.

Западна България. — Лицата, които свързватъ договора, за да бждатъ дѣеспособни, не зависи отъ възрастьта имъ, а отъ положението въ задругата или семейството. Гледа се, прочее, да ли това лице, което прави договоръ, може да го извърши и изпълни.

Примѣри: ако Петко е жененъ и е самъ мжжъ въ семейството, нека да бжде и на петнадесеть години, Петко може да продаде и жито, и овца, и кжща, и волъ, па даже и нива, а сжщо и да купи. Сключениятъ отъ него договоръ е валиденъ и никой не може да го разваля.

Ако Стоянъ е жененъ, но не е самъ мжжъ въ семейството, а има баща, или по старъ братъ и чича, които управляватъ имотитѣ на семейството или задругата, нека Стоянъ да е, ако ще и на 40 години, той не може да се счита за дѣеспособенъ и не може да продава нищо отъ горнитѣ, нито да купува. За да бжде извършения отъ него договоръ валиденъ, трѣба да работи отъ името на баща си, на лало си или на чича, т. е. на главатаря на семейството или на задругата.

Така че, за да се извърши извѣстенъ единъ договоръ валидно, лицето, което го върши, трѣба да занимава самостоятелно положение въ задругата или семейството. Ако се касае договорътъ до лични задължения на едно лице, напр. до главяването, дѣеспособностьта зависи вече отъ числото на годинитѣ.

Ако момчето Иванъ отъ Милковци, десеть годишно хлапе, е избѣгнало отъ дома на баща си и отишло въ града, та се цѣнило нѣкадѣ, баща му може да си го земе и отведе въ село, безъ да вземе въ внимание туй: взимало ли е пари отъ господаря си, или не е. Ако е взимало, баща му може да ги върне, а може и да не ги връща. Ако Иванъ, обаче, е момъкъ на 25 години, баща му не може да го вземе и заведе въ село, сжщото е и ако Иванъ е на 15 години. Свидѣтелитѣ играятъ много важна роль, ако нѣма писменни условия, ако тѣ сж непознати и неупотрѣбими. Почти всички договори и задължения, било отъ земледѣлческо-стопански характеръ, било отъ търговски, се свързватъ въ кръчмата, въ казанджийника, на конището, или на друго мѣсто, гдѣто ще има хора, слѣдователно и свидѣтели.

За нѣкои договори, които сж отъ по-значителна стойность, свидѣтелитѣ сж необходими, за да бжде договора здравъ, за договори отъ малка стойность, свидѣтелитѣ сж като посрѣдници между договорници и, като любители да видятъ всичко, да чуятъ всичко и да знаятъ всичко, що става въ селото. И въ първия и въ втория случай, свидѣтелитѣ се награждаватъ за тѣхното участие въ договора съ черпня, или както се казва въ тоя край кръчма.

Когато свидѣтелитѣ се тражатъ да присжтствуватъ, гледа се да сж извѣстни като добри и работни, безъ да се обръща внимание на тѣхното имотно състояние. Всѣки селенинъ, който си има домъ, който си гледа работата и не хайманува, счита се за добъръ и честенъ. Селенинъ, който се скита по копанье-иманье (малджия), или въ чийто дворъ намѣрватъ чужди нѣща, се счита за хаймана, не минава за честенъ и като свидѣтель се избѣгва.

Числото на свидѣтелитѣ не играе голѣма роль; ако договорътъ е за малко нѣщо може да бжде и само единъ, но за договори отъ голѣма сума двама свидѣтели сж необходими. Тъй като свидѣтелитѣ при много договори играятъ повечето роль на посрѣдници между договарящитѣ се страни, то се гледа да бждатъ тѣ много, та и договорътъ да стане на скоро, че всѣка страна гледа да има нейни свидѣтели повече, за въ нейна полза.

При такъвъ случай всѣки избѣгва пиеницитѣ, мързеливитѣ, хайманитѣ, малджиитѣ или похватнитѣ (гдѣто обичатъ да похващатъ чуждото), едно, защото подобнитѣ не могатъ да играятъ никаква полезна роль, а друго, защото такива люде за чашка ракия или литра вино — днеска така, утрѣ съвсѣмъ друго казватъ.

И тоя обичай, да се оцѣнява силата на свидѣтелскитѣ показания, не по числото на свидѣтелитѣ, а по качеството имъ, се практикуваше и въ турскитѣ сждилища.

Бѣлѣжка. Когато се свързва договоръ отъ страна на селото съ нѣкого, селото се прѣдставлява отъ старѣйшината и отъ нѣколко по заможни старци. Въ такъвъ случай договорътъ е задължителенъ за цѣлото село. Черковата се прѣдставлява отъ старѣйшината, попътъ, по-заможнитѣ старци. Сжщо и за училището. Обаче съ съвѣщателенъ гласъ могатъ да присжтствуватъ и другитѣ селени.

Казанлжшко. — Споредъ обичая, лицето, което прави договоръ трѣбва да е на пълни години и съ здравъ умъ. Съ дѣца алжшъ-веришъ се не прави, казва народътъ. Свидѣтели трѣбва да има най-малко двама.

Копривщица.— Продавачътъ и куповачътъ трѣбва да сж пълнолѣтни, инакъ се счита договора за ничтоженъ. „Съ дѣца алъшъ-веришъ не правѝ и на пжть не ходѝ“, казватъ. Съ умоповрѣденъ сжщо. Свидѣтели не сж необходимо нуждни, но кога се мисли, че едната страна може да се повърне. трѣбватъ до трима души а и единъ стига, само да е достопочтенъ.

Лѣсковецъ.— Свидѣтели трѣбва да има най-малко двама, и биватъ обикновено личнитѣ люде въ селото.

Македония. — Договорящитѣ се лица непрѣменно трѣбва да бждтъ на зрѣла възрасть и съ здравъ умъ, освѣнъ когато се главява нѣкое момче за работа, то може да бжде и непълновръстно, но такова момче въ договора се прѣдставлява отъ родителитѣ си, отъ татка си напр. или отъ майка си; или пъкъ, ако нѣма родители, отъ единъ ближенъ роднина, служащъ му като опекунъ. Въ всѣки договоръ нуждни сж и свидѣтели най-малко двама.

С. **Марково.** — Който е „сайбия“ продава, който не е сайбия не може да продава. Малко момче може да продава нѣщо ако го проводи баща му. „Азъ не мога да продамъ нищо отъ дома, казва Лачо Карамфиловъ, баща на нѣколко дѣца, защото за всичко стариятъ сжди и буюрдисва. Само той може да продава, а насъ само ще ни попита и ние ще му кажемъ какво мислимъ било за продаване, било за купуване“.

Свидѣтели трѣбва да има винаги — двама и повече. „Единъ небива. Единъ свидѣтель бива само за убийство“, отговаря съ увѣренность разказвачътъ.

Плѣвенско. — Въ селата не се срѣща да сключватъ договори лица непълнолѣтни. За да бжде договорътъ валиденъ, договорещитѣ се трѣбва да сж навършили 21 годишната си възрасть или, както се изразяватъ селянитѣ, „да сж станали мжже“ и да сж изслужили военната си повинность. Всѣкакви договори, направени отъ непълнолѣтни се считатъ за недѣйствителни и подлежатъ на уничтожение. Записъ, сенетъ, направенъ между малолѣтни нѣма сила и, споредъ останалото, запазено вѣрване у селянитѣ, всѣкога може да се уничтожи, стига една отъ странитѣ да пожелае това. Всѣкакви земания-давания, направени отъ и съ непълноумни — за такива селянитѣ считатъ непълно развититѣ, поради извѣстни продължителни болести, напримѣръ, идиотизъмъ, наречени отъ селянитѣ *глупави*, се избѣгаватъ. Записитѣ за да бждатъ *по-сааламъ*, както се изразяватъ селянитѣ,

трѣбва да сж подписани най-малко отъ двама души свидѣтели. За записъ безъ свидѣтели казватъ така: „ами ако длъжникътъ излѣзе *овардалж* и каже, че не зелъ пари, тогава?... Право, отиватъ ми паричкитѣ на *акъ-ирене* — иска да каже на „Божья правдина".

Рупчоско. — Договорещето лице трѣбва да е пълнолѣтно, трѣзво и съ здравъ умъ. Съ непълнолѣтни, пияници или умопобъркани не се прави договоръ за нищо, защото, споредъ възрѣнията народни, той подлежи на всѣка минута на развала, при това и лице, което влазя въ договоръ съ непълнолѣтни хора, или съ пияни и прочее, не се гледа съ добро око отъ хората, счита се за спекулаторъ, нечестенъ човѣкъ. При договоръ присжтствуватъ и свидѣтели обикновено двама или повече свидѣтели. Обаче съ човѣкъ, познатъ по честностьта си, свидѣтели не трѣбятъ. „*Хиляда записи за пара*", казватъ за нечестния човѣкъ. „*Не потъпква си думата; дѣто дума, тамъ и душа; дѣто плювне, не го лиже; седй си на думата*" и др. такива казватъ за честнитѣ хора.

Старо-Загорско. — Непрѣменно трѣбва лицето, което прави договоръ за купуване или продаване, да е на пълни години, както и съ здравъ разумъ, защото инакъ, безъ тѣзи качества, задълженията на договоритѣ рѣдко се изпълняватъ. Но въобше въ селата се правятъ договори най на долни години, 16—17, и то придружени съ единъ по-хитъръ човѣкъ, който е къмъ тѣхна страна и да има 30—35—40 години, така, че младитѣ ржководени отъ тѣхнитѣ съвѣти и наставления, сключватъ договоритѣ си съ записи, сенети, контракти и др. т. по купуване, продаване, вземане съ лихва пари и пр. При правянето на договори, условия, записи и др. трѣбва непрѣменно да има и свидѣтели най-малко двама, най-много 4—5 души, отъ които половината, ако умратъ, поне двама да засвидѣтелствуватъ, работата пакъ се оправя. Въ нѣкои много рѣдки случаи ставатъ договори и безъ свидѣтели, но въ тия случаи и двѣтѣ страни се лъжатъ и изгубватъ, ако стане смърть, каквото въ К. Б. Петко Колевъ, комуто съмъ правилъ записи съ Иванъ Ченевъ, който се уби въ войната и послѣ, ако азе не си познахъ писаното безъ свидѣтели, синоветѣ му не искаха да припознаятъ бащиния си дългъ, състоящъ отъ 12 кила казълджа и др. под.

За свидѣтелитѣ, обичаятъ е приелъ да има най-малко двама, а пъкъ помежду близни по-опознати приятели, задоволяватъ се и съ единъ свидѣтель.

Тръпско. — Споредъ обичая, за дѣйствителностьта на договора необходимо нуждно е щото лицето, което купува и продава да е „навършило година 16“ или да е женено — „оженилъ се — изоглавилъ се“, — да е „самовласънъ“, безъ „tutura“, да е и при себе си; „да нѣма по-голѣмъ одъ нього“, „самъ да си е печаловникъ“. Послов.: „родителитѣ су пастири на дѣцата си“; „на мужа е речено да купи и продаде, а на жену — дома да сиди и ньойнуту работу да си гледа“; „жена мужъ, мужку работу върши“; „тутура нѣмамъ, па да ма е стра да продавамъ“. При отсѫтствие на настойничество малолѣтниятъ може въ *сѫдѣйствие* съ негови близки роднини или съсѣди да продаде движима вещь, а за купуване, не е нуждно таковото, понеже: „кой купуе не губи, а оная що продава“. За нетържественнитѣ сключени договори, както е било нѣвга съ *заема* не е имало нужда отъ свидѣтели; (отъ тъзи безсвидѣтелствованность единъ чорбаджия отъ с. Слишовци *поръскалъ* 60 желтици на оная своя съселянка, която при заемването му, го заклевала „бакье такоти двочи и живата дѣца, немой нѣкоему да кажешъ дека ти даде парете“, — а той съ присмѣхъ въ утвърдителна смисъль й се заклевалъ: „Доде, ти немой нѣкому да кажешъ, а я да не даде Богъ!“) при другитѣ (продаване недвижимъ имотъ, добитъкъ, правене завѣщания и пр.) се изисква повече отъ единъ свидѣтель, защото при „единъ свидѣтель кико безъ свидѣтель“, както Unus testis nullus testis.

Хасковско.—Споредъ обичая, трѣбва лицето, което прави договоръ, купува, продава и пр. да бѫде на пълни години и съ здравъ умъ. Трѣбва да има и свидѣтели най-малко двама.

Въпросъ 91-й. — *Кои договори народътъ мисли, че трѣбва да станатъ на книга? — Съ какво се осигурява изпълнението на единъ договоръ (залогъ, пей, порѫчителство, кефилъ, пишманлъкъ)?*

Отговори.

Ахъ-Челебийско. — Договоритѣ се усигуряватъ съ пей отъ едната или и отъ двѣтѣ страни. Ако само едното лице дава пей, зема го другото лице. Ако ли пазарлъкътъ изисква и двѣтѣ страни да дадатъ пей, то той се остава у трето лице. Това стои и въ прѣдварителното условие.

Договоръ за даване пари на заемъ се оздравява чрѣзъ кефилъ.

Ако се повърне едната страна, пея зема другата страна, за пишманлжкъ.

Еленско. — Народътъ мисли, че дадената дума е свята, но като знае човѣкъ да пише по-добро е да сложи на книга договореното.

Както се каза въ отговора на въпросъ 90 тимисюци и сенети се пишатъ на книга; продавателни за недвижими имоти се пишатъ на книга; сжщо—и завѣщанията. Въ Елена азъ намѣрихъ дору писменни раздѣлителни на наслѣдници, които вѣроятно датуватъ отъ единъ вѣкъ, обстоятелство, което има значение за културната история на Елена и околията ѝ.

Прикя въ Елена не е имало, не се помни да се е давало, за това и писмени прикийни книги не се знае да сж писани. Обаче, на 5—6 часа ходъ отъ Елена, въ Търново прикийни книги е имало и се наричали *антилоси*. Такива антилоси твърдѣ любопитни по съдържанието си, азъ държа нѣколко писани на грьцки и прѣведени на български, които датуватъ отъ първата половина на 19 вѣкъ.

Поради голѣмия интересъ на тия документи, ние ги привеждаме тукъ изцѣло. Ние ги длъжимъ на любезностьта на г. П. Кисимова Ето ги:

1. Прѣводъ отъ грьцкия текстъ.

Господи Исусе Христе Боже нашъ благословиви брака въ Кана Галилея, самъ благослови и настоящата размѣна на раба твоего Георги на киръ Минча съ рабиня твоя Мария, и първо дава зетя на булката прѣдбраченъ даръ единъ катъ дрѣхи, едни ченгели златни тридесеть драма, гривна тридесеть и петь драма, единъ пръстенъ позлатенъ и двѣста гроша на врата на булката, и прѣди всичко молитвата на Всесвятия и нашата, аминъ. 1824 октомврия 31. Търново.

Ефимерията на възнесение (подписъ).

2. Прѣводъ отъ грьцкия текстъ.

Буди Господи милость твоя на насъ, якоже уповахомъ на тя, обручаватъ се прочее яко Мария съ Георгя синь на Минча по божия законъ и булката Мария донася единъ фистанъ отъ невлятко и други отъ читъ, една антерия отъ китайка, едно либаде отъ невлятко, едно кожухче отъ китайка, два пешкиря 6 кърпи, единъ ибрикъ-лиенъ, една тенджера, 8 възглавници и двѣ малки, единъ кожухъ капладисанъ съ синсаръ, единъ дюшекъ, единъ юрганъ, единъ чершафъ памученъ и още единъ

копринѣнъ, единъ сандѫкъ, двѣ черги и двѣста гроша въ желтици на врата, и единъ чифтъ чengели златни, единъ пръстенъ златенъ и едни обици. И така стана настоящото при достовѣрни и почтенни свидѣтели—благочестиви священници и честни търговци, благодать и молитва Пр. св Богородици, аминъ. 1824. Октомвр. 31 пиша и свидѣтелствувамъ азъ попъ Иванъ.

3. Прѣводъ отъ гръцкия текстъ.

· Св. Търновский Неофитъ удостовѣрявамъ.

Исповѣдваме ний Петъръ Смилоглу и сопругата ми Елена Триандафилова, какво по собственна воля и непринудително продадохми мѣстото на изгорѣлата ни кѫща на Г-на Х. Георгя Кисима за гроша десять хиляди. Това наше мѣсто се намира въ съсѣдство отъ една страна съ кѫщата на куповача, а отъ другата на срѣща съ кѫщата на покойния х Статъ Димчевъ, а отзаднята страна е слѣпено съ кѫщата на х. Коста Кисимъ, а прѣднята на линията на пѫтя. Ние за това ни продадено мѣсто взехме си горнята условена сума десять хиляди гроша до пара и господинъ х. Георги Кисимъ стана пъленъ господарь на това мѣсто безъ никакво намѣсване нето на роднинитѣ ни нето на дѣцата ни, за което му даваме въ рѫцѣтѣ настоящето продавателно прѣдъ подписавшитѣ достовѣрни свидѣтели. Завѣрено отъ честнѣйшия св. Търновский киръ Неофита за да има сила прѣдъ всяко сѫдебно мѣсто. 11 Декемврия 1850 въ Търново.

(Слѣдватъ подписитѣ).

4. Прѣводъ отъ гръцкия текстъ.

Во име Господа нашего Исуса Христа обручавамъ се азъ х. Петръ съ волята на баща си и на майка си и вземамъ за законна жена Калиопи, дъщерята на киръ Танаса, по божитѣ и святи закони. За това давамъ и споредъ мѣстния обичай прѣдбраченъ даръ първо единъ златенъ пръстенъ съ антика, една златна гривна до петнадесеть драма, едно облѣкло копринено, и при това и на врата ѝ желтици десять хиляди гроша. И това отъ мене прѣдъ присѫтствующитѣ и подписавшитѣ тука свидѣтели, а отъ Бога благословия чрезъ предстателството на пресвята и присно дѣва Мария и молитвата на нашитѣ родители буди съ нами на вся дни живота нашего. 1855 Септемврия 4. Търново.

(Слѣдватъ подписитѣ).

Тукъ прибавяме *написано*, по български, едно потѫкмително, крайно характерно за епохата си:

Сие записъ написвами нiй щу ше са потпишемъ отъ долу и го давами на кумшiя си киръ хаджи Гергя и себебяй тосъ дету си направихми уджаклака чи и сега негова милусъ кедеръ шиндиликъ ни дава изинъ да приминимъ баджата си присъ сачака му отгорѣ за туй давами и нiй нашата си речь херъ куга

земи да си прави стряхата каквото ищи да си прави да бади отъ наша страна свубодянъ бизъ речь таій и за баджата каквоту да нѣмами речь херъ каквото е мунасипъ да я искарами спуроди двама кумшіи каквото намерятъ мунасипъ и ян пенжере щу ищи да гледа на долу да утвори съ наша рааза му давами изянъ и отъ тасъ страна щутуй камту нашия дворъ да накуве перде да не са гледя въ двора ни. За туій давами този нашъ подписъ при тѣзи вѣрни мартури за уверениє наши 1846 Маия 20 день,

азъ Зафириса Хаджи таху, азъ мароли Лука
азъ димитри лука увѣрявамъ горнитѣ речти.

мартуре	мартуре
Недю Колюфъ	Кръстю Х. Недю.

За допълние къмъ горнитѣ струва да се приведатъ и тия документи:

1. Писмо на напусната жена въ Елена:

(Намѣрено отъ Д-ръ Д. Михайловскя въ бащиннтѣ му книжа и съобщено намъ):

знайно струвамъ, ась радню Стойко отъ Миланчитата й написвамъ този записъ. Щоту давамъ на раката на Донка недюва гарка отъ міиковци. Какво дето бяхъ й врекалъ предъ женинито ни за иргинликъ една нива на големия габаръ. ни бяхъ и давалъ тимисюкъ. ето уженихми са и осимь години водихми са. намерихми си помежду причини. дето днесъ оставеми са единъ отъ други. и днесъ зая'чавамъ сасъ този тимюсюкъ като са утакмихми за сичкоту що ни остана едни отъ други да тарсимъ до нищо. давамъ й нея нивата на големія габаръ. тарафъ Петко хаджи Момчиловъ нивата и тарафъ милановата нива. й тарафъ пакъ миланова нива и тарафъ дола тахминъ до два дюнюма й нія давамъ нивата сасъ пари. ами за туй я давамъ нивата за иргенликъ и за оставянето ни днешно. да си я има й да си я стопанисва отъ днесъ нататъкъ. и дето са намери дете отъ насъ що има возрасть години петь на ими Юрданъ то дете остава при мене радню да го гледамъ да нема тази жена кахаръ за него дете до нищо.

Затуй давамъ този тимюсюкъ предъ тези верни шахати за вярность. Кесимъ пара 500 гроша.

Шахати:

1856. ноемврій парви.

х. Ѳ Оверявамъ	Елена Х: Ю	Михалъ х: С: Мартуръ	х. П. Мартуръ
х. Михалъ Мартуръ	Никола Нику Мартуръ		Димитръ Михалъ Мартуръ.
Канчу Славовъ Мартуръ	Петръ х. Петку Мартуръ		Мартуръ К. Х. Ѳ.

2. Усиновително отъ Гражовско (Софийско):
(Съобщено намъ отъ Г. Масларски отъ Студена).

Подписания житель отъ село Мошино, Соф. околия, давамъ настоящия прѣписъ на Христо Стойковъ, отъ с Студена, Сам. околия, защото го приимамъ отъ днесъ за напрѣдъ да ми бжде намѣсто синъ съ моето дѣте Никола Велевъ, за което ще иматъ всичко право да притежаватъ движими и недвижими имоти които щеймъ остаймъ подиръ смжрта ми а тъй сжщо и което има Христо въ Студена, ще имъ бжде всичко общо като на сина ми Никола тъй и на прибрания синъ ми Христо и неговото имущество ще се съедини съ моя си малъ затова мое движимо и недвижимо имущество поставямъ на наслѣдницитѣ ми Никола и Христо да наблюдаватъ точното ми изпълнение. Настоящия прѣписъ писахъ съ здравъ разумъ и чиста совѣстъ и го подписвамъ за увѣрение, и завѣренъ съ подписитѣ отъ махалата и на нѣкои съсѣди и приятели отъ с. Студена.

И друго доказвамъ прѣдъ свидѣтелитѣ аку би Христо Стойковъ да седи нѣколко врѣме при менъ па да си излѣзне нѣма да земе нищо само неговия малъ ще си притежава, аку би, азъ да го напъда ще му заплата двойно колкото що е седелъ при менъ за увѣрение подписано отъ насъ:

1885 година
февруария 18-ий
с Студена

Свидѣтели:
Богоя Теренча Богоя Антовъ
Христо Илиовъ Сп. Гердинъ
Лазе Христовъ Никола Ивановъ Трене Иовановъ.

с. Кралевдолъ
Иле Димитровъ

с. Кралевдолъ
Б. Алтискиевъ.

Довѣрявамъ настоящия прѣписъ азъ Веле Милошевъ, отъ с. Мошино.

Студунско общ. управление удостовѣрявамъ настоящия прѣписъ и прилагамъ селския печатъ:
Кметъ: Геоше Атанасовъ.

Сам. окр.
с. Студена

Христо Ц. Митковъ
В. Иованчо Илиовъ

И отъ селото Мошино Соф. околия подписваме се долуподписанитѣ свидѣтели за горѣказанитѣ думи:

1) Миленъ Стойковъ
2) Будинъ Антовъ
3) Никола Попъ Таневъ
4) Постолъ Петровъ
5) Кръсто Георгинъ.

Кметъ: Иванъ Стойчинъ.

Удостовѣрявамъ съ настоящио селски печатъ

Соф. окр.
с. Мошино

За изпълняването на дадено задължение най много е разпространено даването на пей (капàро). Освѣнъ него, познати сѫ рехинътъ (залогъ), кефилликътъ (порѫчителство) и твърдѣ рѣдко —пишманлѫкътъ.

Западна България. — Договоритѣ ставатъ писменно и устно, но повечето устно. Дадената си дума никой не забравя и тя се изпълнява свято.

Обичаятъ, щото договорътъ да бѫде обезпеченъ съ нѣщо, не се срѣща често. Тоя обичай се практикува много въ ония договори, които иматъ повече търговски характеръ, въ който, слѣдователно, договорещитѣ се страни повечето пѫти сѫ непознати една на друга. Въ договоритѣ отъ землeдѣлческо-стопанска категория такова желание и обичай никакъ не се срѣща, или се срѣща съвършено рѣдко.

Обезпечението става съ порѫчителство, капара, залогъ и пишманлъкъ. (Ж. С. IV, стр. 249).

Казанлѫшко. — Споредъ народа на книга трѣбва да станатъ договоритѣ за купуване на ниви, ливади, лозя, градини, воденици и пр. каквото и даване пари съ лихва. Изпълнението на единъ договоръ се усигорява съ даване залогъ, порѫчители, пей и свидѣтели.

Копривщица. — Писмени договори ставатъ само за продажба на недвижими имоти и за ортаклъкъ. За изпълнение на договора се иска порѫчителство, залогъ (кога се взематъ въ заемъ пари), пей; има и пишманлъкъ. Порѫчительтъ отъ своя страна гледа да може да се осигури. Единъ случай: двама души Н. Д. и Н. Ю. се договорили да търгуватъ съ овчи кожи, но понеже Н. Д. билъ почти безъ капиталъ, то станало нужда да прѣдстави *порѫчитель за изпълнение на договора*. За порѫчитель билъ поканенъ И. З., но той като се колебаялъ, то Р. Л., дѣдо на Н. Д. казалъ на И. З.: „Иване, ти се подпиши за порѫчитель, па мене гледай! Ако стане нѣщо да платишъ паритѣ, азъ ще ти ги броя“. Това се счита за свършено задължение и по силата на него сега И. З. осѫди Р. Л. да му плати паритѣ, които той е платилъ, като порѫчитель, за изпадналия въ несъстоятелностъ Найденъ.

Лѣсковецъ. — Познато е капарото, което като залогъ се дава за сигурность на извършения договоръ. Който се помѣтне, губи капарото.

Македония. — Писмени договори по селата обикновено не ставатъ, а само за продажба ниви и други недвижими имоти волею неволею трѣбва да се извадятъ нуждницѣ тапии. По въ старо врѣме обаче и то не е ставало, а продаде ли нѣкой нѣщо прѣдъ два-трима свидѣтели и пие ли се „кръчмата“, договорили се двама, че си правятъ мѣнка (трампа) пие се и кръчмата? — работата имъ е свършена; не трѣбвало и нужда не ставало за никакво писмо.

По нѣкога въ договорити дава се поржчитель — емецъ, за което има и поговорка: *„емецъ, добръ платецъ“.* А пей непрѣменно трѣбва да се даде. Разкаяния (Пишманлжци) рѣдко ставатъ.

с. Марково. — На книга трѣбва да ставатъ продавателнитѣ за недвижими имоти. Жива стока може да се продава и безъ книга, салтъ на дума. Договорътъ се усигурява съ рехинъ, пей, кефилликъ и пишманлжкъ.

Плѣвенско. — Договори, възприети отъ селянитѣ, сж домашнитѣ продавателни актове, доста разпространени въ селата и записитѣ за даване пари подъ лихва, въ заемъ или пъкъ записитѣ за продадени храни на зелено. Записи отъ послѣднята категория сж най-вече разпространени вь селата и то съ отговорено задължение, че ако продавачътъ на храната въ извѣстенъ срокъ. какъвто не може да бжде по дълъгъ отъ „харманъ“ за лѣтнитѣ храни и „нàпролѣть“ за кукуруза, не прѣдаде продадената храна на уреченото мѣсто, съ други думи ако не устои на задължението си, да плати сѣко кило кукурузъ по 40 лева и всѣко кило жито по 60 лева. Тежко и горко на оногова, който не изпълни задължението си. Записи съ такива задължения се срѣщатъ най-вече изъ Луковитската околия и полскитѣ села въ Плѣвенската, дѣто не малко семейства сж влѣзли вече въ ржцѣтѣ на зеленичаритѣ търговци и никога не ще могатъ да се отърватъ отъ тѣхъ. Договоритѣ сключвани между земледѣлци се извършватъ безъ всѣкакви поржчителства, задатъци, пишманлъци и пр. понеже селянитѣ иматъ достатъчно довѣрие помежду си. На това тѣхно довѣрие не могатъ да се съгласятъ само зеленичаритѣ — търговци, които не зная защо сѐ по-голѣмо довѣрие даватъ на себе си отъ колкото на земледѣлеца и всѣкога се стрѣмятъ да го позаплетатъ съ нѣкое записче на заповѣдь, споредъ дѣйствующия у насъ законъ за задълженията и договоритѣ, полица и пр. търговски ефекти, отъ каквито про-

стиятъ земледѣлецъ и хаберъ нѣма, слѣдователно не може да почувствува че всѣко ненаврѣмено изпълнение влече слѣдъ себе си врѣди и загуби, които естествено падатъ върху неговия гърбъ. Между тѣзи търговски ефекти се забѣлѣзватъ поржчителства. Въ ново врѣме и въ турско, поржчителства се искатъ отъ земледѣлцитѣ, били тѣ селени или граждани, за дълговетѣ имъ, прѣдъ земледѣлческитѣ каси и други кредитни учреждения.

Рупчоско. — Въобще за недвижимъ имотъ (нива, кжща, ливада и др.) се правятъ договори на книга. Осигуряването на единъ договоръ става или като се постави по голѣма цѣна отъ уговорената, или извѣстно обезщетение да се плати отъ неустоялия се въ договора, или пъкъ съ залогъ, пей (капаро) или поржчителство.

Старо-Загорско. — Въобще селянитѣ мислятъ и виждатъ за нуждно да ставатъ тия договори на книга: земане съ файда пари за 5—6 мѣсеца или по за цѣла година. Когато се купуватъ нива, волъ, крава, биволица или друго необходимо нуждно и се нуждаятъ отъ пари, тогава се правятъ на записъ до харманъ, въ който мислятъ да се наплащатъ; но тоя харманъ се не свършва за слабитѣ, а за силнитѣ, и заможни, още на първия се наплащатъ. Или още когато купуватъ на почекъ волъ, крава, биволица, овци, кози и др. опрѣдѣля се срокъ и се договарятъ и задължаватъ въ записитѣ за тѣхъ.

Изпълнението на единъ договоръ се осигурява или съ поржчителство (кефилъ) или съ залогъ, който се състои въ залагане нѣкоя нива, крава, или владало, додѣто се изпълни задължението на залагателя или поржчителя. Пишманлъкътъ се извършва прѣди да сж сключени и подписани договоритѣ отъ двѣтѣ страни. Счита се за нездрава и неразумна работа отъ тая страна, която се разкайва. За това се правятъ задължителнитѣ договори писмени. Пишманлъкътъ се нарича помѣтане или помѣтналъ се.

Трънско. — Писменитѣ договори сж почти неизвѣстни на селянитѣ, понеже писменностьта късно си е пробила между тѣхъ пжть, отъ една страна, а отъ друга и *„писмото е човѣча направа кикото рабужатъ;* ти пиши, я чу режемъ, па че видишъ, че моята смѣтка, че излѣзне по права од твоюту. Едно врѣме цѣлата селска давания на единъ кривакъ (тояга) стоеше, па смѣткаката ти права кико пушку и немаше тая кражбе; а сѣга божемъ нѣщо пишу, мрълязве, табаца абе и напоконъ гледашъ

нищо не си платилъ, ако и да се цѣлу годинъ уносилъ. Одкико писмото у общинетѣ започе да борави, отъ тъгая и кражбетѣ започеше . . .“ Напослѣдъкъ завѣщанията и „реимитѣ“ сж били писменни и то пакъ не всѣкога. Контрагентитѣ не сж се стараяли да осигуряватъ изпълнението на договора, защото „мое паре — твоя стока“ и „кудете излѣзне думата — тамъ и душата“, ако се нѣкой пометне. При все това по нѣкога, когато единъ отъ контрагентитѣ е непознатъ или съ съмнителна честность лице, туй обезпечение е било задължително и се състояло въ даване отъ него: *залогъ* (разни вещи или скжпоцѣнни прѣдмети), *прѣдплата* (пей, капаро въ пари), *поржчителство*, *чуванье* задържане въ владѣние на продавача продадената вещь до окончателното или отчасти изпълнение на своето главно задължение и *неустойка* (пишманлжкъ).

Хасковско. — Споредъ селянитѣ трѣбва да ставатъ на книга договоритѣ за купуване на ниви, ливади, воденици, градини, кории, даване пари подъ лихва и пр.

Изпълнението на единъ договоръ се усигорява съ даване залогъ (рехинъ), съ поржчителство (кефилликъ), даване пей и свидѣтели.

Въпросъ 92-й. *Кой дава пей (капаро): тоя който се глави, се наеме или който главнва, наема? Залогъ не се ли счита и тогава, когато селянинътъ остави торбата си, калпака си, тезкерето си, или кога му зематъ на сила дрѣшката?*

Отговори.

Ахж-Челебийско. — Пей дава страната, която повече би била наклонна отъ самия характеръ на работата, да се повърне. При пазаряване ратаи, овчари и калфи пей не дава никой.

Когато нѣкого уловятъ, че сѣче дърва въ чужда гора или пасе добитъцитѣ си на чужда трева, той за да отърве добитъцитѣ залага торба, качулка и звънци. Това е като за вещественно доказателство и като залогъ за обезщетението.

Еленско. — Разно бива; дава капаро и който наема, ако е познатъ, и който се наема, ако той е нѣкой чуждъ за мѣстото кираджия съ конь, коларинъ, дюлгеринъ и пр.

Много пжти селянитѣ за да си купятъ отъ бакалина соль, орисъ, царвули или друга вещь, а нѣматъ пари, залагатъ що иматъ: торба, дисаги, оставятъ си за късо врѣме добичето — магаре или друго.

Вземането калпака се счита за обидно; но се практитува. Задържаньето на оставено нѣщо зарадъ борчь е най-обикновеното явление.

Западна България. — За оздравяване на договора едната страна дава на другата *капаро* или *задатъкъ* въ пари.

Има договори, въ които капарата не е нужна; а има такива, въ които капара е необходима и безъ нея договорътъ не е валиденъ.

Договоритѣ, които ставатъ валидни и задължителни за странитѣ само съ капара: *надница, гъторица, главяване, купуване-продаване, прѣпродаване, трампа на прѣстой, наемъ (подъ кирия), заржчване (поржчка) и прѣвозване.*

Другитѣ договори, които минаватъ и безъ капара, сж: *зареда, исполица, стрѣживъци, отбрица, бачуване, заемъ, тлака, риболовство, тбковина, уемъ, котленка* и *аманетъ*.

Капарата се дава за сигурность и на двѣтѣ страни, че договорътъ ще се изпълни. Ако страната, която е дала капара, по различни причини се повърне, наруши договора, тогава, освѣнъ другитѣ загуби, тя губи и капарата. Ако страната, която е взела к. се помѣтне трѣбва да върне к.

Количеството на к. зависи отъ стойностьта на договора. За имотъ отъ 20,000 л. капара не може да бжде 5—100 л., а 500—1000.

Залогъ е вещь дадена томува, който заема пари или друго нѣщо, додѣ заложительтъ изпълни задължението си. Залогъ е: бакъренъ сждъ, златни и сребърни вещи, и др. движими. Недвижими имоти не могатъ да бждатъ залогъ. Сжщо и едри тежки за прѣнасяне вещи, — ако и движими. Залогътъ ако не се вземе на врѣме, когато се изпълни договора, продава се или се прѣзалага.

Залогътъ не се губи. Който го е взелъ трѣбва да го повърне какъвто си е билъ. (Ж. С. IV. 290—296).

Казанлжшко. — Пей дава този, който главява или наема, а който се глави дава залогъ или поржчитель.

За залогъ селянинътъ си оставя дрѣхата, торбата, дюзеня (сѣчива), шапката.

Копривщица.—Пей дава онзи, който купува, за да се не повърне; сжщо който зема подъ наемъ; а измикеритѣ при главяване нето даватъ нето зематъ пей. Кога се пазарява кириджия за пжтуване (конярь, талигарь и пр.) пей дава онзи, който ще

пжтува. Счита се залогъ, ако нѣкой остави сѣчивата си, торбата си, а сжщо ако на сила му зематъ шапката или дрѣхата за увѣрение, че ще се върне да си плати.

Лѣсковецъ. — Капарото (пея) е като залогъ, който се дава за сигурность, че ще се извърши договора, заключенъ между странитѣ. Който се пометне, губи капарото.

Македония. — Когато договорътъ се касае за продаване и купуване, пей дава куповачътъ; сжщо и когато договорътъ е за главяване на слуга, ратай и пр., пеятъ дава главячътъ а зема главениятъ.

За залогъ се счита каквото и да би заложилъ онзи, който е дълженъ да даде залогъ; но за на сила залогъ не зная, освѣнъ когато нѣкой дължи нѣщо турчину, послѣдниятъ взема на сила на селянина дрѣхата му за залогъ, или коня му.

С. **Марково.** — Пей се дава рѣдко. При главяване или наемане обикновено не се дава.

Шеюве и пъртии може да се дадатъ като рехимъ додѣ се заплати нѣщо купено.

Вземането на гугла за борчъ се счита за много обидно.

Плѣвенско. — Когато се главяватъ ратаи никакво капаро не даватъ едната или другата страна. Срѣща се такова, когато се наематъ работници, надничари. Дава се капарото и отъ наемателя и отъ надничаря, но като общеприето е да дава капаро онзи, който наема работницитѣ—наемательтъ. Залогъ—особенъ видъ капаро, когато се наематъ работници се считатъ и когато работникътъ—надничарь остави у наемателя, господаря и то торбата, калпака, дрѣхата. На сила дрѣшката да зематъ, май вече и нашитѣ селски кръчмари се отучиха. Зеръ и селянинътъ зе вече да не си поплюва. Знамъ ли азъ; понѣкога — и съ кривака по главата.

Рупчоско. — Пей дава и който се глави, или и който наеме, споредъ случая и честностьта на лицето. Главява се ратай, господарьтъ дава пей, че ще устои на думата си, или пъкъ оставя нѣщо ратаятъ у господаря си, че ще се вѣсти на срока и заработи. Пазари се нѣкоя стока, добитъкъ и пр., продавачътъ даде пей, че ще го достави нàврѣме, или пъкъ купувачътъ, че ще го прибере нàврѣме. Остава се и залогъ нѣщо, напр. дрѣха, пари и др. такива.

Ст.-Загорско. — Пей или капаро дава този, който иска да купи една стока, на която не може веднага да брои паритѣ,

а се прави задължително и отъ двѣтѣ страни, като се оставя пеятъ у едно трето лице, състоящъ отъ нѣколко гроша или жълтици, споредъ каквато е работата за която се договарятъ, а не този, който продава, и да се не пометне. По нѣкога за здравина и двѣтѣ договорящи се страни даватъ капаро, за да се не пометнатъ; но тѣ си оставатъ мъртва буква на книгата въ условията имъ и много пѫти се разваляте.

Залогътъ се счита тогава за истински и задължителенъ, когато селянинътъ, давающа го доброволно, си каже, че сега въ тоя случай нѣма какво друго да даде и остави за залогъ, освѣнъ това да остави торбата си, джатката си (хабяна дрѣха или вълнена тъкана), хабата си, юмурлука си, тоягата си, пояса си, тезкерето си, а не да му се земе на сила шапката отъ главата, което нѣщо у насъ е неприлично и рѣдко се прави, за изпълнение такъвъ насилственъ залогъ отъ окрѫжающитѣ го селяни, за изпълнение на думата му, като не се счита за право и законно по обичая.

Тръпско.—Обикновено пей дава неизвѣстниятъ контрагентъ, или *манджията*, лице извѣстно като *помѣтачъ*, наемательтъ на движимъ имотъ, на рабаджийски кола, когато рабаджията е неизвѣстенъ (той дава пей въ пари, които се депозиратъ у ханджията), чирацитѣ-ученици—на майстора си, учениците—на учителя си (въ турско врѣме на селския учитель възнаграждението е заплащано само отъ ученицитѣ, респек. тѣхнитѣ родители), стопанинътъ кѫщостроитель—на масторитѣ дърводѣлци, господарьтъ—на *частния* си слуга и пр.—Залогъ считатъ и тогава, когато селянинътъ остави у кръчмаря или господаря, съ когото е сключвалъ договоръ торбата си, калпака, коня, или на сила му зематъ и задържатъ коня, дрѣхата или друга нѣкоя вещь (оглави, звънци и пр.) за да се гарантира причинената вреда отъ ѣкое нарушение или прѣстѫпление.

Хасковско.—Пей дава оня, който главява или наема, а който се глави, той дава залогъ.

Залогъ се счита—когато селянинътъ си остави или заложи торбата, калпака, тезкерето (билета) или кога му зематъ на сила дрѣхата.

Въпросъ 93-й.—*Пишманлжкъ (плата за неустояване на думата си) има ли у селянитѣ и голѣмъ ли е? Защо се зема пишманлжкъ, защото нѣщо е загубилъ единиятъ, или само че не си е устоялъ на думата другиятъ?*

Отговори.

Еленско.—Пишманлъкътъ е познатъ и зависи отъ предмета на договора. Той се взема безъ да се гледа загубилъ ли е нѣщо този, който го иска отъ лицето, което не е устояло на думата си.

Западна България. — *Пишманлжкъ* (повторение) се нарича оная сума пари, която е длъжна да плати оная страна въ договора, която се повърне или попишмани за сторенъ договоръ и откаже да го изпълни; — тя плаща на другата глоба за повръщенето. Тая глоба се нарича пишманлжкъ. Тая сума е и като глоба за неизпълнението и като възнаграждение за загубитѣ. Ако единъ човѣкъ е платилъ *пишманлжкъ*, не може да бжде тегленъ да плаща повторно за никакви загуби. Капарата се счита като пишманлжкъ, ако въ условията на договора не е станало дума изрично за такова нѣщо (Ж. С., IV. 298).

Казанлжшко. — Пишманлжкъ селянитѣ даватъ, и той бива дадения залогъ, пей, нѣколко оки вино или ракия.

Пишманлжкъ се взема само за това, че не се е устояло на думата, но въ сегашно врѣме казватъ: хемъ че не си е устоялъ на думата, хемъ че е причинилъ загуба (ако има причинена, разбира се). Пишманлжкъ още селянитѣ даватъ, кога нѣкой въ гнѣвъ, въ пиянство или по другъ подобенъ начинъ е обидилъ нѣкого; такъвъ пишманлжкъ се дава въ вино или ракия — той се казва: *за опрощение и вдобряване.*

Копривщица.—Пишманлжкъ има. Той се зема, за дѣто едно лице не си е устояло на думата. Сжщо плаща пишманлжкъ и он'и, който държи чужда стока и притежательтъ ѝ е изгубилъ отъ нея, като не я е продалъ на врѣме по вината на другия.

Македония. —- Когато единъ отъ договорящитѣ се не ще да изпълни договора, той плаща пишманлжкъ. Ако са пишмани купувачътъ или наемачътъ, той изгубва дадения си пей или и още нѣщо плаща, каквото найдатъ за благословно свидѣтелитѣ, ако ли се пишмани продавачътъ или главениятъ, тогава

той връща назадъ на купувача земения му пей и още друго количество толкова, колкото е билъ пеятъ.

С. **Марково.**—Пишманлѫкъ се дава когато *се отвърне* нѣкой отъ сторения пазарлъкъ. Паритѣ които сѫ дадени при пазарлъка, който се отвърне ги губи. Обикновено, като пишманлъкъ отива дадения пей. Пиянъ, не пиянъ губи пишманлѫка.

Плѣвенско. — Пишманлѫкъ (плата за неустойване на думата си) не се срѣща между селянитѣ, защото неустойки съвсѣмъ слабо, а почти и никакъ, не се забѣлѣзватъ. Пишманлѫкъ се срѣща тукъ въ града и то между *джамбазитѣ* продавачи и купувачи на коне, хора прѣдадени изключително на това занятие. Тѣ си го иматъ като нѣщо обикновено, защото както казватъ селянитѣ „и тѣмъ не е имъ чистъ косъмътъ“. Наистина понѣкога продадатъ нѣкой кьоравъ или кьопавъ конь на мѣсто здравъ, като прѣдварително се говори, че щомъ се направи пазарлъка, купувачътъ ще даде 10, 15 или 20 лева пей, (задатъкъ, капаро) а остатъка, слѣдъ като снабдятъ купувача съ *талиматъ*— свидѣтелство интизапско. Това добро, но до дѣто да се издаде талимата, купувачътъ ўзнава, по единъ или по другъ начинъ — *мививири* Господъ далъ както се признаятъ самитѣ джамбази — че купения конь има недостатъци и се повръща. Въ такъвъ случай дадения задатъкъ се задържа отъ продавача за пишманлѫкъ, за дѣто купувачътъ не си е отварялъ очитѣ, да гледа по на широко. Много пѫти продавачътъ не остава задоволенъ само съ задатъка. Въ такъвъ случай веднага се устроява единъ видъ комисия отъ 2—3 лица, която опрѣдѣля, колко слѣдва да плати повърналия се купувачъ още, върху задатъка — 5, 10 или 15 лева. Интересни нѣща се срѣщатъ въ нашитѣ говежди пазари. Напримѣръ, много пѫти се случава, добиче, най-вече конь на 20—25 години, за да може да мине съ по-добра цѣна, остригватъ му гривата и опашката, понѣкога позаострятъ прѣднитѣ зѫби съ пила, сѫщо остържатъ чернитѣ петна, каквито всѣко застарѣло добиче добива въ кѫтницитѣ си — страннитѣ зѫби, съ които *прѣживя* и така добичето минава за младо. И когато става пазарлъка, продавачътъ не го гризе съвѣстьта. Той спокойно продължава да увѣрява купувача селянинъ така: „Речи; речи 120 лева, па се небой. Я вижъ, *омакинче* ти продавамъ, на три години...“

Рупчоско. — Пишманлѫкъ (плата за неустояване на думата си) се и зема и дава. Пея се зема за пишманлѫкъ, зема

се и нѣщо повече, каквото опрѣдѣлятъ посрѣдницитѣ. Пишманлжкътъ е и обезщетение за загубата, произлѣзла отъ неустойкате.

Старо-Загорско. — Пишманлжкътъ или плата за наустояването на думата си помежду двѣ договорящи се страни има у селянитѣ и той е споредъ колкото рѣшатъ свидѣтелитѣ да зематъ на оная страна, която се пишмани и кае за станалата работа, като вижда, че като се пометне пò не ще да изгуби, отъ колкото да устои на думата си. Когато за 4—5 лири е оцѣнена една стока, зема се 2 лири пишманлжкъ, то за по долу отъ тая цѣна съразмѣрно трѣбва да бжде по малъкъ и той. А всичко това зависи най-много отъ двѣтѣ страни и свидѣтелитѣ или хората прѣдъ които е craналъ договора и като кажатъ напр. 50, 100, 150, 200, 250 и т. н. споредъ количеството на задължителнитѣ договори и пишманлжкъ се взема.

Пишманлжкъ се взема за туй, защото едина не си е устоялъ на думата и прави въ сжщото врѣме комшиитѣ си (съсѣдитѣ си) за калпави (лъжци и примамници) хора прѣдъ единъ чужденецъ било, или свой съселянинъ, за дѣто си не сѣди на думата, тъй като компрометирва за напрѣдъ честностьта и здравината на по-виднитѣ имъ лични и търговци хора въ селото, връхъ които не щатъ да иматъ довѣрие за напрѣдъ за нѣкоя работа, частна или селска извънъ изискеума отъ търговци. А пъкъ пишманлжкътъ или помѣтането се прави, отъ едната договоряща страна, когато вижда, че подъ тия тежки условия на договора си той изгубва, отколкото да припечелва, прѣдпочита за по-добрѣ да плати и даде пишманлжкъ отъ колкото да остане склоненъ и задължителенъ на дадена си дума въ договора или сенета и контракта си.

Татаръ-Пазарджишко. — Отг. нѣма.

Трънско. — Пишманлжкъ—*помѣтането* е рѣдкость у нашитѣ селени, които „не искаю да лижу що су плюли“. Онзи, който не устои на обѣщанието си и за дѣто е „порезилилъ стокуту на човѣка, даваю кръчму“, плаща на противната страна незначителна сума, равна на направенитѣ разноски за кръчмата и нѣкой другъ грошъ за *поревилушкуту*. Туй обѣщание е чуждо за нѣкои договори като: заема за послужване, лихвения заемъ, исполицата и пр.

Хасковско. —У селянитѣ има и това да плаща *пишманлжкъ* нѣкой, когато не устои на договора или думата и той се плаща съ това що е далъ пей или съ нѣколко оки вино и ракия. Пиш-

манлъкатъ се дава за това, дѣто нѣкой не е устоялъ на думата, на договора или нѣкой е казалъ лоши думи въ гнѣвъ, въ пиянство, та е навредилъ сърдце и послѣ се разкаялъ, и се погаждатъ и прощаватъ. Поговорката казва: „прошка безъ кокошка, не бива“ и пр.

Въпросъ 94-й. — *Какъ се прѣкжсва, разваля единъ договоръ? Съ съгласието на двѣтѣ страни ли или прѣдъ сждилището? Поради какви причини се разваля договора (че единия билъ пиянъ, не на себе си, малолѣтенъ?)*

Отговори.

Ахж-Челебийско. — Договоръ може да се развали съ съгласието на двѣтѣ страни. Ако ли само едната страна иска развалянето, тя трѣбва да даде пишманлъкъ.

Еленско. — Договоръ може да се развали. Който се отказва отъ „сторена дума“, „сговоръ“, отъ единъ „пазарлжкъ“, казватъ: *повърналъ се, пометнилъ се*, отъ тамъ *повръщане, помятане*, дума, която отговаря на думата „повторение“ въ Зап. България. Помята се отъ думата си оня, който не е добрѣ мислилъ по-прѣди, или пъкъ му се струва, че сж го измамили, но и въ такъвъ случай за „помятането“ има „глоба“, пишманлжкъ. Тая глоба, пишманлжкъ се плаща по нѣкога въ полза на еснафската каса.

Западна България. — Страната, която *повтори* т. е. повърне се отъ сторения договоръ и откаже да го изпълни, длъжна е да даде на другата една извѣстна сума, като глоба за своето повръщане. Тая глоба се нарича пишманлъкъ. Тая сума е и като глоба за неизпълнението на договора и като възнаграждение за загубитѣ. Ако единъ човѣкъ е платилъ пишманлъкъ, не може да бжде заставенъ да плаща повторно за никакви погуби. Капарата се счита като пишманлъкъ, ако въ условията на договора не е станало дума изрично за такова нѣщо (ЖС. IV стр. 298).

Казанлъшко. — Единъ договоръ може да се развали и съ съгласието на двѣтѣ страни и прѣдъ общината и сждилището. Разваля се и прѣкъсва, кога е станалъ на пиянство, или единътъ не е билъ на себе си, или е билъ малолѣтенъ, или най послѣ, че домашнитѣ мъратъ и не даватъ — послѣдний случай не се

взема въ съображение освѣнъ ако този, който се явява да разваля, е билъ малолѣтенъ или пиянъ.

Копривщица. — Договорътъ се разваля по доброволно съгласие, между странитѣ. Разваля се още ако е сключенъ, отъ разпуснатъ синъ, въ пиянство или малолѣтство. Понеже въ старо врѣме рѣдко сѫ прибѣгвали до сѫдилищата за разваляне на договоръ, то това разваляне е ставало прѣдъ общинскитѣ първенци.

Лѣсковецъ. — По измама, незнание, лудость, старость, малолѣтство и т. н. договора не ще да се развали; но за много висока или много низка цѣна никога; народътъ казва: *той търси ахмаци да измами.* А върху цѣната народа си казва:

Сѣки гледа да спечели.
Щастието (? р.) му поработило.
Да си му мислилъ на врѣмето.

Македония.— Договорътъ се разваля или съ съгласието на двѣтѣ интересующи се страни въ присѫтствието на първитѣ свидѣтели или, ако поддържающий договора не склонява, отиватъ въ сѫдилището. Тамъ непрѣменно се разваля, тъй като нестаналъ билъ официалнимъ образомъ, а неофициалнитѣ (? р.) договори правосѫдието не признава за станали. Причинитѣ, по които единъ договоръ се разваля могатъ да бѫдатъ разни, сир. или се попишманява единиятъ или другиятъ отъ договоренитѣ, че се излъгалъ въ договора, че евтино продалъ или че скѫпо купилъ, или се главилъ, или нѣкой приятель го надумалъ и станало както погорѣ казахме. А за извинителни извѣти прѣдставя, че билъ пиянъ, не на себе се, че го не оставяли братята, които сѫ съучастници и пр.

С. **Марково.**—За помѣтането въ Рупчосъ казватъ: „раздвоили се“, въ Увата (въ полето) пометнали се, а въ Марково— повърнали се, пишманили се. За повръщане обаждатъ се на кмета и се искатъ назадъ повредитѣ, обикновено даденитѣ пари.

Плѣвенско. — Веднажъ сключенъ договоръ не може да се унищожи, освѣнъ по взаимно съгласие на странитѣ — договорещи се или пъкъ когато единъ отъ договорещитѣ се или пъкъ и двамата не сѫ били въ пълната си възрасть, когато сѫ го сключили. Случай да се уничтожи извѣстенъ договоръ подъ прѣдлогъ, че единъ отъ договорящитѣ се е дѣйствувалъ подъ влиянието на алкохола — не билъ на себе си и пр. нѣма. По насъ, когато извѣстно лице иска да се оправдава, че той под-

писалъ извѣстенъ договоръ, извършилъ извѣстна сдѣлка, защото билъ пиянъ и слѣдователно не билъ въ нормално положение да разбере значението на това, което върши, се отвръща съ слѣдующитѣ думи: „хмъ, пиянъ... защо тогава не отиде да скочишъ изъ *Кайлъшката канара*"? Това се води отъ прѣданието, за което се говори тукъ въ града, че нѣкое си лице — неизвѣстно кое — еднъжъ въ пияно състояние, запитало: може ли да скочи отъ канарата — сѫщата канара е въ мѣстностьта „Кайлъка" на около 15 метра височина, — тутакси скочилъ долу и станалъ на пита, веднага издъхналъ. Унищожение на договоръ подъ прѣдлогъ на измама, прикрито извѣстно обстоятелство и пр. почна да се забѣлѣзва напослѣдъкъ, дори срѣщатъ се и искове за унищожение, заведени отъ селяни прѣдъ надлѣжнитѣ сѫдилища, най-вече слѣдъ влазяне въ сила на закона за задълженията и договоритѣ, по настоящемъ дѣйствующъ у насъ.

Рупчоско. — Ако и двѣтѣ договорещи страни сѫ пишманъ отъ договора, тогава послѣдниятъ се развалия съзнателно съ взаимно съгласие и споразумѣние. Разваля се и тогава, когато се установи, че единиятъ билъ пиянъ, умопобърканъ или пъкъ малолѣтенъ. Разваля се, и когато единиятъ се разкае, прѣдъ видъ на грозеща го загуба, или измама въ цѣната, тогава самъ разваля договора, като не зема купеното, или не прѣдаде проданото и приеме да остави пея, ако е имало такъвъ, или плати обезщетение.

Старо-Загорско. — Единъ договоръ се прѣкъсва или разваля по нѣкога съ съгласието на двѣтѣ страни, понѣкога съ отнисане чрѣзъ сѫдба до сѫдилището, което за умиротворение на двѣтѣ страни прави помирение или осѫждане на едната страна за неизпълнението му, да заплати разноскитѣ или загубитѣ на другата.

Причинитѣ, по които се развалятъ договоритѣ, сѫ тѣзи: или едната страна усѣща, че загуба огромна ще произлѣзе отъ станалата постѫпка въ задълженията и договоритѣ си; или пъкъ е билъ въ несвѣстно и нетрѣзвенно състояние на ума, когато е далъ дума за правенето на договора; или пъкъ, когато договоритѣ се сключватъ съ малолѣтни и неопитни 16, 17 и 18 годишни лица, които не отбиратъ още отъ нищо — нито отъ търговия, нито отъ задължения, нито отъ точни изплащания и устояване на думитѣ си; или, най-послѣ, че се съглежда явна измама въ договоритѣ и гледатъ да се развалятъ и неосѫществятъ тѣ.

По нѣкога роднинитѣ на едни малолѣтни сираци, като видятъ, че сж уплетени въ примки неизносни за отърване подкастратъ ги да развалятъ договоритѣ и тѣ настояватъ часъ поскоро да се развалятъ подобнитѣ и да се отърватъ отъ задълженията си.

Трънско. — При прѣкратяване на договоритѣ липсва, па и не е нуждна, извѣстната ни тържественность при сключването имъ. Прѣкратяването на договори става: 1) Съ смъртьта на онзи отъ контрагентитѣ, чиито лични *качества* и *дѣйствия* сж били прѣдметъ на договора; 2) чрѣзъ сливане въ едно лице двѣтѣ страни на договора: 3) чрѣзъ плащане или прѣхващане на насрѣщни дългове, или изпълнението въ договора; 4) чрѣзъ подновяване на договора; 5) чрѣзъ погинване на прѣдмета на договора; 6) при независящи отъ коя и да било страна въ договора причини за невъзможностьта на изпълнението му; 7) *чрѣзъ забъшаване* прѣдмета на договора; 8) чрѣзъ забравяне — давность и 9) чрѣзъ **уничтожение** въ случай на *игмама или погрѣшка, малолѣтие, умопобъркване, междинлъкъ* (шефилъкъ), *отстранение* (когато продадената вещь или имотъ е на трето лице, отнема се слѣдъ сключване договора—доброволно или по сждебенъ редъ). *Веселото* пиянство нивга не опорочва договора, понеже „**пиеньето е благословено**, а пиянството проклето“ и „кой га не може носи да не пие, та да знае що работи“.

Хасковско. — Единъ договоръ се разваля или съ съгласието на двѣтѣ страни, или прѣдъ община и сждилище.

Договоръ се разваля и прѣкъсва, кога е станалъ въ пиянство, или единътъ билъ не на себе си, или малолѣтенъ или домашнитѣ мъмратъ и не даватъ и пр.

Въпросъ 95-й. — *Какъ става продажбата у селенитѣ? Намѣсто пари дава ли се друго нѣщо? (брашно и пр.)? За кои нѣща най-много не се плаща, а се прави мѣна (трампа)? На почакъ (вересия) дава ли се? Какъ става продажбата на кжща, нива, лове, кория? Може ли да се продаде нѣщо, което не се види, а може ли, което още не е станало (жетва на посѣвъ)? Какъ гледа народа на скжпитѣ продажби? На сила прадажба става ли?*

Отговори:

Ахж Челебийско. — Много пжти вмѣсто съ пари. продажби ставатъ съ мѣна (трампа). Може нѣкой да даде глава за глава, може да даде муле за волъ или овца за коза. Ако едното животно струва повече, едната страна дава придавъ (юсте).

Трампа става и съ недвижими земни имущества, когато го изиска интересътъ и на двѣтѣ страни, т. е. ако и на единa и на другия имуществата ще станатъ по-близу.

На почекъ се продаватъ кжщи, ниви, градини, домашни добитъци, вълна, ярина и аби. Само въ послѣднитѣ години захванаха да правятъ сенете (записи); по напрѣдъ хората сж се вѣрвали. И сега за по малка сума отъ 100 гроша, записи не правятъ.

Еленско. — Продажба обикновенно се извършва при свидѣтели и се пие кръчма. Обикновенна форма на продажба е устната. А свидѣтелитѣ сж считатъ достатъчни да я оздравятъ.

Става и *мѣна* т. е. трампа вмѣсто плащане пари. Трампа се прави повечето за дреболии: храна и други потрѣби. И до сега продавци обикалятъ по селата и даватъ разни бакалски и галантерийни вещи срѣщу яйца, или други селски произведения, кълчища, восъкъ и пр.

Има случаи на трампа и съ недвижими имоти. Замѣнятъ се ниви, ливади, бранища съ цѣль да си направятъ по удобни и сгодни стопанствата, когато размѣнвачитѣ иматъ въ разни мѣста имоти. Иванъ има нива на Радинъ-Гробъ, дѣто и Стоянъ има едно малко парче; обратно Стоянъ има ливада (лжкà) на *Сѣновъ-косъ*, дѣто Иванъ има едно парче. И тѣ се *трампяватъ*.

Особно е позната трампата въ продажбитѣ на коне. Има и ироническата пословица на турски: трампаданъ трампа, гитти бизимъ кранта, т. е. отъ трампа на трампа отиде и нашата кранта (западналъ конь).

По въпроса за писменностьта на договоритѣ и какъ трѣбва да бждътъ писани, вижте отговора на въпросъ 91.

Продажби за бждни или не станали нѣща не сж познати; както и не се чува за продажби па зелено.

За скжпитѣ продажби казватъ отъ една страна за купувача: „да си е отварялъ очитѣ“, но отъ друга и за продавача: „какъ не го е догрѣшѣло.“

Западна България. — Купуване и продаване или пазарлъкъ се прави и свързва винаги устно безъ никакви други

формалности. Тоя пазарлъкъ е ставалъ всѣкога въ присжтствието на хора, селяни или други, които играятъ роль на посрѣдственици и съ участието на които се свършва пазарлъка по-лесно.

Трампата (размѣната) става, когато двама души размѣнятъ помежду си двѣ вещи, два прѣдмета или двѣ животни, които по стойностьта сж или еднакви, или различни, или еднородни или разнородни. Това може да става и съ нива и съ ливада, а много рѣдко — съ бранища. Планинскитѣ села закарватъ въ полето овощия, дървени работи (наплати, ости, кириши), които трампосватъ съ зеере (храна). Това изнася и на еднитѣ и за другитѣ, защото планинцитѣ иматъ нужда отъ храна и обратно. Прѣдварително се уславятъ за ока круши или сливи, за наплатъ или остъ — колко жито или кукурузъ ще се даде.

Въ трампата играе роль притъ (придъ по турски *юсте*). Безъ него трампа не може, защото съ него се уравнява цѣната на поскжпия прѣдметъ. (ЖС. IV стр. 447, 474, 476.)

Тукъ става продажба и на почекъ безъ срокъ на изплащане. Ако не се опрѣдѣли срока, той е тримѣсеченъ.

Става и покупка на зелено, т. е. храната, която ще се събере отъ нивитѣ, които сж току-що посѣти и поникнали. „На зелено“ се казва, види се за туй, защото селянинътъ продава, а търговецътъ купува жито, което е още трѣва. Стотината на житото, купено на зелено, се плаща едвали четвъртината отъ цѣната, съ която би се купила на врѣме. Това разорително купуване — продаване е описано въ ЖС. IV. Стр. 462—465. Като не може да плаща на врѣме, селянинътъ се принуждава да „припише“ „зеленото“ на кукурузъ, на вълна на овци. Приписването на кукурузъ става пакъ на рискъ. Когато доде редъ за кукуруза, пакъ може да се направи ново приписване, което найпослѣ се свършва съ това, че търговецътъ за да се удовлетвори по нарасналото си вземане продава воловетѣ, лозето, и др. имоти на селянина.

Продажбата на зелено е занимавала твърдѣ много и турското правителство, което по едно врѣме запрѣтяваше на сждебнитѣ и административни власти да даватъ сдѣйствие на търговци на зелено и че тѣ сж длъжни да уреждатъ дълга си само по доброволенъ начинъ.

Казанлжшко. — Продажбата у селенитѣ става и съ пари и съ трампа, напр. круши, ябълки, грънци и пр. за жито, брашно, вълна и пр., на селски дюкянъ за соль, пиперь, оцеть,

шарланъ и др. дрѣбулии съсъ жито и яйца. На почекъ се продава и купува.

Продажбата на нива, лозе, воденица и др. подобни става при сѫдилището.

Може да се продаде нѣщо, което не се е видѣло или още не е станало. На скѫпитѣ продажби народътъ гледа съ лошо око и казва: „много скъпо, мѫчно ще живѣемъ. Богъ да е милостивъ“ и пр.

На сила продажба става само за изплащане на дългъ.

Копривщица. —При продажба на дрѣбни работи се прави трампа, напр. сирене за картофи, вълна за ичимикъ и пр. за по голѣми работи, обаче, се броятъ пари, а за малка часть за доплащане се *фтака* (притуря) рѫжъ, ичимикъ, картофи и пр. Най-много трампа се прави съ вълна за чиреши,[1] за налъме (дървени) едно парче хлѣбъ, малко сланина, сирене или друго нѣщо отъ домашно произведение. На вересия продаватъ всички търговци. Продажбата на нива, ливада, кѫща, оборъ, градина и пр. става съ писменно продавателно, подписано отъ странитѣ и присѫтствующитѣ свидѣтели. Продаватъ се и невидими нѣща, като млѣко, дърва и др., а също и още не станало нѣщо, каквото сѣното на непокосена ливада, а въ случай, че при косидбата би го затекалъ дъждъ и развалилъ, отвлѣкла рѣка или изгорѣло, то продавача нищо не е отговоренъ. На скѫпитѣ продажби, — т. е. когато нѣкой купува евтина стока и я държи да заскъпнѣе, че тогазъ я продава, — народътъ гледа съ лошо око. Ако нѣкой длъжникъ бѫде насиленъ за паритѣ, той продава нѣкои имоти и тази продажба се счита на сила.

Лѣсковецъ. — Мѣна става. Въ такъвъ случай едната страна трѣбва да доплати на другата въ пари, но бива и безъ приплата и тогазъ се казва: Пълно за пълно, равно за равно.

Македония.—Продажба става съ пари или съ замѣна (трампа), а кои нѣща се трампятъ повече и кои по малко, не мога да зная, зная само, че се трампи волъ, конь, ниви, лозя, ливади и пр.

Продажба става и на почекъ. Продажбата на недвижими имущества може да стане или съ брой или на почекъ или на

---

[1]) Въ старо врѣме въ Копривщица сѫ дохаждали крушарки отъ Ст.-Ново село, Красново (Кръстевичъ), Османово и Стрѣлча. Разправя се, за една чорбаджийка, на която вълната донасяли отъ *кръкъма*, (врѣме, когато стрижатъ овцѣтѣ) и, като не ѝ знаяла цѣната, а мислила, че струва толкозъ, колкото и чирешитѣ, то си купила 1 ока чиреши съ трампа за 1 ока вълна. Отъ тамъ и подигравката: ока вълна — ока чиреши. Слѣдъ освобождението, обаче, първенцитѣ на селото сѫ почнали да пѫдятъ тѣзи крушарки, защото подучвали дѣцата да крадатъ вълна и да си купуватъ круши, а сега почти съвсѣмъ вече не идватъ.

половина отъ едното и другото, споредъ условията направени между купувача и продавача. Такава продажба съ писмо или безъ писмо, стига само да има двама достовѣрни свидѣтели. Може продажба да стане и на несторенъ още плодъ, като на грозде, сеидба и пр.

Плѣвенско. — Продажбитѣ на имоти въ селата ставатъ така: заедно съ продаване имота става и прѣдаването му въ владѣние, когато става и броенето сумата, срѣщу която имота е продаденъ. Въ нѣкои села се срѣща и *замѣна*, обаче не въ всички; напримѣръ, вмѣсто да се изплати купената вещь съ пари, купувачътъ дава храна: жито, ячемикъ, мамули и пр. и то само въ продажбитѣ на добитъкъ и др. стока — движимостъ. Продажби *на почекъ* (*вересия*) въ селата ставаха едно врѣме. Днесъ такивато сѫ почти на изчезване. Дори и селенитѣ кръчмари, които прѣди повече отъ двѣ години се стрѣмѣха по какъвто и да е начинъ да привлекатъ селянина и да го запишатъ въ тефтера си, днесъ и тѣ не ламтятъ вече къмъ това толкова любимо отъ тѣхъ неотдавна прѣдприятие. И тѣ често приповтарятъ поговорката, когато селенинътъ иска стока на почекъ и му казва да го запише въ тевтера — „тефтеръ пари не дава и борчъ не плаща“. Селянитѣ пъкъ казватъ: „изгуби се вече вѣрата прѣдъ търговцитѣ“ — искатъ да кажатъ довѣрието. Продажбитѣ на недвижимъ имотъ като: кѫща, дюкяни, ниви, браница и др. се извършватъ съ нотариални актове, или пъкъ домашни продавателни актове, много пѫти съ завѣрени дати отъ нотариуса, или мировий сѫдия, който извършва и нотариална длъжность, разбира се съ спазване чл. 34 отъ закона за нотариуситѣ относително правото на прѣхвърляне, и измѣненията и допълненията на закона за земледѣлческитѣ каси и публично-административния правилникъ за приложение закона за бирницитѣ, т. е., слѣдъ като продавачътъ прѣдстави удостовѣрение, че не дължи къмъ касата и че си е изплатилъ държавнитѣ данъци. На тази практика народътъ гледа съ добро око, тъй като и самиятъ купувачъ е обезпеченъ, щомъ неговиятъ продавачъ си е платилъ държавния данъкъ, па и дългъ нѣма, та единъ день не ще да си има главоболие да се продаде купения отъ него имотъ за дългъ на продавача. „Знае онъ — селянино, че дългътъ къмъ *кацата* никога не се губи, па и *правителското* не губи и то си събира *давнинитѣ*. Така било писано — кай у *законо*.“ Свидѣтели се подписватъ и то не по-малко отъ двама души на до-

машнитѣ продавателни актове, когато послѣднитѣ не се завѣрятъ отъ нотариуса, ония продавателни актове които договорещитѣ се по желание завѣряватъ, а така и когато прѣхвърлянето на имота става по нотариаленъ редъ съ крѣпостни актове, пазятъ се правилата прѣдвидѣни въ закона за нотариуситѣ. Продажба на извѣстна вещь не става до дѣто не се прѣгледа самата продаваема вещь. Изключение отъ това правило се прави за продаваемитѣ храни *на зелено*. На скжпитѣ продажби селенина не гледа съ лошо око. Той казва: „коджа пари даде чиляка. Хиляда гроша. Много, не чини толкозъ... Но, пакъ, *мюлкъ* му е — ще го работи и ще му вземе паритѣ и дважъ и трижъ. Хаиръ да му е... А, добрѣ казвамъ, нали, чичо Андро?...“ „Е, па добрѣ кайшъ — мюлкъ му е, право. Нека да му е здраве и на дѣчата, да работи...“ — отговаря чичо Андро.

с. Марково. — У народа тукъ дребни продажби продължаватъ още да ставатъ въ видъ, на мѣна (трампа) и съ почекъ обаче въ послѣдне врѣме всичко захваща да се продава съ пари. Мюлкъ никога не се дава на вересия, но жива стока се дава и на вересия и срещу други добитъкъ, или се изплаща съ работа.

Нива, лозе, или каквото и да билъ други недвижимъ имотъ се продава, не само въ присжствието на нѣколко души свидѣтели но и при съставянье на книга.

Ако е много скжпо купеното нѣщо, казватъ: да си е отварялъ очитѣ, който го е купувалъ; ако нѣма срама нека се повръща. Повръщането отъ продажба на овца, муле, волъ, може да стане, ама догдѣ не е осъмнало. „И какъ ке се повръща нѣкой и на другия день; я ако умреше, ке си земеше ли паритѣ, или който го е продалъ ке му върне ли паритѣ“ пита съобщительтъ на тия свѣдения Л. Карамфиловъ.

Лѣсковецъ. — Продавачътъ прѣдава на купувача вещьта, като казва: „Да бжде твоя; ти да си ѝ ступанинъ; да е на добъръ часъ; отъ сърдце тия продавамъ.“ Купувачътъ прѣдстава паритѣ продавачу, като му казва: „Прибери си паритѣ за стоката; да видишъ добро отъ тѣхъ; стори ми халалъ стоката си.“ Подиръ туй продавачътъ каже свидѣтелю: „Да бждешъ свидѣтель какво че продадохъ (туй и туй) на господина (бача, чича, дѣда, Н. Н.) за толкози гроша и си взехъ паритѣ напълно.“ Свидѣтелитѣ питатъ продавача: продаде ли съ добра воля, а купувача: — купувашъ ли съ охота. Тѣ отговарятъ:

продадохъ, купихъ. Подиръ свидѣтелитѣ питатъ продавача: Взе ли си паритѣ напълно? Продавачътъ: Взехъ ги, толкозъ гроша. А слѣдъ туй питатъ купувача: сториха ли ти теслимъ стоката? Прибра ли я напълно? Купувачътъ: — прибрахъ.

За дребни нѣща продавателенъ договоръ става устно, а за едритѣ, особено недвижимитѣ — писмено. Купуването и продаването става просто или съ условие, за готови пари или на дългъ съ опрѣдѣленъ или неопрѣдѣленъ срокъ. — „Кат̃ъ се вратимъ, че ти платимъ“, което се нарича юнашка вересия.

Рупчоско. — Продажба става и *съ размѣна,* въ натура, напр. даде се ръжъ, зема се царевица, даде се конопена прѣжда, зема се памучна и други такива, като прѣдварително договорещитѣ страни се съгласятъ върху количеството на размѣната (*трампата*) и качеството. Става трампа и съ ниви, една вмѣсто друга; съ ливади, съ добитъкъ и др. Въ послѣдния случай се опрѣдѣля цѣната на единия добитъкъ, напр. волътъ, опрѣдѣли се и на другия, напр. овцетѣ, и тогава, ако се има нужда, придава се за уравнение. *Придатъка* се казва *истé.* Продава се и на *почекъ, вересия.* Продажбитѣ на кѫщи, ниви и въобще недвижими имоти става писмено съ по нѣколцина свидѣтели. Продава се нѣщо и не видѣно, напр. сѣното на ливадата прѣди да е окосено и безъ да се знае количеството му какво ще бѫде. *На късметъ, какъвто му е бахта* (щастието), казватъ въ такъвъ случай. *Скѫпа продажба* се гледа различно: едни укоряватъ продавача, че е измамилъ, други му завиждатъ, че е сполучилъ да измами, *искаралъ кьораво,* трети пъкъ натякватъ, на куповача, че не си е отварялъ очитѣ, или пъкъ го съжеляватъ, че сѫ го подмамили. — На сила продажба много рѣдко става.

Русенско. — Продажбитѣ въобще ставатъ безъ никакви писма. Въ послѣдне врѣме почнаха да правятъ писмени *продавателни записи,* завѣрени съ кметский печатъ. Нарѣдко ставатъ продажби завѣрени чрѣзъ сѫдилището. Прѣдполага се, че 10% отъ продажбитѣ на недвижимости се завѣряватъ чрѣзъ сѫдилището и то само съ странни лица. А продажба на ниви, лозя, ливади, кории и др., които се извършватъ въ селото ставатъ повечето тъй: продавачътъ, купувачътъ, и 2—3 селяни — роднина били тѣ или съсѣди — отиватъ на нивата, лозето, или каквото ще се продава, прѣмѣрятъ го, прѣсмѣтнатъ го, сѣдатъ на синура, купувачътъ прѣброи паритѣ на продавача, прѣдаде му ги и продажбата е свършена; послѣ отиватъ въ село,

почерпятъ се, кажатъ още на нѣкои и други и продажбата е свършена.

До прѣди войната въ голѣмъ размѣръ — (даже е имало и търговци, които сж се занимавали само съ това) сж ставали продажби на не станали още храни — *зелени*. Това е много прѣчило на икономическото състояние на селенина. Даже и сега има селяни, които не могатъ да дойдатъ на себе си отъ такива продажби. Въ послѣдньо врѣме, обаче това съвсѣмъ е изкоренено.

Старо-Загорско. — У селенитѣ продажбата става или съ пари или оцѣняватъ житото, казълджата, ръжьта, ичимика, царевицата и вмѣсто пари по оцѣнението дава се друга храна. Въ селата продажба става и *съ размѣна*, вълна съ животни или храна съ животни и т. н. Намѣсто пари дава се друго нѣщо, като отъ каквото има нужда лицето, което иска да търгува, напр. жито, брашно, вино, ракия, медъ, соль, вълна, ерина (кжса вълна), баджаклъкъ (вълна стрижена покрай краката и опашката на овцетѣ), теле, овца, магаре, даначе, свиня, телица, кокошка, патка, мисирка и др. Най-много за тия нѣща не се плаща пари: брашно за брашно, жито за жито, храна за храна, солъ за солъ, вълна, лукъ, брожъ, ерина и др., а за пари сж: волъ, крава, жито, ичимикъ, ржжъ, овесъ, казалджа, просо, борчакъ, фий, биволъ, конь, магаре, катъръ (муле) и др. А пъкъ *мѣна* (трампа) се прави повечето съ животни, конь за конь и връхнина, муле за муле, магаре за магаре, свиня за шопарь или юрмета за свиня и наопаки, яре за шиле или овца за овенъ и наопаки, споредъ нуждата на селянитѣ. На почекь (вересия) се продаватъ волъ, крава, конь и др. такива.

Продажби на ниви, ливади, лозя, кжщи и кории ставатъ повечето пжти *пешинъ* (въ брой) и се продаватъ нарочно за пари, че се има нужда отъ тѣхъ. Трѣбва да става *писано нѣщо* само тогава, когато остане отъ пазарлъкътъ имъ нѣщо не изплатено, та се записватъ и задължаватъ длъжащитѣ страни, че вжтрѣ въ 11, 31 или най-много 61 день ще ги доизплатятъ. Трѣбва да има свидѣтели най-малко двама, стигатъ имъ и работата имъ се уздравява.

Нѣщо, което не се види и което още не е станало, като жътва на нива може да се продаде и тая продажба е извѣстна на селенитѣ подъ името *„селима“* или сѣидба, продадена още *на зелено*. По тая необмислена и добрѣ не прѣдвидѣна продажба много селяни се задължаватъ и не могатъ да се изплатятъ, додѣто

бждатъ живи, та се продължава изплащането имъ съ години и много теглятъ отъ нея. Народътъ гледа на скжпитѣ продажби, когато е кътлжкъ (гладотия) като на не добро нѣщо отъ Бога, проводено за наказание тѣхнитѣ безправди и сторени грѣхове. На сила продажба не става, но когато се появи таквазъ нужда, която прѣвишава всички други, допуска се за изплащане дългъ или давнина.

Трънско. — Продажбата става така, както казахме въ отговоръ 89. Продажната стойность бива въ пари или въ малъ, *стока*, жито, брашно, работа (*отработуване*) извѣстно врѣме, дървенъ материалъ, масло, сирене и пр. (Прѣди 100 години дѣда ни Радко *за 14 оки соль* купилъ една нива отъ 10 декара, която днесъ костува въ повече въ 1000 лева). Най-много *мѣнка* става съ сѣмена, (азъ му давамъ 50 оки добра царевица, той ни дава 40 оки чисто жито за сѣме-посѣвъ), добитъкъ (особено коне безъ или съ *придъ* (придатъкъ въ пари или стока, като 2 ягнета, овца съ ягне и пр.) „Онова врѣме, кигато не играеше парата. търговията се връшеше съ *мѣнку*“. И по настоящемъ често практикующата мѣнка е слѣдующата: Азъ, трънченецъ, имамъ недвижимъ имотъ въ село Зелени-градъ, а нѣкой селянинъ отъ това село има имотъ тукъ, който горѣ-долу се „подударя“ по количество и качество, тогазъ азъ му отстжпвамъ моя, а той менъ неговия, защото тѣзи имоти ни сж „прѣкуруку“. — Всѣки добръ домакинъ се старае да избѣгва покупка на почекъ, (вересия), защото всѣкой знае, че купеното нѣщо ще да е „салъ тъгая ньегово. кига си га купи съ ньегове паре“, даже „кой се жени съ чужде паре — жената не е ньегова“. Тържественностьта съпровожда пазарлжка на недвижимитѣ имоти.

Едно врѣме продавачътъ трѣбвало да обходи продаваемата нива, а купувачътъ съ пръсть, земля, въ човаль на рамо да направи сжщото, или да *образди* съ рало; ако продава часть отъ нивата да отмѣри съ остенъ или *скрачъ*, та да се знае колко „осна“ или „скрача“ му е продалъ; при продажба на кории цѣли не се извършватъ никакви обрѣди, а при продаване *часть* такава или *подброй* дървета трѣбва да турне *бѣлегъ* или *подсѣчотине* на всѣко дърво; при продажба на кжщи и други покрити стяжения продавачътъ прѣдстава купувачу ключоветѣ отъ тѣхъ. Не имъ трѣбва записъ щомъ за това има свидѣтели; „записътъ безъ свидѣтелитѣ нищо не чини“. (Въ прѣдвечерието на освобождението ни, баща ни безъ записъ, чер

но на бѣло, е купилъ *държавитѣ* на десеть изселивши се въ Сърбия задруги, отъ селото му). „Одъ повече свидѣтели глава не боли“, ако присѫтствуватъ на продажбата.

Прѣдмета на продажбата може да не е на лице, да не е точно опрѣдѣленъ по количество, да не сѫществува (продавамъ ти 50 агнета и 20 ярета, чифтътъ по 5 лева, които ще се обягнатъ слѣдующата пролѣть; житото още на зелено — отъ тукъ и думата *„зеленица“*, и прѣдварително ти вземамъ паритѣ). Ако нѣма друга причина, то низката или високата цѣна на продажбата не могатъ да послужатъ за унищожение на послѣдната. „Отваряй си очитѣ — да ти ги не отворе!“, „кой купи не губи, а оня що продава“, „паре се лъсно еду, а малъ мучно“. — Продажбитѣ обикновенно ставатъ доброволно, а по нѣвга на сила, но *„зорътъ* мине ли — продажба нѣма“.

Хасковско.—Продажбата у селенитѣ става или съ пари, или намѣсто пари даватъ брашно, жито, бобъ, леща, слама, сѣно и пр. Никои нѣща не се плащатъ съ пари а се прави мѣна (трампа), напр. даватъ жито — зематъ круши, ябълки, соль, сапунъ, така и брашно, вълна и пр. На почекъ (вересия) се продава и купува.

Продажба на кѫщи, воденица, кория, лозе и пр. става при сѫдилището писменно и съ свидѣтели, най-малко двама.

Може да се продаде нѣщо, което не се е видѣло и не е още станало, напр. жито, жътва на посѣвъ и пр.

На скѫпитѣ продажби народътъ гледа като на зло и казва „много скѫпо, какъ ще се живѣе“ и пр.

Нѣкога става и на сила продажба, кога е нѣкой длъженъ а нѣма пари да плати дълга си, продаватъ му на сила нѣщо, кое не му е за продань и плащатъ дълга му. Турската пословица казва: „Борчлу адамѫнъ малѫ йокъ“.

Въпросъ 96. — *Подаряватъ ли стари хора имота си нѣкому само за да ги гледатъ, догдѣ сѫ живи?*

Отговори.

Еленско. — Подарявания или приписвания особно на недвижими имоти се правятъ на лица съ цѣль да се грижатъ за подарителитѣ на тѣхнитѣ старини и най-послѣ да имъ склопятъ очитѣ. Таквизъ подарявания обикновено се правятъ на

нѣкои близки, които отрано се прибиратъ въ кѫщата на дарителя, или пъкъ на така нареченитѣ храненици.

Казанлѫшко. — Нѣкой стари хора подаряватъ имота си нѣкому за да ги гледа додѣ сѫ живи, да вдигне смъртьта имъ и да имъ направи поменътъ.

Копривщица. — Има случаи, но само за бездѣтни или безъ челяди хора. Ако подарениятъ неизпълнява добросъвѣстно и злѣ се отнася къмъ подарителя, то послѣдниятъ си зема обратно имотитѣ.

Македония. — Стари и безчадни хора случва се да подаряватъ имота си комуто щатъ съ условие, да ги гледатъ на старость. Други пакъ съ сѫщата цѣль подаряватъ на църкви. Но и еднитѣ и другитѣ повечето пѫти биватъ излъгани въ надеждитѣ си — гледането имъ е бивало отъ неприятнитѣ, освѣнъ при рѣдки изключения.

С. Марково. — Подарявания отъ стари хора имота си нѣкому става по нѣвга, когато нѣкой си нѣма дѣца, па вземе чуждо, усвои го, и още на живота си му припише часть, или всичката си стока.

Плѣвенско.—Подарявания имоти отъ стари хора на други лица, чужденци, не сродници, за да ги гледатъ, додѣто сѫ живи, се срѣщатъ и въ селата и въ града. Обаче такива подарявания се срѣщатъ само ако лицето, което подарява, нѣма наслѣдници. Когато има наслѣдници, стариятъ, т. е. онзи, който подарява задържа за себе си 2—3 късa: ниви, ливади и пр. и ги подарява на онзи отъ наслѣдницитѣ, който се задължи да го гледа до гдѣто е живъ. Когато нѣколко отъ наслѣдницитѣ заявятъ претенции, че и тѣ желаятъ да гледатъ стария, послѣдния остава при онзи отъ синоветѣ, когото си избере. Такива избори винаги падатъ върху най малкия. Даренията отъ подобенъ родъ се извършватъ безъ всѣкакви написани книги — документи: раздѣлителни, продавателни и пр. и сѫ бивали ненарушими отъ другитѣ наслѣдници. Това е било до прѣди нѣколко години. Въ днешно врѣме ненарушимостьта на такива дарения се спазва само въ селата, когато, напротивъ, въ градоветѣ тѣ сѫ нетърпими отъ наслѣдницитѣ и се нарушаватъ.

Рупчоско.—Срѣща се, щото стари хора, особенно бездѣтни, да подаряватъ имотъ (нива, кѫща и др. такива) само за да ги

гледатъ, додѣ сѫ живи. И родители слѣдъ като разподѣлятъ имота си между синоветѣ си, оставеното нарочно за стари дене подаряватъ томува отъ синоветѣ си, който се задлъжи да ги гледа на старини.

Старо-Загорско.—Има обичай, както въ града тъй и по селата, дѣто много стари хора — измрѣли имъ дѣца, синове и внуци — подаряватъ имота си на други нѣкой пакъ отъ рода роднина или опознатъ нѣкой доброчестенъ момъкъ, когото приематъ като синъ и му подаряватъ всичкия си имотъ да ги гледа, храни облича и погребе, догдѣ сѫ живи на свѣта и да имъ прави поменъ подиръ смъртьта.

Хасковско.— Нѣкои стари люди подаряватъ имота си нѣкому, само за да ги гледатъ на старость, догдѣто сѫ живи, напр. дѣдо Славъ отъ с. Караорманово подари имота си на Тодя Геновъ само да го гледа на старость, догдѣ е живъ.

Въпросъ 97-й. *Отъ кога се счита продажбата за свършена, и че не може да се повърне? Отъ когато се направи договорътъ или отъ когато се продаде нѣщото? Какъ се прѣдава (теслими) волъ, бакъръ, нива, кѫща, кория? Подиръ теслимъ не може ли да се развали (да се повърне), продажбата? Може ли да се развали продажбата, когато е продаденото много евтино или много скѫпо, или пъкъ когато продаденото нѣщо има нѣкои недостатъци (кусури)?*

Отговори.

Ахѫ-челебийско.—Продажбата се счита свършена слѣдъ като стане пазарлѫка. Повръщане не може да стане, слѣдъ като се продаде нѣщо или слѣдъ като се размѣнятъ нѣщата, ако е било трампа.

Слѣдъ пазарлъка купеното нѣщо се прави теслимъ отъ продавача на купувача. Вола се прѣдава за рогъ, за кѫщата се прѣдава ключа. Коня или мулето се прави теслимъ така: продавачътъ зема съ дѣсната рѫка едно камъче отъ земята а съ лѣвата държи оглава; прѣнася камъчето прѣзъ опашката, гърба и врата на животното, отмъкнува нѣколко косъма отъ гривата и прѣдава и съ двѣтѣ си рѫцѣ оглава, камъчето и

отмъкнатитѣ косми на купована и му го прави халалъ. Присжтствующитѣ славятъ, да е хаирлия и отъ двѣтѣ страни.

Много пжти, когато се съмняватъ за здравината на продаваното нѣщо като добитъкъ, кантаръ или нѣкакво орждие, прѣди да се сключи пазарлжка, купувачътъ го зема нѣколко дена да поработи съ него. Слѣдъ такова опитване станала продажба не се разваля.

Еленско. — Продажбата се счита за свършена обикновено или като се прѣдаде отъ ржка на ржка продавания прѣдметъ, или пъкъ като се пие кръчмата за него. Прѣдаването (теслимъ) на недвижимитѣ имоти става така: за кжща, теслими се ключъ; за нива, доста е да се каже: сега иди я ори.

Ако купувачътъ не плати на врѣме, продажбата се разваля, но не винаги, тъй като се случва да се отложи изплащането, като за това се дава темисюкъ. За евтинитѣ продажби казватъ: евтино, скжпо, то е вече продадено.

Западна България. — Ако странитѣ не сж се спаразумѣли окончателно за цѣната на прѣдмета, договорътъ не се счита още за свършенъ. Ако прѣдметътъ е на лице, договорътъ се свършва съ прѣдаване прѣдмета на купувача. Ако прѣдмета не е на лице, а ще се прѣдаде по-кжсно, пазарлъкътъ се счита за свършенъ като се изпълнятъ слѣднитѣ установени формалности: да си хванатъ ржцѣтѣ и, като ги поклатятъ, да се пуснатъ. Отъ тоя моментъ пазарлъка вече не може да се развали. Сетнѣ за по-голѣмо обезпечение дава се *капаро* на продавача. А като вѣнецъ на пазарлъка иде кръчмата, т. е. *черпнята*. Капарото играе много важна роль. Като се даде и приеме капарото, продадената вещь е вече на купувача и никой не може да развали договора. Капарото всѣкога дава купувача, а кръчмата продавача, който взема паритѣ. (ЖС. IV. стр. 447. вж. тамъ въ слѣд. стр. какъ става продаване и купуване сирене, добитъкъ, дърва, вѣно и пр.).

Лѣсковецъ. — Договора се свършва, като се хванатъ за ржка и дадатъ капаро, па се почерпятъ, а още повече се утвърдява, когато на купеното нѣщо купувачътъ удари своя печатъ (? р.)

Продавачътъ отговаря за здравината на добитъка. Когато се открие недостатъкъ, но не по-кжсно отъ недѣля, безъ да се плаща обезщетение, за дѣто купувачътъ си е служилъ съ тоя добитъкъ.

Казанлжшко. — Продажбата се счита свършена отъ кактѣ се пие кръчмата, или се подпише договора отъ свидѣтелитѣ и се даде комуто се слѣдва. Волъ или друго говедо се прѣдава, като се даде отъ продавача куповачу водилото и земе продавачътъ малко пръстъ отъ земята и бързо съ нея потрие отъ главата прѣзъ гърба направо до опашката добитъка и въ това врѣме откъсва съ сжщата ржка, кога прѣминава прѣзъ гърба нѣкой и други косъмъ и въ това пакъ сжщо врѣме куповачътъ повожда купений добитъкъ. До колкото можахъ да изпитамъ, този обрядъ значи, че продавачътъ халалъ дава добитъка и се отдѣля вече отъ него — не му е господарь.

А нива, лозе, кжща и прочее се продава като се приеме писменний договоръ.

Слѣдъ прѣдаванието не е възможно да се развали продажбата.

Продажбата се разваля ако продавачътъ не плати паритѣ на урѣченото врѣме, но въ този случай плаща едно обезщетение на продавача; ако е станала нѣкоя явна измама, ако продавачътъ или куповачътъ е билъ малолѣтенъ, пиянъ и пр. или ако продаваемиятъ добитъкъ има недостатъци и, при продажбата се е казало, че ако до 10 дни се укаже нѣкой недостатъкъ, освѣнъ тѣзи които изброяватъ, добитъка си е мой; но често става и продажбата така: кьоръ, топалъ, кьопрю гечмезъ — туй то, гледай купувай; или куповачътъ казва сжщото изрѣчение като прибавя: *мойо*.

Копривщица. — Продажбата се счита за свършена, кога се прѣдаде продаденото, ако е движимъ имотъ и кога се подпише отъ странитѣ продавателното, ако е недвижимъ. Коня се продава съ самара и юлара; вола съ воловницата (въжето) и малко сѣно; кжщата съ прозорци, врати, полици, ракли, хамбари, куки, вериги, печки, иконостаса (безъ иконота), корнизи и пр. Обикновенно за добитъкъ, продажбата се счита напълно свършена слѣдъ 24 часа отъ прѣдаването му на купувача, за да се види въ туй врѣме да нѣма добитъка нѣкакви скрити недостатъци: невидима слѣпота, теснефесъ, да не яде сѣно, трици и пр. Старостьта не влазя въ *скрититѣ недостатъци*. Ако има нѣкой недостатъкъ, то продажбата се разваля. Ако куповачътъ не си плати до условеното врѣме паритѣ, то продавачътъ може да си го земе назадъ, като остава за врѣмето, прѣзъ което е работилъ (ако е добитъкъ) пея, който е далъ купувачътъ при продажбата. Когато нѣкой по заблуждение отъ трети заинтересовани

лица продаде нѣщо много евтино или купи нѣщо много скѫпо, той може съ помощьта на общинската власть да си вземе назадъ продаденото, или паритѣ. Ако нѣкой по пишманлѫкъ се повърне, то нея му не се повръща.

Македония.—Продажбата на едно нѣщо се счита свършена обикновенно отъ като се изпие кръчмата, но пакъ и тогазъ све речи още не е сършена. Окончателна е продажбата така, щото да не може да се повърне откакъ продаденото нѣщо се прѣдаде на купувача—като се стори *теслимъ*. Волъ, конь и други едри добитъци се чинатъ теслимъ, както слѣдва: продавачътъ зема едно камънче или частица отъ керемида, та съ нея въ рѫката си поминва по цѣлото тѣло добитъка на длъжъ, като започне отъ главата му по гърба и свърши съ края на опашката му, па това камъче или керемидка прѣдава въ рѫката на купувача, заедно съ края на оглавника, съ който е оглавенъ добитъка и му казва: „да му видишъ хаира,“ „и ти отъ паритѣ,“ отговаря купувача. А паритѣ се броятъ прѣди теслима.

Недвижимъ имотъ се чини теслимъ: продавачътъ и купувачътъ съ двама-трима свидѣтели отиватъ на продаденото мѣсто, обикалятъ го около връстъ по между му, вървѣщи напрѣдъ продавачътъ и показующъ на послѣдующия го купувачъ мѣстото, съсѣдитѣ и нѣкое забѣлѣжително нѣщо, отъ кѫдѣ до кѫдѣ се простира то и пр. Отъ като така изобиколятъ, продавачътъ зема отъ четиритѣ ребра на продаваното мѣсто по едно камъче или по една грудка пръсть, та ги прѣдава на купувача, като каже: „да му видишъ хаира“ и пр... Слѣдъ това сѣдватъ на нѣкой край, попийватъ си по една двѣ рѣкийки съ взаимни молитствувания, единъ да види хаиръ отъ купената стока, синове и внуци да му я кердосватъ, а другий—отъ паритѣ, послѣ си отиватъ всѣки у дома.

Подиръ теслима и даже слѣдъ икрара въ сѫдилището, твърдѣ мѫчно и даже невъзможно е да се развали продажбата, освѣнъ ако се явятъ нѣкои оспорници за притежателно право върху продадената стока. Ако купувачътъ не си плати на врѣме, споредъ условията си, то продавачътъ по тая причина не може да му вземе назадъ продаденото, тъй като послѣдниятъ е далъ икраръ прѣди сѫдилището, че паритѣ си взелъ отъ купувача, та не би ималъ право за какво да му задържава имота. А въ такъвъ случай, за да може да си вземе отъ купувача недоземенитѣ пара, отваря срѣщу него давия не за цѣната на продаденото, коя-

то споредъ икрара си, получилъ, а за другъ нѣкакъвъ дългъ, който купувачътъ му ужъ дължалъ, за който обаче трѣбва да има записъ. За ефтино или скѫпо продадено или за кусури да ли може да се повърне назадъ не зная, освѣнъ ако продадения добитъкъ напр. е продаденъ съ каулъ (условие).

с. Марково.—Продажбата е свършена и не може да се повърне, особно откакъ стане стоката теслимъ (прѣдаване). Теслимена стока да се повръща назадъ се счита за голѣма срамота. Теслименето на разни вещи става тъй: продаденъ волъ се теслими срѣщу слънцето, прежниятъ му стопанинъ ще захване да прѣкарва рѫка по него, като почне отъ опашката и прѣхвърля рѫката си кадѣ главата, държайки въ рѫката зелена трѣвица или сламица. И така, държайки синджиря, прѣдава го на купувача. Коня се теслими (прѣдава) съ торбата си, инакъ никой го не купува. Синджиря на коня не се прѣдава, защото, казватъ на лицето, което го купува, „съ синджиря барабаръ ще ми земешъ и късметя.“ Ако има нѣкой скришенъ кусуръ и добичето е купено отъ пазаря, продажбата не се развaля. „Кадѣ ще диришъ продавача, да се разправяшъ съ него;“ но ако той, продавачътъ е отъ село, тогава може да стане повръщане.

За такива разправии се обръщатъ до кметството.

Плѣвенско.—Продажбата се счита свършена, слѣдъ като се сключи договора и прѣдаде купувачу продадената вещь. Селянина не гледа толкова на договора, отъ колкото на прѣдаване вещьта. Само слѣдъ прѣдаването, считa се, че имота е веве неговъ и той има право да го ступанисва. Прѣдаването на продадения добитъкъ става по слѣдующия начинъ: продавачътъ, ако продадения добитъкъ е конь, купува новъ юларъ, ако е волъ—капистра и т. н. Махва отъ добитъка стария юларъ, поставя му новия, зема въ рѫката си малко сѣно и започва отъ опашката на добитъка, по гръбнака, като си влачи рѫката — глади съ сѣното, прѣминава по главата и, като достигне края на наводника, съ другата си рѫка хваща дѣсницата на купувача, и му прѣдава наводника, като при това изговаря слѣдующето: „Хайде да го карашъ по живо по здраво, да даде Господь, да хилядишъ съ него.“ Ако добитъка е женски, напримѣръ кобила, казва: „Да даде Господь да ти навжди единъ оборъ кончета;—“ за кравата—единъ оборъ телета и т. н. Много пѫти, когато продавачътъ е *пелтекъ* — тепкавъ, исказваното отъ него се подразбира въ обратна смисъль, вмѣсто „кончета“—„кучета,“ което селянинътъ

подразбира, че продавачътъ не дава добитъка отъ сѐ сърдце — кълне го да умрѣ въ обора и да се съберать единъ оборъ кучета на мжрша. Нивитѣ, ливадитѣ, кжщитѣ и др. недвижими имоти се прѣдаватъ така: купувачъ и продавачъ отиватъ на нивата и въ присжтствието на трето лице, продавачътъ казва: „Ето я нивата. *Алалъ* да ти е, да я прѣдавашъ на прѣвнуци.“ Продавателното на движимостята, изключая добитъка – стоката, сѐ прѣдава въ ржцѣтѣ на купувача, заедно съ свършване пазарлжка и наброяване стойностьта ѝ. Повръщане продажбата, слѣдъ като продадената вещь е прѣдадена купувачу, рѣдко, а почти никакъ се не срѣща. Даже и тогава, когато се забѣлѣжи, че има нѣкакъвъ *кусуръ* — недостатъкъ, селянинътъ казва: „Е, здраве да е. Какво да го правишъ — такъвъ ти билъ кжсмета. Отъ кжсметъ повече не бива.“

Рупчоско. — Продажбата се счита за свършена, слѣдъ като се земе стоката и се броятъ паритѣ, а слѣдъ като сѐ измине по дълго врѣме, напр. година за недвижимъ имотъ, или мѣсецъ два и повече за движимъ, тогава повръщане не може да става и да стане, плаща се обезщетение. Прѣдаване, теслимъ на продадено става различно: добитъкъ се прѣдава, като продавачътъ откъсне съ дѣсната ржка зелена трѣва или листе отъ дърво, отмъкне косми отъ опашката и заедно съ зеленината прѣвлачи ржката по гърбътъ на добитъка къмъ главата, улови юларя и го прѣдаде съ зеленинката и космитѣ на купувача, като му изкаже благословиитѣ си: *„да ти е хаирлия, да му видишъ хаиря, отъ едното хилядо да ти станатъ“* и др. т. Кжща се прави теслимъ, като се прѣдадатъ ключевете заедно съ зеленинка. Въ такъвъ случай става почерпня и гощавка между своитѣ. Случава се, че и подиръ теслимъ се разваля продажбата. Сжщо и ако купувачътъ не си плати на врѣме, продавачътъ може да си земе стоката обратно. Ако продаденото е имало нѣкой недостатъкъ, който умишленно е укритъ при продажбата, тогава се разваля, купувачътъ си повръща купеното, безъ да даде пишманлъкъ, т. е. обезщетение.

Старо-Загорско. — Продажбата се счита за свършена и че вече не може да се повърне, когато се хаирлржщисатъ т. е. хванатъ се за ржцѣтѣ, сдърпатъ се три пжти и се сдобрятъ та произнесатъ думитѣ: да е хаирлия т. е. на добро. Не отъ когато се прави договора а отъ когато сдобратъ съ ржцѣтѣ до три пжти и произнесатъ думата „да е на добро (хаир-

лия)"; щомъ се произнесатъ тѣзи думи, нѣщото се счита вече за продадено и не се повръщатъ назадъ, като се питатъ прѣдварително „даде ли го, или не?" Когато се продаде волъ, крава, биволица, теле и пр. прѣдаванито имъ става тъй: продавачътъ е длъженъ да го прѣдаде съ юлара (оглавника, водилото) заедно или съ въжето и да му го потегли и даде отъ все сърдце, каквото и той, който го купува да види и има хаиръ (добро) отъ него. А пакъ конетѣ, мулетата, магаретата ако сѫ съ семери, сѣдла на гърбоветѣ си, спазаряването имъ става или безъ тѣхъ или рѣдко съ тѣхъ, тъй като всѣки не си продава сѣдлото и семера на животнитѣ а ги продава само съ оглавницитѣ и водилото. Бакърътъ, като се притегли добрѣ съ кантаръ, прѣдава се на купувача съ благословия да спечели отъ едното хилядо и т. н. А пъкъ когато се продава нива, лозе, кория, градина, дворъ, кѫща и др. отива се на мѣстата, примѣрватъ се, разгледватъ се, спазаряватъ се и се прѣдаватъ или на сѫщото мѣсто, гдѣто се спазаряватъ, като нареждатъ и прѣпорѫчватъ на купувача едно по едно и, най-подиръ, ако е за кѫща, като му се прѣдадѫтъ ключоветѣ на кѫщата и на пѫтнитѣ врата, счита се вече за прѣдадена. Подиръ прѣдаванието имота (теслимяването) не може вече да се развали продажбата, като му се казва „отъ напредъ кѫдѣ си билъ да кажешъ, когато ти се не харесвалъ и нещѣлъ двора било, кѫщата, нивата, лозето, ливадата и корията"; та се счита продаденото за продадено. Ако купувачътъ не си заплати на врѣме и се прѣскочи много срокъ отъ обѣщанието му, тогава противната страна която е продала, направила му честъ, като види, че се не съобрази, споредъ задължението си, явява за тая продажба, че се помѣта и нека да я развали, защото едно отъ главнитѣ му условия е и това, че въ случай купувачътъ не му се заплати до врѣмето, да се повърне и да се развали продажбата.

Може да се развали продажбата, когато е продадено много ефтино или много скѫпо, както и когато се съгледатъ много недостатъци (кусуръ), въ продаденитѣ нѣща които не идатъ споредъ смѣтката и желанието на купувача, който се счита за измаменъ.

Трънско. — Продажбата се счита за свършена щомъ стане съглашение за *вещьта* — прѣдмета на договора — и *цѣната* (в. отг. на в. 89), та макаръ и да не е станало прѣдаване на едната и другата; „еднъ путъ прекьине ли се пазарлѣка и

пие ли се кръчма никой послѣ не може да се отказуе, одмѣта." — Прѣдаването на добитъкъ (волъ, конь, крава и пр.) става така: продавачътъ съ лѣвата си ржка хваща *повода*, а съ дѣсната си ржка, държаща слама, сѣно, трѣва или другъ видъ храна, находяща се на земята въ момента на прѣдаванието, прави движение начинайки отъ опашката, а отъ тукъ прѣзъ гръбнака и рогата, отпускайки си лѣвата ржка, хваща повода (оглава), който веднага вмъква заедно съ сламата и пр. въ дѣсната купувачова ржка, изговаряйки хиляди благословии, като: „честито да ти е! да му илядишъ кико Ивана!...." (Тукъ изброяватъ всичкитѣ купувачи отъ една та дори до 50 години, на които е продалъ добитъкъ съ когото му „уздигалъ домазлъкъ;") пакъ продължава: „*я нѣмамъ око на продадено*, кой одъ мене до съга е купилъ све ми е завалилъ . . . ама кико да не ми завали кига я *що продавамъ, продадено е съ сво срьце* . . . све иляди." *Храната* (сламата, сѣното и пр. държащъ въ ржката си купувачътъ веднага дава на добитъка, който ако го изяде, ще оправдае надѣждитѣ на новия си господарь „да е *ѣшно* (ядяще много и всѣкаква храна), та така да му напуни празни обори, оти *ѣшно добиче чини пäре, а чемраневото* (слабо ядяще и отборъ храна) ние за сайбюту си, ние кай за ньега." А продажба на кжща, нива, кория става така (в. отг. на въп. 95): — подиръ „теслимуваньето" продажбата може да се развали само по вече извѣстнитѣ намъ причини опорачающи договора (в. от. на в. 94); а ако купувачътъ не си плати на врѣме и вещьта е на *държане* у продавача, то той може да си я задържи и „никому нища." Така сжщо може да развали продажбата, когато продавачать, даже и безъ знанието на купувача, но ако подиръ уреченния срокъ за изплащание цѣната *си вземе обратно вещьта*, ако това така е уговорено при сключването ѝ. (Отъ тукъ и пословицата казва: „съ конь отишълъ, а пѣша си дошълъ"!) Да ли може да се развали много скжпа и много ефтина (безъ измама и насилие) продажба вж. отг. на в. 95; а продажбата може да се развали, когато продадената вещь има нѣкои „сакатлжци" (недостатъци) въ слѣдующитѣ случаи: а) когато продажбата е станала „подъ кавулъ" т. е. гаранция за отсжтствието на всѣкакви явни и тайни недостатъци и б) когато *сакатлжцитѣ* сж толкова сжщественни (и тайни, не схватливи за окото на купувача) щото правятъ вещьта всецѣло негодна за прѣдназначението ѝ, или съвсѣмъ намаля-

ватъ цѣната ѝ. Общото правило е, че сключенитѣ продажби на *пазаръ*, гдѣто се продава „само кьораво и сакато," не се развалятъ. Пословици: „кьораво и сакато се продава на пазаръ," „отваряй си очитѣ — да ти ги не отворе!", „кой прѣвари — онъ натовари," „твои очи — моя стока," „кьораво, кьопаво така ти го продавамъ," „одъ домазлъкъ ми е — здраво е," „така съмъ купилъ — така продавамъ," „и усмърдѣло сиренье на пазаръ се продава," „пеньило се не пенило се — паре съмъ давалъ". (Вмѣсто сирене, сиромаха, по погрѣшка сапунъ купилъ).

Хасковско. — Продажбата се счита за свършена, отъ какъ се направи договора прѣдъ свидѣтели, пие се кръчма или се потвърди писменно. Волъ или друго животно се прѣдава (теслими) като продавательтъ му подаде водилото на куповача въ ржката, а нива, кжща, кория и пр. се прѣдаватъ, като прѣдаде продавача писмений договоръ въ ржцѣтѣ на купувача.

Подиръ прѣдаването (теслимъ) не може вече да се развали продажбата.

Ако купувачътъ не си плати на урѣченото врѣме, то може да се развали продажбата. Още се разваля продажбата кога е станала съ измама, въ пиянство, не на себе си или едина малолѣтенъ, та му е продаденъ или купено и по-евтино или много скжпъ и пр. или когато продаденото има недостатъци (кусури).

Въпросъ 98-й. — *Какво отдаватъ селянитѣ подъ наемъ (иджретъ, кирия) и какъ? Освѣнъ нива, кжща, отдаватъ ли добитъкъ, сѐчива или други нѣща? Съ какъвъ срокъ, съ каква цѣна и кой отговаря за поврѣденото нѣщо на поврѣдений добитъкъ, ако му стане нѣщо у наемший? Става ли наемъ не съ пари, а съ частъ отъ добитото, изработеното нѣщо, или пъкъ за работа? (напр. нива на работене исъ-полу). Трѣбва ли да се извѣстява по-рано отъ срока наемодателя, че наемший ще остави нѣщото?*

Отговори.

Ахж-Челебийско. — Който има земя, а добитъкъ за да я работи и пари нѣма, дава я на други да я работятъ *юджуретъ*. На харманъ извадятъ сѣмето и за жътварки, останалото дѣлятъ по половина. Нѣкои земледѣлци помаци, които иматъ широки земи къмъ християнскитѣ села, даватъ ги подъ

юджурегъ (турска дума — наемъ на ниви) и земать само отъ тритѣ едно, а на работницитѣ оставатъ двѣ.

Съ кирия се даватъ още волове, орала и други земледѣлчески потрѣби, когато е за много работа, когато е за малка работа хората си заиматъ взаимно.

Еленско. — Подъ наемъ или както казватъ тука съ кирия се даватъ: *прѣдмети* и вещи отъ категорията на покъщнина, съдове, сѣчива; *добитъкъ* и *недвижими имоти* — нива, лозе, воденица.

Срокътъ на наема е споредъ прѣдмета: нѣкои нѣща се вземать за много късо врѣме за день или за денье (казанче да се вари ракия); други се наематъ за по-дълго врѣме (день, въ който се тъпче грозде може да се вземе за цѣлия сезонъ); — най-послѣ трети — за година или поне шесть мѣсеци (бъчва).

Недвижимитѣ, като воденица, бакалница, се наематъ годишно и повече; за къщи не бѣше общепознато до освобождението да се даватъ подъ наемъ. Всѣки си има къща. По селата, то не е познато и до сега. Слѣдъ освобождението се внесе и тоя редъ, но се плаща твърдѣ малко; за къща—мѣсечно по 5—10 лева е голѣма кирия или „тежка кирия“, както казватъ на „шега“, че и наистина. Подъ наемъ взематъ къщи само *врѣменно* дошлитѣ чиновници и защото не знаятъ до кога ще бѫдатъ въ Елена. Тѣ не се пазарятъ обикновенно, освѣнъ за мѣсецъ.

Добитъкъ се дава подъ наемъ и това е познато отъ старо врѣме. Особно „конье“ се даватъ подъ наемъ за отиване нѣкадѣ; също волове. Обаче, тоя наемъ изпъква повечето пъти като „заемъ“, както и го наричатъ обикновенно, защото не се плаща въ пари, а се връща въ натура; който е взелъ конь, волъ — единъ день ще услужи също така на лицето, което му е заело тѣзи животни.

За повредения добитъкъ отговаря, който го е повредилъ или лицето, у което се е повредилъ той.

Има имоти—ниви, ливади, лозя—които се даватъ подъ наемъ на *изполу*. Въ такъвъ случай който е наелъ имота дава отъ дохода въ натура на стопанина $1/3$, рѣдко $1/2$ и се казва понеже „изъ-полу“. Най-употрѣбителна е думата *дадено на ортакъ* (ортакъ турска дума — съдружникъ, съдружническо обработване), като се разбира, че единъ е далъ имота, а другия „кърба си“ т. е. труда си.

Правила уредени за извѣстяване между ступанина и наемшия кой кога ще напустне не можихъ да събера.

Западна България. — Наематъ се движими и недвижими имущества. Всѣко отъ тия наемвания има и свое название, така: подъ кирия (кръчма, дюкянъ, конь и пр.); подъ кесимъ (воденица); за паша (ливада); мжка (добитъкъ); на прѣрана (добитъкъ); за сеченье (бранище); на прѣстой (бжчва и пр,); за лискье (дудове); за бранье плодоветѣ (разни дървета); наемване за стоварване нѣщо.

Кжща подъ кирия по селата се не дава, защото селянинъ безъ кжща е немислимо. Въ градоветѣ, дѣто има странни, кжщитѣ се даватъ подъ кирия; за това нѣма установено врѣме. Кръчми има по селата много и тѣ се даватъ подъ наемъ за не по-малко отъ година и то отъ Кръстовдень до Кръстовдень.

Въ всѣки дюкянъ, кръчма и други заведения на различнитѣ занаяти, има нѣща, прѣдмети, безъ които заведението е немислимо. Това е *гедика.*

Има гидици: бакалски, терзийски, кожарски, хлѣбарски, папухчийски, куюмджийски, бъчварски, коларски, дюлгерски, налбантски, ковачки, грънчарски, дръндарски, мутафчийски, бояджийски, табашки, берберски, кръчмарски, каменярски, казанджийски, риболовски, землedѣлски, кафеджийски. Гидицитѣ не могатъ да бждатъ продадени за длъжнина, па даже и за данъкъ.

Всѣко занятие изисква, щото дюкянътъ да бжде приспособенъ за туй занятие; туй приспособление е длъженъ да го нанаправи стопанинътъ на дюкяна безъ да лови разноскитѣ на кирията.

Нѣкога на всички дюкяни, отъ различна категория наемната цѣна е била опрѣдѣлена, така щото при наемването на дюкяна не е ставало никакъвъ пазарлжкъ.

Кириитѣ на различнитѣ дюкяни сж били опрѣдѣлени, особно на такива дюкяни, наречени вакуфски, и не сж можали да бждатъ измѣнени по никакъвъ начинъ. Никой не е смѣялъ да наддаде за нѣкой дюкянъ, та да изкара стария наематель. Ако би нѣкой сторилъ подобно нѣщо, то освѣнъ що не би склонилъ на подобно едно прѣдложение самия ступанинъ или мутевелия, но такъвъ би си навлѣкалъ прѣзрѣнието на цѣлия иснафъ и би прѣтърпѣлъ едно извѣстно наказание, което ще му наложи иснафския лонджа. Кирия на фурнитѣ е била по 600 гр. годишно, на кръчмитѣ 500—600 гр., на иснафскитѣ дюкяни съ

одаитѣ ведно по 150—200 гр., на кафенетата по 300—400 гр., на берберницитѣ по 100—200 гр., на папуджийницитѣ по 100—120 гр.

Както видѣхме по-горѣ, понеже за всичко наемътъ е билъ опрѣдѣленъ, то и писменнитѣ условия сѫ биле ненуждни.

Когато си излазя отъ кѫщата, наемательтъ може всичко, що е правилъ, да развали и материала да си вземе; ако ли ступанинътъ се съгласи да заплати стойностьта на тѣзи приправени нѣща, наемательтъ трѣбва да ги остави.

Ступанинътъ не изпъжда наемателя прѣди срока, освѣнъ ако си не плаща кирията; наемательтъ има право да напустне дюкяна само въ опрѣдѣленитѣ срокове.

Воденица, ако се дава подъ кесимъ, дава се отъ Коледа или Нова Година, до дѣто рѣката е замрьзнала и стария кесимджия може да си уреди смѣткитѣ въ изправность. Воденица се дава обикновенно за три до петь години, защото по-малъкъ срокъ не е износенъ, нито за кесимджията, нито за ступанина на воденицата.

Заедно съ воденицата се земать и ливадитѣ, градинитѣ, гората, ако има около воденицата, които се считать за неотдѣлна часть отъ воденицата и отъ които се ползува кесимджията.

Кесимджията е длъженъ да поправя на свои разноски, слѣдующитѣ нѣща: яза, като земе дърва и шума отъ воденичната гора; керена, улея, точилото или друго нѣщо се счупи, да поправи или направи ново. Ступанинътъ е длъженъ да поправя на свои разноски: вадата, ако трѣбва да се чисти, воденицата ако се е счупила нѣкоя часть или клони да се срути, а ако ги направи кесимджията, то ще бѫде за смѣтка на ступанина. За други подробности между ступанина и кесимджията ставать особни споразумения.

Ливада се дава за паша до Спасовъ-день или прѣзъ цѣло лѣто. Ако е дадена за паша само до Спасовъ-день, тя се дава отъ Гергьовъ-день и ако слѣдъ Спасовъ-день се *отави*, то тая отава е на ступанина. Ако е дадена за цѣлото лѣто, отавата е на наемателя за прѣзъ цѣло лѣто се подразбира до Димитровъ-день, когато добитъка трѣбва да се прибира въ дома. Наемателитѣ, до когато и да сѫ, могать да косать и пущать добитъка си въ ливадата и ступанина не може да имъ забрани.

За даване подъ наемъ бранище, за сечене само дърва, се пазять слѣднитѣ условия: бранището се дава подъ наемъ за не-

опредѣленъ срокъ, но пакъ не по късно отъ една или двѣ зими, споредъ пространството на бранището, наемната стойность се опредѣля на кутурица; ако бранището е голѣмо и не се дава цѣлото, тогава пространството, което ще се дава, се отмѣрва и се отбѣлѣзва съ копки или съ отсичане вършини; изъ бранището наемательтъ не може да вади *пъньуги*, защото отъ тѣхъ трѣбва да израсте нова гора; наемательтъ може да пуща изъ бранището стока да пасе; наемательтъ може да продава шума за храна на стоката (*надрьвеньаки, налистньакъ*).

Наемватъ се кола, конь или талига за прѣнасяне стока, хора и други нѣща.

На прѣстой значи да се даде нѣщо за извѣстно врѣме срѣщу извѣстно възнаграждение. На прѣстой се даватъ: бжчва и буре за сипване вино; каца за сечене зеле; кошъ за сипване кукурузъ; амбаръ за жито и пр. Сипване вино въ една бжчва се казва: *пълненье бжчва*: *„кой ще пълни вашитѣ бжчви?“*

Условия за наемъ на прѣстой сж: кирията се отдѣля за всѣка бжчва, буре, каца, и пр. отдѣлно. Кирията сжщо се опредѣля отдѣлно и се плаща съ пари или въ натура. Срокътъ на пристоя е неопредѣленъ; той трае доде се изпразни бжчвата, коша и пр., но не за повече отъ 1 година, т. е. до новъ гроздоберъ и пр. Срокътъ трѣбва да бжде прѣди 2—3 недѣли, за да има врѣме да бждатъ сждоветѣ поправени за новъ прѣстой. Сждоветѣ оставатъ обикновенно у наемодателя, а каца, буре могатъ да бждатъ прѣнесени у наемателя; ако сждъ даденъ на прѣстой се намѣрва у стопанина и послѣ стане съвсѣмъ негоденъ, наемательтъ не отговаря, а ако е въ дома на наемателя и се поврѣди или изгуби, наемательтъ е отговоренъ.

Праздно мѣсто се дава подъ наемъ, за да се стоварва материялъ, като се опредѣля кирията на кутурица, която се прѣдплаща, още когато се свърже договора; срокътъ, ако не е опредѣленъ при сключването на договора, се счита за неопредѣленъ т. е. до кога се дигнатъ прѣдметитѣ, оставени на праздното мѣсто.

Казанлжшко. — Селянитѣ отдаватъ подъ наемъ ниви, лозя, градини, воденици, кжщи, добитъкъ, сѣчива и пр. и стоки за нѣколко дена или мѣсеци и години. Цѣната бива споредъ както се уговорятъ. За поврѣдата отговаря наемательтъ.

За добитъка, ако се поврѣди сжщо наемательтъ го плаща и зема за себе си.

Наемъ става и съ пари и съ часть отъ придобитото. Трѣбва по-рано да обажда наемателя на притежателя на наетото нѣщо, че ще го остава, както и притежательтъ на нѣщото, че слѣдъ истичание на срока ще си го прибере вече. Послѣдното не е толкозъ задължително и не се счита за грѣхъ, ако притѣжательтъ на нѣщото не е прѣдизвѣстилъ рано; тъй като наемшиятъ го се интересува повече.

Който не извѣстява наврѣме пада подъ сждъ и глоба, и народътъ го укорява.

Копривщица. — Подъ наемъ се отдава нива, кжща, ливада, сѣчива, добитъкъ. Кжщитѣ, нивитѣ, ливадитѣ се даватъ обикновено подъ наемъ за една година. Добитъка за извѣстно пжтуване, за нѣколко дни или за извършване на една работа. Сѣчивата се даватъ по за нѣколко мѣсеци. Много пжти овчери наторатъ нивата и я изоратъ, а стопанинътъ я посѣе и ожъне и добитото дѣлятъ по равно. Каквото се поврѣди отъ дадената вещь отговаря наемателя. Наемъ става и безъ пари, напр. за нива съ жито и пр.

Лѣсковецъ. — Тукъ не се дава подъ наемъ (кирия) всѣкоя кжща, а само нѣкои дюкяни и то за година или половина година т. е. отъ 23 априлъ до 26 октомврий или отъ 26 октомврий до 26 октомврий другата година.

Земята се дава подъ кирия така: стопанинътъ дава земята си и получава $^1/_3$ или $^1/_4$ дѣлъ отъ цѣлия доходъ, но той нищо не плаща за обработването на нивята. Той взема $^1/_2$ отъ дохода, ако и той работи и даде *орташки* семето.

Подъ закупъ се даватъ само бахчи за условена сума пари и нѣщо отъ произведението; то се дава отъ 1—3 години.

Който земе чуждо животно за своя работа или плаща нѣщо, или, както е обикновенно, той трѣба да даде въ замѣна своя добитъкъ, когато потрѣба томува, който нему е заелъ и това се зове „на зареда“.

Македония. — Обичай е да се дава подъ наемъ не само недвижимъ имотъ, а и движимъ и не само срѣщу пари, а и срѣщу една часть отъ плода на изработената работа или на недвижимий имотъ; така напр. нива или лозе дава се съ наемъ или и на полу, или на $^1/_3$ или на $^2/_3$ отъ плода имъ или съ опрѣдѣлена часть отъ него — кесимъ въ плодъ или пари. Ония лица, които подъ такъвъ наемъ наиматъ недвижимъ имотъ, наричатъ се *исполджии*. Волъ се дава подъ наемъ за едно

опрѣдѣлено врѣме срѣщу нѣколко кила жито; овци или кози се наематъ за по една ока отъ извадено имъ масло, сирене, изваръкъ и пр. Подъ наемъ се даватъ и други нѣща, орждия напр. и сѣчива, но по какви условия незная подробно. У насъ, въ Охридъ, подъ наемъ се даватъ медници, казани за варене ракия съ по $^1/_2$ ока ракия или по 2 гр. за всѣко сваряване; харании за варене сапунъ съ половина ока сапунь; казани за бачиитѣ за варене млѣко, тава за варепе петмезъ и др. т.

За поврѣдата па наеманото нѣщо, не мога да кажа положително кой отговаря, но все ми се чини, че отговаря наемшиятъ го.

Като се свърши срока на наемането и наемшиятъ си свърши работата, разбира се, ще извѣсти на притежателя, че му не трѣбва вече наетото нѣщо.

с. Марково. — Освѣнъ ниви, лозя, които се даватъ въ обработване на изполу даватъ подъ наемъ домашенъ добитъкъ: волъ, конь, магаре, муле, а сѫщо така и нѣкои домашни сѫдове.

Ако е праздникъ, то даденото да свърши нѣкоя работа добиче, се счита, че е дадено като на меджия, на помощь съ взаимно отврѫщане други пѫть. Ако ли е дѣлникъ, лицето, което го е взело плаща на стопанина отъ 5 до 10 гроша.

Любопитно е свѣдѣнието, което ми дава Лачо Каранфиловъ, отъ когото заедно съ баща му, държа голѣма часть отъ свѣдѣнията си за тоя край, че ако умре добичето въ рѫцѣтѣ на тоя, който го е взелъ подъ кирия, той е длъженъ да плати на стопанина *само половината* отъ стойностьта му.

Плѣвенско. — Освѣнъ нивитѣ и кѫщата — изобщо сградитѣ, селянина не отдава подъ наемъ друго нѣщо. Добитъкъ, сѣчива и други земледѣлчески орждия, селянитѣ си даватъ по между въ заемъ за послужване. Никакъвъ наемъ не се плаща за това. Срока за заема за послужване е кратъкъ. Той трае до когато заимоискателя свърши работата си, за която е зелъ вещьта. За всѣка поврѣда на заетата вещь, отговорностьта е на заемателя. Той е длъженъ да повърне вещьта така както му е дадена. Всѣка поврѣда трѣбва да бѫде поправена, или ако е невъзможно доставя се нова вещь, или пъкъ най-сетнѣ заплаща се въ пари. Намѣсто е турската поговорка и много се приповтаря между селянитѣ: „Ески чувалъ, ени олуръ“. Прѣцѣняване поврѣдата на вещьта се извършва винаги отъ двѣ или повече незаинтересувани лица, на които и заемоискательтъ и

заемодательтъ се подчиняватъ. Наемане недвижимитѣ имоти става въ пари и нà полу, или, както казватъ селянитѣ, *на изполица* и на трето, т. е. наемодавецътъ взема половината отъ добитото произведѣние, третата часть, или пъкъ най-сетнѣ на декаръ по едно опрѣдѣлено количество храна —въ всѣки случай не повече отъ една *хлѣбница*—кринче, коора. Въ послѣдния случай, наемодательтъ не плаща никакви държавни данъци. Всички такива се плащатъ отъ наемателя. Не плаща наемодательтъ данъци и когато имота е даденъ на трето, т. е. да получи третата часть отъ добитото производение; когато пъкъ напротивъ, плаща такива на равно съ наемателя, ако имота е даденъ *на исполица*. Ако имота е даденъ подъ наемъ въ пари, данъцитѣ се изплащатъ отъ самия наемателъ. И тѣ трѣбва да се иматъ прѣдъ видъ отъ наемадателя, при отдавание имота подъ наемъ. За напускането на наетия имотъ, както и за отнеманието му отъ ржцѣтѣ на наемателя, съ цѣль да се даде на другъ наемателъ, или че самъ наемодателя иска да си го обработва, се прави прѣдизвѣстяване въ срокъ не по малъкъ отъ 10 дни.

Рупчоско. — Ниви и ливади се даватъ съ иджретъ, кирия—различно: стопанинътъ взема отъ три едно отъ рожбата послѣ; взема и на половина, слѣдъ като се спадне сѣмето и иначе, споредъ както се договарятъ по-рано. Дава се съ кирия и добитъкъ, сѣчива, кжща, воденица и др. и за кирия се зематъ и пари, и въ натура, споредъ договора прѣдварително. Ако земеното съ кирия се поврѣди прѣзъ врѣме до дѣто е у наемателя, тогава послѣдниятъ плаща наетото. Напр. взелъ е нѣкой конь или волъ съ кирия за извѣстно врѣме. Усакати се добитъка или умре отъ неумѣло употрѣбление отъ наемателя, послѣдниятъ заплаща добитъка. Наеме се сждъ съ кирия и наемательтъ го поврѣди, заплаща го. Наемъ става и не съ пари само, а и въ натура. Напр. нѣкой наеме добитъкъ да си овърше житото, или прѣкара сѣното и дървата, вмѣсто пари, дава сѣно, жито, дърва, споредъ както и за колкото се условятъ. Нѣкой даде сждъ на бакалинъ, напр. кюпъ за зейтинъ, бжчва за вино, годишно, наемателя дава зейтинъ или вино на притежателя толкова, колкото сж се условили. Нѣкой си наелъ воденица, дава годишно еди-колко си кила жито на притежателя. Наемательтъ на срока трѣбва да си върне наетото и, споредъ случая, да извѣсти и по-рано на притежателя, че ще си остави наетото. Напр. наетъ е дюкянь или ливада за три години, прѣди да

изтече срока, наемательтъ трѣбва да извѣсти притежателя, че ще остави наетото, за да може стопанинътъ о врѣме и безъ загуби да си намѣри другъ наематель.

Русенско. — Ниви по нашенско се даватъ подъ наемъ за двѣ години най-малъкъ срокъ; тъй като тука нивитѣ се засѣватъ прѣзъ година.

За наемателство се плаща двѣ крини или 30 оки чисто жито на единъ цариградски дюлюмъ 1600 кв. аршина. А единъ такъвъ дюлюмъ се купува за една лира 120 гр., дѣто ще каже, ако купишъ единъ дюлюмъ нива и я давашъ подъ наемъ, за 8 години ще ѝ извадишъ паритѣ. Кирията въобще се плаща по харманъ. Стане ли или не житото ступанинътъ не губи.

Освѣнъ ниви на исполу се даватъ свини, крави и други добичета. Свини се даватъ за една година. Като се опраси свинята прасчетата се дѣлятъ на исполу; а свинята се храни до коледа, когато я заколватъ и раздѣлятъ. Крави се даватъ за 3, 6 и 9 години. Въ това врѣме колкото телета се отелятъ дѣлятъ ги по равно. Отъ млѣкото се ползува наемательтъ, а кравата е собственость на стопанина. Въ случай, че умре отъ нѣкаква болесть кравата или нѣкое теле и се засвидѣтелствува чрѣзъ кожата на добичето, пагубата бива на стопанина и наемательтъ не отговаря.

Старо-Загорско.— Селянитѣ даватъ подъ наемъ (иджретъ, кирия) ниви, ливади, лозя,даначета, малачета хемъ да ги хранятъ, хемъ да ги гледатъ и учатъ да се впрѣгатъ; даватъ още воденици, казани да варятъ ракия, дюкени (продавници), пещи (фурни), кѫщи, яхъри, плѣвни, саи, кошари, жгъле, хармани, градини, чифлици и др. Уславятъ се или се договарятъ съ наемателитѣ, кои по колкото години искатъ или както му иде на смѣтката. Освѣнъ нива и кѫща отдаватъ още и овце, наречени наемантѝя, крави съ телета и едръ добитъкъ, сѣчива, брадва, тесла, трионъ, копачилникъ, копачка, мотика, търнокопъ, сърпове, иорсъ (наковалня), чукъ, колиба за варене ракия съ казанъ и други нѣща. За всички тѣзи отдавания срокътъ се опрѣдѣля най-малко 6 мѣсеца, 1 година, $1^1/_2$ год., 2 год., 3 год. и до 5 години най-много. Цѣнитѣ биватъ, споредъ количествата и оцѣненията на прѣдметитѣ, напр. до 100, 200, 300, 500, 600, 700, 800, 900, 1000, 2000, 3000 гр., и т. н. ако отдаванитѣ нѣща се увеличаватъ или струватъ, каквото въ К. Х. дѣдовъ Петковъ имотъ около 150 уврата съ зданията се даде

за 3 години за 5000—5200 гроша, а пъкъ по-голѣмитѣ чифлици за още по-голѣми количества. За поврѣденото на кѫща, дюкянъ, волъ, орало, круши отъ невнимание искъртени или изкоренени съ оралото, за пробитъ казанъ, каца издънена или буре и др. отговаря наемательтъ за поврѣденото и той го плаща, като виновникъ на станалото. Наемъ съ работа става по работенето на нива, лозе и царевица, които се наематъ съ по наполовина отъ добитото количество, било сѣно, жито, било отъ работене на лозе, било отъ посѣванъе на царевица и други подобни бахчии, бостани, градини, не съ пари, а съ работа вмѣсто пари, то наполовина. Като напр. единъ ще даде нивата си угарена, другъ ще даде сѣмето и работата и по харманъ ще дѣлятъ всичкото придобито по наполовина. Тъй става и съ други прѣдмети. Непрѣменно наемший трѣбва да извѣсти отъ рано прѣди мѣсецъ наемодателя за да си намѣри другиго съ врѣме, та като остави единътъ имота да го поеме другиятъ подъ условия и захване да го работи и гледа.

Трънско.—Селянитѣ даватъ подъ наемъ: Нива подъ „исполицу“ или „на трећину“ (в. отг. на в. 88); но рѣдко ливади, кѫщи, дюкени, валявици срѣщу пари; воденици срѣщу *уемъ* въ брашно или жито а рѣдко пари; *стоку:* конъ волъ и пр. срѣщу пари или жито „кирия“ (за кони въ врѣме на харманъ); *себе си* (в. отг. на в. 88 и 104). Сроковетѣ сѫ за: нива „од зръно до зръно“, т. е. отъ посѣване до пожънване; ливади „од траву до траву“ т. е. отъ „забраньуванье“ до косидбу; покрититѣ стяжения—*заграда*— обикновено за 1 година; *стоката* — нуждното врѣме за извършване извѣстна работа: „за пазаръ“ (1 день), „за баньу“ (3 деня), „за пооруванье пролѣтнинуту или есенинуту“ (отъ 1—2 седмици), „да си овърше“ (1—20 дена). Въ *наемния* срокъ наемателя нѣма право да прѣнаема—да дава другиму, безъ съгласие на домакина вещьта. Съ истичание тѣзи срокове наемательтъ е дълженъ да повърне наетата вещь или да повърне ключоветѣ, ако не иска по всѣко врѣме да му бѫде отнетъ отъ наемодавеца, който пъкъ не може да прѣдвижда наемъ за слѣдующето врѣме, ако и да не е билъ увѣдоменъ отъ първия, че се отказва отъ наема. Наемательтъ отговаря за поврѣдитѣ (изчезванието) на наетата вещь, ако сѫ причинени по негова небрѣжность и недобросъвѣстность, а не и отъ употрѣблението ѝ, или по независящи отъ него причини. Селянитѣ сѫ противъ наемитѣ: Послов. „свако пиле си прави

гньездо“, „подъ чужду стрею гньездо да не правишъ“, „бурдель да е — твое да е“, „мужъ безъ домъ и домъ безъ жену огънъ да ги гори“, „добрия домакинъ пази чуждото по арно одъ своето“. *Проклятия*: „Ега даде Богъ у *ньу* циганье поседели“, (циганитѣ сж *главнитѣ* наематели на селскитѣ сгради).

Хасковско.—Селянитѣ отдаватъ подъ наемъ (съ кирия) ниви, воденици, кжщи, добитъкъ, сѣчива и пр. съ срокъ за нѣколко дни, мѣсеци — години. Цѣната бива различна, както се сговорятъ. А за поврѣдата отговаря наемателя.

На добитъкътъ, ако стане нѣщо, наемший го плаща и поврѣдени добитъкъ остава нему.

Наемъ става не само съ пари, но и за часть отъ добитото, изработено нѣщо, или пакъ за работа. Напр. нива за работене на полу и пр.

Трѣбва да се извѣстява по рано отъ срока наемателя, че наемшия ще остави нѣщото. Който не извѣсеява той подпада подъ сждъ и глоба.

Въпросъ 99-й. — *Що нарича народътъ заемъ и какво може да се заема (медникъ, корито, рало и пр. брашно, хлѣбъ, жито и пр.). Какъ се смѣта тоя заемъ съ плата или безъ плата? — Повръщането на сжщото зето нѣщо какъ става?*

Отговори.

Ахж-челебийско. — Комшитѣ и роднинитѣ си заематъ едно друго. Тѣ си даватъ назадъ хлѣбъ, солъ, дървено масло и всичко друго за ядене, което се намѣрва въ кжщи. Тѣ си заематъ още кантаръ, воденица за кафе, везни, копчи, лопати, дворски метли, орало, хомоти, калами, масури, вrътки, вретена и мотовилки. За дадено нѣщо за ядене не се опрѣдѣля срокъ. Когато се улеснятъ връщатъ го. Ако ли заеменото нѣщо е орждие или друга покжщнина, то се връща слѣдъ като си свършатъ съ него работата. Заемено тѣщо за ядене се тегли и когато се зема и когато се връща.

Еленско. — Заемъ наричатъ отстжпването или даването на извѣстенъ прѣдметъ, който или се връща сжщия (мѣдникъ), или се връща нѣщо подобно — пакъ въ натура. Заемътъ е повечето пжти една мѣна, една замѣна на даденото, само въ покъсно врѣме.

Заематъ се и нѣща, които не се унищожаватъ, не се употрѣбляватъ и се връщатъ сѫщитѣ, както се заематъ и нѣща, които се употрѣбляватъ и се връщатъ отъ сѫщата категория (родъ и видъ): брашно за брашно, копани (царевица) за копани, жито за жито.

Заемътъ се смѣта изобщо като безплатно задължение.

Не се даватъ на заемъ рало, корито.

Мѣрката за даване заемъ на мѣренитѣ и тегленитѣ нѣща става съ най-обикновеннитѣ мѣрки и теглилки: кривачъ соль, кринче жито, паница леща, пита хлѣбъ и пр.

Западна България. — Даване нѣкому нѣщо на заемъ значи даване съ условие да го върне въ едно непродължително врѣме и съ цѣль да му се услужи. Този заемъ се прави още съ условие, утрѣ ако имамъ нужда отъ нѣщо и той да ми даде на заемъ. Заеми има за домашни нѣща за ядене, заемъ на пари и пр. „заемъ свѣта държи“.

Нѣща, които се зематъ и даватъ на заемъ сѫ: соль, брашно, яйца, оцеть, пиперъ, чушки, вино, ракия, сирене, бобъ, леща, сѣно, зеле, слама, дърва, жито, масло, ечимикъ, овесъ, кукурузъ, зейтинь, орисъ, захарь, сапунь и други нѣща, които сѫ за ядене, пиене или за пране.

Мѣркитѣ за заемъ сѫ лъжица: „Една лъжица соль“; филджанъ — мѣрка за масло; бъклица — мѣрка за вино; котле — мѣрка за вино.

Лицето, което зема на заемъ трѣбва въ най-непродължително врѣме, да повърне назадъ туй, що е зело на заемъ.

Казанлѫшко. — Заемъ нарича народътъ когато нѣкому потрѣбва нѣщо, което нѣма у него, а у съсѣда му го има и той го заема отъ съсѣда си и когато се здобие съ подобно връща го. Може да се заеме брашно, хлѣбъ, жито и други подобни, заема се и платъ или навуща и царвуле, които се повръщатъ такива, каквито сѫ заети или съ условие за нови.

Заетото въобще се повръща таквозъ, каквото е зaето безъ поврѣда и нѣкога повече, споредъ условието, ако е имало при заеманието.

Копривщица. — Подъ думата *заемъ* народътъ разбира дадено нѣщо нѣкому, което ще се възвърне слѣдъ едно условено врѣме съ или безъ прибавка. На заемъ може да се даде: пари, жито, брашно, хлѣбъ, рало, мѣдникъ, корито, рѣшето, човалъ, мотика, лопата, сѣно и др. Всѣко нѣщо за късъ срокъ се счита

безъ плата, безъ прибавка, но самиятъ заемвачъ все туря по малко повече. Когато нѣкой по невнимание насипе много ястие или питие казватъ: „Не си го зелъ *на заемъ*, та го прѣпълвашъ.“

Заетото нѣщо трѣбва да се върне въ сѫщото положение или качество.

Лѣсковецъ. — Нѣща се заематъ и връщатъ подобнитѣ (res fungibiles) така: кога се даде сѣме връщз се като се роди ново жито, и се върне колкото сж заели: пълно за пълно. Но пакъ се връща винаги нѣщо повечко, отъ колкото е зето; защото е най-чисто жито.

Македония.—Заемъ нарича народътъ даването или заемането на все, що се дава или зема отъ другиго за приврѣменно употрѣбление безъ никакво прямо възнаграждение и съ условие само, да се повърне слѣдъ опрѣдѣленото врѣме неповрѣдено. Заематъ се пари, жито, брашно, оръдия, добитъци работа и пр. На заемани пари лихва не се плаща; заеменото жито или брашно връща се на равно, както по количество, така и по качество съ заетото. Добитъкъ се дава да работи на заемъ съ условие, заемодавецътъ въ друго врѣме да земе добитъка на заемоприемеца да му работи толко врѣме, колкото у послѣдния е работилъ прѣдварително неговия. Заема се и работа по между работницитѣ; единъ напр, работи 5 дни у другаря си, за да му работи послѣдния толкова дни въ друго врѣме и пр.

с. Марково. — Народътъ си заема много работи отъ домашна и селско-стопанска потрѣба и се връща обикновено въ сѫщия родъ и видъ зает о нѣщо (жито, брашно, плѣва и пр.). Освѣнъ това, *дава се на заемъ* и нѣкой сѫдъ или селско-стопанско оръдие, като: мѣдникъ. корито, рало и пр.

Плѣвенско. — Заемъ ще рече, да заемешъ или да ти заеме съсѣдътъ, приятельтъ, роднината пари, храна, дърва, сѣно, слама и др. Заетото се повръща въ сѫщия размѣръ и то слѣдъ като заемательтъ идущата година, да, непрѣменно идущата година се улесни. Повръщане заеменото става безъ всѣкаква горница, лихва и пр.

Рупчоско. — Дадено нѣкому нѣщо да си услужи и послѣ да си го повърне, когато се улесни, се казва *вэаемъ*, *юдюнчъ*, *дихисъ*. Заемъ се дава сѫдъ, корито, дрѣха, пари, храна, брашно. соль и пр. Всѣки *заемъ* е безъ плата, земе ли се плата, тò е вече *фаисъ*, *файда*, *лихва*. Взаеме се нѣкому

петь, десеть оки жито, за 10, 20 и повече дни, или до навършване по харманъ ново и тогава си се повръща.

Старо-Загорско. — Народътъ заемъ нарича това нѣщо съ което се заема т. е. взема едно нѣщо отъ съсѣда си съ условие пакъ да му го повърне толкова, колкото е зето безъ да има нѣкакво си възнаграждение за него. За взаемъ се вcovered вeматъ и даватъ тия нѣща: пари въ малко или голѣмо количество за 5—6 дена или най-много за 11 дена, хлѣбъ, соль, брашно, единъ два шиника разна храна, мѣдникъ, тава за петмесъ, корито, бакърче, саханъ, тасъ, тепсия, кошница, кошове, читове за прѣнасяне плѣва, дарманъ, харманджийско голѣмо рашето за прѣсѣване житото, станъ, важали, бърдо, кросно, мотовилка, сновалка, колове, чакръкъ, масури, веруга, подница, перустия, ерма (трици), жито за семе, мотика, копачка, по нѣкога и чиряслo, палежникъ съ оралото или и безъ него, губерка, човаль, шиникъ, бобъ, фасулъ и др. Тоя взаемъ се смѣта, счита прави безъ никаква заплата и полза или по между съсѣдитѣ, защото си го правятъ взаимнообразно. Повръщането на сжщото нѣщо става, слѣдъ като си е свършилъ компшията работата и видѣлъ нуждата си, отива самъ да си го заниса на взаимодавателя, а жито, брашно, соль, орисъ, фасулъ, медъ, зейтинъ, шарланъ, масло се повръщатъ въ каквато мѣрка сж земени и примѣрени, тъй се и пакъ повръщатъ назадъ, като се казва: на ви си зaето нѣщо или изплащаме си вече взаема и се приема отъ взаимодавателя съсѣдъ, който ако види, че повърнатото му е сжщото дава и втори и трети пжть на заемъ; ако ли види, че не се повръща сжщото не дава и захваща да ги връща назадъ като имъ говори: че вий искате на заемъ, ама не си плащате взаимо добрѣ т. е. даваме ви чисто брашно, вий ни го връщате смѣсено, сега идете та искайте отъ другадѣ. По нѣкога, когато се дадатъ тесла, средле (бургия). трионъ, брадва и др., ако се не повърнатъ съ врѣме на ступанина, ставатъ сръдни за тоя взаемъ или употрѣбяватъ тая пословица: дай си жената пъкъ ти иди въ трънитѣ и пр.

Трънско. — За нашия народъ *заемътъ* е договоръ, чрѣзъ който една отъ странитѣ прѣдава една вещь на другата да си послужи съ нея за извѣстно врѣме или служение, съ задължение да я повърне, или, ако я консомира, съ задължение на първо поискване да повърне *такава* по качество и количество, или едната извършва на другата извѣстна работа съ задължение да повърне

сѫщата или друга съ толкозъ надници. Този заемъ се казва „*домашенъ*“ заемъ. Той винаги е безвъзмезденъ, защото е прѣдопрѣдѣленъ за взаимно послужване: „я дънъска ти зае брашно, а ти ютре мене – лебъ“, „ти дънъска нѣмашъ работу, а мене од работу на дупе се пече яйце и да не седишъ залуду че дойдешъ да ми помогнешъ, па я тебе кига ти стане зоръ ...“ Може да се „займе“: брашно, хлѣбъ, *судове*, *уруквице*, *стока* (конь, волъ за извѣстна работа), *работа*, *пари*, *слама*, благо, съ една рѣчь цѣлата *поситнина*. Послов. „заемъ брашно връча“, „връльи задъ тебе – да найдешъ прѣдъ тебе!“, „арънъ кoнь и жена не се дава поруку“, „рукуй чуждото кико свое, та да имашъ и твое“, „дай—да узмешъ„, „займеното се пази кико двѣ очи у главу“, „залудо работи — залудо не седи!“ „Отъ работу на човѣка рукье (меса), се не еду“, „займи, па върни!“

Хасковско. — Заемъ нарича народътъ кога нѣкому потрѣбва нѣщо, което нѣма у него, а съсѣдътъ му го има и той го заема отъ съсѣда си, тъй щото когато си добие връща заетото. Напр може да се заеме брашно, рало, кола, хлѣбъ, корито, жито, медникъ и пр.

По нѣкога тоя заемъ се смѣта безъ плата, каквото е заелъ това или толкова връща, а нѣкога съ заплата, съ пари или други. Повръщането на сѫщото нѣщо става каквото или колкото е заелъ, таково или толкова ще даде.

Въпросъ 100-й.— *Заемътъ на пари какъ става? Има ли между селянитѣ люде, които си заематъ пари съ тежки лихви? По колко се чува или се е чувало да зематъ лихви? Отъ кога до кога се вbelieve?*

Отговори.

Ахж-Челебийско. — Заеми съ пари биватъ съ *файда* и безъ файда: съ файда за по-голѣми суми, а безъ файда за по малки суми. Лихва бива между християнитѣ отъ 12 % до 15 %. Мохамеданцитѣ българи богаташи въ послѣднитѣ години

земать по-голѣми лихви. Вмѣсто %, за лихва се давать и агнета, и масло, и сирене. Въобще лихвата се счита грѣхъ и казвать, че не прокопсва онзи, който зема лихва.

Заемъ става и срѣщу рехинъ (залогъ). За залогъ се давать харкуми (мѣдници), срѣбърни гиздила, кантари и друга покжщнина.

Еленско. — Заемъ на пари става обикновенно безъ лихва. Давать се днесь за да се върнать слѣдъ нѣкой день.

Но, ако паритѣ се искать за 6 мѣсеца и 1 година, плаща се *файда* (фаизъ). Думата *файда* е общеупотрѣбителната; тя означава полза и турска дума. Думитѣ „лихва“, „проценти“ не сж познати.

Сроковетѣ на даване пари съ файда сж обикновенно отъ Гергьовъ-день до Димитровъ-день. Пари съ файда се давать главно на нѣкого да си купи волове, нива, лозье. За свадба пари назаемъ не се давать по общо правило.

Между гражданитѣ и селянитѣ нѣма и не е имало никога, до колкото се помни, тежки лихвари. Селството е било винаги заможно, разбира се, относително. За тежки и съсипителни лихви, за каквито се приказва по другитѣ мѣста тукъ нѣмать извѣстие. Най-голѣмата лихва е тукъ 12 %; а и сега, че и въ миналото врѣме, има случаи, гдѣто сж давали съ 6, съ 8 и най-много 10 %

Голѣмата лихва се нарича изедничество и се счита за тежъкъ грѣхъ.

Залогътъ е приетъ. Казва се рехинъ (турска дума). Като залогъ се давать обикновенно цѣнни нѣща (пръстени, обици, срѣбърни врахели, колани, чапрази и пр.).

Заемътъ се доказва почти винаги съ *сенетъ* или *тимисюкъ* (турска дума — записъ). Записътъ се пишеше на гербова книга *верекаи-сахиха* и се ржкополагаше отъ заемо-вземача, който разнасяше по дюкенитѣ тимиюсука да му се подпишать *шахати* или *мартори* (свидѣтели). Записътъ бѣше достатъчно доказателство.

Всѣко изплащане се *тислимѣше* на гърба (прѣснемаше се).

Рабоши се употрѣблявали за данъцитѣ (десетъка, биръ, харечъ, сега — фурнаджиитѣ и пр.).

Западна България. — Петко зелъ отъ Стояна пари на заемъ 65 гроша съ условие да му ги върне послѣ 1 — 2 недѣли. Дойде това врѣме и Петко не може да събере тѣзи

пари; той отива при Стояна и му съобщава, че не можалъ да събере парите, но, ако иска, той (Петко) може да ги *отработи*. За Стояна, който има нужда отъ работници е све едно, даже въ нѣкои случаи обработването му е по-полезно. При *обработването* и Петко и Стоянъ сѫ подчинени на всички условия на *надницата*.

Въ тоя край фаисчилѫка не е толкова разпространенъ; поне той се срѣща много рѣдко въ такава форма, въ каквато се разбира отъ самата дума: давамъ пари съ файда, да ми се върнатъ пакъ пари съ файдата заедно.

Казанлѫкъ. — Заемътъ на пари става и съ лихва и безъ лихва.

Между селянитѣ има хора, които заематъ съ много тежка лихва, чува се да се зематъ по 15 и 20%. Пари на заемъ селянитѣ си заематъ всѣкакъ: за недѣля, за 2, за мѣсецъ, за 5, най много за една година. Ако длъжникътъ ги не плати, тогазъ или оставатъ съ лихва, или отива да работи на заемателя да ги изплаща, или пъкъ му дава нѣкаква стока.

Заемательтъ по нѣкога за здравина взема залогъ, като мѣдникъ, котель, жълтици (които иматъ домашнитѣ за украшение и др. такива). Заемътъ се доказва или съ свидѣтели или съ записъ или съ заложенитѣ нѣща. Само въ двѣ балкански села се употрѣбяватъ и сега още рѫбошитѣ, на които сѫ записани даже и правителственитѣ смѣтки; така си се разправятъ кметоветѣ въ тия двѣ села; но въ напрѣшно врѣме и другадѣ сѫ употрѣбявани.

Копривщица. — Заемъ съ пари става съ записъ; а за малка сума и късъ срокъ безъ записъ, на довѣрие. Има хора, но тѣ не се гледатъ съ добро око, които зематъ лихва до 3 % на мѣсеца, но обикновенно лихва се взема 1% на мѣсецъ. Пари се заематъ и за година, и за 6 мѣсеца, и за 1 мѣсецъ. Твърдѣ малко се прибѣгва до насилственно събиране на заетитѣ пари, ако длъжникътъ не ги заплати. За залогъ се взема мѣдникъ, пръстенъ, часовникъ, чапразе, нанизъ, пендара и др. и кога се наплати, повръщатъ му се. Заема се доказва чрѣзъ записъ, свидѣтели, тефтеръ и съ рабошъ — за овчари и хлѣбари.

Лѣсковецъ. — Заемътъ въ пари се повръща или въ пари или нѣща и лична работа; на срокове и на веднъжъ.

Сроковетѣ сѫ: Димитровъ-день, Петровъ-день и *по грозде и вино*.

Фаизътъ (лихвата) е обикновенно 20%; за сирашки пари 15%, отъ тѣзи 3% сж за настойника. Но взематъ и по 25%. Ката година се промѣня записа и смѣта лихвата. Ако се наплати пресмѣта се въ главницата. Биватъ проценти и въ натура; плаща се и съ работа т. е. съгласятъ се колко дни да се работи. Или пъкъ продава се вино или коприна 1 до 2 гроша по-долу отъ обикновената цѣна на оногозъ, който е далъ паритѣ подъ лихва.

Македония. — Заемъ на пари има отъ два вида: заемъ съ лихва, и заемъ безъ нея. Послѣдний собственно се нарича заемъ т. е. когато не се плаща никакво възнаграждение на заемодавеца, а първий — *„пари съ лихва“*. Обикновенната лихва, която селянитѣ плащатъ е 20%. Има обаче нуждни случаи въ които се принуждаватъ да платятъ и повече 25% напр. или 30%. Срокътъ, по който, обикновенно селянитѣ зематъ пари е *„до гумно“*, па отъ когото и да е захващалъ, но понѣкогашъ и до Димитровъ-день или за година. Вмѣсто пари селянитѣ често се задължаватъ да плащатъ на заемодавцитѣ си въ видъ на лихва, жито, масло, сирене и пр. За здравина на длъжника заемодавецътъ прави обвезателство, на което длъжникътъ, като неукъ туря си намацаний въ мастило малъкъ пръсть на дѣсната ржка; а двама свидѣтели се подписватъ за удостовѣрение. А често дава се и поржчителство или залогъ нива, лозе кжща и пр.

С. Марково. — Пари на заемъ се даватъ за взаимно улеснение и никога съ лихва, дори това улеснение съ заемане пари става нѣкакъ си тайно, за да не се чува, че еди кой си е богатъ и дава пари на заемъ. Лихва не се дири и искането лихви се счита зъ голѣмъ грѣхъ.

У турцитѣ има обичай, щото заемачитѣ на пари да не ги пишатъ никога: нито кога ги даватъ, нито кога ги прибиратъ, но тогасъ е имало голѣма честность, ами сега, я си дай паритѣ че да видишъ!

Има прѣдание, че лицето, което взема лихва отъ дадени на заемъ пари е до толкова прѣгрѣшимо, че неговото благодѣяние не е прието и прѣдъ Бога. Така напр. разказватъ, че такова лице, което е вземало лихва, ако натроши трошици на на правкитѣ, тѣ ще ги заобиколятъ и не ще дръпнатъ ни една. По това се познавала неговата лихварска грѣховность.

Доказването на заема може да става съ свидѣтели, нъ прѣди не е имало нужда, т. е. никога не се е случвало нѣкой да откаже заетото.

Даването пари назаемъ, както се е запомнило, е ставало винаги за улеснение на нѣкого и не се помни селяни да сж давали пари подъ лихва. Това е взело да става отъ ново врѣме. Пари съ лихва можели да даватъ само сарафитѣ. Такъвъ е билъ прочутъ хаджи Калчо. Сжщо така лихва се плащало и за паритѣ взети отъ сирашкитѣ каси, институти сжщо така отъ новото врѣме, които пазѣли събранитѣ отъ продадени имоти сиротски пари.

Пари на заемъ се вззематъ за опрѣдѣлено врѣме. Обикновено срокътъ е: Димитровдень, Гергьовдень, Харманъ, Гроздоберъ, Ивановдень и пр.

Заемътъ се доказва обикновенно съ свидѣтели и, въ ново врѣме, съ записи, при който случай пакъ се записватъ свидѣтели и най-малко двама. За заемъ ржбоши (четеле) не се употрѣбявали, тъй като тоя родъ документи служили, и досега служатъ нѣкадѣ, за бирницитѣ, фурнаджиитѣ и др. такива служби.

Плѣвенско.—Да се дадатъ нѣкому пари подъ лихва не значи, че тѣ му се даватъ въ заемъ. Селянинътъ казва: Ехъ брате, зехъ отъ *бърдарцитѣ* — или пъкъ отъ *компанята* — Господъ да ги поживи, пари съ *лифа* — хиляда гроша... Тежичка е *лифата*, ама добъръ е Господъ и за менъ сиромахъ... Ще му се наплатя“. Лихвитѣ биватъ разни, но въ всѣки случай, селянинътъ не плаща лихва по-малка отъ 20%; самъ селянинътъ казва за лихваря: „Той нѣма Господъ... Кà не бѣше го грѣхъ?“ Сроковетѣ за даденитѣ пари подъ лихва се изчисляватъ върху 6 мѣсеци. Види се, защото лихвата отъ 20% годишно, въ очитѣ на лихваря изглежда малка, та селянинътъ трѣбва да плати и сложна лихва. — На тежката лихва не се гледа съ добро око. Въ днешно врѣме не на едного селянина ще чуешъ отъ устата да ти казва: „не ходи при Цвѣтко за пари; той зема хаджи-Калчовска лихва на гроша пара на день“. Залагане имоти: ниви, ливади, кжщи, лозя, бранища и др. като поржчителство срѣщу взети пари подъ лихва се срѣща доста. Прави се оговорка въ самия лихвоносенъ записъ задължение, че ако въ опрѣдѣления срокъ, какъвто не се допуска по-голѣмъ отъ 5—6 години, не се изплати зетата сумма заедно съ изработенитѣ лихви, заложения имотъ да остане въ полза на лихваря или да го продаде за събиране даденитѣ му пари подъ лихва. Всѣки записъ за даденитѣ пари подъ лихва се подписва най-малко отъ двѣ лица. Тѣ служатъ за свидѣтели и за увѣрение, че суммата

е броена въ тѣхно присѫтствие, или най-малко, че длъжникътъ е изповѣдалъ прѣдъ тѣхъ, при подписване записа, че е получилъ тая сумма.

Рупчоско. — Заемъ на пари става съ лихва, или безъ лихва, просто за услуга. На лихварь човѣкъ се гледа не съ добро око; такъвъ човѣкъ се счита студенъ човѣкъ, немилостивъ, нечестенъ, грѣшенъ и пр., затова и по-рѣдко се намѣрватъ лихвари и, дѣто има, особено тежки лихви нѣма. Лихвари безжалостни съ лихва да зематъ и до 100 — 200 % (напр. една лира въ с. Павелско даватъ на кираджия за една недѣля 1 левъ лихва, значи годишно 200 %) се срѣщатъ въ чисто рупчоскитѣ села (Павелско, Малево, Хвойна и пр.). Законна лихва се счита 12%, но обикновена е и до 20 %. Въ заемъ се зематъ пари за недѣля, мѣсецъ, три мѣсеца, шесть, година и пр. Ако не ги плати длъжникътъ наврѣме, промѣнява се записа, или се дава въ сѫда. Заемодавецътъ, ако не му е сигуренъ длъжника, зема и залогъ (нанизъ, дрѣха, сѫдове, нива, ливада, кѫща и пр., но жива стока залогъ никога не зематъ), или пъкъ порѫчители-платци. Заемъ пари почти всѣкога се даватъ съ записъ, а само между познати и честни хора, и то за кѫсо врѣме, записъ не се зема. Заемъ на какво и да било се доказва съ свидѣтели, записъ или клетва.

Русенско. — Стари хора разказватъ, че пари съ лихва въ стари врѣмена се не давали. Даже и сега селянитѣ не си даватъ пари съ лихва, но въ заемъ. Лихводавецътъ го считатъ за грѣшникъ, но при все това 50% по настоящемъ отъ селянитѣ вzематъ пари съ лихва отъ странни лица и граждани.

Лихвата обикновенно бива 60 пари или 2 гроша на 100 гроша на мѣсеца. Опрѣдѣленитѣ срокове биватъ — харманъ. Въ врѣмето, когато турското правителство продавало ошуритѣ на търговци, лихвитѣ често достигали 100 гроша за 150 до харманъ. Обаче слѣдъ войната лихвитѣ сѫ спаднали и постепенно спадатъ. Освѣнъ пари селянитѣ си даватъ жито съ лихва. Заемодавецътъ дава на заемача кило и по харманъ го получава 1½. И този обичай се е вмъкналъ въ иошурджийскитѣ врѣмена. Когато житото на търговцитѣ (закупвачитѣ) не е струвало пари, тогава сѫ го раздавали на населението кило за кило и половина. За даване пари подъ лихва се употрѣбяватъ записи, завѣрени съ кметски печатъ.

Старо-Загорско.— Заемътъ на пари става тъй: когато на едно лице му потрѣбватъ пари, намѣрва второ заможно, поканва го да му посочи единъ човѣкъ отъ когото да заеме нѣколко гроша или жълтици, споредъ нуждата, и да поискатъ отъ него паритѣ, като второто лице му е въ сѫщото врѣме и като порѫчитель прѣдъ третото, та отиватъ при заемодавеца, разказватъ му работата и той, основанъ на честностьта имъ, изважда и имъ дава паритѣ да си свършатъ работа. Срокътъ на взаемнитѣ пари бива или до 4 дена или до 11 дена най-много и не се зема отъ него никаква расписка или задължение, каквото да се не протака работата, която и да иде прѣдъ сѫдилището, да се знае, че паритѣ сж дадени и сж вземени на заемъ, а не съ друга цѣль или съ файда, та да се дадатъ по-лесно. Тоя начинъ се употрѣбява въ града, а е приетъ въ селата безъ разлика и се повръщатъ вземенитѣ на заемъ пари, което става или на уреченото врѣме или слѣдъ изминиване на още по-дълго—догдѣто се улеснятъ и ги повърнатъ. Има обичай въ селата да се заематъ съ тежка лихва пари, когато имъ стане голѣма нужда за тѣхъ, да си купятъ или изплатятъ купената нива или по другъ нѣкой случай, който неволно ги кара да се подчинятъ на тежестьта му. Чувалъ съмъ и се приказва, че най голѣмата и тежка лихва е била отъ 10 – 12 гроша на мѣсеца на стотѣхъ, нѣщо. което и да става сега, не мога да потвърдя истинностьта му, а да се е земало отъ това число по-горѣ и да се е приказвало, не съмъ можалъ да го запомня. Прѣди войната и да се земаха пакъ пари съ лихва, тя бѣше най-тежката 5—6 гроша на $^0/_0$ или най-умѣрената $2^1/_2$ гр. до 3 на $^0/_0$. Пари съ лихва се зематъ или отъ Димитровдень до Димитровдень, или отъ Димитровдень до Георгьовдень и обратно. А по нѣкога ставатъ и по за 3 или 4 мѣсеца врѣме, споредъ нуждата на длъжника, който може да ги заплати и по-скоро. А пъкъ селянитѣ, макаръ горнитѣ дни и да сж за тѣхъ лични, тѣ иматъ още единъ личенъ день, харманъ, който се не свършва, а се продължава до година пакъ по харманъ и т. н. Ако не заплати длъжникътъ паритѣ си на уреченото врѣме, отива се при него, искатъ се и като нѣма врѣме да ги заплати всичкитѣ, дава една часть, а пъкъ другата съ прибавката на новата тежка лихва му се оставатъ пакъ за идущата година и се продължаватъ така паритѣ съ години, догдѣто умратъ и двѣтѣ лица и се отърватъ отъ тая рана (? р.). Селянитѣ си приказватъ: „да нѣма

и таквизъ хора, гладни за голѣма лихва, да ни даватъ пари за да се лъжемъ, ний ще измремъ, ами добрѣ че се намѣрватъ". Освѣнъ това въ много рѣдки случаи длъжницитѣ се прѣдаваха на сѫдилището, като знаяха, че и отъ тамъ нѣма да ги огрѣе, като турско, ами сами се съгласяваха да зематъ по една часть, а за другата да промѣняватъ записа и т. н. Голѣмата лихва и да се считаше за голѣмъ грѣхъ, нѣмаше какво да се прави, защото искаше да се живѣе, та се търпѣше и пъшкаше подъ нея. За нея се приказва само тъй: „грѣхъ му е на душата дѣто ни пъхна въ тоя борчъ; грѣхътъ неговъ да си е, че уголяхме и отъ срамъ не можемъ да излѣземъ и прѣдъ хората; станахме роби на борча си и др. п. „Заемодавецътъ взема за здравина залогъ и го държи у себе си, обици, прѫстенъ, мѣдникъ, гривни, гердани, елмазени пера и др., а на селянинътъ се зематъ повече тапии (владала) на нивитѣ или хиджети на двора или и други женски срѣбърни украшения, като поясъ, гривни, тепелици, техти и т. н. Заемътъ се доказва съ свидѣтели, които знаятъ тая работа, кога е станала и какъ се е извършила и защо се е задължила едната страна на другата. Тая работа безъ свидѣтели, безъ записи (сенети), рѫбоши и други никакъ не става, тя трѣбва да се оздрави твърдѣ добрѣ, че тогава слѣдъ като се потвърди отъ свидѣтелитѣ, се счита за здрава и се даватъ паритѣ.

Трънско. — Заемътъ на пари е извѣстенъ подъ имената: „камота, вайда и лива". Този заемъ, както и домашния, заема за послужване, отъ по-рано, а сега понѣвга, е билъ безвъзмезденъ; и днесь, ако е уговорено при сключването му, не се плаща никаква лихва. Обикновенно *камотата* се сключва публично и съ извѣстна тържественность: присѫтствуватъ свидѣтели, посрѣдника (навалджията), става *рѫкуване* и пиене *кръчма*. Тѣзи формалности се спазватъ напълно при почти равни по материално положение контрагенти, а когато единиятъ отъ тѣхъ е *селския чорбаджия*, тогава само неговата дума е законъ и трѣбва да се дава колкото се може повече кръчма, та така да се умилостиви разгнѣвения Юпитеръ и срѣбролюбивия Меркуръ, който непрѣменно е и *селски кръчмаръ*; „неговата лихва е тежка: колкото му е исавъ одъ Бога, толкова узима, ама по-долѣ не е *одъ пара на пару на мѣсецъ*, а по нѣкога и 2—3 паре на пару .... ете сто на сто, двесте и триста на сто". За *селски чорбаджие* и тежки лихвари сѫ

минавали и нѣкои градски св щенници, какъвто е билъ Корда Магеровъ отъ Трънъ. Негово благоговѣйнство е билъ най-типичния лихварь; нему даже не е могълъ да конкурира и народния „изешчия“ Танчо Завракчията отъ с. Зелени Градъ, който най-позорно е свършилъ: поради тежкитѣ лихви той запустилъ домоветѣ на мнозина селяни, отъ които го намѣрилъ „единъ майчинъ синъ“, та го най-звѣрски съсѣкалъ, обезобразилъ и на късове въ рѣката Ерма захвърлилъ. Тази случка не била достатъчна да застраши „иедницитѣ“—така се именуватъ лихваритѣ — за да се откажатъ отъ хищничествата си върху *рајата*, та трѣбвало да се намѣрятъ *вироглавцитѣ* знеполци Гюра Иоцовъ, Соколъ Стоклевъ и Гига попъ Тодоровъ, облѣчени въ най-дрипавитѣ си дрѣхи, „у штипку“ лично Султану жалбу да подаду противъ тия пусти знеполски чорбаджие що народа у мирну зевньу *оголили*“. . . . Султанътъ чулъ тази жалба и побързалъ да изпроводи прѣди 40—50 години единъ свой човѣкъ *Кея или Кемаль Бегъ* (имамъ силно прѣдположение да е било по онуй врѣме, мѣс. май 1861 год., когато тогавашния великъ везиръ *Мехмедъ Кѫбрѫзлѫ*, по заповѣдь на Султана дошелъ въ България и отървалъ населението отъ много *кърлежи*, като пиротския епископъ Антимъ, тамошния паша и грабитель Зеинилъ) „да види сметку съ знеполскитѣ чорбаджие.“ Той дошелъ тукъ, въ Трънъ и веднага съ тукашния управитель Али бей разпоредилъ да се съберать всичкитѣ чорбаджие лихвари, като донесатъ съ себе всички *рабуши* записи, и сиромаси заематели. Казано и свършено. Чорбаджиитѣ като узнали беговата мисия побързали „скришно да потроше робуши, да скиньу записве и наедно све да запалу да изгори,“ безъ да сѫ били вземали отъ длъжницитѣ нито счупена пара, а онова — като стока — що су били узели одъ сиромашиюту одъ по-рано докарали на градския срѣдорѣкъ (островъ), и при първото имъ запитване „одъ бега„: „Чорбаджи, има ли да узимате нешто одъ раюту“? тѣ едногласно отговаряли публично и въ присѫтствието на длъжницитѣ си: „Айръ бего! да не даде Богъ.“ — „Добрѣ, но онзи, който излъже съ главу ще заплати,“ добавилъ бегътъ, който отъ височината на единъ балконъ се обърналъ къмъ населението: „царска райо, ти си сѫга свободна... свакьи кой си познае добичето да си го завърже и закара дома, оно си е негово... никому нищо нѣма вече да борчуете.“ Така отъ чорбаджие се „умирила краина“ и царската рая станала свободна, пъленъ господарь на

нейния *малъ* и *стока*. Отъ тогазъ, та дори и до днесъ чорбаджиитѣ правятъ *тайно канотати*, и „крию си у земи парите кико змия ногье.“—Сроковетѣ сж различни: мѣсецъ, тримѣсечие, шестмѣсечие и година (вж. отг. на в. 87). Ако подиръ срокътъ се продължи заема, то заемательтъ се задължава до новия падежъ да плаща лихва на лихвата. Ако доброволно длъжникътъ не заплати паритѣ, то кредиторътъ самовластно — „онъ ти судия, онъ ти свети Рангелъ“ — отива у длъжникови и срѣщу тѣхъ задигва съ двойна и тройна цѣна каквото намѣри: *стока покжнина* и по нѣвга засвоява най-доброто парче имотъ (така Карчо Магеровъ ограбилъ на длъжника си *Иоца* даже и „мучнъяна“ (брашненика), „намешньяка“ (медникъ въ който се стоплюва вода за месене хлѣбъ) и „острушката“, които сж найнеобходими судове на единъ домакинъ, та му били повърнати при дохождането на *Кея* бегъ, който слѣдъ като наврѣлъ котела на свещенника Карчо Магерова, по опъналъ го за брадата и „резилилъ“, че не му подобавало на високия санъ да обира за лихва *намешньяци* и *мученьяци* на раята!... Това хищничество се упражнява, ако още при сключване на договора не е заложено: нива (този залогъ се казва „реимъ„), ливада, нѣкоя скъпоцѣнна вещь, человѣкъ (синъ, братъ или нѣкой роднина за нѣколко мѣсеци и години „додето се неизплате свете паре“), зграда, дюгенъ, воденица и пр. — Доказателнитѣ срѣдства за заема сж: свидѣтели, записи, рабужи и самата заложена вещь. *Пословица:* „чорбаджискье паре су скупе“, „на свакога не прилега да е чорбаджия,“ „узнето трѣбе да се плачуе,“ „лошъ длъжникъ — кошъ плева,“ „старъ борчъ — благье паре,“ „бащинъ борчъ не умира,“ „Знеполъ (споредъ Иречекъ Изнеполъ) е султану паре заималъ“ а днесъ „Знеполъ — свакьи голъ.“

Хасково — Заемътъ на пари става или съ лихва или безъ лихва.

Между селенитѣ има лица, които заематъ пари съ много тежка лихва. Чувало се е, че по 20 и по 30 на сто зематъ лихва. Пари на заемъ се зематъ за недѣля, за нѣколко дни и пр. Ако не ги плати длъжника, тѣ или оставатъ съ лихва или се плащатъ съ стока, покжщнина и пр. Голѣмата лихва се счита за грѣхъ отъ народа.

Заемодавецътъ зема нѣкога за здравина нѣщо залогъ, като медникъ, обици, пръстенъ и пр. Заемътъ се доказва или съ залогъ или съ свидѣтели и записи. По нѣгдѣ употрѣбяватъ ржбоши.

Въпросъ 101-й. — *Става ли нѣкой поржчитель за връщане на заетото нѣщо? Плаща ли се на поржчителя? Кога сж много поржчителитѣ, какъ отговарятъ?*

Отговори.

Ахж-Челебийско. — Заемъ става и срѣщу кефилъ. Ако борчлиятъ не върне заема на опрѣдѣленото врѣме, кефильтъ плаща но той може да отиде да земе отъ кжщата на борчлията нѣщо и да го продаде.

Еленско. — Народнитѣ маси не разбиратъ ясно значението на поржчителството. Наистина турската поговорка „паранъ варса, кефилъ олу“, т. е. ако имашъ пари, стани поржчитель, е доста позната. И при все, че тя изказва ясно понятието, че обикновено поржчительтъ плаща за прямия длъжникъ, все още голѣмото мнозинство разбира, че поржчительтъ е такъвъ само за лице, че най-много той би платилъ само тогазъ, когато всички имоти и срѣдства на прямия длъжникъ не стигатъ да се удовлетвори кредиторътъ. Така, че исканото на единъ аладжакъ (турска дума, означава вземане) не отъ прѣкия длъжникъ, а отъ поржчителя, било редомъ и наедно съ длъжника или отдѣлно, се счита за *несправедливость* голѣма.

При все това, поржчители (кефили) ставатъ. Поржчителю нищо не се дава. Днесъ азъ ти ставамъ, утрѣ ти ще ми станешъ поржчитель. „Не ти искамъ нѣщо, което не можешъ да направишъ; не ти искамъ пари, само подписа“ (*имзата*), казватъ. Солидарностьта въ поржчителството не е ясно понятие у маситѣ.

Западна България. — Лицето, което става поржчитель за договора и за договорящитѣ се страни има туй значение, че то осигурява изпълнението на тоя договоръ, запазва противната страна отъ загуби, избавя я отъ неизвѣстность, и взема върху си оная отговорность, каквато тежи и върху задълженатa страна, поржчительтъ се задължава да го изпълни.

Поржчительтъ отговаря само тогава, когато задължената страна не изпълни договора си и когато нѣма възможность противната страна да получи възнаграждение за причиненитѣ му загуби. Ако има възможность да взиска отъ задължената страна изпълнението на договора, поржчительтъ не бива да се безпокои.

Поржчительтъ се излага на главоболие, безпокойствие и на рискъ чрѣзъ туй, дѣто той взема върху себе си отговорностьта

за неизпълнение на единъ договоръ или на едно задължение. За туй главоболие, за туй безпокойствие, па и за този рискъ поржчительтъ не зема никакво друго възнаграждение, освѣнъ едно почерпнуване и едно морално възнаграждение, проявено чрѣзъ благодарность и признателность. Туй обаче всѣкога не става. Има и такива люде, които, за да станатъ нѣкому поржчитель, т. е. за да се изложатъ на рискъ и загуби, изискватъ отъ лицето, на което ставатъ поржчителъ, или да ги то обезпечи съ нѣкакъвъ залогъ или да имъ даде нѣкакво възнаграждение.

Ако свидѣтель може да бжде всѣкой, който е добъръ и работникъ, безъ да се гледа на имущественото му положение, то за поржчителството не е тъй. Тукъ се прѣдпочитатъ лица, които сж заможни, които сж имотни и иматъ съ що да отговарятъ ако би прѣко задължения да не може да изпълни договора.

Пословицата: „ако имашъ излишно врѣме, ставай свидѣтель, ако имашъ повече пари, ставай кефилинъ“, показва много ясно, какъ гледа народа на кефилика. Ако има нѣкой много пари, нека става поржчитель, нека плаща и отговаря за другиго. Многото случки дѣто поржчителитѣ сж отговаряли срѣщу задължения въ договора, види се, сж създали горнята пословица и я държатъ между народа. Поради туй всѣкой отбѣгва отъ поржчителството, и ако стане нѣкой нѣкому, то ще бжде отъ родство, или отъ голѣмо приятелство („атъръ — беля“) или отъ интересъ (залогъ и работа).

Казанлжшко. — Става нѣкога нѣкой поржчитель на нѣкого за заемването. Нищо не се плаща поржчителю, напротивъ, поржчительтъ отговаря за заетото и, ако сж повече поржчителитѣ, то отговаря всѣки на равно.

Копривщица. — За заети пари трѣбва поржчитель, който да отговаря въ случай, че длъжникътъ не би ги платилъ. За друго нищо не трѣбва поржчитель, а само свидѣтели. На поржчителя нищо не се плаща. Поржчителитѣ сами раздѣлятъ помежду си дълга, ако го плащатъ.

Лѣсковецъ. — Поржчительтъ изпълнява или плаща това, което не извършва задължившия се, за когото е поржчителствувалъ.

Македония. — На поржчителя не зная до сега да е плащано нѣщо за възнаграждение; много пжти обаче поржчителитѣ отговаряли и плащали неплатени и поржчителствувани отъ тѣхъ дългове. Отъ това останала е и пословицата: *„емецъ, додъръ*

платецъ". Когато порж ителитѣ сж нѣколцина, то, ако тие сж поржчители единъ на другъ, взаимно, по-състоятелний отъ тѣхъ отговаря за цѣлия дългъ; ако ли сж поржчители прости и независими единъ отъ другъ, тогава всѣки отговаря за по една съразмѣрна часть отъ дълга.

с. Марково. *Кефилликъ* (поржчителство) въ старо врѣме не е имало нужда да се прави за заетото нѣщо, защото честностьта на всѣкиго е била неговъ кефилликъ.

Поржчителството се е давало само прѣдъ капзумалитѣ за нѣкой сиромахъ, който не е можелъ да си плати данъцитѣ. Такива сиромаси сж бивали запирани по десетина души. Вечерьта капзумалинътъ ще се обърне къмъ селянитѣ и ще ги пита, кой за кого ще стане кефилинъ и ще плати за него слѣдъ толкова дена „ваде“ (срокъ). Такива кефили сж се явявали и устно сж заявявали, че ако не платятъ еди кои си, тѣ ще платятъ за тѣхъ. Съ такова поржчителство се пущали на свобода всички арестувани — царски длъжници.

Както ми се разказва отъ тукашнитѣ селяни, това поржчителство не е имало никакъ сжщински характеръ на такова, защото се е давало лично и устно, не се е съставялъ никакъвъ протоколъ, не се е вземало никакъвъ подписъ, така че и давшия го не се е считалъ за задлъженъ да отговаря. Та не е имало твърдѣ и кой да го търси.

Отъ сжщитѣ обяснения излазя, че лицата, които не били заплатили данъцитѣ си, сж били запирани само да ги поплашатъ. Рѣдко се е случвало такива лица да прѣспятъ въ затворъ за царско даване.

Плѣвенско. — Поржчители срѣщу заети нѣща се срѣщатъ въ селата, само срѣщу взети пари подъ лихва. На поржчителитѣ нищо не се плаща. Когато тѣ сж повече отговарятъ солидарно, ако, разбира се, подобно нѣщо е споменато въ записа. Обаче такива записи, кждѣто да не сж свързани поржчителитѣ съ солидарно задължение, рѣдко се срѣщатъ. Не зная защо лихваритѣ у насъ, види се за по-голѣма сигурность, не пропускатъ да вмѣстятъ такова едно задължение въ записа. Аслж записитѣ сж сѐ печатани и се носятъ отъ лихваритѣ въ джебъ. Санкимъ всичко става. Една случайность на улицата, или въ кръчмата, поискатъ се пари отъ нѣкого подъ лихва, гдѣ да му дири записъ съ солидарно задължение, а да се напише такъвъ на бѣла хартия е невъзможно, защото въ села, кждѣто

развито най-много лихварството, само писарьтъ знае да напише такъвъ записъ. Самитѣ кръчмари сж полуграмотни, много пжти неграмотни, обаче това не имъ прѣчи да зематъ за една ока соль двѣ оки жито. Лихварьтъ винаги казва така: „какво бе брате, какво да не го посвържешъ селянина? Ами ако прѣхвърли имото си какво да му правя?... Иди му свири тогава съ габрова цафара... Зеръ за туй съмъ печелилъ азъ, да ядатъ тѣ — царвулановцитѣ!“

Рупчоско. — Поржчители ставатъ на заето нѣщо, ама само между свои и познати хора. Когато сж множина поржчители отговарятъ задружно и взаимно всички.

Старо-Загорско. — Ако вземеното назаемъ е малко количество и помежду познати лица не става нужда за поржчитель; но ако е въ голѣмо поржчителство безъ сигуренъ поржчитель, не може и да се заеме, защото заемательтъ дордѣто нѣма да се основе на здравъ и имотенъ човѣкъ, не дава пари на заемъ. До колкото зная, нищо не се плаща на поржчителя, който служи като посрѣдникъ между двѣтѣ лица, съ които става заемодаването. Кога сж много поржчителитѣ и лицето не е въ състояние да заплати вземеното въ заемъ количество, тогава поржчителитѣ отговарятъ за поручителствуваний съ имота си, и паритѣ се вզематъ отъ тѣхъ, кога допре работата до сждилището.

Трънско. - По нашенско малко е било извѣстно *поржчителството* (кефилликътъ); той най-много се е практикувалъ прѣдъ полицейскитѣ и сждебни власти така: Пея Радковъ дава честна дума, че ще заплати вмѣсто арестувания на кредитора (повече прѣдъ държавата за даждия) длъжимото, или пъкъ гарантира за сжщия, че ще се повърне пакъ въ затвора, слѣдъ като прѣкара „Божичъ“ или „Великденъ“ дома при дѣцата си. На поржчителя не се плаща нищо. Когато сж много поржчители, то всѣки е отговоренъ за цѣлия дългъ — както и когато сж много длъжници, — а той има право на обратенъ искъ, равенъ на сумата получена отъ сбора на *частното*, помножено съ числото на останалитѣ поржчители спрѣмо сжщитѣ. *Пословица*: „Поржчитель — добъръ платецъ“.

Хасковско.—Случва се да става нѣкой поржчитель нѣкому при заемването. Кога сж много поржчителитѣ, тѣ отговарятъ на равно.

Въпросъ 182-й. — *Даватъ ли селянитѣ да имъ се държи и пази нѣщо у нѣкого (напримѣръ жито, пшеница въ чужди хамбари)? Плаща ли се за това и какво? Кой отговаря, ако се повреди нѣщо оставено за пазене и кога?*

Отговори.

Еленско. — Такива давания общо за пазене ставатъ рѣдко и се наричатъ *аманетъ* (турска дума). За подобно пазене не се плаща нищо. Ако се открадне или повреди нѣщото, рискътъ е на тогова, който го е далъ.

Животни домашни — едри и дрѣбни, се даватъ на *прѣхрана* и на *отвеждане*. Даватъ пари за насаждане и отхранване; сѫщо овци, кози, биволица и пр. Дѣлене отъ ползата — новоотвъденитѣ животни или пъкъ плодоветѣ (млѣко, сирене и пр.) се дѣли, кога както е приказвано

Западна България. Аманетътъ е именно за туй аманетъ, защото той не е даденъ на пазителя за послуга, а само на хранѐние за едно кратко врѣме; за туй и аманетътъ не смѣе да се употрѣби въ нищо. Ако би аманетътъ отъ употрѣбление или ползуване се развали, изгуби или умрѣ, щетата ще плати този, комуто е оставенъ той на хранение или за прѣдаване.

Ако аманетътъ е прѣдаденъ нѣкому, за да го прѣдаде другиму, разбира се, че той трѣбва да се прѣдаде въ най-кратко врѣме; ако се не прѣдаде уврѣме, то е равносилно съ желание да се забѫши и подлѣжи на упрекание, ако се развали прѣдметътъ на обезщетение. Но ако аманетътъ е оставенъ за пазене, врѣменно, додето или ступанинътъ, или лицето, на което е той изпратенъ се яви, а туй лице не дойде да си го прибере, туй „врѣменно“ не е еднакво наистина за всѣки прѣдметъ, но то не може да бѫде дълго врѣме. Сроковетѣ опрѣдѣлени отъ обичаитѣ сѫ горѣ-долу слѣднитѣ: за плодове и други нѣща, които подлежатъ на развала, трѣбва да бѫдатъ прибрани най-много до недѣля, защото, щомъ почнатъ да се развалятъ, пазительтъ може да ги хвърли и послѣ не може да бѫде подвърганъ на отговорность.

За сѫдове, които могатъ да се разсъхнатъ и отъ употрѣбление да се разглобятъ, трѣбва да се приберать.

най-късно въ течение на мѣсецъ или мѣсецъ и половина; ако се разглоби едно буре, каче, каца или др., пазительтъ не отговаря.

Ако аманетътъ е дрѣха, която може да изгние, да овѣхтѣе, трѣбва тоже да се прибере до мѣсецъ . За развалата на дрѣхата пазительтъ не отговаря.

Ако аманетътъ е добиче, то трѣбва да се прибере най-късно 24 часа (день-нощь); ако закъснѣе повече, добичето не е вече аманетъ, а се счита на прѣхрана (прерàна) и ступанинътъ ще плаща.

Ако ступанинътъ на аманета се не яви да си го прибере; ако умрѣ и ако нѣма наслѣдници, които да потърсятъ аманета, или ако се е минало много дълго врѣме отъ какъ е прѣдаденъ аманета за пазене, пазительтъ може да присвои аманета като собственость. Туй се случва много рѣдко.

Казанлъшко. — Селянитѣ даватъ да имъ се пази нѣщо у нѣкого като храна напр. у чуждитѣ хамбари. За пазенето нѣкои зематъ заплата, нѣкои не зематъ. Ако се повреди нѣщото, оставено за пазене, държательтъ отговаря само ако земе заплата.

Копривщица. — За пазене се дава добитъкъ прѣзъ зимата на саитѣ. Закопватъ се картофи на нѣколко комшие въ една дупка. На саята се плаща за храната на добитъка, а за картофитѣ не се плаща нищо, и никой не е отговоренъ за поврѣдата имъ, а за добичето е отговоренъ пазачътъ, ако по негова грѣшка е станало поврѣждането; ако го изѣлъ звѣръ, донася се притежателю бѣлѣгъ, кожата, главата и пр.

Лѣсковецъ. — На развъждане се даватъ овци, крави и кобили, а добитото (приплода) се дѣли на половина. Който пакъ взема добитъкъ да го чува, той отговаря за него, освѣнъ ако умрѣ или вълкъ го изеде, но и тогазъ трѣбва да се докаже, че е станало безъ негова грѣшка. Ако се случи гладна година и господарьтъ на добитъка трѣбва да помогне за прѣхраната, макаръ, че това е длъжность на тогозь, който е взелъ добитъка.

Македония. — Когато нѣкой нѣма мѣсто у своя домъ, кѫдѣто да събере житото или гроздето си, дава го да му се пази въ хамбаритѣ на нѣкой другъ. Въ такъвъ случай, ако стане нѣкоя поврѣда на оставеното за пазене произведение, отговаря се по два начина:

а) Ако стопанинътъ на сѫдоветѣ ги е зелъ отъ притежателя на произведението срѣщу опрѣдѣленъ наемъ, безъ обаче да му прѣдаде и ключоветѣ на избитѣ или на хамбаритѣ, то отговаря първи;

б) Ако ли той не е получилъ отъ господаря на произведението никакъвъ наемъ, а му отстѫпилъ житницитѣ си или други сѫдове само за приятелство; или ако и да му е зелъ наемъ, но му далъ ключоветѣ на мѣстото или на избата си, инакъ да се каже, прѣдалъ му сѫдоветѣ си въ негово абсолютно разположение, въ такъвъ случай за поврѣдата отговаря самичъкъ стопанина на произведението.

с. Марково. — Има обичай по нужда да се дава нѣщо на пазене у нѣкого. Особенно лицата, които нѣматъ мѣсто за храната си, ако дадатъ на нѣкого да я пази въ хамбаря си, плащатъ за това въ натура отъ пазенето нѣщо $^1/_2$ кило или 1 кило, споредъ размѣритѣ на пазеното нѣщо.

Плѣвенско.— Често се срѣща, щомъ селянинътъ нѣма достатъчно мѣсто, кѫдѣто да си съхранява храната, дава я на съсѣда си, да я съхранява въ неговия хамбаръ. Нищо не се плаща за това. Обаче лицето, на което е дадено храната, е длъжно да я пази отъ развала като своя, по начесто да я прѣглежда и щомъ забѣлѣжи слѣди отъ развала, да прѣдизвѣсти веднага ступанина за вземане о врѣме мѣрки за прѣдпазването й. Не съобщи ли това о врѣме, отговорностьта за поврѣдата пада върху него—пазителя.

Рупчоско.—Много пѫти се оставятъ разни работи у съсѣдъ, роднина или познатъ за пазене за едно извѣстно врѣме. Напр. нѣкой си отива нѣкѫдѣ, паритѣ си остава до завръщането у нѣкой познатъ. Оставя се и дрѣха, жито, добитъкъ и пр. и се казва *аманетъ*. Аманетъ оставенъ и употрѣбяванъ или похабенъ отъ лицето, у когото е оставенъ билъ, се счита за по-голѣмо безчестие отъ лихварството. Ако се повреди оставеното и се докаже, че не е употрѣбявано отъ лицето, у когото е било, загубата си е на притежателя. Въ противенъ случай загубата плаща лицето, у когото е билъ оставенъ прѣдмета. Нѣкой си остава въ чуждъ хамбаръ жито, изяде се отъ мишки и молци, загубата е на притежателя на житото.

Старо-Загорско. — Селянитѣ даватъ да се държи и пази у хамбаритѣ (житници) на нѣкои по-честни и видни хора, които и приематъ да турятъ въ тѣхъ храната имъ като: жито, казълджа, рѫжъ, ичимикъ, царевица, овесъ, ории, барчикъ, капладжа, дори и плѣва на сушина. Плаща се за това отъ ступанина му на кило 10 пари, 20 пари, 30 или най-много 40 пари, когато става съ голѣма молба, за да не остане хра-

ната неприбрана и да се измокри и развали. Този отговаря за поврѣдата на храната, у когото е оставена, защото тя му е прѣдадена да я пази и гледа, както своята и че си взема за това кирията. Ако пъкъ се покаже ексикъ (недостатъчна) когато се връща назадъ и мѣри изново, тогава си остава за смѣтка на притежателя ѝ, защото той се извинява праведно, че нощя не могълъ да пѫди и варди мишкитѣ да не ходятъ изъ хамбара му и да не ядатъ храната, както и неговата сѫщеврѣменно. Точно му се прѣдава, ако съ условието си прѣдвиждатъ и това, че той ще плати по грошъ на килото, но ни едно зрънце отъ храната му да се не изгуби. Това си остава само на дума, а въ сѫщность пакъ показва недостигане, кога се мѣри и си остава за смѣтка на първия.

Трънско. Селянитѣ „чуваю чуждо жито у ньинни пресеци“ (хамбари), „дону“ *крзну* (храна като слама и сѣно) на чуждо праздно мѣсто и у сѣнякъ, а и дръжу кръму учужду плѣвньу и за това никой не плаща никому нищо.“ За това оставенитѣ на пазене нѣща въ случай на поврѣда, ще отговаря пазачътъ само ако той я е причинилъ. Пословици: „чужду капу на чужду главу,“ „не туряй здраву капу на келяву главу,“ „мѣсто се не еде отъ стоянье на чужду кръму.“

Хасковско. — Селянитѣ често даватъ да имъ се държи и пази нѣщо у нѣкого напр. жито, пшеница у чужди хамбари и прочее. Нѣкога за пазенето зематъ плата, а нѣкога не зематъ. Ако се поврѣди нѣщото, оставено за пазене, отговаря държателя, кога зема плата.

Въпросъ 103-й. — *Залагатъ ли селянитѣ своитѣ имоти и какво залагатъ най-много? Залоговземачътъ има ли право да употрѣбява заложеното нѣщо? Що става ако длъжникътъ не му плати? Има ли обичай щото заложеното нѣщо подиръ нѣкое врѣме да става имотъ на залоговземача?*

Отговори.

Ахж-Челебийско. — Залагатъ се и ниви и ливади. Въ такъвъ случай работи ги заемодательтъ до изплащанието.

Какъвто и да е залогъ, заптисва се отъ заемодавателя, ако борчлията не плати на срока.

Еленско — Залогътъ или *рехимъ*, както се казва по турски, е доста познатъ въ селата, особенно въ градеца Елена. Залагатъ обикновенно цѣнни вещи (врахели, чапрази, обици, пръстени и др.) Думата *рехимъ* (залогъ) разширително се употрѣбява за недвижимъ имотъ. Въ турско врѣме рехимъ е ставалъ, като се е давала *тапията* (владалото) на кредиторина. По късно, обаче се уреди споредъ турския законъ начина на ипотекуването недвижими имотъ, което се извършваше писменно и съ спазването на извѣстни форми, прѣдвидѣни въ закона. Залогоприемательтъ не бива да употрѣбява заложеното нѣщо. Ако не му плати длъжникътъ на врѣме, заложеното нѣкога се присвоява, а нѣкога се и продава въ общината за да си вземе паритѣ кредиторътъ.

Западна България. — Стоянъ взема отъ Драгана на заемъ, съ условие да върне тия пари до едно уречено врѣме. Драганъ се бои да даде Стояну пари, понеже нѣма послѣ що да му вземе срѣщу даденитѣ пари. Стоянъ, за да осигури Драгана, дава му покосньака, обицитѣ и пъфтитѣ на жена си, които е тя донела отъ баща си. Тоя покосньакъ, тия обици и пъфти сѫ залогъ, заложени срѣщу сумата, която е взелъ Стоянъ на заемъ. Залогъ бива: бакъренъ сѫдъ, златни и сребърни вещи и накити, а може да бѫде и друга вещь съ стойность. Отъ тукъ се види, че залогъ е само движимо имущество, леко за носене и което не подлежи на развала. Недвижими имоти не могатъ да бѫдатъ залогъ; обаче, документитѣ, съ силата на които се тѣ владѣятъ, могатъ да бѫдатъ заложени. Сѫщо не могатъ да бѫдатъ залогъ и вещи, които сѫ или тежки за прѣнасяне, или голѣми по обема си: тоже не могатъ да бѫдатъ залогъ и такива вещи, които подлежатъ на развала.

Всѣкога се гледа щото залогътъ да има по-голѣма стойность, а никакъ не по-малка — отъ договора.

Залогътъ обезпечава само иска и договора, но той не може да бѫде ни продаденъ, нито усвоенъ безъ съгласието на законнитѣ власти. Нѣкога, ако старѣйшината е можалъ да позволи щото заложенитѣ нѣща да бѫдатъ продадени или усвоени срѣщу даденитѣ на заемъ пари, туй днесъ върши кметътъ като прѣдседатель на селско-общински сѫдъ.

Ако заложенитѣ вещи сѫ изгубени, заложительтъ има избирателно право: или да иска сѫщитѣ вещи или стойностьта

имъ. Ако тия вещи сж незамѣними, т. е. нѣма възможность да бждатъ замѣнени съ други, тогава се плаща стойностьта имъ.

Ако умре стопанинътъ на залога, наслѣдницитѣ му иматъ право да го откупятъ (залога). Но тия наслѣдници трѣбва да бждатъ: синъ, внукъ, дъщеря, жена, братъ и сестра. Други сродници мжчно могатъ взе заложената вещь.

Казанлжшко.— Селянитѣ залагатъ своитѣ имоти и найповече: мѣдници, обици, интишлии, чапрази, сѣчива и пр. Заловземачътъ нѣма право да употрѣбява заложената вещь безъ знанието на длъжника. Ако длъжникътъ не плати, заемодавачътъ може да употрѣби заложенитѣ нѣща и да се ползува отъ тѣхъ, като отъ свои, до като му се плати, но не става притежатель никога, освѣнъ ако се съгласи длъжникътъ.

Македония. — Когато единъ селянинъ вземе пари съ лихва, ако взаемодавецътъ се мисли за неосигуренъ, при всичко, че му далъ поржчитель, принуденъ бива длъжникътъ да му заложи една часть отъ имота си или и цѣлия. Залагатъ се обикновено ниви, лозя, кжщи, па най сетнѣ и добитъци едри или дребни. Залогоземачътъ нѣма право да употрѣбява залога до опрѣдѣленото за плащане паритѣ врѣме, нито да експлоатира плода на залога, освѣнъ съ съгласието на залогодавача, и то въ полза на лихвата или за погашението на главницата. Ако ли до тогава длъжникътъ не сполучи да плати дълга си, тогава длъженъ е да прѣхвърли върху заемодаваца залога си въ видъ на продажба, като послѣдниятъ му прѣдаде още нѣщо за да уравни стойностьта на заложеното. Отъ тогава вече насетнѣ заемодавецътъ като купецъ и цѣлъ притежатель на залога. има стопанско право върху него и може да разполага съ него като съ свое собственно имущество, а прѣжниятъ ступанинъ длъжникъ изгубва правото си и не може да му го иска назадъ. Намѣрватъ се обаче и великодушни заемодавци, които отъ съжаление къмъ длъжницитѣ, не ги принуждаватъ непосрѣдственно слѣдъ изтичането на срока да имъ продаватъ дадения имъ залогъ, а отпущатъ имъ и вторъ срокъ, дано до свършването на този срокъ поне да сполучатъ да се изплатятъ, да си взематъ назадъ залога и да не останатъ безъ него, за когото би жалили до животъ.

С. **Марково.** — *Рехинъ* (залогъ) е приетъ въ обичаитѣ. Даденото за рехинъ сжщо не трѣбва по никой начинъ да се

употрѣбява отъ лицето, което го е взело, защото то не му било стока, нито имане.

Ако лицето, което се е задължило не се издължи въ срокъ, заложения прѣдметъ става стока (имотъ) на оногози, който го държи.

Плѣвенско. — Срѣща се въ селата залагане недвижими имоти: ниви, ливади, лозя и пр. Залагането се прави срѣщу извѣстна сума дадена съ лихва, по нѣкога и безъ лихва, а имотътъ служи за гаранция. За да бжде сигуръ прави се договоръ, единъ видъ ипотеченъ актъ, сключенъ между странитѣ, въ присжтствието на двама свидѣтели и то за извѣстенъ срокъ. Той бива 1, 2, 5 и 10 години споредъ съглашението на двѣтѣ договарещи се страни. Заложения имотъ прѣминава въ ржцѣтѣ на оногози, който дава паритѣ и той го обработва прѣзъ всичкото врѣме, до изтичане срока, опрѣдѣленъ въ договора, и се ползува отъ доходитѣ му. Слѣдъ изтичане опрѣдѣления въ договора срокъ, заложительтъ е длъженъ да повърне дадената му сума заедно съ лихвитѣ, изработени до тогава, ако разбира се има оговорено да се плащатъ такива и да си земе имота обратно. Ако не направи това заложения имотъ остава собственность на оногова, на когото е заложенъ. Въ такива случаи се освобождава и залогодателя да повръща взетитѣ пари. Обаче за да не стане споръ помежду имъ, това изрично се прѣдвижда въ договора. Недоразумѣнията сж се уравнявали по сждебенъ редъ, но и сждилищата сж се придържали повечето, като сж гледали да не излазятъ изъ рамкитѣ на самия договоръ, до колкото той не противорѣчи на сжществующитѣ закони. — Срѣщатъ се залози и на скжпоцѣнни прѣдмети. Въ тѣхъ се прави едно изключение. Този, комуто е заложенъ прѣдмета, нѣма право, нито самъ, нито домашнитѣ му да го носятъ.

Рупчоско. — Залага се нива, кжща, ливада, сждове и пр. Най-много залагатъ накити и недвижими имоти. Залоговземачътъ нѣма право да употрѣбява заложеното, или може го и употрѣбявà, работù, ако прѣдварително сж били уговорили това. Ако длъжникътъ не плати, заложеното остава собственность на залоговземача. Мине ли уговореното врѣме, заложеното е собственость на залоговземача, обаче много пжти залоговземачътъ и подиръ изминаване уговорения срокъ остава още до нѣкое врѣме да чака, дано длъжникътъ му се наплати и да си вземе залога.

Старо·Загорско.—Селянитѣ си залагатъ и часть отъ своитѣ имоти, а най-много кога не могатъ да се изплатятъ, то залагатъ една нива или сенеда (тапия) на нивата, казанъ, сребро, поясъ сребъренъ и похти съ гривни и пр. Залоговземачътъ нѣма право да употрѣбява заложеното или заложенитѣ нѣща; той ги има и пази до тогава, догдѣто му се плати и послѣ ги повръща назадъ цѣлокупно; но ако не му се изплати скоро, той пакъ си държи залога и чака догдѣто се прѣкъсне работата. Ако иде много врѣме, той пакъ застава длъжника си и му казва: „наплати ми се и ела та си земи залога, азъ какво ще го права като нѣмамъ никаква файда отъ него.“ Свиква хора и се мѫчи да го убѣждаватъ, каквото да си заплати и да си земе залога. Но ако най-послѣ и съ туй се не сполучи, залогътъ си остава залогъ за дълго врѣме и се пази, каквото щомъ се появи или покаже нужда да се отговори срѣщу нея съ него. Най-послѣ, като не може по никой начинъ да се заплати, залогътъ си остава вече на залоговземача като имотъ и послѣ години по никой начинъ не се връща, защото, като се прѣсмѣтне файдата на паритѣ за много години, залогътъ не струва нито на половината имъ и така си остава притежание на залоговземателя. Но тоя обичай за точно не мога потвърди, като не съмъ го слушалъ отъ по-стари хора, а отъ по-млади.

Търнско.—Въ краенъ случай „у най-голѣмъ зоръ, кога костура опре у кокалъ“ нашиятъ селянинъ залага „за по-голѣма *здравина* на паритѣ себе си, жену, дѣца, па най-послѣ *зевньуту* -нѣкою *по-добру* ньивицу и ливадчицу“. Този залогъ наричатъ „реимъ“. Камотата макаръ и да е сроченъ, но „реимътъ“ почти винаги е безсроченъ, и се изразява въ тъзи форма: *кога* му се връму паре *тъгай* да повръне малъ“. Тукъ придобивателната давность отсѫтствува за въ полза на длъжника, заложителя. По силата на този възгледъ прѣди 3 години, по сѫдебенъ редъ, се прѣдаде истцу „дадената подъ реимъ нива“ отвѣтнику прѣзъ *1863* година. Рѣдкость е тъзи форма реимъ: „неплатимъ ли му тъгая (на падежа) ньивата останьуе ньегова за векъ“. Най-много селянитѣ залагатъ ливадитѣ — даватъ ги на откосушку — защото тѣ прѣдставляватъ за кредитора най-добрата здравина, а за длъжницитѣ най-лекия способъ за изплащане, тъй като стойностьта на трѣвата се прѣхваща не само срѣщу лихвитѣ, но и срѣщу главницата. „Я ти заимамъ 100 гроша, ама ти че дадешъ Росульу за 2 години на откосушку“.

Тукъ съ изтичане на двѣ години тоя срокъ се погасява заема (в. отг. на в. 100). Ето това е и единъ случай, въ който залоговземачътъ се ползува съ заложената вещь; нивитѣ ако и да се залагатъ, но тѣ рѣдко се държатъ отъ заемодавеца; сѫщия може да се ползува съ всѣка друга нему заложена вещь, ако тя по естеството си, отъ употрѣбението, не се поврѣжда или унищожава. Пословици: „ливада сама отплачуе борчту“, „заложилъ ньиву, та узелъ жену“, „залагуе—за здравуе“.

Хасковско. — Селянитѣ залагатъ нѣкога своитѣ имоти, най-повече мѣдници, обици, похти, гривни, сѣчива и пр. Залоговземачътъ нѣма право, безъ волята на длъжника, да употрѣбява заложеното нѣщо. Ако длъжникътъ не му плати на уреченото врѣме, тогава може да употрѣбява заложеното нѣщо. Заложеното нѣщо не може да стане имотъ безъ волята на длъжника на залоговземача.

Въпросъ 104-й. — *Даватъ ли селянитѣ своитѣ чада (синове и дъщери) за слуги и по какви условия? Какъ ги даватъ на занаятъ? Колко години трѣбва да работи на майсторъ безплатно единъ работникъ, за да изучи занаята и да зема плата?*

Отговори.

Ахж-Челебийско. — Има вѣрвание, че само чуждия хлѣбъ може да направи челѣка—челѣкъ. Ялъ ли си чуждъ хлѣбъ? — Не. — Тогава нищо не знаешъ, му казватъ. Заради това хората даватъ своитѣ момчета на чужди хора да ги учатъ на занаятъ, да ядатъ чуждъ хлѣбъ та да станатъ „людие хубави.“ Рѣдки кѫщи даватъ момичетата си за слугини, защото твърдѣ малко кѫщи иматъ нужда отъ слугини.

Когато нѣкой работи на чужди хора въ чужда кѫща, той се казва *ратай, овчаръ, чиракъ, калфа, гюнлюкчия,* а ако е женско *ратакиня* и *гюнлюкчийка.*

Ратай се казва, когато нѣкой се глави при нѣкого за цѣла или половинъ година да му кара дърва, оре, сѣе, жъне и върше. Господарьтъ плаща извѣстна плата, храна и, споредъ условието, дава единъ катъ дрѣхи на ратая. Ратая си ходи дома само въ праздници за да се прѣоблича и спохажда кѫщнитѣ

си. Ратаятъ е свободенъ да ходи въ черкова, межи, попрелки и хорà. Ако е по-малъкъ отъ 20 год. не може да пие тютюнъ прѣдъ чорбаджията си. Ратаятъ прѣдпочита да ратаюва много години въ една кжща, и такива хора оставатъ безъ специаленъ занаятъ. Тѣ, слѣдъ оженването си, се занимаватъ съ кираджалъкъ.

Овчарь е нѣкой, който отъ малъкъ е пасълъ тѣхни или чужди овци. Той зема хакъ (заплата) още отъ началото. Овчаритѣ мѣнятъ своитѣ кехаи, т. е. мѣстятъ се отъ единъ господарь у другъ, но прѣдпочитатъ да прѣстоятъ много години подъ единъ кехая (притѣжатель и управитель на мандра и много овци), защото съ това придобива старшинство, за да бжде назначенъ янъ-кехая или подъ-кехая, и да заповѣда на другитѣ овчери отъ сжщата мандра и юрия въ отсжтствието на кехаята. Додѣ е малъкъ, овчарътъ зема заплата и дрѣхи (ако е пазарлжкътъ и за дрѣхи), а като нарастне голѣмъ той зема въ годината отъ 20 овце една, отъ 20 агнета едно. По тоя начинъ той си завъдва между кехайското свое собствено стадо, за да може слѣдъ врѣме да стане кехая въ „равното поле широко“. На голѣми праздници като Костадиновъ день, Тодоровъ день (лѣтенъ), Петровъ день и Илиндень овчаритѣ могатъ да дохаждатъ отъ планинитѣ по селата за черкова, хорà и межи, но трѣбва да оставятъ намѣстници, да пасятъ овцитѣ вмѣсто тѣхъ, и на тия тѣхни намѣстници сами овчаритѣ плащатъ. Овчаритѣ считатъ своитѣ кехаи като втори бащи. Овчаритѣ сж най-здрави и носятъ особени украшения по дрѣхитѣ си, за да се отличаватъ отъ другитѣ хора.

Чиракъ се казва момчето, което е постжпило да се учи на занаятъ. Има чираци дюлгерски, терзиски и калфаджиски. Чиракъ при терзия двѣ години нищо не зема заплата. Даже облѣкло трѣбва да му доставятъ родителитѣ. Той получава отъ майстора само една храна. Отъ Димитровденъ до Гергьовденъ се учи да шие заедно съ майстора си на чужбина, а отъ Гергьовденъ до Димитровденъ и шие и ратаюва при полскитѣ работи на майстора му. Чиракътъ може да ходи на черкова и хорà. На межи и попрѣлки не може да ходи и тютюнъ не може да пие. Терзиския чиракъ на третята година получава хакъ около 80—100 гроша, едно ендезе и една ножица и на слѣдующитѣ години постепено му се увеличава, до гдѣто стане калфа и послѣ самостоятеленъ майсторъ.

Дюлгерскитѣ чираци (калджия) още отъ първата година земать хакъ, но твърдѣ малко отъ 60—100 гроша на година. Обуща имъ даватъ майсторитѣ, а дрѣхи родителитѣ. Тѣ догдѣто станатъ калфи хемъ се учатъ дюлгерство, хемъ ратаюватъ при всички вънкашни работи на майстора си. Калджискитѣ чираци сж подложени подъ сжщитѣ условия. На третята или четвъртата година отъ чиракуването, дюлгеринътъ купува и подарява на чирака си *чукъ* и *мазилка.*

Калфа се казва занаятчията, когато измине годинитѣ на чираклъка, научи се да работи самостоятелно и да замѣства мастора си въ отсжтствието му. Калфата е кандидатъ за майсторъ, като си набере сермия и внесе въ еснафската каса 50 гроша, ако е дюлгеринъ и 250—ако е терзия или абаджия, той става масторъ.

Ратакиня казватъ на женско, което отива въ чужда кжща да слугува за година или повече. Всѣка година трѣбва да се подновява условието. Ратакинята може да зема парична заплата, може вмѣсто пари да се условява за дрѣхи, халище и пр. покжщнина, която ще ѝ трѣбва за *спатье.*

Гюнлюкчии и гюнлукчики се казватъ онѣзи, които на деньe отиватъ да работятъ въ чужди кжщи. Гюнлюкчиитѣ освѣнъ дневната пазарена заплата се хранятъ отъ наемателя или чорбаджията.

Еленско. — Едно врѣме тоя въпросъ е билъ уреденъ подробно: и еснафитѣ, които сж имали своитѣ обичайни наредби, поддържали традицията строго и даването на занаятъ е ставало съ церемониялъ. Врѣмето за *чиракуване* (първоученичество) е било точно опрѣдѣлено, вториятъ стадий — *калфалъкъ* сжщо и, най-сетнѣ, изваждането отъ занаятъ или настаняването на самостоятелна работа е било цѣло събитие — отпразвано сжщо така при особна обрядность. По едно врѣме *чиракуването* е траяло три години и то безъ пари; напротивъ, родителитѣ сж хранили и обличали момчето си *чиракъ.* Сега се чиракува 1 година и бащата не храни сина си. Ако не е слушалъ чиракътъ, не се подчинявалъ на строгитѣ заповѣди на *мастора* си и на *калфитѣ,* изгонвали го и той добивалъ името *хайта* — *панта.* Между другитѣ отношения, които се завръзвали между нѣкогашния масторъ и бившия му чиракъ е и задължението догдѣ е живъ чирака да го тачи, а кога се ожени да му даде риза — подаръкъ и да му ходи на гости по голѣмитѣ празд-

ници. — За ратаи се даватъ сиромашки синове и дъщери отъ селцата (колибитѣ) въ градеца. Ратакинството обаче тукъ е поставено въ много меки и човѣчни отношения. Слугата или ратакинята получава годишенъ *хакъ* (право). Това право е съ редъ възрастьта и работата отъ 100 гроша до 300 гроша и облекло отъ господаря. Слугитѣ, що каратъ колата, се наричатъ специално „ратаи". Тѣ получаватъ по 600—1000 гроша годишно.

Казанлжшко. — Селянитѣ даватъ своитѣ синове и дъщери за слуги съ плата: пари или дрѣхи. На занаятъ ги даватъ така: даденитѣ слугуватъ едно извѣстно врѣме безъ плата. Единъ работникъ работѣше на масторъ три години безъ плата, за да изучи единъ занаятъ, и послѣ да зема заплата, но сега една или двѣ години — както се услови.

Копривщица.—Момичета за слугини обикновенно не се даватъ, освѣнъ при крайна сиромашия; а момчетата се даватъ повече на занаятъ и на нѣкоя търговска-мааза. Чираци ги даватъ на абаджилъкъ по Цариградъ, Бруса, Критъ и др. и за млѣкари въ Александрия, Каиро и др. Чиракътъ трѣбва да стои да чиракува 3 години, за да изучи занаята, че тогазъ му даватъ плата. Момичетата ходатъ на шивачки да се учатъ занаятъ и слѣдъ 3 години го изучватъ и почнатъ да имъ плащатъ въ пари или дрѣхи. Когато нѣкой калфа момче или момиче излѣзе отъ майстора си, прави се угощение и майсторътъ му дава аршинъ, ножица и напрѫстекъ, а калфата цѣлува рѫка майстору си и на всички присѫтствующи.

Едно врѣме родителитѣ на момичетата сѫ плащали по една турска лира на майстора, а за момчетата нищо не е плащано.

Македония. — Често селянитѣ, разбира се сиромаситѣ, даватъ синоветѣ си на други, по-имотни селяни, граждани или турци за слуги, които тогава се наричатъ „момци" или „ратаи", ако сѫ на нѣкой чифликъ, както и дъщеркитѣ си за слугинки. Мѫжкитѣ си чада главяватъ съ опрѣдѣлена годишна или шестмѣсечна плата въ пари или плодъ отъ работата имъ, напр. жито, масло и пр.; а дъщеркитѣ, когато сѫ за домашно слугуване, само за храната и дрѣхитѣ съ една малка и ничтожна парична прибавка, колкот да не се каже, че сѫ съвсѣмъ безплатно, та да могатъ послѣ да заявяватъ за по-голѣми искове. Но повечето пѫти става, щото момитѣ слугинки изгубватъ правото си за каквато и да е ничтожна плата. Даватъ ги мѫжкитѣ дѣца и на занаятъ. Обикновено по занаятитѣ едно момче най-малко три години да

работи у майстора си безъ никаква ни заплата, ни храна, ни облѣкло и тогава се наричатъ „чираци“ — ученици. А слѣдъ три години, откакъ малко много понаучатъ занаята, главяватъ ги всѣка година за по нѣкаква плата, първо малка, а послѣ увеличаватъ постепенно. Тогава се наричатъ „калфи“.

с. Марково. — Рѣдко е селяни да даватъ дѣцата си на занаятъ.

Плѣвенъ. — Селянитѣ даватъ дѣцата си — своитѣ чада (синове, дъщери и пр.) за слуги, срѣщу извѣстно условие върху възнаграждението за слугуването, споредъ възрастьта на дѣтето. Въ всѣки случай възнаграждението не може да бѫде(?р.) по-голѣмо отъ 250 лева и по-малко отъ 30 лева годишно. Освѣнъ това, слугитѣ се ползуватъ отъ господаритѣ съ безплатна храна, облѣкло и пр., ако това е уговорено въ условието. Слугата може и да не се ползува съ безплатно облѣкло, обаче храната винаги е безплатна и за смѣтка на господаря. Когато се изучава извѣстно занятие, дадениятъ да изучава занятието е длъженъ да прислужи безъ плата най-малко една година, понѣкога двѣ и три години, като ученикъ (чиракъ) и на собственна храна. Слѣдъ този срокъ, дава му се заплата, каквато господарьтъ намѣри за добрѣ, въ всѣки случай не повече отъ 100 лева годишно и така всѣка година постепенно му се повишава заплатата. Съ изтичане двѣ прослужени години съ заплата, слугата може вече да напустне господаря си и да отиде при другъ господарь, обаче за да стане самъ господарь-майсторъ, трѣбва да прѣстои най-малко три години при господарь съ заплата. Въ турско врѣме, когато нашитѣ еснафи били поставени по на добра почва, споредъ както ми обяснява Цвѣтанъ Тодоровъ отъ Плѣвенъ, по занятие кожухарь, сѫществували сѫ еснафски съвѣти, подъ прѣдседателството на най-стария, нареченъ *устабаши*. Въ атрибутитѣ на тѣзи еснафски съвѣти е влязло и това: изнамиране срѣдства за въздигание западналитѣ занаятчии, уреждане начина на управлението еснафа, уреждание недоразумѣнията възникнали между калфи-служащи съ заплата — и господаритѣ, сѫщо такива между калфи, чираци и господари. Опрѣдѣляние заплатата на калфитѣ, споредъ работата имъ, опрѣдѣляние такситѣ на стокитѣ, отъ колкото по-евтино никой еснафъ не е ималъ право да продава и най-сетнѣ вземание грижата за отпразднуване патронния праздникъ. Имало е прѣдвидѣни сѫщо наказания за неизпълнителитѣ на наредбитѣ на ес-

нафскитѣ съвѣти, между които и тѣлесни наказания — послѣднитѣ само за калфитѣ и чирацитѣ, изпълнявани—прилагани отъ единъ измежду калфитѣ, нареченъ *калфа-баши*. Другитѣ наказания сж били: глобяване виновното лице съ една, двѣ и повече оки восъкъ въ полза на черковата. Виновното лице безапелационно е било длъжно да прѣтърпи наложеното му наказание, а, ако е глоба, да я внесе веднага. Въ противенъ случай, изключва се отъ еснафа и тежко томува, който подпадне подъ това още по-тежко наказание. Такъвъ, ако е чиракъ или калфа, нигдѣ въ еснафа не може да намѣри работа, ако е господарь съ свой капиталъ ще срѣща разни спънки въ търговията си—отнимание насила мющюриитѣ му отъ еснафския съвѣтъ, на когото на помощь се е явявала и самата полицейска власть. И за всичко това нигдѣ не е можалъ да се оплаче. Причината на това е, че и самата власть високо е цѣнила еснафскитѣ съвѣти и тѣхнитѣ рѣшения и е сждѣйствувала за изпълнението имъ. Ако пъкъ лицето работи съ чуждъ капиталъ, съ него се свършва по-лесно: отнема му се капитала, разбира се отъ тѣзи, които сж го дали да работи, и той остава съ голи ржцѣ. Такива случаи се помнятъ само единъ, но той служилъ за примѣръ въ всички еснафи. Всѣки отдѣленъ еснафъ си е ималъ патроненъ праздникъ. Тѣзи праздници се празднуватъ дори и днесь. Вънъ отъ това, всѣки еснафъ отдѣлно, първо и първо е ималъ грижата, да изгради чрѣзъ еснафския си съвѣтъ, нѣгдѣ въ полето, по една чешма, като се е гледало да бжде по на хубаво мѣсто, и съ това да принася полза както на мѣстнитѣ жители, така и на пжтницитѣ. Винаги се е гледало чешмитѣ да бждатъ изградени на по-главнитѣ пжтища, кждѣто най-много прѣминаватъ хора. Грижата за поддържката—поправката на тѣзи чешми сж имали пакъ еснафскитѣ съвѣти. Нѣкои отъ тѣхъ се поддържатъ дори и днесь. Въ района на града Плѣвенъ за сега има двѣ такива, принадлежащи на бабукчийския и кожухарския еснафи и носятъ слѣдующитѣ названия: „бабукчийската чешма и кожухарската чешма“. За забѣлѣзвание е, че тѣзи двѣ чешми и днесь сж най-добритѣ въ района на града, дори и въ самия градъ Плѣвенъ и съ повече вода,—изключение прави друга една съградена вжтрѣ въ града отъ частнитѣ иждивения на нѣкой си Христо Михаловъ кундураджия, сега покойникъ, носяща кой знае по какви съображения, названието „Балжклия“.

Рупчоско. — Родителитѣ даватъ чадата си за слуги и слугини и съ различни условия: съ заплата въ пари, въ дрѣхи, въ натура и пр. Уславятъ се слугини и за петь, шесть и повече години, съ условие да ги задомятъ господаритѣ имъ, т. е. да имъ приготвятъ дрѣхи и др. за женидба нужднн работи но мѣстнитѣ обичаи. Сѫщо даватъ момчета и на занаятъ, много пѫти за една, двѣ, та и до три години безплатно, само да се учи занаятъ.

Старо-Загорско. — Селянитѣ даватъ своитѣ синове, а по-рѣдко дъщери за слугуване на други въ селото, по нѣкога и въ града, особно кога сѫ много сиромаси и Господь имъ наспорилъ чадата, за да се изхранятъ и отгледатъ. Условията се правѣха споредъ възрастьта и работата, по-голѣма и плата добиваха; ако ли сѫ малки и по-слаби и по-долна заплата приимаха. Платата имъ се захващаше отъ 50—60 гроша и се възкачваше постепенно нагорѣ до 150, 300, 400, 500, 600, 700 и до 1000 гроша най-много, а въ послѣдно врѣме до 1200—1300 гроша, като му се дадатъ царвуле, навуща и нѣщо да му се посѣе за цѣла година и т. н. Когато видятъ, че не ще да имъ оставатъ доволно имотъ, тѣ се рѣшаватъ, догдѣто сѫ още малки, да ги дадатъ на занаятъ въ града или селото; но, повечето гледатъ въ града, отколкото въ село. Отиватъ и завеждатъ си чадата въ града и, на какъвто занаятъ искатъ родителитѣ, на такъвъ ги даватъ. Единъ новъ ученикъ на мастора си трѣбва да работи безплатно една цѣла година, като го облича и храни, а че на втората година му се придава освѣнъ горното и нѣкаква си заплата 50, 60 или 100 гроша, а на третата повече, на четвъртата още повече, а на петата и шестата на калфа се произвежда и слѣдъ една—двѣ години още на масторъ. За да се произведе на масторъ единъ чиракъ, ще му трѣбватъ най-много (а най-малко Р.?) 8—10 години, но то зависи отъ дарбата и обходата на чирака съ новия занаятчия.

Тrънско. — Много селяни бѣдни „цене“ дѣцата си пъкъ и себе подъ разни условия: „едъ *момъкъ* (слуга) момкуе само за лебъ, други за друго — паре, *благо*, *слано*, *жито*, отплатушку (борчъ), *стоку* (напр. за една крава слугува една година). На занаятъ се даватъ подъ разни условия: родителитѣ плащатъ извѣстно възнаграждение за изучване занаята на майстора, безъ такова възнаграждение, но съ задължение 1, 2, 3 год. даромъ да прѣстои при майстора. Прѣди, у турско врѣме

само тригодишното прѣстояване на чирака при майстора, му е раждало право на „плату“, а днесъ непрѣмѣно: „сваки майсторъ... ючерашньо копиле дуканъ отворило... не се знае кой е кумъ, кой стари сватъ... затова изпропадаше еснавитѣ“. *Пословици:* „Момкуй-Мукуй“! „три годинe момкувалъ—2 овце измомкувалъ,“ момкуе за цръна агньища (т. е. колкото черни агнета се обѣгнатъ отъ едно стадо прѣзъ годината ще бждатъ дадена за заслугата на момъка).

Народна пѣсенъ:

Стояла Стоянка на край бели Дунав
Стояла, плакала и Бога молила:
— „Боже, мили Боже, съл съм іа остала
Съл съм іа остала и сестра Елица:
Сестра се ожени далекъ долньем земльe.“
. . . .
Оздол иде Петр и *момкъинъа* води
Момкьинья—гръкьинья, гръкинья—дворгьинья.
Подаіте воі метла двори да измете,
Двори да измете—лице да запраши,
Лице да запраши Петру да омръзне:
Кига се омие дваш е по убава,
Триш е по-гиздава — Петру омилела...

Хасковско. — Селянитѣ даватъ своитѣ чада (синове и дъщери) за слуги съ плата: пари и дрѣхи. На занаятъ кога ги даватъ да слугуватъ, тѣ работятъ нѣколко врѣме безъ заплата. Единъ работникъ работи на майстора си безъ заплата както се услови една година, двѣ и три, за да изучи единъ занаятъ и послѣ да зема плата.

Въпросъ 105-й. — *Какъ си хващатъ селянитѣ овчаръ, козаръ, говедаръ? Що се плаща на тия, както и на пазачитѣ на селскитѣ кории? Какви дарове се даватъ на пастиритѣ и кога? Кога имъ се плаща? Не се ли дава нѣкое угощение на пастиритѣ и защо? Що прави пастирътъ кога не му се плати? Въ какъвъ случай отговаря пастирътъ прѣдъ стопанина за заграбванието на добитъка? Какви доказателства се искатъ отъ овчаря за това, че загубената овца е пропаднала или е изедена отъ звѣръ?*

Отговори.

Ахж-Челебийско. — Който се пазари да пасе селскитѣ кози, казва се *козарь*, а който — говедата -- говедарь. Когато да се пазари козарь и говедарь събира се цѣлата махала въ кжщата на козаря или говедаря. Ако козарьтъ или говедарьтъ е малъкъ баща му го пазарява съ махалелиитѣ или селянитѣ. Козаритѣ се прѣпазаряватъ на Димитровдень и Гергьовдень. На козарьтъ се плаща по 3 гроша на коза, а на говедарьтъ по 5 гроша на старо говедо, 3 — на младо. Платата на всѣко животно му се дава на срокове. Козарьтъ и говедарьтъ сами се хранятъ и обличатъ, а може и селото да ги храни, по единъ день всѣка кжща, която има добитъци. На козаря и говедаря даватъ подаръци: а) на коледа фудулки (малки самунчета хлѣбъ), на Великдень фудулки на които има по едно червено яйце забито (кукла); б) когато се уяри коза даватъ му фудулка и 10 - 20 пари междие, когато се утели крава, фудулка, пари и кърпа. Когато не имъ се плаща затварятъ у дома добитъцитѣ имъ и притѣжателитѣ имъ трѣбва да ги откупватъ, додѣто сж подъ затворъ поизплатенитѣ добитъци, козаритѣ и говедаритѣ ги хранятъ, но ги и доятъ, безъ да даватъ млѣкото на притѣжателитѣ. Козарь може да бжде единъ, могатъ да бждатъ и двама и трима на едно стадо.

За изгубване добитъци, овчаритѣ, говедаритѣ и козаритѣ не сж отговорни. За поврѣди, които се правятъ отъ добитъцитѣ вжтрѣ въ селото отговаря притежетельтъ, а вънъ отъ селото — козарьтъ или говедарьтъ.

Ако овца, коза, говедо се изѣде отъ звѣръ, пастирьтъ трѣбва да донесе ушитѣ за бѣлѣгъ и доказателство; ако е паднало и заумирало животното, пастирътъ го *приколва* прѣди да е издъхнало и извѣстява на притежателя да се погрижи за одиранието и прибиранието месото и кожата му.

Еленско. — Общи овчарь, козарь и говедарь се хваща както по селата, така и въ градеца. Но най-обикновенното е хващане на общи пждари за лозята. Еленчани иматъ лозя въ чуждо землище — миндювско, златаришко и фида-бейско. Повечето пжти тѣзи общи ратаи сж получавали плата условена, плащана отъ всѣкиго, за негова си смѣтка: годишно отъ 100 до 200 гроша. Пждарьтъ обикновенно се е хващалъ съ наемъ въ натура: по нѣколко оки храна на колиба или по 20 пари на дюлюмъ.

Пѫдаритѣ са ходили самички по кѫщята да си събиратъ *хака*, като бирницитѣ. Бѣлѣжили си дюлюмитѣ на лозята на разнитѣ ступани върху рѫбошъ, а въ ново врѣме на книга.

На пастиритѣ се даватъ въ извѣстни дни дарове: гостба и пита. Плаща имъ се въ края на ислуженото врѣме. Кога не му се плати овчарьтъ или пѫдарьтъ счита за свое право да задържи нѣщо на ступанина (добиче, вещь).

За откраднато и изѣдено отъ вълци овчарьтъ и козарьтъ не отговарятъ. Но тѣ сѫ длъжни да удостовѣрятъ съ нѣкакъвъ *нишанъ* (бѣлѣгъ) отъ пропадналото добиче станалата загуба.

Казанлѫкъ. - Селянитѣ си хващатъ говедарь съ плата въ пари сѫщо и телчарь, овчарь, козарь, свинярь. Пѫдари на нивя, лозя и градини, както и кехая въ нѣкои села ги пазарятъ само съ храна, напр. по една или по двѣ крини жито, рѫжъ или царевица на кѫща, или съ по една крина и малко пари, негдѣ даватъ и фасулъ. Куруджия въ повечето села се пазарява съ пари и твърдѣ рѣдко съ храна. На говедаря се дава по една пита хлѣбъ и госба, кога се отели нѣкоя крава и на Въскресение (Великдень) дава му се кравай съ червено яйце.

На говедаря се плаща слѣдъ всѣка половинъ година, а кога не му се плати, той оставя добитъка.

Говедарьтъ и овчарьтъ отговарятъ (но не строго) само кога се е изгубилъ добитъка отъ паша. Овчарьтъ трѣбва да донесе кожата, часть отъ нея или ушитѣ на изѣдения отъ звѣръ добитъкъ. Въ нѣкои случаи овчарьтъ не успѣва да донесе знакъ отъ изѣдения добитъкъ: овца, агне и пр., но му се вѣрва ако това е рѣдкость у него и ако е извѣстенъ за честенъ човѣкъ въ селото.

Копривщица. — Понеже овцитѣ си даватъ на бачиитѣ, то не е нужденъ овчарь, освѣнъ за онѣзи овци, които ежедневно се колятъ, а хващатъ само говедарь и телчарь. Той се избира отъ общината и се попитватъ по-прѣдни хора — удобряватъ ли го. На говедаря се плаща отъ стопанитѣ на добитъка, а, който не му плати, говедарьтъ задържа добичето му по Петковдень и докато не плати, не го пуща. На Петковдень говедарьтъ си събира отъ всѣка кѫща и бакшишъ. Кога се отели нѣкоя крава на кѫра вечерьта занася телето и му даватъ кравай, пошъ и грошъ. Заплатата си получаватъ по Петковдень и Гергьовдень. Глоби, които се налагатъ на добитъка, се плащатъ отъ стопанина, а не отъ говедара и чирацитѣ. Разправя се, че въ старо врѣме нѣ-

кой си Ангелъ, като бантисалъ да плаща глоба, дошелъ въ Копривщица да съобщи на баща си рѣшението си да продаде говедата, да събере дружина и стане народенъ хайдутинъ. Тогазъ му е била извадена, та и до сега съ увлѣчение се пѣе слѣдната пѣсень:

Ангелъ баща си думаше:
Соса ми, тейко, додѣя,
Покрай Марица да хода
Сиви говеда да паса.
Ката день *зянлякъ* да права,
Ката день да ме *джеремятъ,*
Ката день турци да бия
Ката день в'конакъ да хода,
Азъ ще да ида, да ида,
Във това пусто Филибе,
Сиви говеда да продамъ
Жълти жълтици да взема.
Па ще да ида, да ида,
Във Стамболъ града голѣма
При Стамболскитѣ касапе
И абаджиски исиафе.
Та ще да сбера, да сбера
Се като мене момчета,
Се като мене юнаци
Млада войвода ще стана.
Па ще да ида, да ида
По връхъ по Стара-планина
По тетевенски пѫтеки
По хайдушкитѣ кладенци.
Та ще да чакамъ, да чакамъ
Турски читаци да минватъ
Главитѣ да имъ юзимамъ
Султану да ги проваждамъ.

Лѣсковецъ. — Прямъ отговоръ на този въпросъ нѣма, за това има други, който се вмѣстя тукъ, защото има значение за откупуване работническия трудъ въ турско врѣме. Ето го буквално прѣведенъ:

„За кѫпанъ надничаритѣ получватъ 7—8 гроша на день, жетвари отъ 10—15 гр. мѫжетѣ вcase вэематъ повече отъ женитѣ. Надничаритѣ работятъ отъ слънце до слънце: „кога работишъ да те не изгрѣва и не засѣда слънце въ село“. Храна даватъ стопанитѣ: сутринь рано чашка ракия или вино и коматъ хлѣбъ, *на обѣдъ* варено и вино; *пладнѣ* — сѫщо и *пладнушка*; *вечеря* — пакъ тъй. Въ градъ Плѣвенъ ступанитѣ, които дирятъ надничари отиватъ на пазарь, и тамъ си пазарятъ такива. Който не работи добрѣ, нему се плаща половинъ надница и се пуща да си иде. И земледѣлскитѣ работи се даватъ *кутурица* или *гьотюре. Капаро* (пей) дава оня, който поема работата отгорѣ си.

Марково. — *Овчарство.* Всѣки, който има нѣколко овци или кози трѣбва да си има свой овчарь или да ги даде на чужди. Лицата, които даватъ своитѣ овци на чужди овчарь, наричатъ се *попоригиери.*

На овчаритѣ се плаща за чужди овци по 5 гроша на едната и се пазарятъ обикновенно годишно отъ Димитровдень до Димитровдень. Зимѣ тѣ пасатъ стадата си по върховетѣ на

горитѣ, гдѣто се намѣрва доста злакъ и шубарлакъ за пасене. Лѣтѣ тѣ ходятъ по мерата или поженатитѣ ниви и покосени ливади. Плащането става слѣдъ края на годината. За умрѣлитѣ прѣзъ това врѣме овци не се плаща овчарю нищо.

Стадата се прибиратъ обикновенно въ стъргата, това което въ полето се нарича кошара и дѣто става доенето на овцитѣ. Козитѣ се прибиратъ повечето въ кѫщи. На пладнина овцитѣ почиватъ, слѣдъ водопой, подъ дебелитѣ сѣнки на орѣхитѣ, каквито има доста въ този край.

Доенето се върши вечерь и млѣкото се носи на опрѣдѣлено лице за продань или за правене сирене, масло и пр. Когато овцитѣ сѫ много и на далечина отъ пазарь и мандра (кошара), тогава чрѣзъ придояване се урежда, кой колко оки млѣко ще вземе. Така, единъ день ще издои всѣки своитѣ овци или кози — и ако единъ пѫтъ получи, да рѣчемъ, една ока млѣко, той ще има право за единъ сезонъ отъ два мѣсеца—на шейсеть или сто и двайсеть оки млѣко, което ще дойде единъ день наведнъжъ или надвѫжъ-трижъ да прибере отъ всичкия добитъкъ и уреди въ мандрата, като си служи съ сѫдоветѣ, отъ които всѣки е оставилъ по нѣщо. Послѣ иди други и тъй нататъкъ додѣ се свърши реда имъ.

Овчарьтъ получава отъ попоришаритѣ по петъ гроша на овца за година.

Овцитѣ сѫ на пълната грижа на овчара, който отговаря за тѣхната цѣлость. За поврѣдитѣ, причинени отъ овцитѣ и козитѣ, на селски имоти, отговаря овчарьтъ. „Да си е отваряль очитѣ той, да е пазилъ!“

Ако се търкулне нѣкоя овца да падне да умрѣ (cas fortuit) овчарьтъ извѣстява на стопанина да дойде да си прибере поне кожата, която одира и взема. Ако свари още жива овцата, заколва я и прибира съ кожата ѝ и месото.

Ако овчарьтъ се изповѣда, че е замахналъ, ударилъ и утрѣпалъ овцата, той е длъженъ да я изплати на стопанина.

За открадиатитѣ овци овчарьтъ тоже не отговаря.

На овчаритѣ се даватъ нѣкои подаръци въ разни врѣмена:

1. При извѣстието за първото обагнено ягне—нѣкой грошъ.

2. На нова година овчарьтъ обикаля съ суровачка и събира подаръци, кому колкото се откъсне отъ сърдце. Обикновенно той ходи съ едно магаре, на което има двѣ страненици— едно буре за вино, друго за ракия; дисаги или торба за чо-

реци, т. е. яйчници (Рупчоско, или Кукленско, Изворъ и Дѣдевско.)

3. На св. Богородица или другъ пѫть, когато се коли курбанъ, за овчаря се отдѣля шията, както за попа плешката. Нѣкадѣ се дава попу едната плешка—чобану друга. Колко далечъ да е отишелъ и да се намѣрва чобанътъ, пакъ ще му се занесе шията или плешката.

Сѫщо такива подаръци се даватъ и говедарю.

Говедарьтъ е на цѣлото село. Говедари биватъ и по двама и по трима, които дѣлятъ получваното по орташки. На говодаря се плаща по 10 гроша за година и по едно кило храна. Врѣмето на плащането за говедаря не е опрѣдѣлено, както за чобана. Щомъ стане врѣмето лошо, говедарьтъ не изкарва говедата. Ако то се поправи, той се яви на мегдана и повика всѣки да си искарва говедата, защото ще ги кара на паша.

Говедарьтъ прѣкарва цѣлъ день по кѫра и вечерь се връща въ селото съ всички говеда. Отговорностьта му е сѫщата, както и на овчаря.

Бѣл. Въ Марково отъ нѣколко години говедарьтъ е турчинъ-помакъ и нему не се даватъ общитѣ подаръци. Това обстоятелство дава да се мисли, че съ подаръцитѣ е тѣсно свързано нѣщо религиозно, нѣкой култъ на домашното божество.

Плѣвенско. — Обикновенно когато селянитѣ си хващатъ — главяватъ: овчари, говедари, козари и др. пазятъ слѣдующитѣ правила: главяването (хващането) се извършва въ кръчмата, въ присѫтствието на стари хора. Започва се пазарлѫка, единия иска много, другия дава малко и най-сетнѣ съ помощьта на присѫтствующитѣ „се скъсва пазарлѫка“— както се произнасятъ селянитѣ. Главения наричатъ *ратай*. Той постѫпя напрѣдъ, слѣдъ като се скѫса пазарлѫка, цалува дѣсницата на господаря си, сетнѣ на присѫтствующитѣ, тѣ го благославятъ, *да му е леко като перо* — искатъ да кажатъ, да прѣкара годината или шестмѣсечието леко, да работи бързо, *да фърчи...* Сетнѣ пиятъ кръчма, която заплащатъ господарьтъ и ратаятъ по на половина и слѣдъ това ратаятъ се отправя въ домътъ на господаря си. Обикновенната ратайска заплата е 200—250 лева годишно. Ратая извършва всѣка работа, съ която го натовари господаря му: пасе овцетѣ, гаведата, козитѣ; оре нивитѣ, жъне, копае, бере дърва отъ бранището, прѣвозва съ колата и въобще извършва всички работи, които въ негово отсѫтствие трѣбваше

да се извършатъ отъ самия господарь. Пазачитѣ на селскитѣ кории сж получавали възнаграждението си въ натура или въ пари; повечето въ натура по 3—4 оки разна храна (жито, ячимикъ, ржжъ, кукурузъ и пр.) на декаръ. Сега тѣ сж прѣименувани вече въ общински горски стражари и получаватъ заплата по общинскитѣ бюджети. Даръ на пастиритѣ се дава обикновенно на Гергйовдень едно агне, което да си заколи за *курбанъ* — принасяние жертва Богу; обаче и то се не счита толкова даръ, отъ колкото заслужено, тъй като още при главяванието, господарьтъ заявява така — види се да стане по-скоро пазарлжка: „давамъ ти 200 лева *акъ* и едно агне за Гергьовдень. Не сж малко пари...!“ Изплащанието става прѣзъ цѣлата година, когато на ратая се яви необходима нужда, като се гледа да не прѣвишава сумата, за изслуженото врѣме. Угощение на пастиритѣ се прави винаги, когато истече годината (Гергьовдень, Димитровдень), и то единъ день слѣдъ праздника, когато ратая, или се главява на ново, или пъкъ напуска господаря. Въ никой случай ратаятъ не може да напустне прѣди деня или тъкмо на деня. На пастиритѣ, изключително на овчаритѣ, се прави и друго едно угощение, есеньта, когато намѣсватъ овнитѣ съ овцетѣ — прѣзъ цѣлото лѣто овнитѣ стоятъ отдѣлно отъ овцетѣ и тѣхното стадо се нарича „шилегарь“ стадо отъ шилета — агнетата слѣдъ като понараснатъ се казватъ шилета и къмъ тѣхъ присъединяватъ овнитѣ, — сжщо овцетѣ, тѣзи които се доятъ нарѣчени „сагмаль“, съставляватъ отдѣлно стадо и пасатъ отдѣлно. Само на есеньта става намѣсванието имъ отъ половината до къмъ края на мѣсецъ октомври. Онова огощение се казва „Овча Свадба“. Събиратъ се всичкитѣ овчари отъ селото въ домътъ на онзи господарь, който прави *овчата свадба* и ядатъ, пиятъ веселятъ се, както на обикновенна свадба. Въ това врѣме свирятъ гайди, играятъ хоро и господарьтъ дарява своитѣ си овчари по съ единъ пешкиръ, една кърпа съ нѣкакви шарки въ двата края. Случаи отъ неизплащане на пастиритѣ рѣдко се случватъ. Прѣпирнитѣ за неизплащане се разрѣшаватъ отъ кметството и то повечето по миролюбивъ начинъ. За всѣко изгубено добиче е отговоренъ пастирьтъ, освѣнъ случаитѣ, когато добичето е изѣдено отъ вълкъ, куче и т. н. Обаче пастирьтъ е длъженъ да удостовѣри господаря си за това, чрѣзъ донасяние *фандакъ* (знакъ) — парче отъ распокжсаната кожа на добичето. Сжщото става и въ случай на естественна смърть. Въ всички други случаи, на-

стиря е длъженъ да заплати добичето. Не се вмѣнява въ вина на пастиря, когато добитъкътъ се е изгубилъ, вслѣдствие разпожсване стадото отъ внезапна буря, наводнение и пр. Обаче и въ този случай господарьтъ трѣбва да бжде удостовѣренъ, отъ други съсѣдни пастири, че при направения трудъ отъ страна на неговия пастирь не е могло да се упази стадото.

Рупчоско. — Очари, говедари, козари, коняри се уславятъ и съ пари, и въ натура. Съ пари или годишно, или съ опрѣдѣлена стойность на добитъкъ, напр. 5 гроша на коза, храна и царвули. Нѣкждѣ и въ натура, напр. толкова жито, толкова вълна, масло и пр. На свършъка даватъ се и дарове пари, кърпи, хлѣбъ и пр. Много пжти козарьтъ или говедарьтъ, ако не му се плати, задържа добитъка у себе до тогава, додѣто му се заплати. Пастиря рѣдко отговаря за изгубения добитъкъ. Че изгубената овца или коза не е изядена отъ самия пастирь, послѣдниятъ трѣбва да занесе на стопанина на добичето кожата, ушитѣ и въобще какъвъ и да е знакъ отъ него.

Русенско. — Въобще селскитѣ говедари и биволари се главяватъ отъ Гергьовдень до Димитровдень. На глава (добиче) имъ се плаща 20 оки жито и 2 оки брашно. Никога не се главяватъ съ пари. Брашното го даватъ прѣзъ лѣтото въ разни врѣмена, а житото по харманъ. На селски говедарь хака се не изяда, за грѣхъ се счита ако нѣкой му отбие отъ житото. Ако звѣръ изяде добичето и се намѣрятъ останкитѣ му, говедарьтъ не отговаря, но ако се изгуби отъ чердата, безъ да сж ги нападали крадци, тогава отговаря говедарьтъ. Тъй сжщо, ако отъ чердата се отдѣли нѣкое добиче и упасе нивата, лозето и др. на нѣкого, за загубитѣ отговаря говедарьтъ.

При хващането (главяването) на говедарь, а тъй сжщо пждарь, куруджия и другъ селски служитель, но най-много се обръща на говедаря — трѣбва да присжтствуватъ най-малко половината селяни. Избиратъ се за говедари хора честни, да не бждатъ странни и които разбиратъ отчасти отъ скотовъдство.

Случвало се е щото кметътъ съгласенъ съ заинтересовани лица, хваща ги за селски говедари, но такава постжпка строго се осжжда отъ селянитѣ; събиратъ се нѣколко селяни, отиватъ въ чердата и изпждатъ незаконно главения отъ кмета говедарь.

Старо-Загорско. — Селянитѣ си хващатъ овчарь или отъ Димитровдень или прѣзъ февруарий, когато зематъ да се оягнуватъ овцетѣ до Кръстовдень или Петковдень най-много;

тъй сжщо и козарь, а пъкъ за говедарь, телчарь, свинарь, куруджии (пждари) за нивитѣ и куриитѣ отъ Димитровдень до Димитровдень. На тия се плаща по шиникъ жито и по 1—2 гроша връхнина пари или пъкъ по 2 шиника кара икинь (смѣсена храна). Само на говедарь, телчарь, свинарь и на пждари тъй се плаща, а на овчари и козари се плаща по 3 — 3 $^{1}/_{2}$ гроша на овца или коза и отъ стопанитѣ да имъ се дава соль, ярма и други нуждни за прѣхранванието. Даровета на паститѣ се даватъ само на говедарь, телчарь и свинарь, когато се отели крава, биволица, магарица, кобила и др., които се записатъ на гръбъ у стопанина и ги дарява по 3 — 4 гроша, по една прѣсна пита на другата утрина, когато се изкарватъ животнитѣ съ чредата (говедата), а колкото за овчарь и козарь тѣмъ въ тия случаи нищо се не дава. По селата бекчии на лозето се пазарятъ, както и на бостанитѣ, прѣзъ юния, додѣто се оберать и се условватъ съ икинь шиникъ жито или смѣсена храна безъ да има пари. Но въ града е влѣзло и обичаятъ бекчиитѣ на лозята, когато видятъ стопанина си въ лозето, че бере круши, ябълки, череши или други овощия, да искатъ бакшишъ нареченъ кебаблъкъ (пари за печено месо), които се плащатъ отъ 1$^{1}/_{2}$—3 гроша най-много. Градскитѣ бекчии за лозята се условватъ или отъ Димитровдень до Димитровдень, или отъ февруарий и мартъ до Димитровдень. Платата имъ се опрѣдѣля на увратъ, но колко точно не мога опрѣдѣли. На всички тия се плаща съразмѣрно по-малко прѣзъ цѣлата година, а пъкъ кога остане изплаща се по харманъ недоизплатеното, а въ града по гроздоберъ. По насъ не е обичай въ селата и града да се дава на пастиритѣ угощения отъ селянитѣ изобщо, но то и да се дава бива частно на кжща, когато идатъ да се плачатъ за нѣщо у нѣкоя по-заможна кжща или занесатъ теле, малаче, конче и тогава щжтъ-не-щжтъ слагатъ трапеза и ги нахранватъ. Когато се не плати на единъ пастирь отъ една кжща, той отива и се оплаква на кмета (чорбаджията), който го провожда да иде да иска отъ друга кжща, която е въ сила да му плати за говедата и нуждната храна за кжщата му, а онзи, слѣдъ врѣме, като се улесни и той се принуждава да си плати. Винаги пастирьтъ отговаря за изгубения добитъкъ на ступанина, когато тоя му го изкара утрина и прѣдаде въ ржцѣтѣ заедно съ другитѣ говеда и ако прѣзъ деня се случи да го изгуби, тогава пастирьтъ отговаря. Ако ли пъкъ нѣкой изкара късно

говедата и не сѫ прибрани отъ пастиря, а натирени слѣдъ другитѣ говеда, ако се загуби нѣкое, тогава пастирьтъ не отговаря за неговото загубване. Винаги когато се загуби подъ рѫката на пастиря, той е длъженъ да заплати за него.

Тѣзи доказателства се искатъ отъ единъ овчарь: да принесе часть отъ остатъцитѣ на подавеното животно отъ вълка, или да удостовѣри съ двѣ—три лица, които наистина да сѫ видѣли на еди кое си мѣсто овца или коза ядена отъ влькъ прѣзъ деня или само да е удавена или пробита на гърлото, а другата ѝ часть на тѣлото здрава, да я донесе за да я види и стопанина ѝ, инакъ той отговаря за загубата ѝ.

Трънско. — Въ нѣкой праздникъ, обикновенно прѣдшествующия Гергьовденъ и Димитровденъ, селянитѣ се събиратъ на „прудище“ или въ селската кръчма и си упазаряватъ селския *пастирь* (овчарь, козарь, говедарь, свинарь) *полякъ*, тѣзи отъ селянитѣ (рѣдко другоземци), които се съгласяватъ срѣщу най-малкото възнаграждение — *пастирщина* и *полнчина* — като: за пастиря по толкова гроша на *добиче* и *бравъ*, за поляка (у нашенско до създавание закона за горитѣ не е имало особенни пазачи на селскитѣ кории) *на домъ* по толкозъ оки жито или жито и паре, и по *дваемче*, на овцу, свинью, козу и пр., и *сто паре* на добиче, заловено у пакость. Това възнаграждение имъ се дава съ течение на врѣмето, но обязателно е да се заплати до послѣдния день на привършване договора, ако стопанитѣ не искатъ да имъ бѫде задържана *стоката* отъ пастиритѣ или бѫде вземена самовластно нѣкоя вещь на домакинитѣ отъ поляка. На пастиритѣ се даватъ подаръци хлѣбъ, сирене, овощия, зеленчуци, дрѣхи и пр. за да гледатъ по-добрѣ стоката имъ, или защото имъ сѫ донесли теле „отъ говеда“, ягне, яре или изкарали на паша новоотеленага крава. Когато добитъкътъ се изгубва „заметръа“, пастирьтъ е длъженъ да я намѣри, а ако безслѣдно *изчезне* по негова вина, той е длъженъ да обезщети домакина. Пастирьтъ, за да докаже, че стоката е изядена отъ хищнитѣ звѣрове, е длъженъ по възможность да посочи домакину *мръшата*, а не само да му донесе кожата, за да прѣмахне отъ себе си съмнѣнието, че „ти си га утепалъ, илъ си го заклалъ, па съга ми носишъ кожуту“. Отъ всички до сега упоменати договори *бачията* се сключва най-тържественно. Ето какъ: наскоро по Гергьовденъ селянитѣ опрѣдѣлятъ единъ день нареченъ *прѣмлазъ*, за прѣмузване

овцетѣ и козитѣ, съ което точно се опрѣдѣля, съразмѣрно съ количеството на полученото тогава млѣко отъ *бравитѣ* на всѣки домакинъ, колко трѣбва да узме масло и сирене всѣки *бачилярь* (стопанинъ), сѫщеврѣменно се упазарява срѣщо извѣстно количество сирене и масло: *бачътъ* (първомайстора), *подбачътъ*, *кехаитѣ* и *овчаритѣ*, които най-напрѣдъ си задържатъ *благотата*. Подиръ тѣхъ бачуе взема си благотата—*стодникътъ* (домакинътъ който има да получава най-много масло и сирене), слѣдъ него слѣдующий и т. н. и най-сетнѣ тѣзи, които е имало да получаватъ най-малко. Въ случай на разваляне прѣждеврѣменно бачията поради голѣма суша или болесть, всичкитѣ тѣзи годишни бачияри сѫ длъжни и до година да направятъ бачия за да иматъ възможность и останалитѣ, неполучившитѣ си тъзи година благота, да си я получатъ; иначе първитѣ солидарно сѫ отговорни прѣдъ послѣднитѣ. Ако бачията не е на *стружница* — опрѣдѣлено мѣсто — то за храната на пастиритѣ се грижи стопанинътъ, на чиято нива е бачията, обикновенно стодникътъ. За поврѣждането по небрѣжность бачийска стока, или изгубването ѝ, само бачътъ е отговоренъ прѣдъ стопанитѣ, и прѣдъ него — кехаитѣ, прѣдъ кехаитѣ — овчаритѣ.

Пословици: „Пастирина-будалина, що докачи се завлачи“; „теле не си ни донелъ изъ говеда, та да те подаримъ;“ „пастира дръча бие“; „гладуе како куче на двѣ бачие“; „свакьи иде на бачию: кой има едну овцу и кой – сто“; „цвикъ се пие на бачию“; „разтури се бачия“. Вѣрвание: „Кига гърми свети Илия бачия прѣкаруе“.

Хасковско. — Селянитѣ си хващатъ съ плата въ пари говедарь, овчарь и козарь, биволарь, телчарь, свинарь, пазитель на нивитѣ и корийтѣ, кехая хващатъ съ плата въ жито, по крина на кѫща или по двѣ. На пастиря се даватъ разни дарове. Когато се отели кравата, дава му се една пита хлѣбъ на Великдень кравайче и червено яйце и на Гергьовдень кръстъ отъ хлѣбъ.

На пастиря се плаща на полугодишнина и пакъ на края. Ако не се плати на пастиря той оставя стадото.

Пастирьтъ отговаря прѣдъ ступанина за загубването на добитъка, ако е загубенъ въ врѣме, кога го е пасълъ. За доказателство, че нѣкоя овца или коза е паднала или изядена отъ звѣръ, овчарьтъ трѣбва да донесе кожата, или часть отъ кожата или ушитѣ на овцата.

Въпросъ 106-й.—*Може ли по селата господарьтъ да наказва, да гълчи и да бие работницитѣ си? Може ли масторътъ да бие, да налага глоби и какви други наказания може да прилага? Какъ гледа народътъ на лошавитѣ обнасяния: осжжда ли ги и ставатъ ли оплаквания и прѣдъ кого?*

Отговори.

Ахж-челебийско. — Масторътъ може да бие чирацитѣ си. Може да ги лишава отъ ядене единъ пжть прѣзъ деньтъ; може да ги нагълчава и да имъ се *наруква*. Чиракътъ може да се оплаче на родителитѣ си и, въ краенъ случай, на еснафския уста-башия, който разглежда дѣлото и който е виновенъ—прави му нуждната забѣлѣжка.

Еленско. — Господарьтъ на домакинството може да наказва, да гълчи и бие слугитѣ си за сторени грѣшки. Майсторътъ сжщо така може да наказва чирацитѣ си съ глъчки, глоби и бой. Когато тѣзи наказания се извършватъ слабо и умѣстно, народътъ не ги осжжда: „за добро го бие", „за умъ го гълчи," „пръчката отъ рай е излѣзла" и пр. Но крайно строгитѣ наказания — изтезания, бой до осакатяване и пр., народътъ осжжда. Оплаквания противъ жестокитѣ домакини въ турско врѣме ставаха прѣдъ общинскитѣ старѣи; сега—прѣдъ сждилищата.

Казанлжшко.—По селата и въ градъ господарьтъ може само да гълчи работницитѣ. Масторътъ въ напрѣшно врѣме (прѣди 10 година) можеше да бие и гълчи своитѣ чираци и калфи, както и господаритѣ—своитѣ ратаи и слуги, но днесъ само могатъ да ги мъмратъ.

На лошитѣ обноски народътъ гледа съ лошо око, но ако е било на мѣсто наказанието, удобрява го. „Нека стане тербее" казва народътъ. За неправилно наказание оплакване става прѣдъ бащата, майката, чорбаджиитѣ въ града или въ селото или пъкъ прѣдъ кметътъ — днесъ.

Копривщица. — Господарьтъ, чорбаджията бие измикерина, когато направи нѣкоя пакость. Има лоши мастори, които биятъ чирацитѣ съ ендезето, което именно е главната причина да не искатъ да отиватъ чираци съ абаджиитѣ; но глоба никакъ не налагатъ. Лошо гледа народа на лошитѣ обноски; оплаквания ставатъ прѣдъ другитѣ майсторе.

Плѣвенско.—Въ селата господарьтъ е властитель надъ слугата. Той има право дори да го наказва — бие и пр. за непослушность. Налагане глоби отъ господаря на слугата не се допуска. Обаче допуска се господаря да одържи отъ заплатата на слугата за изгубено, поврѣдено и пр. На не добритѣ отношения както отъ страна на господаря къмъ слугата, така сѫщо и отъ страна на слугата къмъ господаря, народътъ не гледа добрѣ. При всѣко главяване такивато слуги и господари се избѣгватъ. Срѣщатъ се слѣдующитѣ интересни разкази между селянитѣ:

— А бре Иване, та ѝти си се главилъ у Срѣдко Бимбашиски?

— Е, пà, що отъ това?

— Тюуу, майке! Тцъ, тцъ, тцъ... Та не знаешъ ли го Бимбашиския? Той е зълъ като змията, дѣкато я прѣбихме лани... Е, па, право; не дава на ратая си, оня Кланковия, да свѣти, ѝти горѝ гàзътъ. Сварилъ го на кошарата че свѣти; па пита: „Е, пà, се тъй ли ще ми чинешъ *зянъ*?... А-а-що свѣти“? — „Е, свѣти“ — рекълъ Кланковия. — „А бе, свѣти; ама-а що свѣти“? — пита пакъ Бимбашиския. — „Е, па, свѣти“! — рѣкълъ пакъ Кланковия. — „А бе, свѣти, знамъ; ама-а-що свѣти“? — изкрѣщелъ Бимбашиския и духналъ гасѐто...

Оплакванията за недобро отнасяне било отъ господаря къмъ слугата, било отъ слугата къмъ господаря сѫ се разрѣшавали по-рано отъ старѣйшинскитѣ съвѣти, а въ днешно врѣме отъ кметствата. Но и въ единия и въ другия случай прѣпирнята се е разрѣшавала сѐ въ полза на господаря — за виновѐнъ се намѣрва сѐ слугата.

Рупчоско.—Господарьтъ може да мъмри работника си, а ако е слуга, и да го бие, когато сгрѣши. Масторътъ тоже може да бие слугата си, може да му прихване и часть отъ платата за загуби и щети, нанесени съзнателно отъ слугата. На лошитѣ обнасяния на господаритѣ къмъ слугитѣ, лошото хранене, прѣсиленото прѣтоварване съ работа и др. т., народътъ не гледа съ добро око. У такива господари не рачатъ да отиватъ слуги и слугини.

Старо-Загорско. — По селата господарьтъ е въ сила да наказва, да гълчи и да бие работницитѣ си, когато се не покоряватъ на заповѣдьта му и не изпълняватъ както сѫ длъжни работата му, или направятъ прѣдъ очитѣ му явна поврѣда и

и т. н. Масторътъ може да съвѣтва, да бие чирака си, да го държи и гладенъ, а колкото да го глобява и да му прилага други наказания, това зависи най-много отъ уста-башията (първиятъ масторъ) на иснафа, до когото трѣбва да се отнесе мастора му и той да го глоби и накаже въ името на цѣлия иснафъ. Когато може извършва се тайно наказание отъ майстора, но да взема глоба, не знамъ.

Народътъ гледа на лошитѣ обноски не съ добро око и противъ тѣхъ си прави осжжданията и оплакванията прѣдъ протомайстора и прѣдъ други двама трима по-първи и по-умни мастори, за да се стреснатъ, та да не правятъ тъй за укоръ и на иснафа.

Трънско. — Господарьтъ „чорбаджията“ може да се кара на момката, „да го бие съ редъ кико свое дѣте“. Сжщо това може да прави и майсторътъ съ чирака си, да го изпжди за извѣстно врѣме безъ право на глобяване: „до тогай че му е момъкъ, кига се потужи“. Потжжването става само за тежки телесни поврѣди и то прѣдъ кмета или „кадията“. Пословици: „Онъ га бие и ружи за негово добро;“ „кой га рани а кой га бие?“ „бий и мисли;“ „да не си момъкъ на бѣлаго коньа и новаго чорбаджию;“ „льесно се стануе отъ господарь на говедарь, а мучно — одъ говедарь на господарь“.

Хасковско. — По селата господарьтъ може да гълчи работницитѣ си, но не и да ги наказва и бие. Масторътъ може да бие леко, а не до усакатяване; той може още да налага глоби и други леки наказания.

На лошитѣ обнасяния народътъ гледа като на голѣмо зло, за това той ги осжжда и ставатъ оплаквания прѣдъ баща, майка, масторъ, кметъ и пр.

Въпросъ 107-й. — *Има ли по селата и до сега обичай да се сбиратъ и да си помагатъ въ свършването на нѣкоя работа (да пожънатъ, напр., на едного нивата скупомъ?) Какво е дълженъ да прави тоя, комуто се прави това добро? Какъ се казва тая работа (тлака, меджия и пр.)?*

Отговори.

Ахж-Челебийско. — Когато нѣкой има бърза работа, свиква мижия да му я свършатъ. Най-много си помагатъ хората

при правене кжща. Може да се каже, че всички сгради въ едно село сж общи сгради, защото всички се правятъ общински.

Еленско. — По колибитѣ (селца отъ 10—100 и повече кжщи) селенитѣ и до сега продължаватъ да си помагатъ като се съберать скупомъ по нѣколко мжже или жени да свършатъ нѣкоя работа на съсѣда си, съселянина си: да му се очукатъ копанитѣ (царевицата), да му се построи нѣкоя плѣвня, да си прѣнесе камъни и пр. и пр. Лицето, на което се дава тая помощь е длъжно да гости своитѣ помагачи, съселяни, като приготви *госба*, обикновенно постна, по нѣкога и да заколи агне, козле и пр. ***Меджия*** се казва, кога се съберать да прѣнасятъ камъни или да градятъ сграда; *харь* се казва кога се свикатъ да чушкатъ копани (царевица); ***седѣнка*** се казва, кога се съберать да прѣдатъ, плетатъ или шиятъ за нѣкоя мома, която се е годила и бърза за свадбата. Седѣнки ставатъ най-много есень на срѣдъ улицата или въ нѣкое затулено мѣсто, съ накладенъ огънь, около който се събиратъ, пѣятъ, прѣпѣватъ се и се веселятъ; *харьта* става обикновенно въ кжщи или въ дворетѣ: царевицата тука се чушка слѣдъ като поизсъхне и нѣколко врѣме слѣдъ прибирането ѝ; колкото за *меджията* тя си става споредъ врѣмето на нуждата.

Западна България. — Петко се обръща къмъ съсѣдитѣ си, на които кукурузатъ е още *угаренъ*, т. е. още малъкъ и не е дошелъ за копане, та ги кани да му дадатъ работници — копаче, които да помогнатъ да се прѣкопае кукуруза му, като се обѣщава, че и той ще прати копаче да помогнатъ при прѣкопаването на тѣхния кукурузъ. Туй се казва на *зареда*, т. е. заредватъ се, помагатъ си въ полската работа. Въ Видинско заредата се казва *„узбемъ“*.

Заредата е и взаимно спомагане въ полскитѣ работи и то съ ржчна работа. Всѣкой който ще повика да му работятъ на зареда, трѣбва да смѣта, колко работници ще има да върне, та споредъ това и да викне работници на зареда. Заредата е установена за да се избѣгва паричното възнаграждение, защото, едно, че селянитѣ много не обичатъ да плащатъ за работници, а друго, че, и да иска нѣкой да откупи съ пари надничаре, нѣкога, па даже и сега, много мжчно сж се намѣрвали работници; за това по-лесно даватъ работници на зареда, отъ колкото съ пари.

Отъ устройствата на задругитѣ и семействата се знае, че онѣзи кѫщи сѫ заможни въ които има повече работни рѫцѣ. Момчетата се женятъ млади, само за да има въ кѫщи повече работни рѫцѣ; момитѣ се женятъ късно пакъ по сѫщата причина. Излазя, че въ село работнитѣ рѫцѣ се цѣнятъ много. Това се диктува отъ занятието на селянина—земледѣлието. Зимно и пролѣтно врѣме, до дѣто настѫпи копане кукуруза, а слѣдъ него жътва, косидба, вършидба и бране кукурузъ — работницитѣ ставатъ скѫпи и прѣскѫпи. Тая оскѫдность на работни рѫцѣ се причинява отъ туй обстоятелство, че въ туй врѣме всѣкой гледа да прѣкопа кукуруза си, да пожъне нивитѣ си, да овърше снопитѣ си, да обере кукуруза си и да прибере плода на своя лѣтенъ трудъ.

Въ заредата мѫжътъ, жената, момъкътъ, момата, момчето и момичето сѫ равни помежду си. Ако единъ е давалъ работници само жени, само мѫже, моми, момци и момчета, то другиятъ може да му отвърне съ каквито вече има работници, безъ да се гледа на това да ли сѫ мѫже, жени, момци, моми, момчета или момичета. Момчето и момичето за да може да се считатъ като работници, равни съ възрастнитѣ мѫже и жени, трѣбва да нѣматъ по-долу отъ 12—15 год. възрасть. Ако момчето и момичето растатъ на едро и не сѫ боледували, могатъ да влѣзатъ въ крѫга на работницитѣ отъ 12 год. си възрасть; ако не растатъ на едро и ако сѫ боледували, тѣ влазятъ въ числото на съвършеннитѣ отъ 15 годишната си възрасть.

Нѣкому умрѣли или продали воловетѣ, нѣкоя вдовица съ дѣца нѣма волове, а иматъ ниви за орань и иматъ работници за да копаятъ кукуруза или да жънатъ нивитѣ. Въ такъвъ случай прибѣгва се до помощьта на съсѣда, който има нѣколко ярема волове, а ще има нужда отъ работници, когато дойде врѣме за копане или жътва. Тоя съсѣдъ изорава нивитѣ, а стопанинътъ си ги насажда съ царевици, или посѣе съ жито, ичимикъ или лимецъ. Орането и влаченето се счита като оране. За всѣкой день оране или влачене ще се отвръща съ по 3 копачи или жътвари, като се счита за орача и за двата вола по единъ работникъ.

Всѣкой работникъ, който отива да отвръща на зареда трѣбва да има своя мотика (ако се копае кукурузъ), свой сърпъ ако се жъне), и своя коса (ако се коси). Длъжностьта на стопанинътъ на нивата, комуто се отвръща на зареда, е да храни работницитѣ, както храни и своитѣ домашни.

Казанлжшко. — Въ селата има още и до сега обичай да се събиратъ и да си помагатъ въ свършването на нѣкоя работа, напр. да пожънатъ нѣкому нивата скупомъ и пр. Това добро, комуто се прави, длъженъ е да нагости помагачитѣ. Това се казва *меджия* работа. *Тлака*, както по селата, така и въ града се зове работа вкупомъ въ бѣлене мисиръ или отрошване, на такава скупомъ работа този, комуто се прави помощьта, гощава помагачитѣ само съ ѣдене кукурузъ и тикви.

Копривщица. — Събиратъ се много пжти момцитѣ и момитѣ отъ цѣла махала за да пожънатъ нѣкому нивата, да изчукатъ кукуруза и пр. Този, комуто помагатъ, е длъженъ да ги храни, до гдѣто работятъ. Никому нищо не се плаща, защото туй го правятъ отъ „братска любовь.“ Така събранитѣ работници се казва *тлака*. И кога си прави нѣкой кжща, отиватъ на тлака,

Лѣсковецъ. — Помагатъ си единъ на други и се казва *на зареда*. Комуто се помогне и той е длъженъ съ толкозъ дни да помогне на другия.

Въ село има *тлъка* и *помощь*. Това бива, кога се прави нова кжща, кога се садѝ лозье, кога се жене нива, кога се чушка кукурузъ, кога се прѣде вълна, ерина. Въ таквизъ случаи добрѣ се яде и пие, играе се хоро; а и гайди, кавали и гусли не мълчатъ. Главната госба и веселието ставатъ вечерь. *Тлъката* и *помощьта* се свиква обикновенно по малки праздници, та по нѣкога и на голѣми, истински дни за обща работа, която есенно и зимно врѣме се върши вечерь или нощѣ: прѣдене и чушкане царевици и пр. И мжже и жени помагатъ, само че мжжетѣ не прѣдатъ.

Има и сбиране на *седянки* вечерь, гдѣто всѣка мома си работи за себе си; всѣка донася дръва за огъня, ако сж на пжтя; ако ли въ кжщи — донасятъ свѣщь. И момци присжтствуватъ тамъ, защото безъ тѣхъ нѣма ни веселие, ни живъ разговоръ, игри, шеги. Но при това има и нѣколко стари жени. За тѣзи сборове има у народа и особни женски пѣсни, въ които на шега се прѣпѣватъ поименно момци и моми, като кога ще се женатъ. Ето и една таквазъ пѣсень:

Вила ся е лоза виняна
Виняна разакияна,
Около града Търнова;
Петръ ми града градяше,

Милка му пърте влечеше
Милка Петру си думаше:
„Голѣмж е тъзъ града,
Че ни сж много роднини.
Петръ и Милка си сж,
Лика и прилика,
Къту два стрика иглика;
Иглика да ги довика,
Тинтява да ги стъкмява,
Попъ Тодоръ да ги вѣнчава,
Да зема кърпи късани:
Тъзи е кърпа за попа
А пъкъ тъзи за либе ми“.

Всѣкога се изпѣватъ тая и други таквизъ пѣсни, които винаги отговарятъ на занаята на особнитѣ момци (терзии, учители, дюкянджии и др. т.). Всѣки пжть, кога се изпѣе такава пѣсень, всички отиватъ да честитятъ на двамата млади, като да сж младоженци, а тѣ като на шега трѣбва да благодарятъ. Прѣзъ цѣлата тъзи вечерь момъкътъ има право да седи при момата, съ която сж го събрали въ пѣсеньта, — но за нея вечерь само.

Македония. — Слушалъ съмъ, но не съмъ виждалъ, че по селата имало обичай, да се събиратъ нѣколко домакинства въ купъ за да си помагатъ взаимно за извършване на работата си. Събиратъ се тоже селянитѣ вкупомъ, когато има да извършватъ нѣкоя обща селска или църковна работа, да изоратъ или да пожънатъ общитѣ или църковни ниви, или да овършатъ житото имъ.

Въ Охридъ и до днесъ има обичай, когато нѣкой посади ново лозе — садъ, призовава на помощь всичкитѣ си роднини и приятели, които веитѣ вкупомъ помагатъ на саденето, кой съ едно, кой съ друго и съ пѣсни посадватъ лозето. Притежательтъ на сада, длъженъ е тоя день да ги гощава съ гозби и изобилно пиене; вечерьта также вситѣ помагачи ядатъ, пиятъ и вся нощь се веселятъ у дома му съ пѣсни, свирки, хора и пр.

Какъ се зове тая обща помощь, не зная.

Марково.—Въ Марково и въ по-южнитѣ срѣдне родопски села и до сега е живъ обичая да се събиратъ нѣколко кжщя, работнитѣ ржцѣ на нѣколко челяди, и да си помагатъ въ извършването на нѣкоя работа, напр. да поженатъ на едного нивата, да му обѣлятъ царевицата и пр. Нийдѣ, обаче, тоя обичай не е тъй разпространенъ, както въ турското село Новоселъ. Въ това село на меджия се свикватъ дору за изораване нѣкому нивата, за покосяване или пожънване ливада и нива и, най-послѣ, за овръх-

ване. Това се нарича меджия, по турски, а по български тлъка, седѣнка, когато се върши вечерь. Особно меджията или тлъката става въ полза на оная челядь, която има малко работни ръцѣ; но не е възможно, щото даже и по-състоятелна челядь, която има повече работни ръцѣ да покани съселянитѣ си на тлъка или седѣнка и тѣ да не се явятъ.

Лицето, комуто се прави тая услуга е длъжно само да похарчи нѣкой грошъ да приготви гозба и да нагости прилично събранитѣ на негова работа. Тая гозба обикновенно е постно ядене: фасулъ, царевица и пр.

Въ врѣме на тлъката или седѣнката, когато тя става вечерно врѣме, а нѣма мѣсечина, наклажда се голѣмъ огънь, около който насѣдватъ тлъкаритѣ и седѣнкаритѣ. Всичкото врѣме се прѣкарва въ пѣсни, що пѣятъ по-вѣщитѣ моми и булки.

Плѣвенско. — Обикновенно селянитѣ свикватъ *тлака* за извършване извѣстна работа, която не търпи отлагане; напримѣръ обѣлване мамулитѣ, оронванието имъ, вечерно врѣме и така нататъкъ. На тлаката идватъ желающитѣ моми и момци, прѣдварително поканени за тая цѣль. Тѣ отиватъ обикновенно вечерно врѣме, срѣщу праздникъ, и траятъ до къдѣ срѣдъ нощь. На работницитѣ *бѣлачи, трошачи и пр.* не се плаща нищо. Аслъ тѣ се извършватъ есенно врѣме, когато земледѣлеца е прѣвършилъ кърската си работа и пролѣть прѣди тая послѣдната да се започне. Копането на лозята, мамулитѣ, бостанитѣ и др. т. се извършва по нѣкога *на зареждане*, т. е. нѣколко къщи отъ една махала прѣкопаватъ мамулитѣ на оногова, на когото сѫ станали за копане, сетнѣ на другъ и т. н., до дѣто се прѣкопаятъ всичкитѣ.

Рупчоско.—Взаимното помагане е много разпространено. Къща да се загради, съсѣди и роднини даромъ носятъ камъне, дърва; даряватъ майсторитѣ съ кърпи, храна и пр. Нива се жъне взаимно, на ***меджия***, както казватъ, дърва се бератъ, сѣно се събира, и въобще за всѣка по-крупна работа взаимната помощь е разпространена. Комуто се прави взаимна помощь, напр. комуто женатъ даромъ, или косятъ и др. т., той е длъженъ да ги нахрани, нагости съ по-добра храна. Но ако е крайно бѣденъ, тогава никой не приема нищо отъ него. Взаимната работа въобще се казва ***меджия***, а моми и момци, кога

взаимно помагатъ нѣкому въ кѫщи, напр. прѣдатъ прѣжда, чистятъ конопи и др. т. казва се *попрѣлка*.

Старо-Загорско. — По селата изъ Старо-Загорската околность има такъвъ обичай, гдѣто да се събиратъ изобщо цѣло село на меджия, да отиватъ на нѣкоя обща селска работа или камъне да донасятъ за черкова и училище, или за черковния дворъ или пъкъ частно въ махалата имъ. Когато нѣкой си гради кѫща и му потрѣбватъ камъне, керемиди, керпичи, дървета, дъски и др. за по-скоро, вдигатъ меджия. Но освѣнъ това има още случаи, когато става нужда на нѣкого си, комуто измратъ воловетѣ и нѣма съ какво да си засѣе нивитѣ и тогава да му се засѣватъ; по тоя начинъ, като стане нужда, още и засѣватъ. Тоя, комуто се прави тая работа, е длъженъ, слѣдъ като му се свърши работата, да нагости и напои добрѣ помагачитѣ и по нѣкога да имъ заплати по нѣщо отъ $1^1/_2—2^1/_2$ гроша. А пъкъ чифликчиитѣ, кога правятъ меджия, нѣкога съ пари, нѣкога безъ пари, нѣкога за хатъръ и да не прави пакость на селянитѣ, а да ги защищава въ нѣкои нужди, та си оставатъ работницитѣ само съ хлѣба или по $1—1^1/_2$ грошъ заплата и дѣто прѣзъ деня си прѣкарали врѣмето весело, съ смѣхове, пѣсни и одумвания.

По насъ тая работа се зове повечето меджия, която се споменава само въ пѣснитѣ „на тлъка“, отколкото съ друго нѣкое име. Но тая работа се прави още и по бране царевица, по женане ниви задружно, по копането лозя и царевици, по обѣлянето имъ и по тупането (трошението) имъ, на попрѣлки, на меджия и др.

Тръњско. — Много разпространенъ е по нашенско обичая „молба“ или „тлака“, който взаимно улеснява селянитѣ, особенно бѣднитѣ. Нѣкой праздникъ гледашъ: 10—20 рала на едну ньиву, *цѣлото* село съ влачези (влакове) да прѣкарва градиво за кѫщата на бѣдния Иванъ, а „у малко дни на това мѣсто цѣла ижа: кой камикъ, кой дръво и оно си стануло“. 20—30 жетвари на поповуту ньиву, едного видишъ, а на другитѣ косачи број нѣма на вашуту ливаду;“ — „нешушиска муруза ми се запалила, па ка окнемъ старо и младо, та да видишъ за единъ часъ све се ошушни: *ама и свакъи еде довольно*. Тъка тая работа будуе: я дънъска ньему, онъ ютре мене, па гледашъ *све стануе по-бръже и по-ефтино. Пословица:* „молбата е отъ Бога опрѣдѣлена“; „праздницитѣ су за *молбу*;“ „човѣкъ до-

човѣка е“; „залуду работи залуду не седи“; „молбата е за здраве“; „кико мелбари ме нагостише“.

Хасковско. — Въ селата и до сега има обичай да се събиратъ и да си помагатъ въ свършването нѣкоя работа, напр. нѣкому да пожънатъ нивата вкупомъ и пр. Това добро комуто се прави, той е длъженъ да нагости помагачитѣ си. Тая работа се зове *меджия.*

Въпросъ 108-й— *Случва ли се нѣколко селяни да се сзортачватъ за обща работа съ коне, волове, кола? Нѣма ли обичай да се сбиратъ другари много момци или моми и да отиватъ по работа за да зематъ пари за угощение или за друга общеполезна цѣль?*

Отговори:

Еленско. — *Съортачване* (т. е. сдружаване) за обща работа съ коне, волове, кола и пр. става твърдѣ рѣдко, защото въ балканскитѣ мѣста не е развита много самата тая работа. Съортачватъ се обаче да идатъ да носятъ съ кирия стока отъ Свищовъ, отъ Русчукъ и пр. и, въ такъвъ случай, се съставя едно врѣменно дружество, членоветѣ на което иматъ общи *масрафъ* (разноски) за ядене, пиене и, най-послѣ, раздѣлятъ, каквото се добие като кяръ.—По нѣкога се съортачватъ на день два да идатъ за риба, като си взематъ храна за яденье. Колкото риба наловятъ ортацитѣ си я дѣлятъ по равно. Рибата се най-много лови въ Голѣмата рѣка, въ Тузлука и пр.

Казанлѫшко.—Има обичай по селата и въ града (послабитѣ земледѣлци) да се събиратъ нѣколко души и съортачватъ за обща работа съ коне, волове и пр. като напр. за харманъ, и пр.

Събиратъ се както въ града тъй и въ селата другари и другарки, момци и моми и отиватъ заедно на работа да зематъ пари, напр. въ жетва, харманъ, копане, гюллапъ и пр.

Копривщица. — За общи работи всички селяни се събиратъ задружно. При постройката на училището „Любенъ Каравеловъ,“ арабаджиитѣ прѣкараха всѣкой по нѣколко кола дърва, камъне, пѣсъкъ безплатно, конаритѣ по нѣколко товара варъ и пр. Пѫтьтъ за Пирдопъ е направенъ общо отъ всички селяни. Въобще за всички обществени работи мнозина се сдружаватъ и свършватъ.

Съортачватъ се съ добитъкъ; най-много въ скотовъдството съ овци и говеда. Нѣма обичай да събиратъ пари за угощение.

Лѣсковецъ. — Освѣнъ *заредата* друга обща работа не се знае.

Македония. — Рѣдко става щото нѣколко селяни да се сдружаватъ, за да работятъ заедно. Има само обичай момци да си съставятъ дружини и да отиватъ отъ село въ село, отъ кѫща въ кѫща и да събиратъ помощи за нѣкоя общеполезна работа, за нова църква или угощение, както що сѫ русалкитѣ въ Кукушко—Солунско (вж. въ книж. „Русалкитѣ") и Василичаритѣ въ Охридскитѣ села (вж. Сборника ми).

Марково. — Съортачването за обща работа е доста разпространено въ тия мѣста. Особенно е интересно сдружаването, което се прави тукъ между двама и повече души за да извършатъ нѣкоя работа, въ която единъ дава стока, а други *гръбъ* (трудъ). Така напр. единъ може да купи овци и да ги даде на едного или на двама да ги пасатъ, да ги пазятъ и да продаватъ млѣкото и сиренето, което се добива отъ тѣхъ. Въ такъвъ случай съдружницитѣ дѣлятъ по равно както печалбата, тъй и загубата.

Интересно е единъ оригиналенъ видъ съортачване. Иванъ има нива и я отстѫпва на Стояна, която се засажда съ лозе. Подиръ три години, когато обикновенно садътъ достига да бѫде лозе, което дава плодъ, Иванъ, стопанинътъ на нивата, и Стоянъ, който въ продължение на нѣколко години е приготвилъ съ свой трудъ — орань, садене, копань и отглеждане — лозето, раздѣлятъ го помежду си по равно. Раздѣлата става съ хвърляне чопъ, като прѣдварително се обозначатъ дѣловетѣ на лозето и чоповетѣ за всѣки обозначенъ. Чопътъ рѣшава кой край кому ще се падне дѣлъ.

Плѣвенско. — Обичай за съортачване на добитъкъ отъ нѣколко души за обща работа нѣма. Срѣща се единъ видъ послужване наречено „спрѣга" — двама души за да прѣвозатъ продадената отъ тѣхъ храна *на Дунава,* обикновенно, когато и единиятъ и другиятъ сѫ продали по-малко, което не пълни цѣла кола, взематъ колата на едногото, а двамата даватъ по единъ волъ, впрѣгатъ ги въ колата и откарватъ. Сѫщото се случва и когато продадената храна нѣма за двѣ кола, но пъкъ единъ чифтъ волове не могатъ да я откаратъ съ еднитѣ кола. Въ такъвъ случай си заематъ отъ съсѣдитѣ волове, направятъ

четворка на една кола и откарватъ храната. Обичай да се събиратъ моми и момци и отиватъ на работа, а паритѣ взети за тая цѣль да употрѣбяватъ за угощение или друга общеполезна цѣль нѣма. Въ случаитѣ, когато трѣбва да се извърши извѣстна работа отъ общественъ интересъ, обикновенно се събиратъ доброволни пожертвувания.

Рупчоско. — Съортачване за обща работа съ коне, съ волове и инакъ става, напр. двама хора съ по единъ конь заедно си овършватъ нивитѣ. Има нѣкога случаи, напр. на Водици, нѣколцина момци събиратъ слѣдъ залавянето на кръста въ рѣката дарове по кѫщитѣ и заедно правятъ отъ събраното угощение. Сѫщото правятъ на сирни и мѣсни заговѣзни въ с. Орѣхово, Малево и др., а въ по-стари врѣмена по коледа и сурваки и въ Ахѫ-Челебийско. Взаимно спомагане нѣкѫдѣ за поправка на пѫть, мостъ, чешма и др. общеполезно дѣло тоже има, но най-много това се срѣща у помацитѣ.

Старо-Загорско. — Има обичай нѣколко селяни и то повече отъ 2—3 нѣма да се съдружаватъ за обща тѣхна работа съ коне, съ волове и кола да си спомагатъ за по-скоро свършване на работата имъ, състояща отъ по-скоро торяване и засѣване, отравяние, копание лозя и царевица, женание, вързвание, косение, прѣнасяние снопи, сѣно, дърва, вършение по харманъ, тикание слама или прѣнасянието ѝ, носение храна до хамбара и други. По насъ нѣма да се събиратъ момци и моми да отиватъ другарски по работа за да зематъ пари за угощение или за друга общественна цѣль, освѣнъ момцитѣ прѣзъ октомврий и ноемврий да играятъ джемолъ, да просятъ отъ кѫща на кѫща храна, да събиратъ и правятъ угощения, но този обичай се напустна прѣзъ 1865—66 год. Освѣнъ това и по коледа, когато ходятъ да коледуватъ и на 2 януарий на св. Селвестръ да ринатъ утрина рано и да събиратъ пакъ нѣщо, както и на Ивановдень да кѫпатъ, който не даде вълна, шиникъ жито или друго нѣщо и послѣ отъ събраното да правятъ угощения помежду си или и на нѣкои старци, а пъкъ момитѣ да играятъ прѣзъ велики пости „Боянъ“ и най-послѣ за сиромахъ Лазаръ или на връбница, избраната кума на „Бояна“ да раздаде по нѣщо отъ събраното на момитѣ и да даде въ честь на цѣлото моминско тѣло или общество, едно угощение, на което викатъ всичкитѣ жени, булки дори и старитѣ баби ходятъ да ядатъ, да пиятъ и да си зематъ по малко балгуръ въ пръстенитѣ си блюда (паничкн). Това е обичай и до сега.

Търнско. — Съсѣдитѣ, близкитѣ роднини „бракьята по далъ“, често се *смѣшватъ* у работу за: оранъ, копанъ, прѣкарване сѣно, жетва, вършидба и пр. „едни само съ рукье, други съ конье, кола и волове,“ съ една рѣчь, кой съ какво може. *Раждансарнтѣ* (единъ видъ коледари), *лазарицитѣ*, *расоманкьетѣ*, събиратъ разни дарове въ пари и вещи, отъ които нѣкои продаватъ, ако не сж събрали и пари, та купуватъ вино, ракия или разни сладки за единъ общъ гуляй, а излишъкътъ пари си подѣлватъ.

Хасковско. — По селата има обичай, щото да се събиратъ нѣколко селяни и да се съортачватъ за обща работа съ коне, коля, волове и пр.

Още има обичай, да се събиратъ другарки и другари, млади момци и моми и отиватъ по работа за да зематъ пари, напр. на жетва, на копане и пр.

Въпросъ 109-й.—*Не сжществуватъ ли у васъ нѣкои дружини (компании) за да ходятъ по печалба на Бѣломоре, по дървод ѣлство (дюлгерлъкъ), по бахчии (градини на чужбина)? Какъ ставатъ тия дружини, кой ги води и кому що се плаща? Какъ се рѣшаватъ прѣпирнитѣ въ тия дружини? Какъ се избира водачъ на дружината?*

Отговори.

Ахжчелебийско. — По нѣкога се събиратъ по нѣколко души и отиватъ заедно да работятъ. Това се казва тайфа. Единъ отъ тѣхъ заповѣда и се казва калфа. Такива тайфи съставляватъ само дюлгеритѣ, когато ходятъ зимно и пролѣтно врѣме да работятъ по бѣломорскитѣ брѣгове.

Дюлгеритѣ правятъ тайфа и тогава, когато пазарятъ нѣкоя голѣма работа. Единъ заповѣдва и зема паритѣ; послѣ дѣлятъ печалбата.

Еленско. Сжществуватъ по насъ обичаи, отколѣ установени, за ходене по работа на *дружини*. Такива дружини има: *бахчованджийски* (градинарски), които ходятъ въ Влашко, Сърбия, Маджарско и Русия; *румжнски* дружини, които състоятъ отъ моми и млади жени, които отиватъ на Румжнiѭ да жънатъ, подъ командата на водачъ, нарѣченъ *драгоманъ*, драгоманинъ; най-сетнѣ имаше така нарѣченитѣ *бѣломорски кжрджии*, които се събираха и ходяха да рѣжатъ дъски. Сега

послѣднитѣ съвсѣмъ не сѫществуватъ; вторитѣ сѫ крайно намалѣли, а първитѣ дружини още продължаватъ. Въ бахч. дружини всичко се командува отъ прѣдприемача, който влага най-голѣмия капиталъ; той се зове *тайфа-башия* т. е. глава на дружината. *Кярътъ* т. е. печалбата се дѣли съразмѣрно съ труда и капитала и носи название *хисета* (дѣлове), *полухисета*, *чиирекъ хисета* и пр. Тази дѣлба обаче е за *ортацитѣ* (съдружници), а ония които не сѫ съдружници — *приставени*, се хранятъ и имъ се дава *хакъ* (право, плата). Тайфабашиитѣ сѫ управителитѣ и прѣдставителитѣ на дружината. Тѣ насаждатъ бахчата. Тѣ се явяватъ прѣдъ власти, а другитѣ имъ сѫ малко-много подчинени.

Въ „румѫнскитѣ“ жетварски дружини, драгоманинътъ е водачъ, домакинъ и сѫдия на дружината, додѣто трае работата ѝ. Като поженатъ условенитѣ отъ него пространства на разни ступани, които или се пазарятъ да хранятъ работницитѣ, или не, каквото остане, дѣли се по равно, като се даде нѣщо повечко драгоманину. Поробности върху тия дружини, съставъ, команди, раздѣляне на трудъ да се видятъ въ сПС. книжки XXVIII—XXX и XXXII—XXXIII, статия отъ г. Ив. Ев. Гешова и въ М. Сб. VII. 484—496, статия „Жътварскитѣ задруги низъ Търновско“ отъ Д. Уста-Генчева.

Казанлъшко. — По насъ има сдружени, но малко, да ходятъ по жътва въ Старо-Загорско или Бургаско. Тия дружини ставатъ така: единъ по-опитенъ и честенъ мѫжъ събира нѣколко момичета и мѫже (напр. 15 момичета и 4 мѫже) и отива съ тѣхъ на работа. Този, който ги води, се нарича *драгоманинъ*. Той отговаря за честностьта на момичетата, и взема по 1 грошъ отъ надницата или пъкъ ги условя по една цѣна и послѣ, каквото припечели, повечето си остава за негова полза. Ако се случи прѣпирня между дружината, рѣшава се отъ драгоманина ѝ.

Копривщица. — Прѣди направата на желѣзопѫтната линия Одринъ—Сарамбей, копривщкитѣ арабаджии сѫ съставяли една голѣма компаня, керванъ отъ 100—150 кола. Тя си е имала единъ главатарь; който е билъ избиранъ и удобряванъ отъ всички, като по-отворенъ човѣкъ, запознатъ съ пловдивскитѣ и одрински търговци, знающъ добрѣ турски и гръцки езици. Отъ Пловдивъ главатарьтъ е натоварвалъ колята и ги проваждалъ по шосето Пловдивъ—Одринъ, а той съ единъ каикъ отивалъ по р.

Марица въ Одринъ, гдѣто причаквалъ колята и приготвялъ товаръ за да натоварятъ, а той по сжщия пжть се връщалъ въ Пловдивъ и чакалъ тамъ. Това е ставало лѣтѣ отъ мартъ до октомврий, а прѣзъ зимата всички сж си работили въ кжщи, прѣкарвали дърва, торъ и пр., а на пролѣтьта пакъ сж тръгвали по *курбетъ*, на печалба. Никой не е смѣялъ да се противи или отвърне дума на главатаря, защото подобенъ е бивалъ изпжжданъ отъ кервана. Сжщо сж били изпжждани и всички, които сж се отнасяли злѣ къмъ другаритѣ си. Понеже изъ царския пжть сж ставали много кражби отъ разбойници, то никой не е носилъ съ себе си пари, а въ всѣко село, гдѣто сж минвали, сж си имали по единъ кредиторъ, който цѣло лѣто имъ давалъ на вересия всичко потрѣбно, а на есень, когато се завръщатъ въ Копривщица, главатарьтъ му е заплащалъ всичко. Много куриози се разправятъ за тѣзи кервани, между които ще спомена единъ. Както казахъ много кражби сж ставали отъ разбойници, затова всѣки се е боялъ да носи повече нѣща съ себе си, било дрѣхи, било сѣчива, било сждове. Цѣлиятъ керванъ се е хранилъ съ едно ястие Въ цѣлия керванъ е имало само едно бакърче за варение вода и манджа. Когато нѣколко души си купятъ месо, тѣ го варятъ заедно на цѣли късове въ едното котле, а за да познаватъ кое чие е, тѣ забождали въ месото разни знаци, най-вече клечки, отъ което почнали да имъ казватъ *вариклечковци*, което име и до сега се употрѣбява на смѣхъ. Главатарьтъ не е получавалъ никакво възнаграждение, освѣнъ припадающата се на неговата кола печалба плюсъ разноскитѣ за пжтуването му по Марица. Всички прѣпирни и недоразумѣния сж се рѣшавали отъ главатаря въ Пловдивъ или Одринъ, гдѣто е посрѣщалъ кервана и водачътъ му е съобщавалъ поведението на всички членове на брой 100—120 души. Ако главатарьтъ рѣши да се изпжди нѣкой отъ кервана, то за него нѣма вече работа и той е принуденъ празенъ да се върне у дома си или да продаде воловетѣ и колата си и да се захване на чужда работа. Главатарь и водачъ на кервана сж се избирали още прѣзъ зимата въ Копривщица.

Копривщенци сж съставлявали и други извѣстни еснафи, като абаджийския въ Цариградъ и Бруса и млѣкарския въ Александрия. На абаджилъка се е гледало май съ лошо око; тамъ сж си прѣдставлявали, че постоянно ги биятъ, по цѣли нощи работятъ и младитѣ чираци, които сж отивали, отивали сж отъ неволя.

Прѣдъ видъ описване лошото положение на абаджийскитѣ чираци прѣзъ 1890 г. азъ помня, че отъ двайсетина души момчета, които родителитѣ имъ тъкмѣха да дадатъ чираци съ абаджиитѣ, когато си заминаватъ на-есень, нито единъ не иска да иде. Нито бой, нито съвѣти, нито заплашвания, нищо не помогна. Само едного насила заведоха и той се върна слѣдъ една година.

Въ старо врѣме много тържествено е ставало изпращането на абаджиитѣ. Почти цѣло село се е подигало да ги изпраща. Цѣлъ день кеменетата сѫ свирили, хорà сѫ се играяли, пищови гърмѣли, гощавки правили извънъ селото. Абаджиитѣ сѫ раздавали „проводяци“ на всички изпроваждачи. Най-послѣ привечерь сѫ се опѫтвали, изпроводени отъ най-близкитѣ си роднини. Много млади булки и годеници сѫ плакали, отъ гдѣто носи названието *саполивитѣ камъне* една мѣстность, до гдѣто сѫ били изпроваждани абаджиитѣ.

Лѣсковецъ.—Най-много отивали *на бахчи* и то въ близкитѣ, та и по-далечни земи: Влашко, Молдава, Сърбия, Цариградъ, Маджарско, Австрия, Русия и другадѣ. Освѣнъ това, по врѣме на жетва ходятъ на Румѫнія.

Бахчеванската дружина състои отъ 25—60, а нѣкои и 100 другаря, подъ началството на *главатарь*. Членоветѣ сѫ различни: едни учавствуватъ: 1) съ труда си и капитала си; 2) съ трудъ безъ капиталъ; 3) участв. въ печалби и загуби; 4) само въ печалби, а въ загубитѣ не искатъ да знаятъ; най-сетнѣ има 5) слуги и 6) надничари. Дружината се съставлява обикновено на 18 януарий, или 1 февр., или 1 мартъ, а се раздѣля по Никулъ-день. Който дава освѣнъ труда си и капиталъ, той получва най-голѣмъ пай, но учавствува и въ загубата, когато простиятъ работникъ не ще и да знае за загубата. А тъй като и работницитѣ не сѫ еднакви всички, то и дѣловетѣ имъ сѫ различни. *Главатарьтъ*, който управлява цѣлото прѣдприятие и който обикновено е внесълъ най-голѣмия капиталъ, получава и най-голѣмъ дѣлъ; той има обикновено 2 или 3 дѣла, останалитѣ по 2, $1^1/_3$, $1^1/_2$, $1^1/_4$ 1, $^3/_4$, $^1/_3$, $^1/_2$, $^1/_4$. Който иска да внесе капиталъ, а нѣма, той е длъженъ да плаща лихва въ общата каса най-малко до $20^0/_0$, или му заема главатарьтъ или нѣкой другъ отъ дружината.

Всѣки работи колко и какъ може; работи и главатарьтъ колкото има врѣме—защото той има върху си много други длъжности: той прѣдставлява всѣкакъ дружеството, разправя всички

дѣла съ частнитѣ лица и властитѣ, дири земи за бахчата, пази дружествената каса, дава кому що трѣбва; съ една рѣчь, той се грижи за всичко. Кога нѣкой отъ дружината се разболѣе цѣрятъ го, но разноскитѣ сѫ за негова смѣтка; ако боледува по-дълъжко врѣме, трѣбва да наеме вмѣсто себе работникъ. Когато се свърши работата, правятъ *смѣтка* и става *дѣлба*. Прѣди всичко, плаща се на кредиторитѣ, слугитѣ и неплатенитѣ надничари; слѣдъ това се цѣнятъ орѫдията, сѣмето, сѫдоветѣ и пр., които главатарьтъ обикновенно самъ откупува за половина цѣна. Най-сетнѣ става дѣлба по договоренитѣ дѣлове.

На *Румѫнгѫ* и въ *Добруджа* по жътва отиватъ наймного изъ староплaнинскитѣ села. Събиратъ се до 100 моми и момци подъ началството на единъ *драгоманъ*. Тукъ капиталъ нѣма, а щото се добие, остава въ общата каса и се дѣли, когато се върнатъ отпослѣ работницитѣ у дома си. Тукъ драгоманинътъ е като главатарьтъ въ бахчеванското дружество, прѣдставлява прѣдъ трети лица цѣлото дружество, уславя работата, получава и пази паритѣ и харчи за дружествени нужди. Нему сѫ повѣрени отъ родителитѣ имъ и момичетата и той отговаря за всичко, което би могло да се случи по негово нехайство.

Македония. — Въ нашитѣ мѣста има обичай да се събиратъ на дружини и да отиватъ по чужбина за печалба:

а) Отъ Костурско и Прѣспанско по *бичкии* за цѣпене дъски.

б) Отъ Охридско, Дебърско и други околни мѣста по зидарство и дюлгерликъ.

в) Отъ Мариевско женски дружини по жетва въ Солунско, Битолско и Прилѣпско за които има и пѣсень; „Що ти, Яно, море, керко, лице повѣхнало“ и пр. (вж. въ сборника ми). Какъ ставатъ другитѣ дружини не зная; но колкото за нашитѣ зидарски, ще спомена нѣщо: Единъ по-главенъ майсторъ се прогласява за главатарь. Той първо главява нѣколцина момци съ опрѣдѣлена цѣна и за опрѣдѣлено врѣме. При нихъ зема още нѣколцина другари съдружници не съ опрѣдѣлена плата, а съ опрѣдѣлена часть отъ печалбата, сир. кому $^1/_2$, кому $^1/_3$ кому $^2/_3$ или $^3/_4$ отъ щото спечелятъ. При тая дружина може да се приберaтъ и други работници — надничари, но тѣ сѫ длъжни да отстѫпятъ на главатаря на всѣка надница по единъ грошъ отъ дневната си плата, въ замѣна грижата що ще има той да имъ намѣрва работа. Главатарьтъ обикновено малко работи, а повече се грижи да намѣрва работа или да планира и надзирава сградитѣ.

Ако се появи помежду дружината нѣкоя прѣпирня, разправя я еснафътъ т. е. главатарството отъ подобни други дружини.

Плѣвенско. — Дружини (компании), които да ходятъ на дюлгерликъ по Бѣло море нѣма. Има такива, съставени изключително отъ мѫжье, които ходятъ въ съсѣдна Ружния, да работятъ земледѣлие, при чифликчиитѣ, наречени чокои — крупнитѣ земледѣлци, съ мѣсечна заплата, опрѣдѣлена отъ самия чифликчия. Сѫщо, събиратъ се обикновено млади момчета — моми сѫщо и момци, отъ къмъ балканскитѣ села и като наближи жътва, отиватъ въ *поленскитѣ села* — както се изразяватъ сами и жънатъ съ заплата отъ 1 л. 20 ст. до 1 л. 40 ст. И еднитѣ и другитѣ се прѣдвождатъ отъ най-стария изъ между имъ мѫжъ, нарѣченъ *драгоманинъ*. Този послѣдния, освѣнъ обикновената заплата, която взема безъ да работи и която е 30—40 ст. повече отъ надничната плата на другитѣ работници, има право да вземе и отъ всѣки работникъ по 5 ст. на день, които задържа за себе си. Драгоманина отговаря за всичко, а при това се грижи и за лѣкуването на разболѣлитѣ се работници. Той се избира по вишегласие отъ цѣлата *тайфа* (дружина) и всѣка прѣпирня, възникнала между работницитѣ, се разрѣшава отъ него. Ако стане нужда той прибѣгва къмъ кметството за съдѣйствие въ селото, въ което работятъ.

Рупчоско. — Дружини се образуватъ отъ дюлгеритѣ, кога отиватъ по чужбина да работятъ занаята си. Въ Чепеларе такива дюлгерски дружини се казватъ *чѐти* и отиватъ въ острова Тасосъ. Петь, шесть, десеть души майстори, толкова чираци, коне, подъ началството на едного, въобще грамотенъ и опитенъ майсторъ, есень отиватъ въ о. Тасосъ. До пролѣтьта тамъ прѣдприематъ и градятъ кѫщи. Протомайсторътъ или устабашията уславя зданията, държи смѣтката, задружно се хранятъ всички и когато прѣзъ май да се върнатъ въ домоветѣ си, виждатъ си смѣтка. Всѣки взема по една часть — *есѐ* — за конетѣ сѫщо, тъй и чирацитѣ, а протомайсторътъ или взема една часть повече, или пъкъ си му отстѫпи всѣки по нѣщо повечко отъ себе си. Обаче много пѫти той се ползува въ ущербъ на дружината и отъ злоупотрѣбление. Кога се появи споръ въ една дружина, разглежда се помежду старитѣ майстори, или въ краенъ случай отъ еснафа, ако има такъвъ въ селото. На такива чети, дружинки, и помацитѣ отиватъ да дѣлатъ дървета, да бичатъ дъс-

ки, да косятъ, да жънатъ въ полето и др. так. Въ Ахж-челебийско дюлгеритѣ отиватъ на чети въ Кърджалийско.

Старо-Загорско. — По насъ не сѫществуватъ никакви дружини да ходятъ на печалба по Бѣло или Черно море, по дърводѣлство (дюлгерликъ), по бахчии (градини), защото нашитѣ мѣста изискватъ доволно работници и не ги допускатъ да ходятъ твърдѣ много по странство. По насъ изъ цѣлата старо-загорска околность има тоя обичай, гдѣто млади сили по нѣмане на работа се отправятъ или по Добруджа за жетва, или по Черно море за правение ликà, като сѣчатъ нѣкои липи, бѣлятъ имъ коритѣ и ги потопяватъ въ водата, догдѣ се извърши промѣнението имъ въ лика и послѣ се завръщатъ. Освѣнъ тамъ, тѣ ходятъ и по бакаджика (Хасекията — Странджа планина) и по Скеча (Ксанти) на жетва, други отъ града—абаджии по Цариградъ и по Анадоллука, а пъкъ трети — за овчарство и така нататъкъ.

Трънско.—У нашенско главното занятие на населението е дърводѣлството, което упражняватъ най-много по чужбина (Сърбия и Ромѫния), гдѣто отиватъ „на дружини“. Всѣкоя дружина се управлява отъ майсторъ, който може да има останалитѣ ѝ членове за слуги (чираци) или за съдружници. На чирацитѣ се заплащало отъ майстора за условеното врѣме (в. отг. на в. 88); ако сѫ съдружници, печалбата си дѣлятъ поравно. Прѣди освобождението ни имало е и *косачки* дружини, които сѫ се прѣдвождали отъ тѣхнитѣ първомайстори *драгомани*. Драгоманитѣ сѫ си образували дружинитѣ; на членоветѣ на които се е плащало за работнитѣ дни съ надница каквато се е намѣрила, безъ 1 грошъ или повече, който се дава драгоманину; ако е тази дружина съдружническа печалбата се дѣли поравно. Както „*пръвушата* (овцата прѣдводителка на едно стадо) що се не избира, а сама се показуе, така и тука“. Прѣпирнитѣ се разрѣшаватъ отъ майстора или подмайсторитѣ и драгоманина; а прѣпирнитѣ съ самитѣ тѣхъ се разрѣшаватъ отъ цѣлата дружина или нѣкои чужди лица, въ краенъ случай отъ сѫда.

Хасковско. — По насъ нѣма и не сѫществуватъ такива дружини (компании) за да ходятъ на печалба по Бѣло море по дърводѣлство или за друго по чужбина.

Бѣлѣжка. Такива дружини сѫ минавали прѣзъ нашенско, като войницитѣ (шопетѣ) и тѣхния водитель се нарича драгоманинъ. Той управлява дружината за всичко.

Въпросъ 110-й.—*Какъ сж уредени по васъ еснафитѣ? Кой управлява, кой държи касата на еснафитѣ)? Какъ се избиратъ главнитѣ (просто, най-старитѣ)? Лесно ли може да се постжпи въ единъ еснафъ и какъ? Какво е дълженъ единъ членъ на еснафътъ къмъ своитѣ събратия? Има ли случай, и защо, да се изключи нѣкой отъ еснафа?*

Отговори.

Ахж-челебийско. — Всички занаятчии отъ единъ занаятъ съставляватъ единъ видъ дружество, *еснафъ*. Има еснафи *селски*, има еснафи *казалски*. Дюлгеритѣ сж най-уредени въ това отношение. Въ всѣко село има по единъ дюлгерски еснафъ, съ еснафско управление, а пъкъ въ Устово (главното християнско село въ Ахж-челебийско) има главно управление за всичкитѣ дюлгерски еснафи съ единъ дюлгерски устабашия за всички дюлгери.

Всички калайджии и бакжрджии, до скоро съставляваха само единъ еснафъ въ Ахж-челебии и главното управление на тоя еснафъ бѣ въ Четово, дѣто бѣ и еснафския уста-башия (прѣдседатель); но прѣди 10 години калайджиитѣ отъ другитѣ села съставляваха особенни еснафи безъ обаче да скъсатъ връзката си съ главното управление.

Терзиитѣ и абаджиитѣ въ всѣко село си иматъ особни еснафи. Главното управление отъ всичкитѣ терзийски еснафи въ Ахж-челебийскитѣ села се намѣрва въ Гюмюрджина, дѣто е управлението и главния уста-башия на селскитѣ еснафи отъ Ахж-челебийско, Даридерско и Гюмюрджинско.

Въ всѣки селски еснафъ има единъ управитель, нареченъ уста-башия, единъ касиеръ и двама чауши.

Уста-башиятъ се грижи за еснафътъ; рѣшава разпри между мастори, калфи и чираци, налага наказания и глоби.

Касиерътъ държи паритѣ и записитѣ на еснафа.

Чаушитѣ ходятъ да свикватъ еснафлиитѣ на общи събрания. Общитѣ събрания ставатъ въ разни врѣмена и съ гозби: наричатъ се *лонджи* и биватъ въ праздничи дни. Дюлгеритѣ правятъ лонджитѣ си по Петровдень, терзиитѣ по Коледа.

Въ общитѣ събрания се подновява управлението на еснафа. Избиратъ се съ явно гласоподаване (по мунасипъ) новъ устабашия, касиеръ и чауши, сключватъ годишнитѣ смѣтки и подновяватъ всичкитѣ записи; рѣшава се да се направи нѣкое благодѣяние отъ еснафскитѣ пари, като помощь за черкова или училище, или черковни книги, приематъ се чираци за калфи и калфи за майстори. За да стане нѣкой калфа или майсторъ, внася опрѣдѣлено количество на единъ пѫть и послѣ всѣки еснафлия внася годишно по едно малко опрѣдѣлено количество.

Писмената часть на еснафа държи попътъ или даскалътъ, ако нѣма между еснафлиитѣ нѣкой по-книжовникъ. За писменитѣ работи еснафътъ дава възнаграждение едни кундури.

Еснафскитѣ пари се даватъ подъ файда на еснафлии отъ сѫщия еснафъ съ 15%.

Когато единъ еснафлия умре въ чужбина, отреждатъ го еснафски и съ разноски отъ еснафската каса. На вдовицата дадатъ отъ 25—50 гроша за да го отреди и въ селото.

Еснафлиитѣ се почитатъ единъ другъ. Когато единъ запазари нѣщо, другъ не отива върху него на пазарлъка. Който отива върху пазарлъкъ, глобява се отъ устабашията, слѣдъ като се докаже прѣстѫплението. Побѣгналъ чиракъ или калфа не се прибира на работа и на учение отъ други еснафлия, прѣди да се произнесе устабашията. Прѣстѫпницитѣ на това се глобяватъ. Глобяватъ се и калфи, които пиятъ тютюнъ прѣдъ майстори. По-рано е имало и затворъ, но сега се е отмѣнилъ.

Глобитѣ биватъ: а) пари за еснафската каса, б) восъкъ и масло за нѣкоя черкова и кафе и шикеръ за устабашията.

Когато нѣкой и слѣдъ наказание не се съобразява съ традиционитѣ еснафски изписани закони, той бива изключванъ и подложенъ на прѣзрѣние и недовѣрие отъ страна на еснафитѣ.

Устабашията рѣшава всѣкакви разпри между еснафлиитѣ, и, въ случай на несполука, праща спорящитѣ се на конака, отъ гдѣто въ всѣки случай пакъ него питатъ и искатъ съвѣщателния му гласъ. Турското правителство е зачитало отъ стари врѣмена авторитета на тия уста-башии, които сѫ въ сѫщо врѣме и като прѣдставители на еснафитѣ прѣдъ правителството.

Еленско. — Въ турско врѣме у насъ имаше малко занаяти, които съставляваха еснафи: бакалски, терзийски, дюлгерски, грънчарски и дори живописството или иконописството. Населението се е прѣпитавало главно съ овчарство и съ земледѣлие. Но поради тѣснотата на земитѣ въ самото еленско землище, еленчани подирили другадѣ поминъкъ: едни отишли въ Кара-Орманъ, коренили и орали тамошнитѣ гори, та ги обърнали на лозя и ниви; други тръгнали по бахчи (глед. 109 въпросъ). Забѣлѣжително е, че въ Елена е имало въ началото на XIX столѣтие усилено *копринарско* производство. *Отецъ Неофитъ Хилендарски*, т. е. *Бозвелията* (въ своето Дѣтоводство, ч. V или — Кра̀ткое политѝческое землеописа̀ніе за обучѐніе Бо̀лгарското младѐнчество, напеча̀тано съ одобрѐніемъ и иждивеніемъ Его Свѣтлости Князя Сербскаго Мѝлоша Θеодоровича Обреновича въ Крагуеваца, 1835 г.), пише: *„Еле́на село́ велико, съ двѣ це́ркви, и славеноболгарско добропорядъ, но училище гранче́рскіи фабрики — между̀ бардищá мѣсторазположано, прѣзъ коéто течé и рѣкá — на тыя вышереченніи селá* (Габрово, Дрѣново, Трѣвна) *главномѣстный производъ (максуль) е, копрі̀ната — оу̀ всѝтѣ сѫ все бо̀лгаре родомъ жителити — иматъ околніи само Бо̀лгарски селá, именуемия Колиби, които употребляватъ скотопитателства — и няколко торговини“* (гл. стр. 19). — Споредъ разпитванията ми и свѣдѣния отъ стари хора, копринарството въ Елена е било нѣщо като регалия въ рѫцѣтѣ на търновскитѣ воеводи (аени). Слѣдъ изкарване пашкулитѣ (мамули) почвало се копринопроизводството, за която цѣль на общинско мѣсто е имало застроени *долапитѣ*. Специални пратеници на воеводитѣ „бумбашири“ идвали и надзиравали работата, изработената коприна прибирали всѣка вечерѣ, за прѣзъ нощьта запечатвали долапитѣ, за да не могатъ да работятъ нощѣ безъ надзоръ и така се продължавали до свършване *точенето* на коприната, която откупувалъ воеводата, като плащалъ по 25 гр. на оката на производитель. Тъзи своеобразна регалия е била дигната въ Елена едвамъ около 1835—1838 г. слѣдъ голѣми ходатайства на специални пратеници отъ г. Елена въ Цариградъ, а именно: на хаджи Стефана Бобчоолу и хаджи Пончо попъ Пѣевъ. Нѣкои стари хора ми казваха, че ужъ воеводата я откупувалъ за царщината. — Въ Елена е процъвтѣвало въ извѣстно врѣме и иконописството, което е било работа на болѣр-

ци, т. е. жители на с. Болѣрци, добри мастори на занаята.

Колкото за самото уреждане на еснафитѣ, то е било по типа на еснафството въ цѣла България (вж. отг. отъ Т.-Пазарджикъ и по-горѣ бѣлѣжкитѣ ми подъ № 109). Еснафитѣ сж имали свои *каси* — терзийска, бакалска и др., свои събрания (лонджи), свое управление — устабашии, свои правила (обичайни) — глоби съ восъкъ и пари за онѣзи, които не се подчиняватъ или нарушатъ нѣкоя наредба.

Западна България. — По обичай всички мастори отъ единъ и сжщъ занаятъ съставятъ *еснафъ*. Въ еснафа найвисшата власть е *лонджата* (съборъ отъ всички мастори, самостоятелни и признати за такива). На чело на *лонджата* стои *уста-башия* или *първомасторъ*, избиранъ за година врѣме измежду по-старитѣ и заможни мастори. Той се прѣизбира ако е достоенъ и способенъ. Изборътъ става съ явно гласоподаване. *Уста-башиятъ* държи реда въ еснафа, гледа касата да се води правилно, свиква лонджата по праздницитѣ, рѣшава малки прѣпирни между мастори и калфи и разрѣшава кому колко да се даде отъ касата съ лихва. *Лонджата* разглеждва слѣднитѣ нѣща: 1) избира първомасторъ и *игидъ-башия*, който е дѣсната ржка и помощникъ на уста-башията, избиранъ за сжщия срокъ; 2) проглася нов масторъ отъ калфа; 3) разглежда прѣпирни между отдѣлни мастори; 4) разглежда смѣткитѣ на еснафа (бюджета); 5) рѣшава пазарната цѣна на стокитѣ и нѣщата, на която всѣки е длъженъ да се подчини.

Освѣнъ *игидъ-башията* лонджата си избира и единъ *чаушинг* изъ срѣдата на младитѣ мастори. Длъжностьта на чауша била да свиква масторитѣ на лонджа и да вика когото е нужно при уста-башията. Той е билъ единъ видъ полицейско-изпълнителенъ органъ и при изпълнение на длъжностьта му всички сж били длъжни да му се подчиняватъ.

Касата на еснафа състояла отъ разни вносове, отъ лихви на раздадени суми и завѣщания. Всѣка недѣля чаушътъ ходѣлъ отъ дюкянъ на дюкянъ и събиралъ недѣлни вносове: отъ масторъ грошъ, отъ башъ-калфа 20 пари, а отъ другитѣ калфи по 10 пари. Отъ касата се плащала стоката на еснафа, разпрѣдѣляла се между масторитѣ и всѣки я изплащалъ на касата съ малко лихва. Касата вземала лихва и отъ заети на масторитѣ

пари. Лихвата не надминавала 5—6 %. За да бъде прогласенъ за масторъ калфата плащалъ 50—100 гроша.

Масторъ е билъ всѣки, който ималъ калфи и чираци въ занаята или търговията си. За да стане нѣкой масторъ, трѣбвало е да прѣмине прѣзъ стъпалата чиракъ и калфа. Масторътъ е напълно правоспособенъ и почетенъ членъ на сдружението. Той има голѣми права, дори и неограничени надъ калфи и чираци, но той билъ длъженъ да ги храни добрѣ и да имъ дава квартира, отопление и освѣтление. Човѣкъ-еснафъ е билъ вече единъ уважаванъ отъ обществото и правителството гражданинъ.

Башъ-калфата е калфа надъ всички калфи и чираци, главенъ надзорникъ надъ дѣлата и застъпникъ на майстора въ отсътствието му. Само башъ-калфа можелъ да стане масторъ. Калфитѣ били работници, вече схванали занаята. Имало калфи отъ първи, втори и трети хакъ, споредъ годинитѣ на служенето и платитѣ имъ. Най-стариятъ калфа билъ башъ-калфа. Ако първата година единъ калфа е получавалъ 50 гроша, до третята година хакътъ му е ставалъ 200 гр. Калфа отъ трети хакъ е можелъ да отиде при който ще масторъ и да се пазари годишно.

Чирацитѣ били момчета, ученици и чиракували безъ хакъ, обязателно 3 години: първата година само въ къщи като слуга: носи вода, мие паници и пр. и прѣзъ тая година ще се научи само да бодика, т. е. да пробада. Прѣзъ втората година чиракътъ повече служи въ дюкяна и ако вземе да *прихваща* (учи се), съвсѣмъ се освобождава отъ домашната, черна работа. Прѣзъ 3-та година чиракътъ вече е на дюкяна, разбира отъ занаята и ползува мастора си. Зависи много отъ калфата да се обучи по-скоро или по-полека единъ чиракъ.

Произвеждането на новъ майсторъ става отъ башъ-калфа или отъ старъ калфа по прѣпоръката на самия масторъ и въ лонджата. Лонджата се произнася по докладъ отъ мастора. Слѣдъ рѣшението повикватъ калфата и въ пълното събрание на лонджата уста-башията прѣпасва калфата съ пищемалъ. Така калфата става масторъ. Той цѣлува тукъ ръка на всички мастори и всѣкиму дава по единъ фесъ, а на своя масторъ и на уста башията, ако прогласения е по-богатъ, ще даде сукно за джубе. Слѣдъ това обаче новия масторъ не може да отвори самъ кепенекъ, т. е. самостоятеленъ дюкянъ, а трѣбва по-напрѣдъ година-двѣ да се наортачи съ други мастори. Това е послѣдния му опитъ.

Длъжноститѣ на мастора сж: 1) да продава по цѣна опрѣдѣлена отъ лонджата. Който продавалъ по-низко, *кепавялъ* занаята и го каралъ на батакчилъкъ и за това за пръвъ пжть го глобявали (съ восъкъ и пр.), за втори пжть затваряли врѣменно дюкяна му, а за трети пжть го изключвали изъ еснафа. 2) да работи и отваря дюкяна си само прѣзъ опрѣдѣленитѣ дѣлнични дни, инакъ—глоба нѣколко оки восъкъ за черковата; 3) да се отнася къмъ другитѣ мастори съ почитъ, инакъ — глоба, която налагалъ самъ устабашията и затварянето дюкяна за два дни отъ игидбашията; 4) никой масторъ не можелъ да прибира и да цѣни калфи, които сж били при други мастори, прѣди 3 години срокъ (третия хакъ); 5) масторътъ не можелъ да хване калфа прѣзъ врѣмето, когато той билъ цѣненъ отъ други масторъ; 6) нѣкои калфи бѣгали за да намѣрятъ въ други градъ масторъ но и това не помагало, защото уста-башията разпитвалъ за калфата и тоя послѣдния бивалъ принуденъ или да напусне занаята си, или пъкъ да се върне при стария си масторъ; 7) който масторъ или калфа не станѣлъ правъ на уста-башията, глобявалъ се съ нѣколко оки восъкъ за черковата, или му се затварялъ дюкеня за единъ день; 8) отъ Кръстовъ-день до Гергьовъ-день калфи и чираци били длъжни да ставатъ на щивикеря, т. е да работятъ съ свѣщь 2—3 часа прѣди да съмне; 9) всички мастори били длъжни да присжтствуватъ на погребение на всѣкой умрѣлъ масторъ отъ еснафа.

Еснафъ безъ служба и светецъ не е еснафъ. Абаджиитѣ и бакалитѣ имали за светецъ — Св. Петра, терзиитѣ — Св. Богородица (15 авг.), папукчиитѣ — Св. Спиридонъ, кожухаритѣ и грънчаритѣ — Св. Илия, кожухаритѣ — Костадиновъ-день, мумджиитѣ — пр. Данаилъ (17 дек.) хлѣбаритѣ—Св. Илия, дюлгеритѣ - Св. Тома (6 окт.), бояджиитѣ — Св. Стефанъ. Еснафътъ празднувалъ тържествено праздника си, изплащалъ литургията, носялъ коливо, правѣлъ парастасъ за мрътвитѣ и всички мастори излазяли вънъ отъ града да похапнатъ и попийнатъ. На третия день слѣдъ това лонджата имала общо годишно събрание за изборъ новъ уста-башия и пр.

Бѣл. Надъ всичкитѣ еснафи въ Турция, въ Цариградъ имало началникъ яху-баба. Той може да разтуря и създава еснафи. Разтурянето можело да стане, ако се оплачатъ другитѣ еснафи.

Казанлжшко. — По насъ еснафитѣ днесь не сж уредени, но прѣди 10 години бѣха уредени тъй: всѣкой еснафъ има

опрѣдѣленъ единъ празниченъ день, въ него се събира всичкия еснафъ,*) най-напрѣдъ въ църква на служба, послѣ въ кѫщата на *уста-башиятъ* за разглеждане еснафскитѣ смѣтки избиратъ си новъ *уста-башия* и *чаушъ* — първиятъ държи всички смѣтки и касата, а вториятъ служи за да свиква кога стане нужда масторитѣ или изпълнява други заповѣди на уста-башията по еснафската часть.

Никой не може да се приеме въ еснафа, безъ да е служилъ въ него и знае занаята или поне ако не е масторски синъ.

Твърдѣ рѣдко може да се приеме нѣкой въ еснафа и той трѣба да даде пари на еснафската каса и да угости масторитѣ.

Всѣкой членъ отъ еснафътъ е длъженъ да изпълнява еснафскитѣ закони, инакъ се наказва съ глоба за първи пѫть, втори пѫть му затварятъ дюкяна и най-послѣ го изключватъ изъ еснафа.

Лѣсковецъ.—Въ Лѣсковецъ нѣма занаяти, защото селото е земледѣлческо, има само терзийски еснафъ. Той има своя каса, защото всѣки масторъ плаща по 10 гроша, а помощникъ — по 5 гроша годишно. Еснафи до кѫсно имаше въ Търново, и сега ги има и тѣ иматъ право да издаватъ свидѣтелства за масторство, за изучванието на нѣкой занаятъ, за произвеждане отъ калфи въ мастори и пр., за която цѣль събиратъ установени такси. Родителитѣ, които искатъ да дадатъ чадото си на занаятъ, даватъ го на нѣкой масторъ, гдѣто трѣбва да служи най-малко 2—3 години и се нарича чиракъ или ученикъ; четвъртата или петата година той става калфа и служи съ заплата, която се повишава споредъ способноститѣ му всѣка година. Най-послѣ такъвъ се произвежда за масторъ и си отваря дюкянъ. Занаятитѣ, които въ Търново иматъ свой еснафъ сѫ: терзии, бакали, казанджии, самарджии, бербери, бояджии, памукчии, сапунджии, мутафчии, тютюнджии, кожухари, куюмджии, грънчари и др.

Македония. — Всѣки еснафъ си има избранъ по единъ *уста-башия*, който управлява еснафа и държи еснафската каса.

Какъ може да постѫпи единъ човѣкъ въ еснафа, не зная, както и за останалото отъ въпроса.

---

*) Всѣкой еснафъ прави парастасъ въ църква на праздника си отъ вечерьта и вари жито, наречено к о л и в о. Това варено жито се раздава въ църква. Отъ него има оставено у устабашията и чирацитѣ на праздника разнасятъ жито по богатитѣ граждани и масторски роднини.

Плѣвенско.—Занаятитѣ въ днешно врѣме въ Плѣвенъ и окръга не сѫ въ добро положение. За нѣкакви особни наредби и дума не може да става. Съ съжаление можемъ да констатираме факта, че за да прѣживѣва единъ занаятчия, трѣбва да конкурира въ продажбата на изработената отъ него стока. А за да се постигне това, безъ да пострада кесията, съ други думи капитала, трѣбва да изработва по-долня стока, нѣщо, което не е въ интересъ на самото занятие. Напослѣдъкъ въ Плѣвенъ се състави по инициятивата на кундураджийския еснафъ, кундураджийско еснафско дружество. Цѣльта е, да могатъ самитѣ еснафи да си доставляватъ сурова, неизработена стока, пó на смѣтка и разбира се, ползата отъ това да остане на самитѣ акционери, които естественно сѫ пакъ съставляющитѣ дружеството еснафлии. Сега обаче и самитѣ акционери на това дружество не говорятъ въ негова полза. Аслѫ какво е тръгнало у насъ въ редъ, та и на кундураджийското дружество да провърви?... Между еснафскитѣ кръгове не се чува друго, освѣнъ, че наредбитѣ, относително управлението на разнитѣ занаяти въ старо врѣме е било много по-благоприятно, отъ колкото днесь. И самитѣ тѣ гледаха добрѣ на закона за еснафитѣ и вѣрваха, че ако не до тамъ, поне отъ части ще могатъ да се подобрятъ. Еснафитѣ сѫ недоволни отъ придържаното отмѣнение на тоя, отъ голѣма важность законъ — който не е вече въ сила — тѣ сѫ за закона и желаятъ по-скорошното му възвръщане, разбира се, съ нѣкои малки измѣнения. Въ днешно врѣме, за да постѫпи извѣстно лице въ еснафа, не се изисква Богъ-знае какво. Достатъчно е да има капиталъ, па макаръ и да не е изучвалъ занятието. Впрочемъ, каква ще бѫде изработената стока, то е другъ въпросъ. Важното е, че това лице работи — не тó само, а работници, наети съ заплата, дори и кроячи. Неотдавна нѣкой си С. Т. С. безъ да е изучвалъ занятието „кундураджийство“, въ съдружие съ друго едно лице, посвѣтено въ работата, разбира се, послѣдното безъ капиталъ, *ортакъ на кяра*, отварятъ дюкянъ и започватъ да работятъ. Слѣдъ около 2 години съдружникътъ безъ капиталъ, по единъ или другъ случай напусна. С. Т. С. остава самъ, и понеже не можилъ да се научи да крои съ кундураджийски ножъ, това не му било *връжки*, започналъ да крои — рѣже кожитѣ съ овчарски ножици — тѣзи съ които стрижатъ овцитѣ. Този куриозъ се разправя и сега между кундураджийския еснафъ — лицето прѣди нѣколко години

напустна занятието, защото се увѣри, че не е лесно да се кроятъ — рѣжатъ кожитѣ съ овчарски ножици. Впрочемъ, на мѣсто е изречението: „Искашъ ли да се прославишъ, накарай овчаря да стане шивачъ, а шивача овчарь.“ Въ общи думи казано, влизането и излизането въ и отъ извѣстенъ еснафъ е безконтролно. Всѣки може да си простира краката до колкото му достига чергата. За туй сж прокопсали еснафитѣ и по цѣлъ день мѣтатъ крака, види се, отъ много работа. Случаи отъ изключване отъ еснафа въ днешно врѣме нѣма, защото нѣма кой да изключва, ала нѣма и кой да се подчини на такова едно изключване.

Рупчоско.—Еснафи има най-много въ Ахж-Челебийско и то у българитѣ. Имало е и въ Рупчоско въ селата Чепеларе и Шридка, гдѣто и сега има дюлгерски еснафъ. Всѣки момъкъ, навършилъ 20 и повече години и припознатъ отъ двама мастори, че вече е усвоилъ занаята, прогласява се за масторъ и се счита вече по право членъ въ еснафа, гдѣто внася опрѣдѣлената годишна вноска въ пари. Всѣка година на Св. Тома — дюлгерския еснафски праздникъ - се събиратъ всичкитѣ мастори, прѣглеждатъ смѣтка на устабашията (прѣдседателя на настоятелството), прогласяватъ нови мастори отъ калфи, разглеждатъ нѣкои голѣми спорове между еснафлии мастори и избиратъ новъ устабашия, касиеръ и пр. за прѣдстоящата година. Събранитѣ еснафски пари даватъ помежду еснафа си съ лихва 12% на бѣдни еснафлии, нѣкога отдѣлятъ по нѣщо и за общеполезни дѣла, напр. при строене черква, училище, издържане училище и др. такива. Всѣки членъ еснафъ е длъженъ да пази интереситѣ на другитѣ еснафлии, да не подбива надницитѣ, да не усвоява условена отъ други мастори работа, да не отнема калфата или чирака тайно и прѣди изтичане срока му и и др. такива. Всѣко такова нарушение отъ устабашията или отъ годишното еснафско събрание еснафски се мъмри, глобява и най-послѣ и изключва отъ еснафа. Наложеното отъ еснафа наказание не може да се апелира и развали и отъ властьта.

Старо-Загорско. — По насъ еснафитѣ сж наредени по единъ общи редъ, прѣдвидѣнъ и нареденъ отъ масторитѣ, които управляватъ цѣлия еснафъ (това опрѣдѣление даже и на мене е тъмно и непонятно; то малко различава отъ опрѣдѣлението на г. Шивачевия „Ключъ“). Въ нашия градъ има много еснафи: казанджийски, абаджийски, кафтанджийски, коюмджийски, бакарджийски, сапунджийски, кундураджийски, бояджийски, табашки, па-

пухчийски, чифчийски, бахчевански (лозарски), особенъ градинарски (за земледѣлцитѣ), тютюнджийски, памукчийски (халачки), балъкчийски, фурнаджийски, суюнджийски (водничарски), брашнарски, касапски, димерджиски, грамчарски, дюлгерски, сукнарски (чухаджиски), приматарски, коларски и други които се управляватъ отъ своитѣ устабашии (протомастори, първимастори) и чауши що имъ трѣбватъ при разпращането да повикатъ първитѣ мастори за събрание лонджа и рѣшаване нѣкои тѣхни въпроси. Каситѣ на еснафитѣ се държатъ отъ устабашията, той управлява общитѣ имъ пари, той ги дава съ файда или другадѣ за нѣкоя обща извѣстна цѣль въ народа. Протомасторътъ се избира изпомежду другитѣ по първи мастори, който е и по уменъ и по услу-акжлия и по изкусенъ въ занаята; но дали съ явно, или тайно гласоподаване тамъ незная, защото не съмъ участвувалъ при избирането на такъвъ за да зная положително и подробно какъ. Всѣко дѣте е свободно да влѣзе въ който иска еснафъ, като го заведе баща му при нѣкой масторъ и говори съ първомайстора да го приберать и то се прибира при кой да е нуждающи се масторъ; но въпроса тукъ е, дали трѣбва единъ чиракъ да се прибере отъ единъ еснафъ въ другъ, за което нѣщо нѣмамъ пакъ подробни свѣдѣния, та да отговоря, но само ще кажа това, че масторитѣ съ устабашията на чело като видятъ че единъ тѣхенъ чиракъ, калфа, нѣма сърдце и не ще го бжде за занаята имъ, оставатъ си го въ който занаятъ иска въ него да влѣзе. Единъ членъ е длъженъ къмъ своитѣ събратия да води страхъ, почитание, послушливость, покорство и почитъ къмъ по-старитѣ и опитни мастори; та безъ това се и не бива.

И да има такъвъ случай, той въ нищо не помага, защото мързеливиятъ и пиеница членъ на еснафа и да се изключи, той пакъ по край еснафа и занаята си се върти, само че не му се прави ихтибарь за да работи стока на вѣра, каквото да я не злоупотрѣби и опропасти. Недостойниятъ се изважда отъ еснафа.

Т.-Пазарджикъ. — Тукъ гражданитѣ се дѣлятъ на звания споредъ занаятитѣ, които вършатъ обикновено прѣзъ цѣлия си животъ, или пъкъ занаятчии на отдѣлни занаяти. Всѣки клонъ търговия и всѣки занаятъ си има своя еснафъ или цехъ, на който членове биватъ всичкитѣ мастори, а тѣмъ сж подчинени въ работата на занаята и калфитѣ и ученицитѣ на респективенъ занаятъ. Всѣки занаятъ има единъ майсторъ, старѣй-

шина и бирникъ — тѣ съставляватъ като постояна комисия за рѣшаване текущи дѣла. Тѣ до една степень могатъ даже да наказватъ нѣкой сбъркалъ майсторъ или калфа, т. е. могатъ да го осѫдятъ да даде восъкъ за черковата, могатъ да му затворятъ дюгеня за нѣколко врѣме, могатъ да го биятъ и съ тоеги ако е калфа.

Всѣко момче, което иска да учи занаятъ, трѣба да служи 3 години безъ никаква плата като ученикъ; слѣдъ това той служи още 3 години при сѫщия масторъ като калфа съ опрѣдѣлена отъ протомастора плата, а послѣ съ рѫкополагане и особни обряди прогласяватъ го масторъ и тогазъ той трѣба да плати на общината извѣстна такса. Никой ученикъ или калфа не може да работи при другиго до като го произведатъ въ масторъ и до като не добие за това свидѣтелство (тестиръ). По случай на произвеждането за масторъ добиватъ свидѣтелства калфитѣ и чирацитѣ, а това става така:

Когато измратъ нѣколко мастори на 20—25 години и се уголѣми броя на младитѣ мастори, калфи и чираци безъ свидѣтелства: старѣйшинитѣ и първомасторътъ свикатъ общо събрание, направятъ въ обща кѫща единъ тефтеръ за лицата, които желаятъ да добиятъ тестиръ, въ който се опрѣдѣляватъ и такситѣ за това, т. е. за масторъ 300 гр., за калфа 200 гр., за чиракъ 100, за масторско момче 15 гр. Занаятчиитѣ отъ друго мѣсто, когато искатъ свидѣтелство плащатъ повече отколкото мѣстнитѣ. Всѣки кандидатъ се записва у единъ масторъ, който ще го рѫкоположи и припаше. Когато масторътъ се съгласи на това, той му цѣлува рѫка. Като се свърши записването, тогазъ се продава на търгъ правото за носене байрака, и калфата, който купи това право нарича се главни калфа, и той е надзиратель на останалитѣ. Подиръ това събиратъ между себе си пари, па назначаватъ четири настойници и служители, които ще готвятъ госба и за тази цѣль изваждатъ общия казанъ и сѫдове и сребърни чаши за вино и ракия и др. покѫщнина. (Всѣки еснафъ има свои сѫдове и нѣкои иматъ мѣдни сѫдове до 500—600 оки). На тъзи гощавка нарочно поканватъ отъ всѣки занаятъ първомастора, бирника и нѣколко старѣйшини, та всички насѣдатъ на дълга трапеза и се гощаватъ. То се знае, че вино тукъ се пие до колкото се може, а има и свирки и пѣние народни пѣсни. Не се допущатъ само хорà и други игри, защото туй веселие има нѣкакъвъ особенъ и религиозно—свещенъ ха-

рактеръ. На другия день гощаватъ мастора, на третия день калфитѣ, учениците и чуждитѣ хора, които сѫ се записали, че искатъ да добиятъ свидѣтелство.

Прѣди да се седне на трапезата извършва се обряда на рѫкополагането или опасването, който става така: Всѣки кандидатъ пристѫпва до мастора, цѣлува му рѫка и го дарява по обичая, а той тогазъ го опасва съ червена кърпа или съ поясъ прѣко дѣсното рамо и го вържe подъ лѣва рѫка, като при това произнася и нѣкаква молитва, слѣдъ което новоопасания отива на мѣстото си при своитѣ другари. Откакъ всѣки масторъ опаше или рѫкоположи своитѣ кандидати, тогазъ и тѣ споредъ старшинството на масторитѣ си, всѣки иде при своя масторъ колѣничи прѣдъ него и му цѣлува рѫка. Като се свърши това всички сѣдатъ на трапезата и се гощаватъ. Идущата пъкъ недѣля всичкитѣ мастори калфи и чираци, така опасани, се събиратъ въ еснафското жилище и съ своя байракъ чакатъ догдѣ доде духовенството, облечено въ тържествени черковни дрѣхи и така отиватъ въ църква. Най-напрѣдъ вървятъ църковнитѣ клепала, подиръ тѣхъ свещеницитѣ, слѣдъ тѣхъ първомасторитѣ а послѣ бирника: всѣки отъ тѣхъ носи въ рѫка зелена тояга съ позлатена ябълка на върха. Слѣдъ това двама по двама тестирскитѣ мастори споредъ степеньта на старшинството си. Слѣдъ тѣхъ се носи байрака, а подирѣ му еснафскитѣ ученици двама по двама и тъй влазятъ въ църква. Така като се свърши службата попътъ съ пѣвцитѣ изпѣва славословие и молитвата за здраве и спасение на всички мастори и чираци. Отъ черкова по сѫщия редъ се връщатъ въ еснафската кѫща. А оттамъ всѣки у дома си.

Сѫщото това чинятъ и турцитѣ само, че тѣ вмѣсто вино пиятъ зерде (оризъ варенъ съ вода и медъ). Като се приготвятъ въ джамията тѣ биятъ тъпанъ и свирятъ съ зурли. Тѣ носятъ два байрака — единъ масторски, а други за калфитѣ и ученицитѣ. Тестирь (свидѣтелство) турцитѣ не взематъ отъ християнитѣ, нито християнитѣ отъ турцитѣ.

Когато се свърши окончателно церемонията масторитѣ пакъ се събиратъ и смѣтатъ колко е събрано и колко е похарчено. Останалото прѣдаватъ на нѣкой почтенъ масторъ да го употрѣби за народополезни цѣли.

Освѣнъ приведенитѣ извънредни събрания българск. занаятч. еснафи въ Т. П. иматъ и по едно тържествено годишно

събрание, което трае 3 дни — отъ 15 януар. до Атанасовъ-день 18 ян. Въ тѣзи 3 дни прѣгледватъ касата и опрѣдѣлятъ бюджета за настаналата година. Всѣки масторъ е длъженъ да даде 15 гроша и 100 драма восъкъ, ако не — изключва се изъ еснафа. Отъ восъка, който се събира на Атанасовъ-день и отъ глобитѣ прѣзъ годината, събирани пакъ въ восъкъ, правятъ свѣщи за въ черкова. Българскитѣ черкви въ Т. П. нѣмайки доходи отъ имоти, отъ дискосъ, нито отъ продажба на вощеници, се поддържатъ отъ еснафитѣ. Църквитѣ трѣбва да издържватъ и училищата но понеже нѣматъ както се каза никакъвъ приходъ, на тия събрания масторитѣ събиратъ измежду себе си за всичко: напр. за купуване книги на сиромашкитѣ дѣца и пр.

Въ сѫбота прѣди Атанасовъ-день всѣки масторъ донася на събранието коливо, вино и ракия. Нареждатъ се на трапеза, свещеника доде прочита на коливото, поменава всички умрѣли мастори на които имената сѫ записани въ особна книга — Кондика (Кодикъ), която се пази въ еснафската кѫща. Слѣдъ това коливото раздаватъ между себе си, а ракията на сиромаситѣ. На Атанасовъ-день, когато се свѣтява вода на събранието, пъкъ се поменаватъ имената на всички умрѣли мастори.

Кога умре нѣкой масторъ жена му, чиракътъ, калфата, или пъкъ други слуга, бирникътъ отрежда 4 млади мастори отъ сѫщия занаятъ да му приготвятъ гробъ, а самъ дава отъ общата каса 5 голѣми свѣщи за умрѣлото: 1 за свещеника, а за 4 носачитѣ. Всичкитѣ се извѣстяватъ кога ще се сбиратъ и тогазъ всички мастори безъ разлика стари и млади, се събиратъ и отиватъ да изпратятъ мъртвеца до гроба. Ако пъкъ се случи нѣкой масторъ да не иде на погребението безъ важна причина наказватъ го строго и затуй мѫчно е да се намѣри нѣкой, който да не иде.

Отдѣлнитѣ занаяти иматъ и този обичай, че ако нѣкой чуждъ търговецъ докара добитъкъ или друга неработена стока за продань никой масторъ не смѣе да я купи освѣнъ оногозъ, когото еснафа назначи и му даде наставления относително цѣната. Откакъ стоката се купи, дѣли се между масторитѣ по еднакви дѣлове, а когато се купи на вересия, тогазъ може да се плаща и на части, а еснафътъ порѫчителствува прѣдъ продавача. Ако ли пъкъ нѣкой търговецъ доде да купува обработена стока тогазъ никой масторъ не смѣе да продаде само своята стока, но се съгласява и съ другитѣ, които иматъ приготвена стока, та я продаватъ съразмѣрно.

Въ селата нѣма занаятчийски еснафи, ако и да има въ повечето търговски и занаятчийски дюгени. Селянитѣ въ околностьта най-много се занимаватъ съ земледѣлие и скотовъдство, но въ много мѣста плетатъ хубави чорапи, калци правятъ папуци, тъкатъ шаякъ и др. селски платове, които продаватъ на Марашъ-Панаиръ (отъ 1 юний до 15 авг.) Носятъ ги и въ Сърбия, Босна и Румъния; бѣлия и черъ шаякъ (аба) носятъ въ Мала-Азия, а тънъкъ шаякъ и чорапи най-много въ Цариградъ и изъ България. Колкото се отнася до названията на всички изработени нѣща, ако и да има старобългарски имена, тѣхъ употрѣбяватъ само селянитѣ, които сж останали чисти българи, а градският езикъ е много развален съ чужди думи.

Трънско. — Понеже у насъ липсватъ еснафскитѣ огнища и *котилища* — градоветѣ, като изключимъ неотдавна образувания отъ турски спахилъкъ, сега съ 2500 жители гр. Трънъ, дѣто цъвти само трънъ, но не и нѣкоя търговия и индустрия, — то и дума да нѣма за нѣкаква образцова еснафска уредба. Тукъ до скоро е билъ извѣстенъ *бакалския* еснафъ, само въ първия си зародишъ, съ неговата каса, която е била образувана отъ волнитѣ пожертвувания ежесжботно отъ всички занаятчии, особенно отъ бакалския еснафъ. Тѣзи пари сж употрѣбявали за: подпомагане бѣдни граждани и заемване подъ *търговска* лихва на всичкитѣ търговци и занаятчии, по рѣшение на управителни съвѣтъ и касиера ѝ (лице съ безукоризненна честность и трудолюбие „да митка сваку суботу од дукьанъ на дукьанъ“), които годишно били избирани въ едно общо събрание на бакалитѣ. Въ гръдитѣ на този еснафъ брадвата бѣ забита отъ закона за еснафитѣ и тоя за неговото отмѣнение, а поддържана отъ общото разтление — финансовата криза и нестабилностьта въ положението на самитѣ еснафлии. (Днесъ дюгенъ отворилъ, а утрѣ го затворилъ или чужда фирма „обѣсилъ“) (в. отг. на в. 106).

Хасковско. — По насъ еснафитѣ сж уредени така: всѣкой еснафъ си има опрѣдѣленъ единъ праздниченъ день, въ него се събира всичкия еснафъ, най-напрѣдъ въ църква на служба. Слѣдъ църква се събиратъ въ една опрѣдѣлена кжща, тамъ свѣтяватъ масло, послѣ засѣднуватъ да си разгледатъ общитѣ еснафски смѣтки, избиратъ си главатаръ, нареченъ *уста-башия*. Той държи общата еснафска каса. Нареждатъ и единъ младъ нареченъ *чаушинъ*. Него уста-башията праща да извѣстява или да събира еснафа.

Ако иска нѣкой да постжпи въ единъ еснафъ той трѣбва да даде пари въ еснафската каса, да направи гозба на еснафа и тогава да се нарече отъ тоя еснафъ.

Всѣкой единъ членъ отъ еснафа е длъженъ да изпълнява еснафския законъ.

Изключва се отъ еснафа, който не постжпя споредъ еснафския законъ, кога не се покорява на устабашията и пр.

Въпросъ 111-й. — *Какъ се погодяватъ по васъ, когато се случи прѣпирня за нѣкое земане-даване? Има ли обичай скаранитѣ страни да избиратъ отъ страна единъ или нѣколко души, които каквото отсѣкатъ това да бжде? Колко души изобщо се избиратъ за погодба и какви люде се гледа да бждатъ погаждачитѣ? Отсѣченото отъ погаждачитѣ счита ли се за свято, или се случва да сж недоволни отъ него? Може ли да се развали погодбата и кога може? Плаща ли се или дари ли се нѣщо на погаждачитѣ?*

Отговори:

Еленско.—Скаранитѣ въ старо врѣме сж се обрѫщали за *разправяне* прѣдъ старѣитѣ (чорбаджиитѣ) и главно прѣдъ *кметоветѣ*. *Чорбаджиитѣ* и *кметоветѣ* сж били общинско-държавни власти. *Чорбаджии* е имало *memлекетски* (областни) и *мѣстни*. Тѣ бивали избирани отъ селенитѣ и утвърдявани отъ воеводата. Освѣнъ това, чорбаджии били наречени и всички прѣдни, състоятелни и влиятелни хора, къмъ които се е прибѣгвало въ нужда за сждъ и разправа. *Кметоветѣ* собственно сж били единъ видъ народни сждии. Въ Елена има *кметска махала*. — Да се съгласяватъ прѣдварително странитѣ за да имъ се рѣшава *дѣлото*, *прѣпирнята*, *свадата* отъ тогозъ-оногозъ, не се знае, та не ще има такъвъ обичай. Но прѣди да идатъ при кадия, при субашъ въ турско врѣме, винаги сж се опитвали добри съсѣди да примирятъ скаранитѣ или ги завеждали съ цѣль за спогодба при чорбаджия или кметъ.

Казанлжшко. -- По насъ кога се случатъ прѣпирни за земане-даване, погодата става или прѣдъ роднини или прѣдъ съсѣди, или при стари хора, или при кмета или най-послѣ въ сждилището. За погодба се избира по единъ или най-много по

двама отъ двѣтѣ спорящи страни. Всѣки е свободенъ да си избере което ще и каквото ще лице. Пò-често пжти отсѣченото отъ погаждачитѣ се приема. Погодбата може да се развали когато се съгласятъ и погаждачитѣ или поне едната страна. На погаждачитѣ нищо не се плаща, освѣнъ черпене или ако е било за голѣма работа прѣпирнята, съ угощение.

Копривщица. — Когато сжществуваха еснафитѣ, протомайсторитѣ правѣха погодбата за лица принадлѣжащи къмъ единъ и сжщи еснафъ, а за други прѣдъ общината. Има обичаи да се отнасятъ до нѣкои разумни първенци, да кажатъ какъ да стане работата. Едно изрѣчение: „каквото кажатъ двойца хора, то ще бжде". Обикновенно тъй разрѣшенъ спорътъ се счита свършенъ. На погаждачитѣ нищо не се плаща.

Македония. — Когато между нѣкои членове отъ единъ еснафъ се породи прѣпирня за нѣкое земане-даване или когато нѣкои съдружници се дѣлятъ, та не могатъ сами да се спогодатъ, тогава еснафътъ, т. е. устабашията съ нѣколко още повѣщи лица отъ сжщия еснафъ, погодяватъ ги, дѣлятъ ги и ги помиряватъ. Или въ такъвъ случай и безъ да присжтствуватъ прѣпирающитѣ се страни, а като си изператъ отъ своя страна по едно или двѣ пълномощни лица, майсторитѣ каквото рѣшатъ тия трѣбва и сж длъжни да приематъ. Числото на погаждачитѣ не е опрѣдѣлено, а качествата имъ трѣбва да бждатъ: самостоятелность, вѣщность въ еснафскитѣ работи, помирливость, а най-вече безпристрастие и неутралность. Отсѣченото отъ погаждачитѣ, особенно, когато послѣднитѣ сж еснафски членове, счита се за свято. Въ противенъ случай нужда става да се апелира на сждилище, което обаче рѣдко става, и то когато и двѣтѣ страни се случатъ да бждатъ много опорити. Но тогава причинительтъ на апелътъ се счита за непослушникъ на еснафа и се прѣзира отъ всички еснафски членове, а нѣкой пжть се изключва отъ еснафа.

Плѣвенско. — Въ селата е останало още отъ старо врѣме и до скоро сжществуваше, обаче не всичкитѣ, това срѣщнахъ само въ селата Комарово и Злокучени, единъ видъ помирителни сждилища — впрочемъ не; самото значение „сждилище", селянина слабо разбира. Тѣ се състоятъ въ това: спорящитѣ се върху извѣстенъ прѣдметъ, си опрѣдѣлятъ нѣколко души, незаинтересувани лица, обикновено, трима или петима и прѣдаватъ прѣпирнята си, за разрѣшение тѣмъ, съ прѣдварително

съглашение, че каквото рѣшатъ примирителитѣ, ще се подчинятъ на рѣшението имъ. Тѣзи спогодби на подлежаха на отмѣтение. Обаче това бѣше само до прѣди нѣколко години. Днесъ не е вече така. Днесъ селянина гледа съ друго око на работитѣ; той се научи да ходи отъ сѫдилище въ сѫдилище и ако го запиташъ: защо е дошелъ, отговаря ти, че търси *селеметъ*. И той сѐ търси *селеметъ* до дѣто продаде нѣкоя нива, ливада и пр., стойностьта на която отива за разноски по подигнатия процесъ. И сѐ казва: „обиколи трънъ, дай пари“, не може да се отучи, да не обикаля трънъ и да не дава пари. Единъ куриозъ. Сѫдията поканва сѫдящитѣ се на спогодба. Ищецътъ отговаря: „Не може! Прѣдадохъ го азъ на *вокатинъ*... Ще види той съ кого има работа... Да се погодимъ ли кайшъ? Майке, не било да бѫде“... Отвѣтника пъкъ отговаря: „Нѣма погодба. Дадохъ го на *вокатинъ*, той да му мисли. Или негова вокатинъ ще бѫде, или моя.“ И *вокатитѣ* му мислятъ! Лицата опрѣдѣлени отъ странитѣ за помирители не се възнаграждаватъ съ нищо. Има спогодби станали между помирители, които не могатъ да паднатъ и прѣдъ самия сѫдъ.

Рупчоско. — Прѣпирни по земане-даване се погаждатъ отъ еснафа, отъ съсѣди и по-стари хора, отъ роднини и приятели и въ краенъ случай се прибѣгва до сѫдъ. Има случаи скаранитѣ страни да избиратъ по единъ или двама люде да ги спогодятъ, като се гледа погаждачитѣ да сѫ стари, почтени и вѣщи хора. Направеното отъ погаждачитѣ се счита за свършено, ама често оставатъ и недоволни отъ него. Недоволната въ такъвъ случай страна не се гледа съ добро око. На погаждачитѣ се плаща нѣщо само тогава, когато тѣ сѫ изгубили много врѣме за спогодбата. Инакъ не се плаща нищо.

Старо-Загорско. — По насъ се погодяватъ когато има прѣпирни за земане-даване тъй: двѣтѣ схванати лица си избиратъ двама или трима души най-много, къмъ които иматъ довѣрие не само тѣ, но и всички махалени, припознати за честни, повикватъ ги и имъ прѣдлагатъ тая тѣхна прѣпирня за разгледвание на смѣткитѣ имъ, кой каквото далъ и зелъ и ако се покажатъ недоразумения по тия смѣтки, избранитѣ лица ги убѣждаватъ и единъ да отстѫпи отъ своитѣ придържания и другиятъ, та да се помиратъ въ смѣткитѣ си, за да не се отнасятъ до сѫдилището, като ще продължи работата имъ и ще изгубатъ повече отъ работата си, както и отъ пари ще излѣзатъ. Двѣтѣ страни

като се убѣдятъ въ безисходностьта на дѣлото склоняватъ и отъ едногото замине и отъ другогото се изяло, примиряватъ се, раздѣлятъ се и си гледатъ работата, ако пъкъ не склонятъ и на тия хора, работата имъ се разгледва въ сѫдилището. Има въ града повечето такива обичаи, гдѣто веднажъ присѫствувахъ на двама сѫдружници отъ града и Харманлий, та си избраха двама души и останаха благодарни отъ тѣхъ, каквото отсѣкоха това и да бѫде прието. За разглеждание на смѣткитѣ имъ и изправянието имъ, макаръ и да бѣше заминало отъ едногото, но той не искаше да се излага на по-тѣжки мѫчнотии и прие разгледаната работа отъ нареденитѣ лица. За погаждачи се избиратъ най-много четирима, а най-малко двама души, които да сѫ еснафлии хора то е за да разбиратъ отъ търговия и човѣщина и да сѫ умни, книжовни и разбрани.

Отсѣченото отъ погаждачитѣ се почита за свято, защото ако би да се отнесатъ до сѫдилището въ турско врѣме работата пакъ щѣше да спрѣ до такова разглеждание и слѣдствието щѣше да е се едно и сѫщото, затова и да се случваше нѣкоя страна да остне незадоволена, незадоволствието не се отправяше къмъ спогаждачитѣ толкова, колкото къмъ онова лице, което лукавнова и шикалкави въ смѣткитѣ си съ давание и неземание еди кога и еди кѫдѣ си пари и други таквисъ. Погодбата се разваля отъ коя и да е незадоволена страна, стига да разбереше начина на спогаждането на кѫдѣ тегли и какъ искатъ да го отсѣкътъ. Щомъ се покаже нуждата, че едното лице губи и съвсѣмъ пропада, а другото печели, тогазъ спогаждането се отхвърля и работата се прѣдава на сѫдътъ за по-точно и право разглеждание.

На спогаждачитѣ и да се плаща и дари нѣща лично въ сравнение съ главоболието е много малко, на день се плаща или 10—15 гроша най много отъ двѣтѣ страни и ако иде два — три дена тая работа за всички ще се заплати 35—45 гроша на всѣко лице отдѣлно, а пъкъ по нѣкога става и безплатно само за хатъръ на едни лица, да се не гонятъ и мразятъ по между си, спогаждатъ

Търнско.—За нашия селянинъ спогодбата е по-любовенъ договоръ, чрѣзъ който двѣтѣ страни по-взаимно съгласие и отстѫпки прѣкратяватъ възникналия споръ или да се прѣдотврати за въ бѫдѫще такъвъ. „Едънъ дидза, други слага и гледашъ спогодили се“. „Безъ навалджие, човеци, спогоджа не станьуе“.

„Навалджиетѣ су незване судие“. И наистина рѣдкость е щото тѣ да бждатъ призовани отъ спорящитѣ се страни (въ от. на в. 73) а случайно ще се явятъ или намѣрятъ тамъ за да ги склонятъ на прѣдлагаемото отъ тѣхъ помирение; има и такива случаи въ които възникналия споръ се рѣшава отъ нарочно избранитѣ лица (1—2—3), които трѣбва да сж „вещи у туя работу, и какото они кажу тъка че буде“. Но има нѣкоя страна, която отпослѣ „помръдуе“ да неще тъзи спогодба, та нѣвга — когато другата е много отстжпчива я разваля и прави друга. На погаждачитѣ не се плаща нищо, ала трѣбва да се даде нѣщо „да се пивне и едне“. Пословица: „од свети миръ — нищо по арно на овия светъ“, »*лоша спогоджа од правъ судъ е най-арна*», „спогоджата е за сиромаси, а судатъ е за богати“, „судия — опрълия“, „съ юнака се не бори, съ чорбаджию се не суди!“ „дувку у воду да напраишъ и гьявола човѣка да осудишъ“! „аджемия кадия три пути ресимъ узима“, „Гьяволъ у чутури згаджа ли се, гьяволъ човѣкъ у судъ лови ли се“?

Хасковско. — По насъ кога се случатъ прѣпирни за нѣкое земане-даване, погодбата става или при стари люде или при кмета; ако не се слушатъ, най-сетнѣ на сждилището.

Въпросъ 112-й. *Има ли по васъ обичай — щото тоя, който е завладѣлъ едно имущество, което не е негово, като се минатъ нѣколко години да става неговъ ступанинъ? Колко години трѣбва за такова нѣщо?*

Отговори.

Еленско. — Въ Еленско това понятие на давность не е познато. И тукъ е позната пословицата: „*старъ прагъ гние, старъ борчъ не гние*“, *чуждото и на Великденъ се взема.*“

Казанлжшко. — По селата у насъ нѣма обичай, щото нѣкой, който завладѣе нѣкое имущество да остане негово. Когато се яви ступанина и си го прибира.

Забѣлѣжка. Нѣкои граждани ме увѣдомиха, че ако нѣкой завладѣе имуществото на нѣкого и го владѣе 15 години, притежателя му и да се яви не можалъ да си го прибере. Който го владѣе 15 години оставало негово. Питахъ да ми посочатъ примѣръ, но никой не можи да направи това; всѣкой казва: „тъй съмъ слушалъ.“

Копривщица. — Нѣма подобно нѣщо. Много пъти обработватъ скришомъ нивя, затулени по горитѣ, но никой не може да придобие никакво право.

Лѣсковецъ. — Народътъ не признава правото отъ давность. *Чуждото никога не умира*; — *Чуждото никога се не губи*; — *Чуждото и на Великденъ се взема*; — *Чуждото свое не става.*

Ето и други примѣри за това: Между селата (градовце) Лѣсковецъ и Орѣховица има нѣколко парчета земя, които отъ 70—100 години лѣсковчени обработватъ като свои. Неотдавна орѣховчани доказаха, че тѣзи парчета земя сѫ били нѣкога тѣхни и лѣсковчени имъ ги отстѫпиха.[1])

Македония. — Слушалъ съмъ, че когато единъ държи подъ наемъ чуждо имущество 15 години, той прѣзъ 16-а става стопанинъ на това имущество, но не съмъ видѣлъ подобно нѣщо. Не съмъ виждалъ тоже и това: единъ, който е държалъ много врѣме чуждо нѣщо подъ властьта си, та да го посвоилъ.

Плѣвенско. — Обичаитѣ въ селата сѫ такива: щомъ извѣстно лице завладѣе чуждъ имотъ и владѣе въ продължение на 5—6 години безпрѣпятствено, счита се територията собственникъ и има право да го прѣпродава на трето лице. Обаче, това е въпрѣки дѣйствующитѣ у насъ закони, които уреждатъ материята за давностьта и които изискватъ десеть и повече години безпрѫпятственно, спокойно владѣние. И вслѣдствие на това, такивато собственници не се признаватъ отъ сѫдилищата.

Рупчоско. — Ако едно имущество, напр. нива, е владѣялъ нѣкой 10 –15 години безъ да е тръсено отъ стопанитѣ ѝ, усвоява се. Такива случаи има.

Старо-Загорско. — По насъ изобщо и по всичкитѣ Старо-Загорски села има да се говори и приказва за такъвъ обичай, щото тоя, който не завладѣлъ, ами оралъ на своя роднина нѣкое мѣсто седемь години наредъ не си зималъ кирията имъ, като го нѣмало, можало ужъ слѣдъ седемтѣхъ години да го завладѣе и присвои това имущество, като негово си. За това нѣщо много такива случаи се прѣдставятъ въ селата, именно тогава, когато нѣкой остави бащината си кѫща и иде на

[1]) Тукъ отговарячътъ бърка понятието на частна и обществена или общинска собственость. За послѣдната и турското право, подобно и съгласно съ понятието на народа, не допуска никаква давность. Това понятие е изразено и въ турския законъ за земитѣ.

чужбина да печели, а пъкъ слѣдъ години му се поминатъ всички домашни и той не знае какво е станало съ бащиното имъ имѣние; роднинитѣ въ тоя случай се възползуватъ и оратъ и сѣятъ нивитѣ на поминатий, като свои, ползуватъ се отъ тѣхъ, и, ако би да сж се изминали 7 години и повече, да се повърне синътъ на умрѣлия баща отъ странство и си поиска нивитѣ отъ роднинитѣ си, тѣ му се опиратъ и не му ги даватъ, като се основаватъ на тоя обичай, че тѣ сж вече прѣминали въ тѣхно сжщинско стопанство, но въ такъвъ случай рѣдко сж сполучвали, когато се е прѣдавала работата на турското сждилище, което е повръщало така заграбеното законно право на тжжителя. Ако да се докара лицето да е неопитно, роднинитѣ му съ измама усвояватъ имота и го оставятъ да ходи немилъ не драгъ аргатинъ по хорскитѣ кжщи. За да се присвои такова имущество трѣбватъ най-малко 7 години, но азъ въ дѣйствителность и да съмъ живѣлъ по селата 7—8 години, не съмъ срѣщалъ да е станало, както се приказва съ прѣданието по обичая.

Трънско. — Безсайбийско мѣсто, който по-рано присвои —разоре, разтръси или покоси — той веднага ставаноговъ стопанинъ; а сайбийско, особенно на малолѣтни и неизвѣстно отсжтствующи „яко мучно, па и не може да га засвои: свакому си требе, чужда дрея и на Великдень се узима. За годинитѣ не могу ти кажемъ.“ Може се рѣ, че придобивателната давность е чужда за стопанскитѣ имоти.

Хасковско. — По насъ, по селата нѣма такива обичаи, щото тоя, който е завладѣлъ едно имущество, което не е негово, като се минаватъ нѣколко години да стане135 неговъ ступанинъ.

Колкото години и да се минатъ пакъ кога се яви сжщия стопанинъ усвоява си го.

Допълнителни въпроси и отговори за българскитѣ правни обичаи по наслѣдството*).

Министерството на правосѫдието прѣзъ 1884 год. съ окрѫжно № 942 февр. 16 день, до прѣдсѣдателитѣ, миров. сѫдии и прокуроритѣ (при минис. К. Помяновъ) е поискало: „да съобщатъ нуждннитѣ свѣдѣния, ако иматъ такива или могатъ да ги съберать въ едно кѫсо врѣме отъ нѣколко мѣсеца, относително народнитѣ обичаи по наслѣдственото право и да отговорятъ на слѣдующитѣ питания:

1. За дѣлежа на наслѣдството между синоветѣ, отдѣлени и неотдѣлени, дъщеритѣ, женени и неженени, и други членове на едно семейство, слѣдъ смъртьта на бащата, и кому какъвъ дѣлъ се дава т. е. мѫжскитѣ и женски наслѣдници по равенъ дѣлъ ли взематъ, а ако не такъвъ, то по каква часть?

2. До гдѣто е живъ бащата, раздѣля ли той имота си и какъ става тоя дѣлежъ?

3. Кое се ипрактикува повече: дѣлежъ при-живѣ на бащата ли, или слѣдъ неговата смърть?

4. Ако членоветѣ на семейството не се дѣлятъ и при смъртьта на бащата, то въ такъвъ случай, какви сѫ взаимнитѣ имъ права относително общия имъ имотъ?

5. На кое отъ чадата се дава бащината кѫща при дѣлението на наслѣдството, какъ се дѣли въобще между равнитѣ наслѣдници движимия и недвижимъ имотъ и прави ли се разлика между мѫжски и женски наслѣдници относително недвижимитѣ имоти, особено като за нивя, ливади и пр.?

6. Храненицитѣ или усиновенитѣ взематъ ли дѣлъ отъ наслѣдството, когато има прави или други наслѣдници и какъвъ именно?

---

*) Ние длъжимъ това съобщение на добрината на г. Д ръ П. Данчевъ, бивши министръ на правосѫдието, сега главенъ прокуроръ въ Върховния касационенъ сѫдъ.

7. Мжжътъ и жената наслѣдватъ ли единъ другиго и какви дѣлове вcovered взематъ, когато иматъ дѣца или други наслѣдници и — кога нѣма такива?

Тъй като много малко (само отъ Плѣвенъ и Търново) отговорили, то по-сетнѣшниятъ управляющий на м-вото, м-ръ на народното просвѣщение Т. Иванчовъ отправилъ 2 ро окржжно № 7749 отъ 21 ноем. 1886 г. и друго отъ 4 декем. 86 г. № 7986, съ което изпратилъ пакъ горнитѣ въпроси до прѣдсѣдателитѣ на сждилищата, прокурорнитѣ и мировитѣ сждии въ съединена България. Тукъ ние даваме едно обработено съкращение отъ добититѣ изъ разни мѣста отговори.

Отговори.

1-ий въпросъ.

1. Когато останатъ послѣ смъртьта на бащата нераздѣлени синове, тѣ раздѣлятъ останалитѣ имущества по равна часть; а когато има такива и отдѣлени при живота на бащата, ако този послѣдниятъ имъ е далъ часть отъ имуществата си, тѣ се лишаватъ послѣ неговата смърть да бждатъ наслѣдници. Ако ли тѣ сами сж се отдѣлили, безъ да имъ е далъ бащата нѣщо отъ имуществата си, тѣ взематъ равна часть съ неотдѣленитѣ синове.

Ако покойниятъ баща има дъщери оженени и неженени, ожененитѣ не вcovered взематъ никакво бащино наслѣдство (израсходванитѣ по сватбата пари, както и даденитѣ тѣмъ дрѣхи и други кжщни потрѣбности съставляватъ вече слѣдуемото бащино наслѣдство и тѣ се считатъ като отдѣлени при живота на баща си и не претендиратъ за наслѣдство), а неожененитѣ, послѣ смъртьта на баща имъ, братята сж длъжни да ги хранятъ, въспитаватъ и оженятъ.

Тѣзъ обичаи сж вече рѣдкость. Водятъ се повечето процеси по турския законъ за наслѣдованието.

(*Плѣвенъ*, м. с. 1884 г. 26/V № 543).

2. Въ поленскитѣ села, слѣдъ смъртьта на бащата, наслѣдватъ го по равно само отдѣленитѣ и неотдѣлени синове и дѣтцата на умрѣлий при живѣ на бащата синъ, като се приема въ внимание и оная часть отъ имуществото, която е получилъ при живѣ на баща си. Дъщеритѣ оженени и неоженени не наслѣдватъ нищо, а само се ползуватъ съ *прикя* и даръ по сватбата, а въ балканскитѣ села — дъщеритѣ дѣлятъ бащиното движимо и недвижимо имущество по равно съ братята си.

(*Търново*, прѣд. 1884 г. 30/V № 2477).

3. Подиръ смъртьта на бащата синоветѣ му могатъ да се раздѣлятъ и взематъ всички по равна часть отъ бащиното си движимо и недвижимо имущество, ниви, ливади, селища, сгради (по прѣцѣнение), покжщина. Ако нѣкой братъ е останалъ нежененъ нему по равно отъ общото имущество се отдѣля една извѣстна сума, колкото се е похарчило за женитбата и на другитѣ му братия. Останалото послѣ дѣлятъ братски. Сума за женитба се отдѣля на братята отъ 18 години на горѣ. Майката взема една осма часть отъ цѣлата сума и остава да живѣе гдѣто ще, при синъ или дъщеря и, при когото умрѣ, нему оставя своята часть. Другитѣ наслѣдници нѣматъ право да искатъ слѣдъ нея наслѣдство.

Женетитѣ и неженетитѣ дъщери подиръ смъртьта на баща си взематъ отъ недвижимото имущество на равно съ братията си, а отъ недвижимото (ниви, ливади, селища, сгради и пр.) — третя часть. При подобна подѣлба на нежененитѣ се дава дѣла, а на жененитѣ, — ако поискатъ.

Синъ, който отъ малъкъ е отишелъ на учение, занаятъ и търговия отдѣлно отъ братята си, има право само за равенъ дѣлъ отъ недвижимото имущество бащино, а отъ движимото — на нищо.

(*София*, ок. м. с. 12/VI 87 г. № 53).

4. Отдѣленитѣ и неотдѣлени синове взематъ отъ всичко по равна часть и кжщитѣ имъ сж *вѣдни;* а ако има нежененъ синъ, то братията му, извънъ припадающия му се дѣлъ, даватъ му извѣстна часть пари (1000—2000 гр.) за *свадбина* или нѣкакъвъ какъвъ да е имотъ за тази цѣль.

Дъщеритѣ, женени или неженени, не взематъ никакъвъ дѣлъ отъ наслѣдството, ако иматъ братя, освѣнъ онова, което е дадено но свадбата. Ако ли нѣматъ братия, дъщеритѣ наслѣдватъ всичко.

Когато майката има наслѣдство отъ баща си, послѣ смъртьта й, това наслѣдство взематъ дъщеритѣ (по нѣгогашъ го дѣлятъ съ братията си), но общъ обичай е, че дъщеритѣ наслѣдватъ майчиния си имотъ, а синоветѣ — бащиния.

(*Ново Село,* (Соф.) м. с. 31/XII 86 № 1060).

5. Слѣдъ смъртьта на бащата неотдѣленитѣ още негови синове, били тѣ женени или не, наслѣдватъ бащиното си имущество поравна часть.

Отдѣленитѣ синове, въпреки волята на бащата, слѣдъ смъртьта му, не се считатъ за наслѣдници и не имъ се пада нищо споредъ народнитѣ обичаи отъ бащиното имъ имущество.

Дъщеритѣ, женени или неженени, слѣдъ смъртьта на бащата, не имъ се пада и не получаватъ никакво наслѣдство.

Ако по добра воля на неотдѣленитѣ мжжски наслѣдници се случи да се даде дѣлъ и на дъщеритѣ, оженени или неоженени, то този дѣлъ ще бжде $^1/_3$ часть отъ общия бащинъ имотъ, а не по равно съ мжжскитѣ наслѣдници. При все туй, дъщеритѣ оставатъ крайно благодарни, биватъ признателни на братията си и ги благославятъ, че дали и тѣмъ бащинъ дѣлъ за споменъ.

Но по народнитѣ обичаи сжщински наслѣдници на бащата сж само неотдѣленитѣ негови синове, женени и неженени, които дѣлятъ по равна часть.

(*Врацa*, прок. 7/1 87 г. № 23).

6. а) Слѣдъ смъртьта на бащата всичко остава на мжжскитѣ наслѣдници; но ако останатъ женски малолѣтни, слѣдъ смъртьта на бащата, тѝ мжжскитѣ наслѣдници братията сж длъжни да ги отгледатъ и оженятъ.

(*Виднъ*. прѣд. 11/12 86 г. № 6935).

б) По селата женскиятъ полъ нищо не наслѣдва, съ изключение на прикята — чеизъ — като: ризи, прѣстилки, сукмани, горни дрѣхи, съ една дума всичко което момата прѣзъ своето моминство е изработила съ собственитѣ си ржцѣ, или подпомагана отъ нейнитѣ другарки, на които тя тоже е помагала, и нанизътъ, който е носила на врата, косата си.

(*Видинъ*, прок. 29|11 86 г. № 947).

в) Неотдѣленитѣ синове, слѣдъ смъртьта на бащата, дѣлятъ по равна часть имуществото, понеже тѣ сж гледали баща си до смъртьта му, нагледвали, работили имуществото, припечелвали, погрѣбали баща си и пр.

(*Видинъ*, м. с. 12|2 87 г. № 214).

7. Дѣлежъ мѣжду синове и дъщери въ тая страна на Княжеството става много различно, но най-главни два обичая на дѣлежа сжществуватъ — градски и селски. Съобразно съ *градски обичай*, синоветѣ и дъщеритѣ биватъ наслѣдници по равни части отъ недвижимитѣ имоти, а отъ движимитѣ синоветѣ взематъ 2, дъщеритѣ 1. Такъвъ дѣлъ става безъ разлика да ли наслѣдството е отъ бащата или майката.

По селския обичай синоветѣ наслѣдватъ бащиното, а дъщеритѣ майчиното; но въ случай на споръ, дъщеритѣ вземать, по одобрението на старци, назначенивъ видъ на старейски съвѣтъ изъ между роднинитѣ или влиятелнитѣ селяни, само такавата часть и то отъ бащината покѫщнина, каквото намѣрятъ за добрѣ старитѣ хора. Обаче дъщеритѣ не могатъ да оспоряватъ правото за наслѣдване недвижимитѣ имоти или добитъка.

Бащата или майката могатъ да въведатъ като наслѣдникъ и друго лице, но това става при живѣ въ присѫтствието на прямитѣ наслѣдници или часть отъ тѣхъ прѣдъ кмета, свещеника и други старци измѣжду роднинитѣ или влиятелнитѣ хора въ селото.

Въ тоя случай бащата или майката заклеватъ синоветѣ и дъщеритѣ си, че не ще откажатъ да изпълнятъ тѣхната заповѣдь и воля съ измѫдрени нѣкои думи, като: „заклети и проклети да сте, ако не дадете нищо на тоя човѣкъ“.

(*Кула*, м. с. 10/12/86 г. № 15499)

8. Въ селата мѫжскитѣ наслѣдници наслѣдватъ всичкия имотъ, осталалъ слѣдъ смъртьта на бащата, а женскитѣ въ видъ на зестра, напр. „прикя“ при оженванието си получаватъ отъ бащата, ако нѣматъ такъвъ, отъ стария братъ (разбира се отъ общото наслѣдство останало отъ бащата освѣнъ нужднитѣ дрѣхи („чеизъ“) една крава съ теле или 5—6 овце или пъкъ една нива.

(*Севлиево*, прѣдс. 4 12 86 г. № 2437).

9. Слѣдъ смъртьта на бащата; когато останатъ нераздѣлени синове, всичкия имотъ дѣлятъ по равна часть, а когато има отдѣлени синове и бащата прѣзъ живота си имъ е далъ щогодѣ отъ имота, такива се лишаватъ отъ правото да бѫдатъ негови наслѣдници; сѫщо така и омѫженитѣ дъщери не могатъ да бѫдатъ наслѣдници, като смѣтатъ че нейното наслѣдство и дѣлътъ било това, каквото е похарчено за свадбата ѝ за дрѣхи и други принадлежности. А когато има неоженени дъщери подирь смъртьта на бащата, то братията имъ сѫ длъжни да ги оженятъ и да имъ дадатъ всички потрѣбности, като дрѣхи и други по обичая нѣща.

(*Габрово*, м с. 17 2 87 г. № 394).

10. Ако прѣзъ живота си бащата е далъ принадлѣжащата часть на отдѣленитѣ синове, то тѣ подиръ смъртьта му нищо не вземать, но ако при отдѣлянието имъ не имѣ е дадено колкото имъ се пада, то тѣ слѣдъ смъртьта на баща си, дѣлятъ

по наравно съ неотдѣленитѣ братия всичко онова, което сж оставили при отдѣлванието си, а въ другото, което е спечелено слѣдъ тѣхното отдѣляние, тѣ не се мѣсятъ. Дъщеритѣ били женени или не, не взематъ нищо; рѣдко се случва да имъ даватъ по една малка часть и, то по своя воля и съ съгласието на цѣлото семейство.

(*Старо-ново-село*, м. с. 8/I 87 г. № 48).

11. а) Дѣлежътъ на синоветѣ неотдѣлени става по равна часть; за отдѣленитѣ при бащинъ животъ единоутробни синове подиръ смъртьта не имъ се дава никакъвъ дѣлъ, а се почита волята на покойния баща; тоже единоутробни отдѣлени безъ бащино позволение, които не взематъ участие въ полскитѣ му работи, се изключаватъ отъ наслѣдство.

б) Жененитѣ дъщери не наслѣдватъ нищо; нежененитѣ дъщери се отглеждватъ, възпитаватъ, обличатъ и оженватъ съ разноскитѣ на братията си; при дѣлба братията отстжпватъ на сестритѣ си за споменъ по една часть отъ имота.

в) Когато сж само дъщери, наслѣдватъ по равна часть и изключватъ други наслѣдници (чичови и др.)

г) Майката до смъртьта си се храни и облича отъ синоветѣ или дъщеритѣ *).

(*Карлово*, 23|XII 86 г. № 1514)

12. Споредъ сжществующитѣ народни обичаи между населението въ Хасковский окржгъ, наслѣдницитѣ отъ женска страна освѣнъ онова, което имъ се дава въ подаръкъ отъ родителитѣ при женитбата, споредъ общеприетитѣ обичаи получватъ и една незначителна часть отъ движимитѣ и недвижими имущества при дѣлежа, който става между мжжскитѣ сънаслѣдници слѣдъ смъртьта на бащата.

(*Хасково*, 18|I 87 г. № 110).

13. Въ нѣкои мѣста се водятъ съвършено по мѣстнитѣ си обичаи, споредъ които слѣдъ смъртьта на бащата, имота му се наслѣдва отъ този му синъ, който е живѣлъ при него, въ кжщата му, до самата му смърть; този дѣлежъ се практикувалъ само слѣдъ смъртьта на старъ баща, който прѣзъ живота си е настанилъ всичкитѣ си дѣца на работа, като същеврѣмено имъ купилъ и кжща. Ако ли бащата е умрѣлъ още младъ, то всич-

*) *Карловский (Стрѣмский)* мир. сждия съобщилъ окржжното и на частни лица, видни граждани и селени Събрали свѣдения и държали частно събрание, на което сравнили материялитѣ и съставили общъ отговоръ.

кия му имотъ се наслѣдва само отъ синоветѣ му по равно, безъ да иматъ дъщеритѣ нѣкое наслѣдствено право върху този имотъ; но за това пъкъ синоветѣ сѫ длъжни да оженятъ своитѣ си сестри, които сѫ останали неженени слѣдъ бащината смърть. Въ други мѣста има и такива обичаи, по които дъщеритѣ ненаслѣдватъ нищо отъ недвижимото, а само отъ движимото и то по равно съ синоветѣ.

(*Сливенъ*, пр. 16/III 87 г. № 793).

17. Мѫжкитѣ и женскитѣ слѣдъ смъртьта на баща си, били тѣ женени или неженени, не взематъ равенъ дѣлъ отъ наслѣдството. Въ повечето случаи наслѣдството се дѣли само между мѫжкитѣ на равно. Ако между женскитѣ се явятъ претенции, което се случава на рѣдко, тогава се събирали старѣйшини и тѣ опрѣдѣляли едно парченце отъ лозе или отъ нива или отъ добитъкъ (не равна часть) на претендентката, колкото да поменува баща си.

(*Ново-село*, М. С. 12/12 1886 г. № 9609).

18. При дѣлба слѣдъ смъртьта на баща си всичкитѣ мѫжки наслѣдници въ едно семейство, женени и неженени, получаватъ по равна часть отъ всичкото наслѣдство, а женскитѣ наслѣдници получаватъ малки дѣлове и то само отъ движимото, нарѣдко отъ недвижимо. Дѣловетѣ на женскитѣ биватъ обикновени. Тия, които имъ се опрѣдѣлятъ при встѫпването имъ въ бракъ отъ бащата или пъкъ братията, въ случай, че се женятъ слѣдъ смъртьта на бащата.

(*Куртъ-Бунаръ*, М. С. 23/I 87 г. № 865).

19. Отъ движимото имущество, останало въ наслѣдство отъ бащата или майката, наслѣдницитѣ, безъ разлика взематъ по равна часть, а отъ недвижимитѣ, останали отъ бащата, мѫжкитѣ взематъ по двѣ части, а женскитѣ по една; а ако е останало отъ майката, наслѣдватъ всички по равна часть.

(*Разградъ*, Пр. 8/12 86 г. № 5217; М. С. 23/12 86 № 13366).

20. Дѣдо Иванъ, старъ човѣкъ на 105 години разказва: 1-о. Догдѣто е живъ бащата, колкото синове има, тия живѣятъ при него нераздѣлно, които и той оженя единъ по единъ. Слѣдъ като се умножатъ членоветѣ на това семейство и нѣма помѣщение за свободно живѣние въ единъ домъ, тогава бащата наедно съ всичкитѣ си синове, булки, дъщери, съзиждатъ новъ домъ на по-стария синъ и го отдѣлятъ. Обряда на това раздѣление е много тържественъ. Родителитѣ на сина канятъ цѣло село

на трапеза и въ присжтствието на всички обеснява бащата цѣльта защо ги е събралъ и слѣдъ това отдѣля на сина отъ всички свои движими и недвижими имущества, като напр. воловe, крави, овци и отъ нивя дава толкова, щото да има и за другитѣ синове, съ една рѣчь, дава му се всичко що е нуждно за покжщнина, до самия дилафъ и ржженъ. Слѣдъ свършването на обряда, събранитѣ отвеждатъ отдѣления синъ у дома му и му честитятъ. Така става и съ другитѣ синове. На най-малкия синъ оставатъ всичко останало бащино имущество и покжщнина, а той е задълженъ да гледа старитѣ си родители до смърть. 2-о. Що се отнася до женскитѣ т. е. дъщеритѣ, тѣ получаватъ своето доброволно възнаграждение отъ бащата, когато ги жени, подаряватъ имъ се на свадбата отъ всичко находяще се имущество, като мѣдници, лозя, крави, овци и др., освѣнъ дарътъ за нужднитѣ завивки, изтъкани и ошити отъ момата. Момичето не взема нито при-живѣ, нито слѣдъ смъртьта на баща си, отъ нивитѣ. 3-о. Ако, прѣди да нареди бащата синоветѣ си, умрѣ, то неговото мѣсто заема старший синъ, комуто, ако бждатъ покорни другитѣ братя, той изпълнява бащината си длъжность. Въ противенъ случай, дѣлбата се произвежда между братията на равни части. Ако има момичета незамжжени, грижата за тѣхъ взема старшия братъ наедно съ другитѣ. Ако послѣдва дѣлба между братията, прѣди да се замжжатъ момичетата, то тѣмъ се отдѣля, прѣди всичко, нуждното за брака имъ, а това, което би имъ се харизало при свадбата, се дава отъ всички братия. 4-о. Ако нѣкои отъ ожененитѣ братия умрѣ бездѣтно, то всичката покжщнина и подаръци при свадбата оставатъ на вдовицата, тя живѣе у мжжовия си домъ догдѣто се замжжи повторно. Ако се ожени, напуща дома и всичкитѣ недвижими имущества покрити и непокрити оставатъ въ наслѣдство на другитѣ братия, които раздѣлятъ помежду си.

(*Балбунаръ*, М. С. 22/XII 86 г. № 1929).

21. Слѣдъ смъртьта на бащата наслѣдницитѣ мжжски и женски, женени и неженени взематъ по равенъ дѣлъ.

(*Бѣла*, М. С. дек. 3 год. 86 № 5494).

2-й въпросъ.

1. Рѣдко се случва бащата при-живѣ да раздѣля имота си и, ако това направи, той е свободенъ да даде на кого колкото иска. Това става по слѣдующия начинъ: въ присжтствието

на нѣкои свои роднини, кмета и попа на селото, обявява, че желае да раздѣли имуществата си и оказва на кого отъ наслѣдницитѣ каква часть дава Тамъ се съставя писмо и се подписва отъ него и присѫтствующитѣ и послѣ неговата смърть, съгласно съ станалото писмо, всѣки си взема частьта, или пъкъ до когато е той живъ отдѣлява имъ го.

(*Плѣвенъ.*)

3-й въпросъ.

1. Рѣдко се случва дѣлежъ при живота на бащата, повечето подиръ неговата смърть.

(*Плѣвенъ*).

4-й въпросъ.

1. Когато членоветѣ на семейството не се раздѣлятъ послѣ смъртьта на бащата, то останалия имотъ се владѣе и обработва отъ всички членове, съ изключение на омѫженитѣ дъщери и то по слѣдующия начинъ: членоветѣ изъ помежду си избиратъ едного, нарѣченъ „глава на кѫщата“ и той има правдини като бащата. Прихода отъ тѣзи имущества, както и отъ всѣка друга работа съставлява обща каса и прѣхрана за всички, (освѣнъ за омѫженитѣ дъщери) и отъ него (прихода) се омѫжватъ сестритѣ, слѣдъ което се лишаватъ вече да се ползуватъ. Главата на кѫщата се разпорѣжда съ семейството, доставя и удовлетворява нуждитѣ имъ, праща ги на работа и всѣко непокорство къмъ него се счита за прѣстѫпление.

(*Плѣвенъ*).

2. а) Повечето братя (семейства) живѣятъ наедно и подиръ смъртьта на родителитѣ си, всичко оставено отъ баща имъ е тѣхно и общо го работятъ. Управитель на подобни семейства е най стария братъ, той взима, той дава общо за всичкитѣ. Ако единия братъ има петь дѣца, втория три, третия двѣ, четвъртия едно и петия ни едно, тѣ всички работятъ общо и онзи съ петь сина нѣма право да каже на брата си безъ дѣца: „азъ искамъ дѣлъ и за синоветѣ си защото ние работиме 7, а вие двама или четирма.“ Синоветѣ (или дъщери) нѣматъ никакви права на особенъ дѣлъ, догдѣ сѫ наедно и като се отдѣлятъ тѣ съ баща си отъ чичоветѣ си, дѣлътъ бива равенъ само между братия и сестри. При подобни случаи и неравни семейства, както се каза по-горѣ, комуто непонася да живѣе наедно, той се отдѣля, но само съ единъ свой дѣлъ, а не и за чадата си.

(*София*, М. С. отъ 12/I 87 г. № 53).

3. Съвършенно сж рѣдки случаитѣ щото слѣдъ смъртьта на бащата да се не дѣлятъ членоветѣ на семейството. Ако не се дѣлятъ въ такъвъ случай най-стариятъ членъ отъ семейството замѣства бащата въ управлението на кжщата и имотитѣ. Правата на ползуване отъ общия бащинъ имотъ сж еднакви за всички.

(*Враца*, Прокурорь 17/I 87 г. 23).

4. Които членове отъ семейството не се дѣлятъ подиръ смъртьта на бащата, въ такъвъ случай единъ отъ тѣхъ, най-стария братъ управлява всичкитѣ имоти, той замѣстя бащата и се грижи за цѣлото домакинство.

(*Берковица*, М. С. 10/XII 86 г № 1174).

5. Ако членоветѣ на семейството не се дѣлятъ и слѣдъ смъртьта на бащата, то общия имотъ се владѣе и работи отъ всички съ изключение на ожененитѣ дъщери, като изберать едного изъ помежду си (старшинство на годинитѣ) и той остая глава на семейството, тъкмо като намѣсто баща. Приходитѣ отъ всичкитѣ имоти и отъ всѣка друга работа, отъ когото ще и да е направена изъ помежду имъ, се внася въ общата каса, у избрания, и той отъ тѣзи пари разходва за цѣлото семейство, каквото е вече нуждно.

(*Габрово*, М С. 7/II 1887 № 394)

6. Ако не се дѣлятъ членоветѣ на семейството слѣдъ смъртьта на баща си, то всичкия имотъ се управлява отъ най-възрастния, който за всички се грижи, и, ако се увеличи имота, то той е тоже общъ. Въ тоя случай всички членове на семейството живѣятъ въ бащината си кжща.

(Тър. Гр. М. С. 12/XII 86, № 1359).

6-й въпросъ.

1. Храненицитѣ осиновени, когато нѣма прями наслѣдници, послѣ смъртьта на бащата наслѣдватъ всичкия му имотъ, безъ обаче брагътъ или сестрата на покойниятъ да вземать нѣщо и осиновяването ставало по слѣдующия начинъ: бащата се явява при роднинитѣ или при самитѣ родители на дѣтето, ако такива има, и заявява, че иска да го вземе за синъ, ако и тѣ се съгласятъ, то притеглюватъ дѣтето колко оки има и направятъ условие, въ което записватъ тяжестьта на дѣтето и бащата въ условието се задължава да го приеме и възпита като свой синъ и послѣ смъртьта си да го остави за наслѣдникъ, било то мо-

миче или момче, ползова се съ сжщитѣ права указани въ условието, ако ли слѣдъ това се роди на бащата синъ, то както осиновениятъ храненикъ, така и прямиятъ му синъ дѣлятъ по равна часть, ако ли пъкъ роденото е момиче, то постжпя се съ него както съ синъ, т. е. дѣлятъ имуществото по равна часть. Когато храненикътъ е не осиновенъ и има прями наслѣдници, то, ако той е служилъ и работилъ на това домакинство около 10 – 15 години, ползува се съ сжщитѣ права, както и родениятъ синъ, ако не е прослужилъ това врѣме, послѣ смъртьта на бащата прямитѣ наслѣдници му плащатъ по съгласие право за слугуване или пъкъ раздѣлятъ имуществата по равна часть. (Но първня обичай се повече практикува).

(Плѣв. М. С., май 26/84 г. № 543).

2. Храненицитѣ не наслѣдватъ нищо, а се възнаграждаватъ при живѣ на отхранителя, по неговата воля, а осиновляемитѣ съ право на наслѣдие, наслѣдватъ като родни дѣца на наслѣдодателя. Обаче, за да наслѣди усиновения усиновителя, трѣбвало да се извърши, при усиновяването, въ митрополията или селската черкова особенъ религиозенъ обрядъ, изложенъ въ Великия Трѣбникъ, стр. 167, издание 6-о въ Москва год. 1855, което усиновяване се записвало въ книгата на митрополията или цървата.

(Търнов. Окр. Сждъ, № 2477, май 30/84 год.)

3. Храненицитѣ и усиновенитѣ наслѣдватъ мнимия си баща или майка, ако тѣзи нѣматъ прави наслѣдници (само чада); ако ли има такива, то тѣ дѣлятъ на равно, като братия, по начина изложенъ въ първия въпросъ. (I. 3).

7-й въпросъ.

1. Мжжътъ винаги наслѣдва всичкитѣ имущества останали послѣ смъртьта на жената, но не тъй става и съ жената, тя, послѣ смъртьта на мжжа си не взема никакъвъ дѣлъ; ако има синове, тѣзи послѣднитѣ наслѣдватъ всичкитѣ имущества, а на майката даватъ 5—6 овце, или една часть земя, което й служи за разноски послѣ смъртьта (това го наричатъ „корбанъ“ или „надгробнина“) и това имущество послѣ нейната смърть става собственность на тогова, при когото живѣе и умрѣ, той сжщия же е длъженъ и да разходва по нейната смърть. Когато умрѣ мжжътъ безъ дѣца, то неговата жена най-напрѣдъ взима това, което е донесла отъ баща си и още $^1/_8$ часть отъ цѣло-

то наслѣдство на полскитѣ имущества, а другитѣ части оставатъ за другитѣ наслѣдници (братъ, сестра и др.). А, когато на умрѣлия бащата е живъ, то като се постжпи по сжщия начинъ съ жена му, другитѣ имущества всички оставатъ за бащата. Когато единъ мжжъ се е женилъ два пжти и отъ двѣтѣ си жени е ималъ дѣца, то при дѣлежа не се прави разлика нито на синоветѣ, нито на втората майка, т. е. втората майка се ползува съ тѣзи права, както и първата, а ако втората майка нѣма дѣца, то получава само $^1/_6$ частъ отъ полскитѣ имущеттва и това що е донесла при оженването си, но както първата, така и втората майка, ако ли слѣдъ смъртьта на мжжа си се ожени за другиго, то взема само това, което е донесла и нищо повече. Но по всѣка вѣроятность, този послѣдниятъ обичай е запазенъ поради турския за наслѣдството законъ.

(Плѣвен. М. С. № 543, май 26 84 г.).

2. Слѣдъ смъртьта на майката, наслѣдницитѣ ѝ сж чадата ѝ, или ако нѣма такива, то роднинитѣ ѝ, а мжжътъ не наслѣдва нищо.

Слѣдъ смъртьта на бащата, при малолѣтни дѣца, жена му напълно го застжпва и управлява имуществото му, безъ да ѝ се отдѣля часть отъ мжжовото ѝ имущество.

При възрастни чада, на майката се опрѣдѣля отъ наслѣдницитѣ, по тѣхно и нейно съгласие, часть отъ мжжовото ѝ имущество, което слѣдъ смъртьта ѝ остава на онова отъ чадата ѝ, при което тя живѣе и умрѣ.

Слѣдъ смъртьта на бащата, при нѣмане чада, жената се ползува съ правовладѣние върху останалитѣ отъ мжжа ѝ движими и недвижими имущества, а слѣдъ оженването или смъртьта ѝ, имуществата прѣминаватъ къмъ роднинитѣ на мжжа ѝ.

Къмъ горѣизложеното считамъ за нуждно още да добавя, че тѣзи обичаи сж упазени само въ по-малката часть на селата въ окржга, тъй като градоветѣ и останалата часть на селата дѣлятъ наслѣдството споредъ турския законъ за земитѣ и шерията.

(Търнов. окр. сждъ, № 2477, май 30 84 год.).

3. а) Ако остане мжжътъ, той си е стопанинъ на имуществото; ако нѣма дѣца, него наслѣдва братътъ, сестрата и дѣцата на такива, а ако и такива нѣма, то братовчедътъ и пр. б) Ако остане жената и има дѣца то тя наслѣдва една осма часть отъ оставеното отъ мжжътъ, ако нѣма дѣца, наслѣдва на-

пълно мжжътъ си и, послѣ смъртьта ѝ, идатъ най-ближнитѣ наслѣдници на мжжа ѝ (братия, сестри и пр.).

(Соф. ок. м. с.)

4. Когато умрѣ мжжътъ и не остави никакви наслѣдници подиръ смъртьта си, неговия имотъ се пада на жена му, ако ли пъкъ мжжътъ има наслѣдници, то жената се ползува заедно съ тѣхъ отъ имота на покойния; ако ли пъкъ тя поиска да си отдѣли отъ наслѣдницитѣ, то ѝ се дава една извѣстна часть отъ имота, която часть въ случай, че тя се ожени, остава пакъ на прямитѣ наслѣдници, а ако тя се ожени, безъ да се е отдѣлвала по-прѣди, нищо ѝ се не дава.

(*Новоселци*, м. с. 31/XII 86 г. № 1060).

5. Мжжътъ или жената не наслѣдватъ единъ другиго въ нѣщо, щомъ нѣматъ дѣца.

(*Вратца*, прок. 7/I 87 г. № 26)

6. Мжжътъ и жената не наслѣдватъ нищо единъ отъ другиго, когато иматъ дѣца или други наслѣдници.

(*Видинъ* окр. сждъ 11/XII 86 г. № 6935).

КРАЙ НА ВТОРИЯ ТОМЪ.

СЪТРУДНИЦИ

които сѫ помагали съ събиране и доставяне на материялитѣ:

1. Ахѫ-Челебийско — Хр. П. Константиновъ.
2. Добричъ — Добри Кожухаровъ.
3. Еленско — Съставительтъ.
4. Западна-България — Д. Мариновъ.
5. Казанлѫшко — Хр. Ив. Велевъ.
6. Копривщица — Х. Р. Пулевъ.
7. Копривщица (2-й томъ) — Г. Влашки-Ильевъ.
8. Лѣсковецъ — П. В. Оджаковъ.
9. Македония — К. Шапкаревъ.
10. Марково (2-й томъ) — Съставительтъ.
11. Плѣвенъ (2-й томъ) — А. Лунгаровъ.
12. Русенско — М. С. Касевъ.
13. Стара-Загорско — Г. П. Русесски.
14. Т.-Пазарджикско — Ст. Захариевъ.
15. Трънско (2-й томъ) — П. Вѫжаровъ.
16. Хасковско — Отецъ Станчо Кожухаровъ.
17. Хисарско — Съставительтъ.
18. Чепеларе или Рупчосъ (2 т.) — С. Шишковъ.

Бѣлѣжка. Свѣдѣнията изъ Западна-България сѫ заети отъ „Жива старина“ IV т. Тия отъ Лѣсковецъ и Т.-Пазарджикъ изъ Богишичева „Sbornik sadasnih obicaja.“

СЪДЪРЖАНИЕ

НА

„СБОРНИКЪ НА БЪЛГ. ЮРИДИЧЕСКИ ОБИЧАИ“.

ЧАСТЬ I.

Гражданско Право.

ТОМЪ I.

Отдѣлъ I. За лицата.

ТОМЪ II.

Отдѣлъ II. За вещитѣ (имоти).

Отдѣлъ III. За наслѣдството.

Отдѣлъ IV. За обязателствата.